

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Educ 1268.472.1

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE FUND GIVEN
IN MEMORY OF
GEORGE SILSBEE HALE
AND
ELLEN SEVER HALE

Kult.

A

KALOCSA-EGYHÁZMEGYEI

ROM. KATH. NÉPISKOLÁK

TÖRTÉNETE.

IRTA ÉS EGYHÁZHATÓSÁGI ENGEDÉLYVEL KIADTA

BERAUER JÓZSEF

kalocsai kath. tanítóképző-intézeti tanár.

KALOCSA

NYOMATOTT WERNER FERENCZ KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

MDCCCXCVI.

Educ 1268.472.1

✓

Hale

NAGYMÉLTÓSÁGÚ ÉS FŐTISZTELENDŐ

CSÁSZKA GYÖRGY

ÚRNAK,

ISTEN IRGALMÁBÓL ÉS AZ APOSTOLI SZENTSZÉK
KEGYELMÉBŐL A KALOCSAI ÉS BÁCSI TÖRVÉ-
NYESEN EGYESÜLT EGYHÁZMEGYÉK ÉRSEKE,
PÁPAI TRÓNÁLLÓ, Ő SZENTSÉGE HÁZI PRAELÁ-
TUSA, Ő CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI APOSTOLI FŐL-
SÉGE VALÓSÁGOS BELSŐ TITKOS TANÁCSOSA, AZ
I. OSZT. VASKORONAREND LOVAGJA, A JERU-
ZSÁLEMI SZENTSÍR RENDJÉNEK NAGYKERESZ-
TESE, RÓMAI GRÓF, A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA IGAZGATÓTANÁCSÁNAK TAGJA, SZA-
BADKA SZAB. KIR. VÁROS DÍSZPOLGÁRA STB.
STB. STB.

A TANÜGY NAGYLELKŰ PÁRTFOGÓJÁNAK

Fiai tisztelete és hódolata jeléül

a szerző.

ELŐSZÓ.

Hazánk ezredéves fennállásának emlékére a tudományos, művészeti és jótékony alkotások egész sorozata létesült. A vágy, nagy nemzeti ünnepünkhez a Kalo-csa egyházmegyei elemi iskolai tanügy részéről is valamivel hozzájárulni: ez jelen szerény munka keletkezésének végoka.

E munka tervezetét még 1893. év végén nyújtottam be *Császka* György érsek úr Ő Excellenciájához, ki úgy erkölcsi, mind anyagi támogatásáról biztosítani kegyes volt. Nem tehetem, hogy e nagy kegyességért már e helyen is hálás köszönetet ne mondjak.

Miután az iskolai adatok részint az érseki levéltárban részint a községi és plébániai levéltárakban találhatók, az 1894. és 95-ik tanév alatt az érseki levéltárt, ugyanezen két év szünideje folyamán az egyházmegye csaknem valamennyi községét beutazva, a plébániai és községi levéltárakat kutattam át. Habár ez rendkívül fáradságos munka volt: a kutatások fényes eredménye mindent feledtet velem.

A legnagyobb örömmel ragadom meg a kedvező alkalmat, hogy a főt. lelkeskedő papságnak és tanítóknak kutatásaim alatt tanusított szíves közremunkálkozásukért hálás köszönetet mondjak. A legkellemesebb benyomással távoztam plébániáról-plébániára, és a szeretet annyi jelével találkoztam ez utamban, hogy azt elhallgatnom és meg nem köszönnöm, rút hálátlanság volna.

E munka megírásához szükséges történeti adatok 1728—1843-ig az egyházi látogatásokról felvett jegyzőkönyvekből vannak véve. Ezek feltétlen hitelt érdemelnek. A jegyzőkönyvek megszűntével részint a plébániai, részint a községi levéltárak szolgáltatták a további adatokat. A plébániai és községi levéltárak azonban sok helyen vagy teljesen hiányzanak, vagy csak részben vannak meg: miért a szükséges adatok feltalálása igen nehezen ment; sőt 5—6 községnél teljesen lehetetlen volt.

Míg a múlt századnak és a jelen század első felének iskolaügye 1—2 óra alatt ki volt kereshető, addig a 30—40 év előtt történt dolgok kitapogatása rendesen órákat vett igénybe. Bátran állíthatom is, hogy 20—25 év múlva ezen időköz tanügyi történetének leírása teljes lehetetlenség volna, mivel akkorára a most még élő öreg tanítók elhalnak. Pedig az utóbbi 30—40 év tanügyének történetét mind eddig csak ezen öreg tanítók emlékezete őrzi.

Hogy az egyes községek tanügyének ismertetését miért kezdtem különböző években ismertetni: szükségesnek, czélszerűnek mutatkozott bevezeteskép az egyes községek keletkezésének történetét is megemlíteni; már csak azért is, hogy indokolva legyen az iskolaügynek más-más évben megkezdett története. A kalocsai egyházmegye legtöbb községe Bács-Bodrogh vármegyében fekszik, a mely megyének története csaknem teljesen fel lévén kutatva, nekem csak a kész adatokat kellett felhasználnom.

A fáradhatatlan Iványi István szabadkai tanár által kiadott „Bács-Bodrogh vármegye történeti helynévtára“, Grosschmid Gábor „Történeti tanulmányainak II. füzeté“, az Iványi által magyar fordításban megjelent „Cothmann kamarai biztosnak 1763. évi jelentése“, Stelczer Frigyes „Die Geschichte der Bácska“, Fridrik Tamás „Bács-B. vármegye népszerű leírása“, Csánki Dezső „Hunyadiak kora Magyar országban“, a Bács-Bodrogh vmegyei történelmi társulat évkönyvei és végre Katona István, a híres történetírónak „Historia Metr. Colocensis Ecclesiae“ szolgáltatták a szükséges adatokat.

A Pest-Pilis-Solt-Kiskun vmegyében fekvő községek leírásában Galgóczy Károly monografiáját használtam kútforrásul.

Érzem, hogy munkám csak vázlata az egyes községek tanügyi történetének, melyek bővebb leírása az egyes községek lelkészeire és tanítóira vár. Talán alkalmul szolgálandó a munka egyes történeti események tisztázására és ösztönül a jövő tanügyi fontos mozgalmak megörökítésére is.

Az iskolák jelenlegi beléletéről bírálatot mondani, feljogosítva nem érzem magamat. Egyszerűen közlöm a munka végén található gazdag statisztikai adatokat, melyek bőséges adatokat szolgáltatnak arra, hogy minden egyes iskola működéséről világos fogalmat szerezzünk magunknak.

A tanügy emelésére szánt alapítványok ismertetése mellett közlöm azok rövid történetét is. Ezt *Kleiner* Lajos kanonok úr, az alapítványi hivatal főnöke volt szíves rendelkezésemre bocsátani. Fogadja hálás köszönetemet.

Őszinte köszönetet mondok *Petrovdcz* József igazgató úrnak „Az egházmegyei tanügyi kormányzat” című cikkéért; valamint *Pösch* Lajos papnövendék úrnak „A kalocsai érsekség” és a „A kalocsai káptalan-”ról írt cikkeiért.

Szívbeli köszönetet mondok bírálóimnak: *Evetovics* János és *Fáncsy* Antal áldozár uraknak is.

Munkámat a tanügygyel foglalkozók és az aziránt érdeklődők rendelkezésére bocsátva, kérem, fogadják oly szívesen, a mily nagy szeretettel és lelkesedéssel annak minden egyes sorát írtam.

Kalocsa, 1896. május hó 2-án.

Berauer József.

I. Népiskoláink a mult századokban.

A kath. egyház az iskolát kezdettől fogva az egyház előcsarnokának, leányának tekintette. Így keletkeztek az országban már a mohácsi vész előtti időben a plébániai (fárai), kolostori, káptalani és székesegyházi iskolák. Míg ez utóbbiakban a nép felsőbb osztályainak oktatásáról gondoskodtak, addig az alsó néposztály oktatásáról *az állam nemcsak hogy nem gondoskodott, sőt ellenkezőleg azt szigorúan meg is tiltotta.* Így 1114-ben az esztergomi zsinat határozata értelmében „ki idegen szolgát, vagy bárkit a köznépből tudományokra oktat, vagy a papságba fölvesz, azt váltsa meg, s azonkívül 50 pensat fizessen birságul.“ II. Endre 1222-ben a klérusnak adott kiváltságában pedig így szól: „Azt királyi tekintélyünknel fogva szorosan parancsoljuk, hogy valamely főpap senkit se avasson udvarnokaink, várnépeink, vagy bármiféle szolgaság igája alatt levők közül klerikussá.“¹⁾

Maradtak tehát a köznép számára a fárai iskolák, melyekben a plébánosok a vallás elemeire és az imádságokra az ifjúságot és felnőtteket is élőszóval tanították. Hogy ez iskolákban egyéb tárgyakat is tanítottak volna, alig hihetjük;²⁾ mivel előkelő fejedelmi főurak sem tudtak olvasni, s mivel az íráshoz való anyagok rendkívül drágák voltak.

Habár *Oldh* Miklós alatt az esztergomi zsinat 1560-ban a községek kötelességévé tette az iskola építést és alkalmas tanító felfogadását,³⁾ tulajdonképpen, mindenkire kiterjedő elemi tanításról szó sem volt a 18. századig. A plébánosok csoportokra osztva híveiket, az ünnepnapok jelen-

¹⁾ Kiss Áron. A magy. népisk. tan. tört. 4. l.

²⁾ Kiss Á. i. m. 5. l.

³⁾ Oltványi. A népoktatási ügy Magy. 2. l.

tékeny részében ezek hittanításával foglalkoztak; még pedig iskola hiányában az imaházban, templomban. A 18. század elején még számos egyházmegyei községben ebből állt az egész tanítás. Erről az érseki levéltárban található részletes jegyzékek tanuskodnak. A lakosok 30—40 egyénből álló csapatokra osztva jelentek meg a tanításra, melyben nemcsak az ifjúság, de a felnőttek és öregek is részesültek. Minden csoport élén egy felvigyázó és kikérdező volt.

A kalocsai egyházmegye a törökök által annyira elpusztított, hogy a régi községeknek, városoknak nyoma sem maradt. 170 évig nyögött az egyházmegye a török uralom alatt. Ez idő alatt tanításról egyáltalában szó sem lehetett. Hisz a többnyire Boszniából származó barátok a szentségeket is csak titkon, álruhában szolgáltathatták ki a folyton bujdosó csekély híveknek.

A mult század elején *Csáky Imre*, de különösen *Patatich Gábor*, a teljesen elpusztult egyházmegye újjászervezését tűzvé ki célul: evvel karöltve az elemi tanügyre is kiterjeszték figyelniüket. *Patatich* két ízben utazta be megyéjét, s a hívek és lelkészek helyzetéről tudomást szerezvén, kiadta 1738. év május 18-án azon szabályokat, melyek mintegy alkotmányát képezik a plébániáknak. A kántor és tanítóra vonatkozó rész így hangzik: „a kántor, vagy mester a gyermekeket nemcsak az erkölcsökre és tudományokra, hanem a keresztény hittanra s énekekre is szorgalmasan oktassa.” Ahol plébániát szervezett, a körülményekhez képest a gyermekek taníttatásáról is gondoskodott. Tanítóképzésről azonban ez idő tájt még gondoskodva nem volt, és így rendszeren kiszolgált katonák, mesteremberek voltak a mult század tanítói; kiknek szellemi műveltsége mindössze abból állt, hogy olvasni, némileg írni és számolni tudtak. A jegyzői teendőket is többnyire ezen tanítók végezték. A főszűly a kántorságra volt fektetve, egyéb elméleti ismereteik nem jöhettek tekintetbe, mert nem igen volt kikben válogatni. *Cothmann* kamarai biztos 1763. évi jelentésében a tanítókról így nyilatkozik: „A tanítók nagy hiányát is tapasztaltam a bácsi kerületben. A plébános urak maguknak vették a jogot, tanítókat alkalmazni s csak azt kívánják tőlük, hogy valamicskét a zenéhez értsenek és az ő parancsaiknak engedelmeskedjenek; a többi hiányaikat — úgy látszik — nem veszik észre. Minthogy azonban az, a ki maga is alig tud olvashatólag írni, vagy a számoláshoz nem ért, tanítványait sem taníthatja célszerűen: alázatos véle-

ményem az, hogy az uradalom arra is terjeszsze ki különös figyelmét, hogy a kamarai helységekbe csak alkalmas tanítók alkalmaztassanak; ha talán a zenéhez nem értenek is, csak jóra való egyének legyenek, és az íráshoz és számoláshoz jól értsenek.“

A rendszeres tanítóképzés még mindig ismeretlen volt, miért a tanítók egyes ügyesebb gyerekeket maguk mellé vettek. Ezek az orgonálásban és tanításban némi gyakorlatot szerezvén, a tanítói álláshoz szükségelt műveltséget ezen úton szerezték meg. Hogy e mellett a kántortanítónak kézi szolgálatot is tettek, azon nincs mit csodálkozni; hiszen *Kazinczy* az ügyvédi patváriát és praxist is néhány sorral imígyen jellemzi: „Ámbár akkor a patvaristák (1780) még nem valának mint most (1828) urfiak, hanem fél cselédek inkább: tőlem a princípális semmi szolgálatot nem kívánt. De én tudtam tisztemet, terítém asztalát a vén prokátorné szobájában, pakoltam és kötöttem párnazsákját stb. Egyedül azt nem engedé soha, hogy csizmáját levonjam, tisztítsam, a mit más princípálisok még akkor kívántak is.“¹⁾

Ilyen föltételek és viszonyok mellett teljesíté az egyházi hatóság nemes hivatását, és hogy még nagyobb eredményeket nem volt képes felmutatni, az egyedül ezen kor sajátágos viszonyainak tulajdonítandó.

II. Mária Terézia Ratlójától 1848-ig.

A mult századok tanügyének történetét előmunkálatsok okmányok hiánya miatt bajos behatóbban ismertetni.²⁾ A tanügy országos szervezése csak Mária Terézia alatt indult meg. Előbb is történtek ugyan egyes intézkedések a tanügy érdekében, melyek azonban inkább csak a „birodalmi egység“ terjesztésére voltak szánva. A tulajdonképpeni lökést gr. *Barkóczy* Ferencz esztergomi érsek, az összes magyarországi felsőbb és alsóbb iskolák felügyelőjének 1763-ban a királynőhöz nyújtott emlékirata adta. Hozzájárult ehhez, hogy ugyanezen évben II. Frigyes Poroszország számára kiadta „General-Land-Schulen Reglement“-jét, és a hatalmas versenytárs föllépésének jótékony hatása csakhamar érezhetővé vált. Az 1773-ban eltörölt jezsuita rend

¹⁾ Grünwald B. Régi Magyarország. 340. l.

²⁾ Lubrich. Nev. tört. III. k. 105. l.

vagyonából a népiskolákra is jutott pénz, s Mária Terézia az elemi tanügyre is figyelmet kezdett fordítani.¹⁾ Tervei kivitelére *Felbiger* sagáni apátot kérte a porosz királytól. A *Felbiger* által elkészített „Allgemeine Schulordnung“ 1774-ben jelent meg, mely Ausztria népoktatásügyét volt hivatva rendezni.

Ennek alapján a magyar kancellária Magyarország számára egy külön tanulmányi rendszert dolgoztatott ki, melyet a királynő 1777-ben „Ratio educationis totiusque rei litterariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas.“ cím alatt bocsátott ki mint kir. rendeletet.²⁾

Ezen kir. rendelet értelmében az elemi iskolák falusi, kisvárosi és nagyobb városi iskolákra osztattak, mely utóbbiak közül némelyik „normális“ azaz mintaiskola volt, mely a tanítók kiképzésére is szolgált. Említésre méltó, hogy nemcsak a városi, hanem a falusi iskolákban is tartozott a tanító az arra jelentkezőket a latin nyelvben oktatni. A német nyelv kötelező volt az összes elemi iskolákban, sőt a tankönyveket is úgy kellett nyomtatni, hogy a szöveg az egyik lapon a tanuló anyanyelvén, a másik lapon pedig német szövegű legyen, a szükséges szótárral.

Patafi Ádám kalocsai érsek elnöklete alatt a nemzeti iskolák inspektorai 1778-ban a szerkesztendő tankönyvek írását felosztották maguk között, melyek azonban jobbra csak fordításai voltak *Felbiger* munkáinak.

Lázás tevékenység követte e kir. rendeletet. Az elemi tanügy annyira napirendre került, hogy az összes közigazgatási hatóságokat jóformán csak ez mozgatja, lelkesíti. Miután pedig ezen újítások kir. rendeletek alapján, az országgyűlés mellőzésével történtek, az országgyűlés 1790-ben — a magyar nyelvnek az iskolákban való tanításának elrendelése alkalmával — föl kérte a királyt, hogy e tárgyban tanácskozhasson és kebeléből egy országos bizottmányt küldhessen ki a végett, hogy ez dolgozzon ki egy javaslatot, mely királyi jóváhagyás után, mint kötelező törvény a Corpus Jurisba lesz beiktatandó.³⁾

Az országgyűlés által kiküldött vegyes bizottság úgy az általános, mint a közoktatás minden ágára nézve részletes intézkedéseket magában foglaló tervezetet készített. A bizottság „általános elveket“ tartalmazó javaslata soha-

¹⁾ Kiss Á. i. m. 18. l.

²⁾ Oltványi i. m. 7. l.

³⁾ Oltványi i. m. 11. l.

sem került tárgyalás alá s nem is vált törvénynyé. De a munkálat többi része, módosításokkal, mint kir. rendelet 1806-ban jelent meg *Ratio Educationis* cím alatt, s 1848-ig alapja volt az ország közoktatásügyi szervezetének.¹⁾

Az új *Ratio* szerint a magyar és latin nyelv minden iskolában kötelező volt. A leányiskolákra is kiterjeszté figyelmét. A leányokat a fiuktól külön óhajtja taníttatni a falvakban is, a városokban pedig megparancsolja azt.

A Helytartótanács számos rendelettel iparkodott e keretben a népoktatás ügyét fejleszteni; legtöbb rendelete azonban sohasem hajtatott végre s csak papíron maradt. Ugyanis a vármegyék többsége a népnevelés ügyének rendezését nem a kir. kormányshoz, hanem az országgyűléshez tartozónak mondogatta; sőt minthogy az 1790—91. országgyűlési bizottság e tárgyra vonatkozó munkálatát be sem nyújtotta, az 1827. országgyűlés új tagoknak kiküldését határozta el. Így a helyi igazgatók — plébánosok — minden támasz nélkül és tehetetlenül állottak. Erről, a főigazgatók jelentései alapján, a Helytartótanács útján, Ő Felsége értesülve, új szabályzatot dolgoztatott ki, mely 1845. évben a magyar kir. Helytartótanács 25,224. sz. leiratával az illető hatóságokkal közöltetett.²⁾ Ezen szabályzat alsó és felső elemi iskolát különböztet meg. A szülők pénzbírság terhe alatt köteleztetnek 6—12 éves gyermekeik iskoláztatására. Az iskolák főkormányzója a Helytartótanács, mely a kir. főigazgatók által gyakorolja a felügyeletet. Ezek alatt állanak az esperesek mint kir. felügyelők. Minden iskola közvetlen felügyelője a helyi lelkész.³⁾ A tanítóképzés terén, — mely eddig még mindig a nagy városok elemi iskoláiban történt — 1840-ben lényeges fordulat állott be. A kormány a tanulmányi alap terhére öt r. kath. tanítóképzőt állított, 2 éves tanfolyammal. A tulajdonképpeni tanítóképzés tehát csak most veszi kezdetét. Az eddig működő tanítók többnyire mint segédek szerezték némi ismeretet, azután hosszabb-rövidebb ideig látogatták a normát és tettek vizsgálatot. Így a szabadkai főelemi iskolában is számos tanító tett képesítő vizsgálatot. Az egyházmegyében csaknem minden tanító mellett találunk ilyen segédeket, kiknek évi fizetése ellátáson kívül 8—20 frt között váltakozott. Miután pedig ebből meg nem élhettek,

¹⁾ Grünwald i. m. 358. l.

²⁾ Oltványi i. m. 16. 18.

³⁾ 1872. vall. és közokt. miniszt. jel. 15. 16. l.

multságok alkalmával muzsikálni jártak és úgy tengették életüket, míg önálló tanítósághoz juthattak. Az alsó elemi tanítók a község, vagy a pártfogó hármaskör kijelölése alapján a kerületi felügyelő ajánlatára a kir. főigazgató által, a főelemi tanítók a Helytartótanács által nevezettek ki.¹⁾ A segédtanítókat az esperes nevezte ki.

III. Népiskolai tanügyünk 1848—68-ig.

Ily előzmények után következett be az 1848. évi nagy átalakulás és meghozta a felelős magyar miniszteriumot. A népiskolai tanügy iránt az összes tényezők rendkívüli érdeklődést kezdtek tanúsítani. Csakhogy ez érdeklődés az iskolának az egyház kezéből való elvonásában és függetlenítésében összpontosult. „Minden a mi a múlt emléke, az rossz.” Ezen elv alkalmaztatott a tanügyre is. Ámbár maga Eötvös József, az ország első kultuszminisztere lehetőleg óvakodott a mindent felforgató szélsőségektől: az eredeti javaslat 45-ik §-át, mely szerint kivételes esetekben közös iskola állítandó némely községben, az országgyűlés oda módosította, hogy „az álladalom minden községében *közös* iskola állíttatik.”²⁾ Hiába való volt Eötvös miniszter minden érvelése. A többség, a miniszter eredeti javaslatát — mely csak kivételes szükség esetében kívánt közös iskolákat felállítani — leszavazta. A főrendiház azonban a jelen időben és helyzetben a nagy fontosságú tárgy elintézését, avagy csak elvekben is munkába és határozatba vételét nem tartotta czélszerűnek; hanem az országgyűlés legközelebbi egybegyűlésére való elhalasztását véleményezé. A képviselőház, a bekövetkezett események miatt, már nem tárgyalhatta újra, és maradt minden úgy, mint azelőtt volt.

A világosi fegyverletétel után az „osztrák összbirodalom” vallás- és közoktatásügyi minisztere 1849. okt. 9-én kiadott rendeletében tudatta *Geringer* báróval, a polgári ügyek császári biztosával, hogy Magyarország közoktatásügyét is azon elvek szerint akarja intézni, mint Ausztriában. A helytartóságok mellé nemsokára kinevezettek — leginkább az egyházi rendből választva — a tanodai felügyelők, kik az iskolák igazgatásával megbízott lelkészek által támogatva rendezték az iskolák összes ügyeit.

¹⁾ Kiss Á. i. m. 52.

²⁾ Oltványi i. m. 30. l.

Ez ideiglenes szabályzatot 1855-ben a gr. Thun által kiadott „Verordnung“ követte, mely fő- és alsó elemi iskolákra osztá a népiskolát. A főelemi iskolának négy külön osztálya volt 4 tanítóval. Az egész oktatási rendszer a vallásos nevelés alapjára volt fektetve. A népiskolai tanítók kinevezése 1857-ben az egyházmegyei hatóságokra ruházottatott.¹⁾ A főelemi iskolák igazgatói és tanítóinak kinevezését a miniszterium ill. a helytartóság eszközlé.

Az 1840-ben felállított öt tanítóképzőt megszüntették, s 1856-ban ezek helyett 12 újat szerveztek. Ezek között volt a kalocsai is. A tanfolyam ismét kétéves, melynek elvégzése után a növendékek képesítő vizsgát tesznek. Ez három fokú: főelemi, alelemi és altanítóságra való képesítés. Az altanító csak a két alsó osztályban taníthatott.

Nem tagadhatjuk meg e rendszertől, hogy az elemi tanügy rohamos fejlődésnek indult alatta és félszázados mulasztást pótoló helyre.

Az alkotmány visszaállítása után a provisorium korszakában 1860—68-ig heves viták folytak a fölött, vajjon érvényes-e Magyarországra az 1855-ben kötött Concordatum, mely az egyháznak a népiskolák igazgatására kizárólagos jogot biztosított.²⁾ E viták mellett azonban a tanügy pangásnak indult; a népiskolai tankötelezettség nem tartott fenn többé oly szigorú következetességgel, s következménye az lett, hogy 1863-ban 100 ezer gyermekkel kevesbedett az iskolába járók száma. A nép is, látva a kormány közönyét, lealkudott a tanítók fizetéséből; sok helyen elbocsátotta a második tanítót, megszüntette a vasárnapi iskolákat stb.³⁾

Az 50-es években az esperes kerületi gyűléseken rendkívül élénk élet kezdett mutatkozni az egyházmegyében, mely a 60-as évek derekán érte el tetőfokát. Különösen a tiszavidéki tanítók fejtettek ki rendkívüli tevékenységet az irodalom terén. És nem egy, ma már országos névvel bíró tanférfiu került ki e lelkes gárdából.

IV. Az 1868. évi népoktatásügyi törvény.

Az 1867-ben alakult alkotmányos miniszteriumban a

¹⁾ Oltványi i. m. 47. l.

²⁾ Oltványi i. m. 50. l.

³⁾ Kiss Á. i. m. 64. l.

vallás- és közotatásügyi tárczát ismét báró Eötvös József vállalta el, ki nem soká késett a már 1848-ban benyújtott javaslatot az országgyűlés elé terjeszteni. A közös iskola felállítása ezuttal is erős ellenzékre talált, kivált a főrendiházban. A többség azonban elfogadta és az új törvény 1868. decz. 5-én királyi szentesítést nyert. Ez tehát az első törvény, mely az elemi népoktatás összes ügyeit felöleli. Az eddigiek csak kir. rendeletek voltak.

Ezen törvény kimondja a tankötelezettséget, kötelezi a községeket az iskolák fentartására, gondoskodik a tanítóképzésről, megállapítja a tanítók minimalis fizetését, szervezi az összes népoktatási intézeteket s ezeknek ellenőrzésére állítja a kir. tanfelügyelőségeket. Szervezi az iskolaszéki intézményt, megállapítja a tanítandó anyagot. A felekezetek iskolafentartási jogát elismeri. Ezek saját kebelük-ből választhatják az iskolaszéket, tanítóikat, megállapítják tankönyveiket, tantervüket; az állami felügyeleti jog csupán arra szorítkozik, hogy a felekezeti iskolák az általános követelményeknek megfeleljenek.

A törvényrendelkezései annyira ismereteseek, hogy azok bővebb ismertetése fölöslegesnek mutatkozik. Hogy az egyházmegyei hatóság az új törvényhez való alkalkalmazkodásában miként járt el, arról a következő fejezetben van szó. Hogy e törvény hatása alatt mily rohamosan emelkedett az elemi tanügy: arról pedig minden egyes község története tanuskodik; de a haladás a munkához csatolt táblázatos kimutatásokból tűnik ki legjobban.

V. Egyházmegyei tanügyi kormányzat.

Az 1868. évi 38. t. cz. szentesítéséig a kath. népoktatási intézetek általában a kormány által kiadott rendeletek alapján kormányoztattak. Az egyházmegye élén álló főpásztor képviselte az egyházi hatóságot; őt illette meg minden jog a kath. népoktatási ügyek közigazgatásánál. A Helytartótanács, melyben a népoktatási ügynek külön osztálya volt, rendeleteit a főpásztorokkal közölte s a kath. népoktatás körébe eső minden oly intézkedés, mely a Helytartótanácsához jóváhagyás illetve tudomás végett volt be-terjesztendő, a főpásztor, mint róm. kath. főtanhatóság útján eszközöltetett.

A kath. népiskolák igazgatásában, mint segédek rendelkezésére állottak a püspököknek az általa kinevezett érseki

helynök, az egyházmegyei iskolai főfelügyelő és kerületi esperesek mint kerületi tanfelügyelők. Az egyházmegyei iskolai főfelügyelő az iskolai statisztikai adatok beszerzésére, továbbá az espereskerületi tanítói tanácskozmányokra vonatkozó ügyekben közvetlen összeköttetésben állott a kerületi tanfelügyelőkkel. A tanítók kinevezésénél a kinevezési okmányokat a főpásztornal, vagy helynökével együtt, ő is aláírta; a tanítóképző intézetnek működésére közvetlenül felügyelt, s az osztályvizsgálatokon mindig, ha pedig a tankerületi kir. főigazgató nem jelent meg, a tanképesítő vizsgálatokon is ő elnökölt s a tanítói okleveleket aláírta. A kerületi esperesek valamint az egyházi, ugy az iskolai ügyekben is a főpásztort képviselték s tulajdonképpen a kiadott iskolai rendeletek végrehajtását és az egész oktatásügynek ellenőrzését ők gyakorolták. A főszenstszék véleményét népoktatási ügyekben a főpásztorok többször kikérték, miről az érseki levéltárnak számos okmánya tesz tanuságot.

Az 1868. évi 38. t. cz. végrehajtása után a kath. népoktatási intézetek egyházhatósági kormányzásában a kalocsai érseki főmegyében nagyobb változás nem állott be; mert a kormányzati szervezet, mely a most mondott törvény alkotása előtt kitűnő működésével az egyházmegye tanügyét az adott viszonyokhoz képest virágzóvá tette, teljesen bevált — miként a tények bizonyítják — az új viszonyok között is.

A hazánk történetében is nagy névvel bíró dr. *Haynald* Lajos, az idétt kalocsai főpásztornak ébersége és erélyessége, melyet az egyházkormányzat minden ágában örök időkre emlékezetes módon kifejtett, kiváló módon nyilvánult az egyházmegye népoktatási ügyének rendezésében és fejlesztésében. Felismervén a kor szükségét, erélyes kézzel hozzálátott az alkotmány visszaállítása után, mely a népnevelésre is új időket hozott, egyházmegyéje tanügyi kormányzatának a népoktatási törvény keretébe való beillesztéséhez.

Hogy a szükséges teendők iránt magát kellőleg tájékozhatta, az egyházmegye összes róm. kath. népiskoláit a kalocsai főkáptalannak e célból felkért négy tagja által meglátogattatta s azoknak az egyes iskolák állapotára vonatkozó jelentését bekívánta. Ezen jelentések képezték további intézkedéseinek alapját.

A beérkezett jelentések általában dicséretes állapotokról szóltak, bár nem titkolták el, ha egyes helyeken javítani valót találtak; akár az iskola igazgatását, a tanítók

képzettségét és buzgóságát, akár az iskolai külszervezetet illette az.

Az iskolalátogatásra felkért kanonokok közül *Lichtensteiger* Ferencz, ki hosszabb időn át főtanfelügyelő is volt és *Schreyer* János, az azon időszerinti főtanfelügyelő a hajósi esperes kerületet kivéve, a Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében levő iskolák állapotát tanulmányozták behatóan; *Schuszter* Constantin, most vácsi püspök, a felső bácskai iskolákban végezte a látogatást; a közép és alsó bácskai iskolák felett *Kubinszky* Mihály — kis időre rá az egyházmegyének főtanfelügyelője — tartott hivatalos szemlét. Ezen, az egyházmegyei tanügy föllendülésére jelentékeny hatású iskolalátogatások alkalmával Pestmegyére — segédül az illető kanonok mellé — *Mócsy* Antal, a kalocsai tanítóképző tanára; felső Bácskára *Pállich* János, később tanfelügyelői segéd; alsó Bácskára nézve dr. *Boromisza* Tibor, akkor jankováczi plébános rendeltettek ki.

A beérkezett terjedelmes jelentések áttanulmányozása után, 1873. május hó 28-án az érseki megye tanügyi közigazgatásának újabb, alapjaiban megtartott, rendezéséről a nagynevű érsek 896. számú rendeletével intézkedett. „Főpásztori gondjaim és teendőim egyik legfontosabb ágát képezvén az elemi tanítás és növelés ügye, érseki megyém összes népiskolái állapotának nemcsak kellő nyilvántartása és a fokozódott korigényeknek megfelelő fölvirágoztatása, hanem egyszersmind a változott viszonyok folytán netán szükséges megvédése tekintetéből is főt. főkáptalanommal tartott tanácskozmányok és megállapodások folytán célirányosnak, sőt szükségesnek találtam egy külön hivatalt beállítani és szervezni, melynek személyzete minden egyéb hivatali teendőktől menten egész erejét, tehetségét és idejét kizárólag a népoktatás és növelés fontos ügyének szentelhesse, teendői közé sorozván leginkább a következőket:

- 1-ször. Az összes nyilvános és magán népiskolák fölötte éber fölügyeletet, ellenőrködést gyakorolni, és az egész népoktatási ügyet kellőkép nyilvántartani.

- 2-szor. Az egyes népiskolákat meglátogatni, hogy személyesen meggyőződjék arról: valljon a néptanodák az egyes plébániákban megfelelnek-e minden tekintetben az 1868. évi népoktatási törvény követelményeinek, vagy sem? különösen:

- a) Vannak-e minden egyes plébániában elegendő és kellőleg felszerelt tantermek?

- b) Előadatnak-e kellő mértékben a törvény által elő-

írt tantárgyak az általam előszabott tankönyvek nyomán?

c) Járnak-e a tanköteles gyermekek iskolába? és a törvény által meghatározott, szorgalmi idő pontosan megtartatik-e?

3-szor. Működésének eredményéről időnkint az érseki Hatóságnak kimerítő jelentést bemutatni.

4-szer. Az érseki Hatósághoz beérkezendő beadványokat, jelentéseket, kimutatásokat, kormányi átiratokat, indokolt nézetével illető helyen előadni, és az érseki Hatóság határozatainak foganatosítását eszközölni.

5-ször. A közös népiskolákat és állami tanítóképezdéket a vallásoktatás tekintetéből éber figyelemmel kísérni.

6-szor. A tanítók által évenként megtartani szokott kerületi értekezleteken — a hol és mikor lehetséges — megjelenni és azokat vezetni.

7-szer. A tanítókat a tanügy érdekében — valahányszor célirányosnak mutatkozik — tanácskozmányra egybehívni, és a tanító egyletek ügyét támogatni s elősegíteni.

Ezen örökbecsű rendeletnek egyik nevezetes pontja az, melyben a főpásztor aziránt intézkedik, hogy a közös népiskolákat és állami tanítóképző intézeteket a vallásoktatás tekintetéből éber figyelemmel kísérje a főtanfelügyelő. Ezen rendelete kapcsán kinevezte főtanfelügyelővé *Kubinszky* Mihály pápai praelátust és kanonokot, melléje pedig segédül *Pállich* János zombori káplánt rendelte.

A főpásztori körrendelet tartalma az egyes kath. nép-tanítókkal és iskolaszékekkel az illető plébániai hivatalok útján közöltetett.

Az így szervezett tanfelügyelői hivatalnak a gondos főpásztor azonnal megadta a részletes és szükséges utasításokat, melyekben a tanfelügyelő hatásköre körül van írva.

Az utasítás szerint a főpásztor megbízásából az egyházmegyei népoktatási ügyek közigazgatási részét véggezték és végzik ma is:

- a) a főszentszék mint iskolai főtanács;
- b) a főtanfelügyelő és segédje; előbbi az iskolai főtanácsban előadó;
- c) a kerületi esperesek, mint kerületi tanfelügyelők;
- d) a plébánosok, mint helyi igazgatók, és
- e) az iskolaszékek.

Az iskolai főtanács illetékességéhez tartozik: a megválasztott tanítók és iskolaszékek megerősítése, az új iskolai épületek tervezetének és költségvetésének jóváhagyása, a

szülők és tanítók, valamint a tanítók és iskolaszékek között fölmerült vitás ügyek elbírálása, a népoktatási intézeteknél alkalmazott tanerők fegyelmi ügye.

A főtanfelügyelő a népiskolák beléletére vonatkozó folyó ügyeket intézi. Főteendője volt az egyházmegye népiskoláinak minél gyakoribb meglátogatása, mert a közigazgatás természete általában, a tanügyi közigazgatás pedig különösebben is a helyszínén való eljárást, útbaigazítást és tanácsadást teszi szükségessé.

Az esperesek mint kerületi tanfelügyelők hatásköre az iskolák ellenőrzésére vonatkozott. Az iskolaigazgatók teendője a helyi iskolák kül- és belállapotának felügyelete képezte. Az iskolaszékek hatásköre ugyanaz, a minő hatáskörrel az ide vonatkozó törvények az iskolaszékeket általában felruházzák.

Hogy a népoktatás közigazgatásának ilyen szervezete mily hatalmas lendületet adott az egyházmegyei népoktatási intézetek fejlődésének, erről a hetvenes és a következő években beállott haladás (tanítói állomások szaporodása, a tankötelesek rendesebb feljárása, tanítói egyesületek szervezése) tesz tanúságot. (Lásd a munka végén található kimutatást.)

1881-ig a most vázolt közigazgatási szervezet érintetlenül maradt. A főtanfelügyelői hivatalban személyváltozás csak a segédekre nézve történt. 1881. február 23-án mult ki tanügyi körútjában az egyházmegye tanügye körül hervadhatatlan érdemeket szerzett dr. *Kubinszky* Mihály, akkor már felszentelt püspök és egyházmegyei főtanfelügyelő. Az ő eléggé meg nem siratható korai halála (csak 56 éves volt) egyéb változásokon kívül azt is eredményezte, hogy a tanfelügyelői hivatal egy újabb apparatussal toldott ki. Ekkor lett szervezve az érseki iskolalátogatói intézmény. A nagy kiterjedésű érseki megye iskoláit egy egyén a legjobb akarat és rendkívüli buzgalom mellett sem képes évenként személyesen meglátogatni. Minthogy pedig az iskolák hivatalos meglátogatása az eddig szerzett tapasztalatok szerint felettébb üdvösnek bizonyult, az iskolai főtanács meghallgatása után, a *főpásztor az egyházmegyélt kezdetben őt, később hat főtankezületre* osztotta, mindegyik főtankezületbe *egy iskolalátogatót* nevezett ki azon kötelezettséggel, hogy a kerületébe tartozó iskolákat évenként legalább egyszer látogassa meg és látogatásának eredményéről tegyen jelentést.

Az iskolalátogatók hatásköre az iskolák beléletére

vonatkozik. A kerületi tanfelügyelők ezen szükségparancsolta újabb intézkedéssel az iskolák felügyeletének teljesítésétől nem lettek felmentve, teendők azonban ez idő óta inkább az iskolák anyagi állapotára, az iskolák külszervezetére vonatkoznak.

Kubinszky Mihály halála után az egyházmegye főtanfelügyelőjévé *Mayer Béla* kanonok neveztetett ki, ki immár 15 év óta intézi az egyházmegye tanügyét. Mint segéd-tanfelügyelő *Petrováczy József*, az összes leányintézetek igazgatója, működik 1878 óta.

A hivatalos iskolalátogatók a következők:

Az első főtankerületben: (kalocsai, miskei és keczeli esp. kerületek) *Boromisza István*, szentszéki ülnök, tanító-nőképző tanár.

A második főtankerületben: (hajósi, almási és szabadkai esp. ker.) *Maison Mihály*, rigiczai esp. plébános.

A harmadik főtankerületben: (bajai, szántovai és zombori esp. ker.) *Lajthay János*, kupuszinai plébános.

A negyedik főtankerületben: (apatini, bácsi és kulai esp. ker.) dr. *Hoffmann Károly*, apát, kulai plébános.

Az ötödik főtankerületben: (topolyai, ó-becsei és zentai esp. ker.) *Ujhelyi Ágoston*, moholyi plébános.

A hatodik főtankerületben: (palánkai és ujvidéki esp. ker.) *Kirschbaum Lajos*, titeli plébános.

VI. A kalocsai érsekség.

Jóllehet az érsekség alapító levelét nem bírjuk, mégis minden kétséget kizárólag állíthatjuk, hogy alapíttatását első királyunknak, szent Istvánnak köszöni. „Asztrik tisztes apátra, ki egyházi választás által püspöki méltóságra emeltetett — így ír Hartvik — bírta szt. István a kalocsai püspökség kormányzását,” miből egyszersmind azt is láthatjuk, hogy a kalocsai egyház szt. István által alapíttatva, kezdetben nem érseki, hanem csak püspöki székkel dicsekedhetett, míg érsekséggé régiebb íróink szerint csak a bácsi püspökség (vagy érsekséggel) történt egyesítése után lett volna. Vannak azonban bizonyítékaink, melyekre támaszkodva állíthatjuk, hogy Kalocsa 1050-ben érseki székel birt.¹⁾

Honuk történetében Kalocsa érsekeinek igen nagy

¹⁾ Schem. Coloc. 1881. XIII. XVIII. 1.

szerepük van. Kalocsa első püspöke *Asztrik*, hozta István-nak a szent koronát, ugyan ő koronázta meg avval a szent királyt 1000. év aug. 15-én; az ő tanácsából töltötte be István a többi püspöki székeket is.¹⁾ Eme kiváló szerepben, melyet szt. István juttatott az első kalocsai érseknek, bírja alapját a kalocsai érseki szék ama kiváló előjoga, kiváltsága, hogy ezt az esztergomi érseki székkal már kezdettől fogva mindig egyenjogunak tekintették az egyház fejei.²⁾ Az érseki szék története úgyszólván egygyé forradt a nemzet történetével, mert eltekintve attól, hogy középkori érsekeknek csaknem mindegyike vagy mint királyi kancellár vagy alkancellár szerepelt, vagy más előkelőbb politikai állást töltött be királyaink oldala mellett: több kalocsai érsekről találjuk felemlítve, hogy ők koronázták meg Magyarorszáig királyait. Így III. Bélát és III. László királyt a kalocsai érsek koronázta meg.³⁾

Honvédelmi tekintetben a kalocsai érsekeket akár személyes vitézségüket, akár határt nem ismerő áldozatkészségüket tekintve, mindig az elsők között látjuk. A gyászos emlékü mohi-i pusztán vérzett el *Ugrin* érsek dandáraival; a még gyászosabb mohácsi ütközetben *Tomori Pál*, kalocsai érsek a fővezér; míg *Várady Péter* érsek a napról-napra jobban és jobban benyomuló török hatalom meggátlására erős várakat épít s részben megerősít.

A mi az érsekség területeit illeti a középkorban, nyugati és keleti határa akkor is a Duna s Tisza volt; északi határa is részben a mai, kivéven, hogy Szeged és vidéke is hozzátartozott; déli határa magában foglalta a Szerémséget, sőt Ugrin érsek idejében 1220 táján az eretnekek megtérítése folytán egész Boszniát úgy, hogy Ugrin érseknek egy új püspöki szék felállításáról kellett gondoskodnia.⁴⁾

Nevezetesebb középkori érsekek az említetteken kívül: *György*, kit Endre király 1050-ben IX. Leo pápához követül küldött;⁵⁾ *Szul* érsek, ki „szent és ártatlan élete miatt kedves volt Isten és az emberek előtt.”⁶⁾ és *VI. István* (1457—71) az első biboros a kalocsai érsekek között stb.

A mohácsi vész után az egyházmegye 170 éven ke-

¹⁾ Hartvik : XI. Erdy : 16. 17. l.

²⁾ Balics : A r. k. egyháztört. Magyarországon. II. k. 209.

³⁾ Katona. i. m. I. k. 215.

⁴⁾ Schem. Coloc 1848.

⁵⁾ Balics i. m. I. k. 266.

⁶⁾ Balics i. m. I. k. 315.

resztül szakadatlanul a török iga alatt nyögött úgy, hogy ezen 170 év alatt egyetlen egy kalocsai érsek sem teljesítette főpásztori kötelemait híveivel szemben ; az érsekmegye területén lakó keresztények lelki gondozását ferenczrendű szerzetesek végezték titkon. Az érseki címet más megyés püspökök viselték, mint a nyitrai, győri s veszprémi püspökök. A törökök elűzése után az első érsek, ki székhelyét meglátogatta: *Kollonich* Lipót volt. *Csáky* Imre 1710-ben kalocsai érsekké neveztetvén ki, két nagyvárad kanonokot küld kalocsai hívei látogatására ; állandóan azonban egyik sem tartózkodott itt. Az első, ki Kalocsát állandó tartózkodási helyévé tette, *Patatich* Gábor érsek volt.¹⁾

Az érsekek legfőbb gondját most az képezte, hogy a tökéletesen elpusztult egyházmegyét újra szervezzék. Ama fényes eredmény, melyet aránylag rövid idő alatt létesítettek, egyedül azon buzgalomnak tulajdonítható, mely érsekeink lelkét Krisztus egyháza iránt eltölté. Míg 1710-ben *Csáky* Imre érsek alatt a plébániák száma csak 7,²⁾ addig 1798-ban már 88 plébániát találunk.³⁾ *Csáky* Imre megkezdi építtetni a székesegyházat, utódai folytatják, míg teljes befejezést *Batthyány* József érsek alatt nyert. A papnevelés is kiváló gondját képezte érsekeinknek. A papnövelde alapját *Patatich* Gábor érsek vetette meg 1733-ban ; a növendékek száma akkor csak 8 volt s vezetésük világi papok hiányában szerzetesekre volt bízva.⁴⁾

A kalocsai érsekek száma 81, kik között bíbornok volt 5. A plébániák száma jelenleg 115. Az egyházmegye 16 al-esperesi kerületre van felosztva. Az áldozópapok száma 261.

VII. Dr. Haynald Lajos érsek.

A kalocsai érsekek az egyházmegyének újra szervezése után mindenkor kiváló figyelemben részesítették az elemi tanügyet. A helytartótanács által kiadott rendeletek ugyan a legpontosabban hajtattak végre, de önálló rendelkezésre ez idők szerint a főpásztoroknak alig volt módjuk.

Az 1868. évi törvény új alapra fektette az elemi tanügyet, meghagyván az egyháznak teljes szabadságát és a

¹⁾ Katona i. m. II. k. 4. l.

²⁾ Schem Coloc. 1848.

³⁾ Katona i. m. I. k. 91.

⁴⁾ Schem. Coloc. 1848.

törvények keretében a szabad rendelkezést. Az időben dr. *Haynald* Lajos volt a megyének érseke; azért az ő nagy nevéhez fűződik minden, mi e téren történt. Bámulatos tevékenységénél csak áldozatkészsége volt nagyobb, melylyel megyéjének egyházi és kulturális ügyeit oly magas fokra emelte, hogy ellenfelei is kénytelenek voltak előtte meghajolni. Tanügyi reformintézkedéseiről egész köteteket lehetne írni. E munka szűk keretében azonban csak *Trefort* Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1876. évi jan. 7-éről kelt, s az elismerés legmelegebb hangján szóló iratára szorítkozunk, melyben e kiváló tanférfiu dr. Haynaldnak azon évig történt kiválóbb tanügyi intézkedéseit, mintegy dióhéjba szorítva, röviden előadja.

„Vettem Nagyméltóságodnak a mult évi 13706. sz. a. kelt intézményemre, azon évi november 30-án 1945. sz. a. kelt s több tekintetben fontos, több tekintetben örvendetes jelentését, a népoktatás ügyének érseki megyéje területén s felekezeti iskoláiban előmozdítására tett intézkedéseiről. E jelentés számos adatai újabb tanúságot szolgáltatnak, nemcsak Nagyméltóságodnak az iskolai s általában a közművelődési ügy iránt sikeres buzgólkodása s nagymérvű áldozatkészsége felől, hanem megerősítik egyszersmind azon több ízben kifejezett meggyőződésemet, hogy népoktatásügyünk alapja és egyik emeltyűje, óhajtott valódi virágzásnak csak akkor örvendhet, ha annak emelésére a maga körében minden tényező megteszi a magáét . . .

S el kell ismernem és örömmel ismerem el, hogy Nagyméltóságod, a mint jelentéséből és az ahhoz mellékelt részletes kimutatásból ujólag is meggyőződtem, e magasztos hivatást, saját egyházmegyéje felekezeti iskoláit illetőleg teljes mértékben felfogta s e részben 1868 óta nemcsak nagy buzgalmat és tekintélyes áldozatokat, de nem közönséges sikert és eredményeket is képes felmutatni. Örömmel győződtem meg e jelentésből és az ahhoz mellékelt kimutatásból, hogy Nagyméltóságod, mióta az 1868. XXXVIII. törvény-czikk a népoktatás ügyének rendezésére hazánkban az első nagyobb szerű lépés megtörtént, érseki megyéje egész területén rendszeresen járt s járatott el az irányban, hogy a népoktatás hiányai községenként mindenütt felismertessenek, s a mennyire csak lehet, orvosoltassanak.

Nagyméltóságod e végből az említett törvény kihirdetése után azonnal az oktatás ügyében jártas és az aziránt lelkesülő négy kanonokjával érseki főmegyéjét egészen beutaztatta, az iskolai épületek mikarban létét, a tanulók

számához képest elégséges, vagy elégtelen voltát s azok felszerelését megvizsgáltatta, szemlét tartatott azokban a tanítás módja s jelesen a felett is, vajjon a törvény által követelt összes tantárgyak fel vannak-e véve a tanításba? s mindezek alapos megismerése után, midőn egyrésztől egyházi híveit s az egyházközségeket a nevelés és oktatás ügyének fontosságáról felvilágosíttatta s annak lelkes felkarolására buzdíttatta, másrésztől minden irányban bölcsen intézkedett a felismert hiányok pótlásáról, s a népoktatás ügyének alapos javításáról és tervszerű rendezéséről.

A többször említett jelentéshez mellékelte kimutatás, mely községenként tünteti fel a népiskolák állapotát, s az abban 1868 óta történt haladást, arról győz meg, hogy alig van község Nagyméltóságod érseki megyéjében, ahol a népiskola emelésére valami ne történt — s egy vagy más gyarapodás felmutatható ne volna. Így állíttattak számos helyen egészen új iskolai épületek, bővítettek és javítottak az elégtelenek és hiányosak; szaporítottak az osztályok és a tanítói állomások; gyarapítottak majd mindenütt a taneszközök s az összes felszerelés; buzdíttattak a szülők gyermekeik pontosabb iskoláztatására, mely igyekezet sikeréről s folytonos haladásáról a megyei iskolatanácsokat a tanfelügyelők is több ízben elismerőleg értesítették.

Gondoskodott Nagyméltóságod, hogy a főhatósága alatti iskolákban a törvényben kiszabott összes tantárgyak taníttassanak s hat évi tanfolyamra rendeztessenek, és hogy az ismétlő iskoláztatás is felállíttassék; gondoskodott a gazdasági és kertészeti gyakorlatok taníttatásáról, mihez a szükséges kerti helyiségek s faiskolák már is nagy számban állíttattak elő.

Örömmel s elismeréssel látom Nagyméltóságodnak a főhatósága alatt álló tanítók szellemi és anyagi jobblétére irányzott intézkedéseit s tetemes áldozatait is. Kiváló gondjai közé sorozza Nagyméltóságod a tanító-testületek megalkottatását, s ezáltal a tanítóknak nemcsak a testületi szellem, hanem főleg az önképzés iránti törekvés felébresztését, midőn ahhoz értő vezetők alatti tanácskozás és értekezletek által a tantárgyak bővebb ismeretébe s különösen a tanmódszeres tanításba jobban beaváttatnak. E szempont vezette Nagyméltóságodat nemcsak a kalocsai tanítóképezdének a népiskolai törvény kívánalma szerinti újraszervezésében, hanem a kalocsai iskolánénak vezetése alatt álló jóhírű nevelőintézet melletti tanítóképezdének is felállításaiban; melyben a növendékek, mint erről személyesen is

volt alkalmam meggyőződni, nemcsak alaposan taníttatnak, hanem a mi a tanulhatást lehetővé teszi, Nagyméltóságod példás nagylelkűségéből a benlakás és ingyentartás jótéteményében is számosan, majdnem mindnyájan részesülnek. De kiválóan gondoskodott Nagyméltóságod a főhatósága alatt álló tanítók anyagi helyzete javításáról és aggkorra jutásukkal bekövetkezendő nyomoruk elenyésztetéséről is. Mert a többször említett kimutatás szerint alig van Nagyméltóságod egész érseki megyéjében tanítói állomás, melynek javadalma a népiskolai törvényben a községi tanítókra nézve meghatározott fizetési minimumot el nem érné, számos, mely azt meghaladja; nagy számmal vannak tanítók, kik 500—1000 frtos, sőt még ezen felüli fizetést élveznek s a mellett, a mi szintén nagy fontossággal bír, mindenik biztosítva, legnagyobbbrészt Nagyméltóságod bőkezűségéből, hogy elgyengülés vagy tehetetlenségre jutás esetén maga, halála esetén özvegye és árvái megfelelő nyugdíjban fognak részesülni. — Nagyméltóságod emez intézkedésének bölcs kiegészítője ama buzgó szózat is, melylyel hitközségeit folyvást lelkesíti az iskolatanítók fizetésének javítására.

S hogy Nagyméltóságodnak a főhatósága alatti iskolák javítására, fejlesztésére irányzott emez intézkedései állandóakká tétessenek s még tovább fejlesztessenek, e végből eléggé nem méltányolható gondossággal intézkedett a hitközségekben a felekezeti iskolaszékek megalakításáról, s hogy ezek ismét a kellő irányban haladhassanak, utasítoul egy ehhez értő felekezeti tanfelügyelőt rendelt érseki megyéje területére, kinek tisztvévé tette az érseki megyében létező összes felekezeti iskolák évenkénti meglátogatását, azok haladásának vagy hiányainak nyilvántartását s összes vezetésüket. Csak főbb vonásaikban kívántam érinteni, de teljes mértékben méltánylom Nagyméltóságodnak mindezen intézkedéseit, melyekhez méltóan csatlakoznak mindenkor tiszteletet s hálát érdemlő ama magasztos áldozatai, melyeket a nőnevelés és a segélyre szorult emberiség ol-tárára tett le.

Mindezen — bár Nagyméltóságod állásából kifolyólag szorosan felekezeti keretben, de egyszersmind általános emberiségi és közművelődési érdekekben is működő nagyszerű intézkedések, gondoskodások és áldozatok önmaguk fennn hirdetik az intézkedő, gondozó és áldozónak fenkölt lelkiületét; s midőn én mindezekhez méltó elismerésemet és méltánylásomat csatolom, nem tartózkodom annak őszinte kifejezésétől sem, hogy Nagyméltóságodnak saját hivatása

és hatáskörében tett ama bölcs és sikeres intézkedéseit s csak érintett nemes áldozatait, az egész haza és a magyar nemzet őszinte tisztelete kíséri s az élő nemzedék Nagyméltóságod nevét tisztelettel és hálával fogja átadni az utókornak is.“

Haynaldnak a tanügy fejlesztésére irányult buzgalma 1875 után is nemcsak nem csökkent, hanem még növekedett. A tanítói állomások száma a következő 13 év alatt 475-ről 602-re, az iskolába járó gyermekeké 55,000-ről 76,000-re emelkedett. Ugyancsak ő alatta létesítették az összes nőzárda-iskolák, melyek mindenikéhez tetemesb költségekkel járult.

Hatalmas támaszt és segítőtársát bírt *Kubinszky* Mihály főtanfelügyelő személyében, aki 8 éven át oly alapos szakismerettel, oly szent lelkesedéssel és ügyszeretettel, oly fáradhatatlan kitartással és valódi apostoli buzgósággal viselte egyházmegyei főtanfelügyelői hivatalát, hogy mindenkít, ki őt e téren szemlélte, bámulatba ejtett. Évenként beutazta az egész egyházmegyét. S ettől nem riasztotta őt vissza sem egyéb irányú nagy elfoglaltsága, sem testi gyengeség, sem a legzordonabb idő. Utolsó iskolalátogatási útjára is télvíz idején, betegen indult. Mikor a tüdőgyulladás már annyira erőt vett rajta, hogy nem volt képes lábán megállni, két iskolaszéki tag karján vánszorgott be az iskolába. Halálos betegen hozták őt Bajára, hol néhány napi szenvedés véget vetett ezen bámulandó férfiu áldásos életének. Az érsek meleg hangon tartott köriratban adott leg-hívebb munkatársa elvesztése fölötti fájalmának kifejezést, és őt „bámulandó buzgalmának áldozata“ gyanánt ünnepelte.¹⁾ A tanítók hálája és kegyelete gyönyörű síremléket emelt hamvai fölé a bajai sírkertben.

Haynaldnak nemcsak életéről, de magáról tanügyi intézkedéseinek méltatásáról is köteteket lehetne írni. Haynald nagyságáról fogalmat alkothatunk abból is, ha tekintetbe vesszük, hogy 24 évi érsekeskedése alatt 5 $\frac{1}{2}$ millió frtot áldozott különféle jótékonycélokra, melyekből tisztán a tanügyre 1 milliónál több esett. Általános örökösévé is a nevét viselő alapot tette, mely főleg egyházi és tanügyi célok előmozdítására szolgál és egymaga félmillió frtot képvisel. Az örökség azonban mindezideig rendezve még nincsen.

¹⁾ Haynald Lajos élete 95. l.

VIII. Császká György érsek.

Császká György érsek, 1892. évi február hó 17-én foglalta el a kalocsai és bácsi törvényesen egyesített egyházmegyeék érseki székrét. Ez időtől fogva az ezredévi egyházi ünnepségig, vagyis 1896. évi május hó 10-ig számítva, általán ismert nagyszabású főpapi áldozatkészségénél fogva körülbelül 900 ezer frtot utalt ki sajátjából egyházi, tan- és nevelésügyi, tudományos és irodalmi, közművelődési, művészeti, jótékonyági, közgazdasági célokra. Nevezetesen: A főegyházmegyei templomok építése, helyreállítása, javítása és felszerelésére 143 ezer frtot fordított, melyek közül kiemelendők az öreg-csertői, a gyulafalvai, cservenkai, zombori és ujvidéki templomok. Symbolák és más ájtatos célokra mintegy 60 ezer frtot fordított. A papi nyugdíjalapot 20 ezer frtnyi adományával oda segítette, hogy az intézet tisztességes nyugdíjat biztosíthat az egyházmegyei pap-ságnak.

Szegény tanulók segélyezésére 20 ezer frtot, egyházművészeti célokra 40 ezer frtot, különféle jótékony egyletek, társulatok és körök céljaira 50 ezer frtot; szegény és szűkölködő családok és magánosok segélyezésére 78 ezer frtot, tudomány, irodalom és hasonló kath. célokra 51 ezer frtot, Kalocsa városának pedig útépítésre 10 ezer frtot, Vajdas felfrissítésére 6 ezer frtot, szegények házára alapítványul 25 ezer frtot, tűzkárosultaknak 3200 frtot; — a tudományos akadémiának 5 ezer frtot; szt. mise alapítványokra 17 ezer frtot és a nevét viselő Császká érsek alapba 1896. évi április hó 1-ig 90 ezer frtot adott. Magára a tan- és nevelésügyre 250 ezer frtot fordított. Ezen főösszeg jelentékenyebb altételei a következők: a zombori árvaháznak, a bajai leányiskolának és a szabadkai nőegyletnek egyenkint 10—10 ezer frtot, a szabadkai nőzárdá építésére 30 ezer frtot, a „Tanítók házá“-ra 38 ezer frtot, a kántortanítói nyugdíj intézet javára 25 ezer frtot, az adai apáczazárdára 12 ezer, a palánkaira 18 ezer frtot; és végre a lőcsei, szepes-olaszi, turdosini és rózsahegyí apáczák intézeteire mintegy 86 ezer frtot.¹⁾

Az érseknek ezen alapítványai közül különösen a hazánk ezredéves fennállásának emlékére tett 75 ezer frtnyi alapítványa emelendő ki; mert míg ennek egyik részével a kántortanítói nyugdíjintézetet életképessé tette, addig a

¹⁾ Kolecányi Endre ér. urad. műszaki tanácsos adatai alapján.

másik két részével a „Tanítók háza“ és „Szegények háza“ két intézményt egyszerre a megvalósításstádiumába juttatta.

IX. A kalocsai káptalan története.

Jóllehet a káptalan alapíttatási évére vonatkozólag biztos adataink nincsenek, mégis — Pray és Katona után — egész határozottsággal állíthatjuk, hogy „midőn a kalocsai püspökség szt. István által megalapíttaték, a kanonokok testülete is hozzá kapcsoltatott, a kik a világi papok hiánya miatt épúgy, mint a püspökök, a szt. Benedek rendből vétettek.“¹⁾ Nagyon kevés az, mit e káptalan történetéből tudunk, mert levéltára előbb a tatárjárás idejében, később pedig a mohácsi vészkor megsemmisült.

E káptalan egyike volt az ország legelőkelőbb hiteles helyeinek, mit leginkább azon körülményből következtünk, hogy II. Endre aranybullájának egy példánya levéltárában tétetett le megőrzés végett. A káptalan a mohácsi vész után szűnt meg mint hiteles hely működni, midőn 1526-ban az egész érseki egyházmegye, a bácsi és kalocsai káptalan levéltáraikkal együtt a törökök által végképp elpusztíttatott. Ettől a szerencsétlen évtől a káptalan megszűnt létezni, alig olvasunk róla valamit egészen 1738-ig. Ezen gyászos idő alatt a káptalan csak címében létezett. Így olvassuk, hogy a kalocsai káptalan préposti címét az 1673-ban elhalt *Szlovenchich* Mátyás zágrábi kanonok, 1704-ben pedig *Visa* Miklós veszprémi kanonok viselték.²⁾ A káptalan új élete 1738-ban kezdődik, midőn *Patachich* Gábor érsek XII. Kelemen pápa és III. Károly királytól nyert felhatalmazás folytán először 3, majd 4 stallumot szervezett. Ezt a számot *Múria Terézia* 9-re egészítette ki, s annak gazdagabb javadalmazásáról is gondoskodott. *Patachich* Ádám kérésére, még egy stallumot csatolt a királynő a káptalanhoz, bácsi préposti címmel, amely cím egyedül tartja fenn emlékét a hajdan oly híres bácsi káptalannak.

A poraiból új életre támadt főkáptalant a pápák, királyok és érsekeink vetélkedve siettek a legkülönbözőbb s legkiválóbb kitüntetésekkel elhalmozni. Így pl. XII. Kele-

¹⁾ Balics: I. k. 199. l.

²⁾ Katona i. m. II. k. 417. l.

men pápa a hermelin palást használatát engedélyezte a káptalan minden egyes tagjának. Oly kitüntetés ez, melyel hosszú időn át, hazánkban csak a kalocsai káptalan dicsekedhetett. Gróf *Batthyány* József érsek 1762-ben a viola színű biretum használatát engedélyezte nemcsak a káptalan székhelyén, hanem az egész érseki tartomány területén. 1779-ben pedig *Mária Terézia* a káptalani rendjellel tüntette ki összes tagjait, melyet ünnepélyes alkalmakkor fehér szegélyű kék szalagon viselnek.¹⁾

X. Az alapítványok története.

1. Megyei nagypénztár.

A megyei nagy-, egyúttal gróf *Kollonitz*-féle pénztár a hasonló nevű egykori kalocsai érseknek, gróf *Kollonitz* Lászlónak köszöni létét — a mennyiben a nevezett érsek végrendelet hátrahagyása nélkül halván el, összes vagyonának egyharmada a kalocsai egyházmegyének jutott.

1821-ben átadatott a káptalannak 94,295'94 pengő forint, a mely összeg később *Klobusiczky* Péter érseknek 3 külön időben tett s együtt 17,466'40 pengő frtra rügött adományával 111,762 frt 34 krra pengő pénzben növekedett. Ezen összegekkel lett lerakva a nagypénztár alapja. Célja és rendeltetése ezen pénztárnak — papnevelő intézet emelése vagy bővítése, a kegyúr nélkül álló plébániák javítása, a szegényebb ellátású lelkészek és tanítók segélyezése.

A kamatok tőkésítésével ezen pénztár az 1895. év végén fölnövekedett összesen 539,753'24 osztr. ért. frtra. Az 1895. év folyamán egyházak és iskolák segélyezésére, főleg iskolák építésére utalványozva lett ezen pénztárból 12,337 frt; tanítók fizetéseinek javítására 5765 frt.

2. Gróf Nádasdy-alapítványok.

Nádasdi gróf *Nádasdy* Paulai Ferencz kalocsai érsek mindössze csak hat évig kormányozta érseki megyéjét, s ezen rövid idő alatt is egész sorozatát alkotta a humanus intézményeknek. Főpásztori figyelmét mindenre kiterjesz-

¹⁾ Katona i. m. II. k. 219. 315. l.

tette, a mi kormányzásának körébe esett. Kik neki a lelkek üdvének gondozásában segédei, munkatársai voltak — ép oly atyai szeretettel karolta fel, mint az elemi tanügy derék munkásait, a tanítókat. Híveinek még azon osztályáról sem feledkezett meg, mely a megélhetés nehéz gondjaival küzd, s a melyet a gondviselés csapásokkal meglátogatni jónak lát. 1847-ben kelt végrendelete számos pontból áll, s minden egyes pontban ércznél tartósabb emléket állított magának. Már főlebb említve volt, miként adott létet a kalocsai kórházi alapítványnak, melyet csakhamar maga is tekintélyes összeggel növelt. A következőkben azon alapítványokat soroljuk fel, melyek vagy kizárólag, vagy kiválsóan az ő pénzen, az ő végrendeleti intézkedései alapján létesültek, s ép azért joggal Nádasdy-alapítványoknak is nevezhetők. Ilyenek :

A) Az irgalmas nénék alapja.

Gróf *Nádasdy* végrendeletének 31. pontjában általános örökösének azon utasítást adta, hogy a hátrahagyott vagyonyból 60 ezer frtot a szeretet-nővérek számára Váczott emelendő intézetre fordítson. 1849-iki pótvégrendeletében fennebbi intézkedését oda módosította, hogy 60 ezer frtból 12 ezer frtot a hazában bárhol található ezen szeretet-nővéreknek már tényleg létező kolostorai avagy kórházai számára tegyen le örök alapítványképpen.

Mivel azonban az általános örökös — gróf *Nádasdy* Lipót — ily nővéreket az egész magyar hazában sehol sem talált, 1856-ban megkereste a kalocsai főkáptalant, hogy a néhai nagybátyja által hagyományozott 12 ezer frtos alapítványt fogadja el kezelése alá s fordítsa ezen összeget bölcs belátása szerint a bold. érsek szándékához legközelebb álló valamely célra. Így jött létre az irgalmas nénék alapja Kalocsán. Mikor az irgalmas nénék 1868-ban Kalocsára jöttek, ezen alap kamataival már 21,930 frtra növekedett. Ezen alaphól élveznek a nénék évenként 2100 frtot.

Ujabb jötevője is akadt ezen alapítványnak néhai *Haynald* Lajos bíboros érsek személyében, ki 1871-ben 10 ezer frtot adományozott ezen alapítvány gyarapítására.

Az alap vagyona 1895-ben 41,492'50 frt volt.

B) *Nádasdy*-alap a szegények javára.

Gróf *Nádasdy* érsek végrendeletének 28. pontja azt rendeli, hogy vagyonából 6000 pengő frt különíttessék el

egy, a kalocsai kanonok-plébános által kezelendő olyan alapítványra, melynek évi kamatjövedelméből a plébánosnak a városi elöljáróság két tagjának ítéletére olyan szegények nyerjenek rendes segítyt, kik erre valóban rászorultak. Hozzájárultak ezen alapítvány gyarapításához :

Lonovics József kalocsai érsek 1050 frttal ; *Nehiba* János nagyprépost 205 frttal ; *Barakovics* Antal kanonok 165 frttal és *Lichtensteiger* Ferencz nagyprépost 500 frttal.

1895. decz. 31-én az alapítvány 15,040⁵⁴ frtból állt.

C) *Nádasdy-alap az egyházmegyei papság javára.*

Gróf Nádasdy végrendeletének 22. pontja ekképpen szól: „Hogy atyai jóindulatomat a megyei papság iránt is kimutassam és előhaladását a szentek tudományában támogassam, lelkipásztori buzgóságát pedig fokozzam : ezennel 12 ezer pengő frtot hagyományozok azon célból, hogy ezen összeg kamatai fele részben a tűzvész, vízáradás, betegség stb. által jelentékenyen megkárosodott plébánosok segélyezésére fordíttassanak.

Ha pedig az egész év folytán egy plébánost sem érnének ily csapások, akkor ezen összeg 100 — 100 frtos jutalmakban osztassék ki azon plébánosok között, kik a lelkipásztori buzgólkodásban, különösen pedig az iskolai ifjuság hitoktatásában és gondozásában, nemkülönben az évenként föladni szokott tételek megfejtésében mások fölött kitűnnek.

A kamatok másik felét pedig 50—50 frtos részletekben azon segédlelkészek nyerjék, kik a fennebb felsorolt lelkipásztori teendőkben az egyházi hatóság ítélete szerint legszebb előhaladást tettek.“

A alap vagyónállapota 1895. decz. 31-én 14,817²⁰ frt volt.

D) *Nádasdy-alap fiókegyházi és pusztai tanítók számára.*

Ezen alapítványra vonatkozó szándékáról gróf Nádasdy Ferencz érsek végrendeletének 24. pontjában következőképpen nyilatkozik : „Minthogy a közjó és az egyháznak úgy, mint az államnak fölvirágzása az ifjuság rendszeres oktatásán és vallás-erkölcsös nevelésén alapszik ; s mint-hogy ismeretes előttem, hogy e főmegye területén még számos oly fiókegyház és pusztta található, a hol vagy egyáltalán nincsenek tanítók, vagy csak igen szegényen javadalmazottak vannak ; hogy tehát ezek sorsán is javítsak és őket nagyobb szorgalomra sarkaljam, ezennel 5000 pengő

frtot rendelek befizettetni a megyei pénztárba azon célból, hogy ezen alapítványszerű összeg évi kamatait az egyházi hatóság jutalom címén oly tanítók közt osztsa ki, kik a népoktatás terén érdemeket szereztek maguknak. Nem akarom pedig, hogy ezen jutalomösszeg bármikor is az illető tanítók fizetésébe betudassék.

Ezen alap időközi kamataival Kunszt érsek rendeletére 1854-ben külön kezelés alá került, mikor az alapítvány 5284.15 pengő frtot tett. Azóta 9983 frt osztatott ki ezen alapból, melynek vagyoni állapota 1895. végén 6132.70 osztr. ért. frt volt.

E) Nádasdy-könyvalap.

Értjük alatta gr. *Nádasdy* azon 10 ezer pengő frtos alapítványát, melyet a szemináriumi theologus növendékek számára jártni szokott folyóiratok, ujságok s az új misések közt kiosztandó könyvek költségeinek fedezésére tett. Ez alapból évenként 600 frt fordítatik az említett célra. Az alap 1895. decz. 31-én 11,216.83 frtot tett.

Gróf *Nádasdy* Ferencz ezen alapítványokon kívül még mintegy 60 ezer frtot hagyott különféle célokra. Azonkívül még mint váci püspök az 1832 - 36. országgyűlés 465. ülésében felajánlott egy terjedelmes épületet Gyrgatumnak, vagyis a szerencsétlen elmeháborodottak ápolására szánt intézet javára és céljaira. A nagylelkű ajánlatot a mondott országgyűlés karai és rendei örömmel fogadták, sőt „az érdem méltó emlékezetéül“ törvénykönyvbe is igttatták. Mint kalocsai érsek 50 ezer frtos alapítványt tett, rendelve, hogy ezen alapítvány terhére a kalocsai főkáptalan bemutatása mellett annyi elmeháborodott vétessék föl s ápolassék, a mennyit az alapítvány évi kamatai elbírnak. Ezen alap 1869-ben a belügyminiszterium kezelése alá ment át, midőn 113,384.02 frtot tett. A *Nádasdy* által tervezett váci Gyrgatum nem létesült; de helyette az állam felállította a lipótmezei országos tébolydát s arra használta fel a nagynevű alapítónak fennebleírt alapítványát. A kalocsai káptalan pedig gyakorolja továbbra is praesentáló jogát, de csak a *Nádasdy* alapítvány erejéig, vagyis 34 III. osztályú helyre mutat be elmeháborodott betegeket, kiknek napi ápolási díja 75 kr.

3. Árvák alapja.

A kezdeményezés dicsősége néhai *Klobusiczky* Pétert illeti. Ő ugyanis az 1831. cholera alkalmával személyesen

lévén kénytelen tapasztalni, hogy Kalocsán és vidékén több családban apa és anya nélkül maradtak a gyermekek; nehogy ezek a szülői gondozás hiányában elzüllyenek s a kellő nevelés nélkül nőjenek föl, 14 ezer pengő frttal megvetette az árvák intézetének alapját és egyúttal házról is gondoskodott, melyben az árvák elhelyezést nyernének.

Gróf *Nádasdy* Ferencz végrendeletileg *tízezer* frtot hagyományozott e célra. Miután kezdetben csak jelentéktelen összegeket fordítottak oly árvák segélyezésére, kik rokonaiknál voltak elhelyezve: mindkét alapítvány igen szépen növekedett elannyira, hogy midőn 1871. végén a főkáptalan elrendelte a két alapítvány együttes kezelését; együttvéve a két alapítvány 52,512'88 frtot tett ki.

A két alapítóhoz harmadiknak b. e. *Haynald* Lajos bíboros érsek csatlakozott, ki egymaga — ugyan nem egyszerűen, hanem időközönként — 56,412'66 frttal járult az *árva-alap* növeléséhez. Az alacsony, magánlakásra is alig alkalmas régi árvaház a harmadik alapító-érsek idejében s annak költségén új, emeletes és céljainak teljesen megfelelő díszes épület váltotta fel a Miasszonyunkról nevezett tiszti. iskolánék temploma mellett. Itt, a tiszti. iskolánék szárnyai alatt találnak anyai oltalmat és gondozást azon szerencsétlen teremtesek, kik szülőiket korán elvesztve, az „édes anyja” nevet csak meséből ismerik. 1874. óta áll az új árvaház: kezdetben 40, utóbb 42, majd 44 s 1886 óta állandóan 45 árvának (fiúnak és leánynak) nyújtván menedéket — kik az intézetben nemcsak ételmezést és ruházatot nyernek, de igazi vallásos nevelést is; azonfölül a leánykák a kapcsolatos nőiskolákban, a fiuk pedig a városi elemi iskolákban megfelelő tanításban is részesülnek az életkor 12. évéig.

1895. év végén ez alapnál 115,616'34 frt találtatott.

4. Kunszt alapítványok.

Kunszt József kalocsai érsek végrendeletének 12. pontjában akként intézkedett, hogy a hagyományok kifizetése után fenmaradó egész tömeg s mindaz, a mi ezen hagyatéki tömeget bármily czímen megilletni fogja, két részre osztassék: az egyik rész fordíttassék a Kalocsán emelendő *gyermekszemináriumra*; a másik rész pedig a jezsuita atyáknál és a Miasszonyunkról nevezett tiszti. iskolánékéknél fennálló internátusok annyi számú növendékének ingyenes

ellátására, a mennyinek költségeit ezen osztályrész kamat-jövedelme elviselheti.

A nagynevű érsek 1866. január 5-ikén elhalálozván, a hagyományok kifizetése után fenmaradt vagyonából még ugyanazon év szept. 22-én 193,965 frtot, továbbá 314 darab osztrák-magyar bankrészvényt és két darab pápai államkötvényt adott át végrendeleti végrehajtója a főkáptalan kezelésé alá.

Ezen összeg évről-évre növekedett nem csupán gyümölcsöztetés folytán, de a Kunszt tömeget jogosan megillető egyéb jövedelmi forrásokból, főleg pedig a föld- és szállóházma váltások címén fizetett összegekből. Ezen alapítvány viselte az 1869-ben emelt érseki főgymnasiumnak 82,531 frtra rúgott építési költségeit; ebből bővült az iskolanénék vezetése alatt álló nevelő intézet is 1870—71-ben, mely célra kerek 25 ezer frt használtatott fel.

1872-ig együttesen kezeltetett az egész alapítvány, melynek vagyonállapota 1871. végén 299,293,53 frt és 314 drb bankrészvény volt; a két drb pápai államkötvény időközben készpénzre váltatott. 1872-ben a főkáptalan elkülönítette a végrendelet értelmében — figyelembe véve az egyes intézetekre nehezedő terheket — az alapítványt a nevezett három intézet között és azóta állandóan külön kezeltenek ezek.

A) *Gyermekszemináriumi alap.*

Ennek keletkezése az ötvenes évekre nyúlik vissza. *Lónay* János nádudvari plébános 1859-ben 100 frttal vetette meg az alapját; példája után többen adakoztak ezen célra, némelyek tekintélyesebb összegeket is. Így *Nikolits* János csávolyi plébános 2275 frtot, *Bartók* Mátyás kalocsai kanonok pedig végrendeletileg 4562,23 frtot juttatott az alapnak. Szaporodott ezen alapnak tőkéje egyes, hasonló rendeltetéssel bíró alapítványokból időnkint ide átvitt készpénzekkel is, jóllehet terhei sem hiányoztak: mert már 1867 óta az érseki papnevelő intézetben nevelt, a főgymnasium VII. és VIII. osztályába járt növendékpapok után ezen alapról fejenként évi 200 frt fizettetett a nevezett papnevelő igazgatójának. 1872-ben 9073,96 frtot tett ezen alap.

A *Kunszt*-alapítvány megosztásakor a gyermekszemináriumra, mint egyik örökösre 127,499,98 frt és 157 darab bankrészvény esett. E szerint 1872. év elején ezen alapról 136,573,94 frt és 157 bankrészvény volt. Még tovább is nő-

vekedett ezen alap a Kunszt-féle hagyatékból: mert a tömegből befolyó mindenféle pénzeknek fele továbbra is ezen alapnak javára könyveltetett el. És daczára annak, hogy százalék czímén rengeteg összegeket fizetett ki; hogy a gyermekszeminárium felállításáig az érseki papnevelőben nevelt — de főgymnasiumba járó — növendékpapok után évenként 2400—3000 frtot fizetett; hogy a jezsuita Collegium felszaporodott tagjainak eltartására évenként 4800 frtot fordított; hogy továbbá az 1879-ben építeni megkezdett gyermekszeminárium különböző költségei czímén összesen 109,579.90 frt teher nehezedett ezen alapra, az építés befejeztével mégis összesen 250,375.76 frt vagyona volt az alapnak, a fennebb már említett 157 darab bankrészből nyíltan kívül.

Az 1880¹/₁-iki iskolai évtől kezdve fordítottatik az alap jövedelmének tekintélyesebb része az alapítók által meghatározott célra, vagyis az ezen gyermekszemináriumnak nevezett internátusban élő V—VIII. osztályú növendékpapoknak neveltetésére, kiképeztetésére. Rendszerint 42 fiu nyer benne teljes ellátást, a kik után az alap évenként és fejenként 300 frtot fizet; a jezsuita Collegiumnak 4800 frtot, egyéb címeken az igazgatónak 1524 frtot fizet.

Az alap vagyona az 1895. év végén a következő volt: 350,636.48 frt és 157 drb bankrészből.

B) *Finöveldei alap.*

Létét *Kunszt* József kalocsai érseknek köszöni, ki, miként fönnebb mondott összes hátrahagyott vagyona *egy-negyed* részének ezen alapot rendelte örökösévé. Célja volt ezen alap megalkotásával módot nyújtani a szegényebb sorsú szülők, főleg állami, érsekuradalmi avagy káptalani tisztek tanulni vágyó és taníttatásra érdemes gyermekeinek, hogy a jezsuita atyák házában fennálló internátusba lépve, ott vallás-erkölcsös nevelésben részesülhessenek s gymnasiumi tanulmányaikat is végezhessek. A kijelölés az időszertinti kalocsai érsekhez tartozik.

Az ösztöndíj nagyságát a bold. végrendelkező nem határozta meg. Úgy látszik azonban, hogy kezdettől fogva 300 frtot fizetett ki az alap minden egyes ösztöndíjas után. Kezdetben az ösztöndíjasok száma 4 volt, mely szám évről-évre növekedett, míg 1884 óta a létszám állandóan 30.

A Kunszt-alapítványok elkülönítése alkalmával 99,783 frt 57 kr. és 78¹/₂ drb bankrészből állott az alap. Ezen

alap is a kamatok tőkésítéséből s a Kunszt tömeget megillető járulékokból növekedett. S habár százalékokra ezen alap is sokat kifizetett; s 15 éven keresztül — 1884-95-ig — a jezsuita Collegiumban és Konviktusban fogatosított különböző építkezések és felszerelésekre 43,396¹³ frtot költött el; ösztöndíjakra pedig, csak mióta mint külön alapítvány szerepel, tehát 23 év alatt kiadott kerek 181,500 frtot: az 1895. évi zárlat szerint mégis találtatott ezen alaponál 284,118⁹³ frt és 78¹/₂ drb bankrészevény.

C) Nőneveldei alap.

A finőveldei alappal együtt keletkezett, *Kunszt* érsek végrendelete értelmében. A nagynevű érsek ezen alapítványával a szegényebb sorsú szülőktől, főleg állami, érsekuradalmi vagy káptalani tisztviselőktől származó leánykákról akart atyailag gondoskodni — végrendeletében akként intézkedvén, hogy a kiket érsekutódjai az ösztöndíjakra kinevezni fognak, azok a Miasszonyunkról nevezett tiszt. iskolánénék internátusában neveltessenek és taníttassanak. Kezdetben kevesebben, 189⁴/₅-ben 34 ily ösztöndíjas leánykát vettek föl az intézetbe. Egy-egy ösztöndíjas után évi 250 frtot fizet az alap.

Még midőn ezen alap is a „Kunszt-alapítvány“ gyűjtő neve alatt szerepelt, ösztöndíj czímén kifizetett 20,962⁵⁰ frtot; a tiszt. iskolánénéknél fogamatba vett építkezésekre ezen idő alatt fordított 25000 frtot; a tiszt. iskolánénék javadalmazására 2333³³ frtot. A Kunszt-hagyaték megosztásakor 72009⁹⁸ frt és 78¹/₂ drb bankrészevény jutott ezen alapnak.

1872 óta ösztöndíjakra 126,181 frtot, az iskolánénék javadalmazására 51,333³³ frtot fizetett az alap, melynek vagyoni állapota 1895. végén a következő volt: 271,075⁰⁴ frt és 78¹/₂ drb bankrészevény.

5. Aggok alapja.

Még gróf *Kollonitz* László kalocsai érsek vetette meg ennek alapját, 1804-ben nov. 12-ről kelt 8000 frtos adományaival: hogy ezen összeg kamatoztassék s a kamatok időről-időre valamely, Kalocsán létesítendő akár menedékháznak, akár aggok házának nevezendő oly intézet javára fordíttassanak, mely a szűkölködő s előhaladottabb koruk ál-

tal erejökben megtört, mindkét nemű szegényekről való gondoskodást, esetleg azoknak az intézetbe való befogadását tűzi ki céljául. Építkezésre azonban ezen összeget nem kívánta fordíttatni. 1805-ben fenti adományát még 2000 frttal, 1811-ben pedig 10000 frttal toldotta meg.

Az érsek ezen szép példáját más jótevők is követték. Így *Katona* István kalocsai kanonok 1807-ben 1000 frtot; majd 1810-ben a menedékház építésére újabb ezer frtot adott. *Lovas* Imre kanonok 1810-ben 6188 frtot, végrendeletileg pedig 22,069 frtot hagyott váltó pénzben.

Gazdagították még ezen alapítványt: *Ujváry* Dávid nagyprépost 3200 frttal váltóban; *Klobusiczky* Péter érsek 4000 váltó frttal; *Horváth* József kanonok 8933 v. frttal; *Csupor* Mihály kanonok 2600 frttal; *Bartalics* Péter foktői plébános 2200 váltó frttal; végre egyesek — papok úgy, mint világiak — összesen mintegy 2025 váltó frttal.

Minthogy ezen alapok kamatai mindig tőkésítették, vagyona annyira megnövekedett, hogy *Klobusiczky* Péter 1825—27-ig 15,862 frt költséggel az aggok házát emeltette, melybe kezdetben 12 egyén vétetett föl.

Gróf *Nádasdy* Ferencz érsek 1848-ban ezen alapítvány évi kamatjövedelmének felét betegekre rendelte fordíttatni; a mely intézkedésével, amint alább látni fogjuk, egy újabb alapítványnak tette le alapját; egyszersmind az aggok házában kórházat is létesített. 1868-ban a szt. Vinczéről nevezett irgalmas nénék vezetésére bízott mindkét intézet.

Az 1895. évi zárlat szerint ezen alapnál 52,382·80 frt volt osztr. értékben.

6. Kórházi alap.

Alapját gróf *Nádasdy* Ferencz érsek vetette meg, ki 1849 ben 23 ezer váltó frtot hagyott végrendeletileg. Adakoztak még ezen alap növelésére: *Szucknovich* Jakab palánkai esp. plébános 533 v. frtot; *Göbel* Ferencz kanonok 5000 v. frtot; *Bedcsula* Tamás kanonok 100 o. é. frtot; *Mészáros* Lajos tataházi plébános 50 o. é. frtot; *Bartók* Mátyás kanonok 4562 frtot; *Mangin* Erzsébet 60 frtot; dr. *Haynald* Lajos érsek 6050 frtot; *Bartukovics* Antal kanonok 200 frtot; *Nehiba* János nagyprépost 500 frtot s végre *Bagó* Gergely kanonok 50 frtot.

Az alap vagyónállapota 1895. év végén 66,770·98 frt volt.

7. Szegény plébániák segélyezési alapja.

Ezen alapot *Kunszt* érsek még életében létesítette. 1861-ben 1631. sz. a. kiadott körlevelében ugyanis tudtára adja lelkeszkedő papságának, hogy a főkáptalan kezelése alá 44 ezer pengő frt értékű földtehermentesítési kötvényeket adott át azon elhatározással, hogy ennek évi kamataiból a főmegye *kilencz*, szegényebben dotált lelkipásztora rendes évi segélyt nyerjen, s ez tőlük, illetőleg a kijelölt plébániáktól még azon esetben se vétessék el, ha plébániájuk jövedelme esetleg valamely más forrásból megjavíttatnék is.

Ez alap vagyonállapota 1895. év végén 46,415'89 frt volt.

8. Haynald alap.

Ezen alap megalkotására az 1871-ben tartott egyházmegyei tanácskozások adtak alkalmat, a mikor több oldalról szóba hozatott, hogy az egyházmegye lelkipásztori és iskolai céljainak hatékonyabb előmozdítására jó volna oly segéd-alapról gondoskodni, mely a napról-napra egyre szaporodó szükségletek kielégítését különösebb módon eszközölhetné, mint azon alapok, melyek már meg vannak, de a melyeknek más meghatározott rendeltetésök vagyon. Erre a nagynevű érsek mindjárt a következő évben, vagyis 1872-ben Budapestről azon határozatáról értesítette helynökét, hogy ezentúl minden évben 20 ezer frtot fog a főkáptalan kezelése alá juttatni azon célra, hogy ebből, esetleg az ezen módon alkotandó alapnak kamatjövedelmeiből 1.) a létesítendő plébániák kellőleg dotáltassanak; 2.) a segédlelkészek fizetései megjavíttassanak s 300 frtra kiegészíttessenek; 3.) az egyházmegye népiskoláinak segélyek nyújtassanak; 4.) a tanítóképző intézeteknek ösztöndíjak adassanak; 5.) az egyházmegyei tanfelügyelői hivatal költségei fedeztessenek s végre 6.) egyes papoknak lehetővé tétessék a külföldi iskolák meglátogatása és tanulmányozása.

Később *Haynald* érsek királyi és pápai engedéllyel érsek-utódait is lekötötte ezen évi 20 ezer frtnak a mondott egyházi és iskolai célokra való fizetésére.

Hogy *Haynald* a körülírt célok szolgálatára minél képesebbé tegye az imígy megalkotott alapot, néhány évig nem 20, hanem 40, sőt 60 és 80 ezer frtot is fizetett az alap nő-

velésére. Csak így vált lehetségessé, hogy míg ezen alap a reá nehezedő terheket viselte, másrészt szépen gyarapodott is. Mikor a lángeszű és előrelátó nagy érsek 1891. július 4-én lehúnyta szemét az örök álmra, akkor a nevét viselő alap kitett már 508,073'33 frtot, tehát több mint félmilliót. Ehhez járult 1893-ban a tömegből 80 ezer frt és kilátás van arra, hogy ezen alap — mint hátrahagyott összes vagyonának egyetlen örököse — még jelentékenyen gyarapodni fog.

De szükséges is, hogy gyarapodjék: mert a reá nehezedő terhek igen súlyosak. Így pl. 1894. év folyamán kiadott ezen alap egyházi czélokra 2101 frtot, iskolai czélokra pedig 34,103 frtot. Oly összeg ez, melyet jelen állapotában az alapítvány el sem viselhet. Az alapnál 1895. végén 583,137'32 frt találtatott.

9. Kántortanítói nyugdíjalap.

Ez alap *Kunszt* József érsek idejében és az ő kezdeményezésére 1858-ban keletkezett. Ő maga 4000 frttal vette meg az alapját s példájára nyomban a főkáptalan is 1950 frttal járult az alap növeléséhez. Megindult aztán a gyűjtés az egész egyházmegyében. A megyei papság kész pénzzel is támogatta a jó ügyet, de évenkénti befizetésekre is lekötötte magát. A tanítók sietve léptek be az intézetbe s az alapszabályok által nyújtott kedvezményt fölhasználva, igyekeztek mielőbb kifizetni az elmúlt évekre szóló váltságdíjakat. Az alap ez uton az év végén már 10,524 frtot tett.

Legnagyobb jöltevője ezen alapítványnak *Haynald* érsek volt, mert ő székfoglalója után 1868-ban 5000 frtot, későbbben négy részletben még 40,683 frtot adott az alapnak növelésére, ezzel is kimutatván nagyrabecsülését a nemzet igazi napszamosai — a tanítók iránt, kiknek számára a munkaképtelenség beálltával gondtalan megélhetést óhajtott imígyen biztosítani. Azok közt, kik újabb időben szintén tekintélyes összeget fizettek az alap gyarapítására, föl kell említenünk b. e. *Lichtensteiger* Ferencz fölsz. püspököt, a ki 1890-ben 1500 frtot; özv. *Bovánkovichné Kuhl* Fanni asszonyságot, a ki 1893-ban 1000 frtot; *Majorosy* János fölsz. püspököt, a ki 1894-ben 500 frtot; s végre *Mayer* Béla egyhm. főtanfelügyelőt, a ki még 1888-ban 500 frtot adományozott a nyugdíjalap tőkéjének nagyobbítására.

Ugyanezen czélra *Császka* György jelenlegi érsek 25,000 forintnyi örök alapítványt tett.

Osztalékban az alap 1862 óta részesíti az 8 nyugdíjasait. Ezen osztalék nagyon ingadozó; évről-évre változik a szerint, a mint a kamatok s a tagoktól járó illetmények befolyának: mert csak a kamatok egészen, s a tagilletmények $\frac{2}{3}$ -dai osztatnak ki nyugdíjakra és gyámpénzekre. Nyugdíj azonban nemcsak az elaggott és munkaképtelenné vált tanítók, de ezek özvegyei is kapnak, ha a jogot hozzá a 6 frt 30 krnak egyszeri lefizetésével megszerezték. A gyermekek azonban csupán gyámpénzt kapnak — és pedig a teljes árvák 21 frtot, a félárvák ennek felét; aztán a gyermekek közül azok, kik tanulnak, megkapják gyámpénzöket egész tanulásuk idejére — még ha 20, illetőleg 12 éven túl vannak is; a nyomorultak egész életükre megtartják a gyámpénzt, a férjhez menő leányok pedig 18. évükben elvesztik; hasonlóképpen elvesztik a gyermekek a gyámpénzt még 20. évük előtt is, ha önálló keresethez jutnak. Tagja lehet a nyugdíjintézetnek minden egyházmegyei tanító, ki működésének első 5 éve alatt jelentkezik. A belépés alkalmával 18'90 frtot, neijéért egyszersmindenkorra 6'30 frtot, minden gyermekért 53 krt és azután az évi 6'30 frtnyi tagilletményt fizeti. A már egyszer fölvettagok az egyházmegyből való távozásuk után is tagjai maradhatnak az intézetnek. A tagok száma 1895-ben 188.

Mióta az országos tanítói nyugdíjintézet fennáll s abba minden tanító köteleztetik belépni: a magánjellegű kalocsai kántortanítói nyugdíjintézet nem igen mehet előbbre. Tagjai nem igen szaporodnak; de a régi tagok egymás után mennek nyugalomba s így az évi kamatjövedelmen aránytalanul sokan osztoszkodnak. Ez okozza, hogy ma az osztalék, daczára a tőke emelkedésének, visszaesésben van. Szerencsésebbek lesznek majd az intézet azon tagjai, kik újabb időkben léptek a tagok sorába: mert ha a régi tagok a természet rendje szerint a nyugdíjasok sorából is kidőlnék, akkor a kevesebb számú újabbkori tagok minden valószínűség szerint tetemesen nagyobb osztalékban fognak majd részesülni.

Az alap 1895. év végén 96,779'05 frtot tett ki és 1895-ben 6356'55 frt került kiosztásra, melyből 9 árvának 89 frt, 66 tanítói gyermeknek 693 frt, 28 kiérdemült tanító és 62 tanítói özvegynek (á 60'22 frt) 5419'80 frt jutott.

10. Szegény tanítók alapja.

Egy ma is élő, de magát megnevezni nem akaró kalo-

csai kanonok bőkezűségéből támadt ezen alapítvány 1889. decz. 2-án, a mely napon a titkos jötevő négy drb 5 %-kal kamatozó ezer-ezer frtos magyar papíráradék kötvényt bocsátott a főkáptalan kezelésé alá, kívánván, hogy a 4000 frtnak évi kamatjövedelme akár pusztai, akár községbeli szegényebb és érdemesebb róm. kath. tanítók közt osztassék ki a viszonyok követelte arányban.

Az évi kamat rendszeren 5—6 tanító közt osztatik szét.

11. Szathmáry alap.

A budai cs. és kir. helytartósági osztály 1860. 852. sz. a. arra hívja föl a kalocsai főkáptalant, hogy *Szathmáry József* nyugalm. cs. és kir. kapitánynak a *pusztai és falusi szegény, de szorgalmas tanítók megjutalmazására* tett alapítványát szabályszerű kezelésre elfogadni szíveskedjék. A főkáptalan hajlandónak nyilatkozott erre azon feltétel alatt, ha az alapítvány jövedelmét Kalocsa-egyházmegyei tanítókra fordíthatja. A helytartósági osztály ugy ezen, valamint a kezelésre vonatkozó feltételeket elfogadván, 1861-ben 3177'92 frtot küldött le a főkáptalanhoz, mely alapítvány kamataiból jobbára a Kalocsa környékén fekvő puszták tanítói nyernek évenként jutalmakat; de más puszták és főkegyházak tanítói is részesülhetnek az alapítvány jövedelméből.

Az alap 1895. év végén 3495'93 frtot tett ki.

12. Lichtensteiger alapítvány.

Az 1895. január hava 26-án elhalt *Lichtensteiger Regis* Ferencz, fölsz. püspök s kalocsai nagyprépost nevéől elnevezett ezen alapítvány azon levélnek köszöni eredetét, melyet a b. e. püspök még mint egyházmegyei tanfelügyelő 1867. január 17-éről intézett a főegyházi hatósághoz. E levéllel ugyanis s a hozzá csatolt 200 frtnyi adományával oly alapítványnak kívánta ő megvetni az alapját, a melyből idővel, ha az alapítványul lefizetett 200 frtnak tőkésített kamataival és más jötevők hozzájárulásával az alap legalább 2000 frtra felnövekedik, a Kalocsa-megyei elemi néptanítók értekezleti dolgozatainak legjobbjai jutalmaztatnának és pedig akként, hogy a legjobb dolgozat készí-

tője kapna 40 frt jutalmat, az utána következő két jobb dolgozat 20—20 frtot s végre az ezek után következő négy kapna 10—10 frtot.

Még ugyanazon évben lett az érseki körlevelekben meghirdetve Lichtensteiger Ferencznek ezen, az egyházmegyei néptanítók szellemi továbbképzését eszközölni és elősegíteni szándékozó terve: de valami erős visszhangra az nem talált. Csupán egy espereskerület gyűjtött e célra 102 frtot; a többi ügyet sem vetett reá. *Mócsy Antal* és *Höpf János* 30—30 frttal, *Kovács József* 50 frttal és *Nehiba János* 42 frttal járult az alapítványhoz.

1889-ig tőkésített kamatjaival az alapítvány 1361.38 frtra szaporodott, melyet aztán a b. e. alapítványozó 2000 frtra kiegészítvén, ezzel lehetővé tette, hogy már 1892-ben hét tanító közt 120 frt szétosztassék. Azóta újabb jutalom kiosztás nem lévén, az alap 1895. végén 2770 frt 66 krt tett ki.

13. Ösztöndíj alapítványok.

A) *Katona alap.*

Katona István kalocsai kanonok, a híres történetíró, ezen ösztöndíj-alapnak megalkotója. 1803-ban kelt végrendeletének 8. pontjában akként rendelkezett, hogy a mi csak befolyik ingóságainak elárverezéséből, avagy könyveinek későbbi idők folyamán leendő elárusításából, azt a főkapitalan szegény és érdemes tanulók segélyezésére fordítsa. Kezdetben 7558 frtot tett ezen alap, mely a könyvek jóvelméből s a tőkésített kamatokkal 1846-ig 21,157 v. frtra növekedett.

Midőn az alap kezelése 1867-ben az alapítványkezelő hivatalhoz került, 10,010.23 frt vagyona volt; jelenlegi állapota 16,016.79 frt, melynek kamataiból 44 kalocsai gymn. tanuló egyenkint 20 frtnyi segélyt élvez.

B) *Bedics alap.*

Bedics István volt csonoplai plébánostól származik, ki 1863-ban összes vagyonát rokonai gyermekeinek taníttatására hagyta. Az alap vagyona 34,469.97 frt, melyből 1894-ben 12 ösztöndíjas 1825 frtot, egyik közeli rokona 120 frt évjáradékot élvezett.

C) *Bende-Mészáros alap.*

Bende Imre volt ujvidéki plébános és *Mészáros* Nándor főigazgatónak ezen együttes alapítványa 1880-ban keletkezett. Kamatait az ujvidéki főgymnasiumnak a magyar nyelvben jeles előmenetelt tanúsító oly r. k. tanuló kapja, ki papi pályára öhajjt lépni. Az alapítvány 1895. év végén 211'78 frt volt.

D) *Csamáry alap.*

Ezt *Dr. Boromisza* Tibor kanonok, még mint jankováczi plébános, egykori kedves tanárának, *Csamáry* József a bajai főgymn. volt derék tanárának emlékére tette 1890-ben. Az alapítványozott összeg kezdetben 500 frt volt, melyet csakhamar kiegészített 1000 frtra; kamatait a bajai főgymnasium egy szegény sorsú, jó erkölcsű, jó előmenetelű r. k. tanulója élvezi.

E) *Jubileumi ösztöndíj alapítvány.*

Alapított a kalocsai érseki főgymnasiumnak, mint főgymnasiumnak 25 éves fennállását 1885. év decz. hava 8-án megünnepelni egybesereglett azon volt tanítványok által, kik ez idő alatt (1860—85). a főgymnasumból kikerültek. Célja: a kalocsai főgymn. tehetséges tanulóit ösztöndíjban részesíteni. Az ösztöndíj 25 frtnál kisebb és 125 frtnál nagyobb nem lehet. Az alap jelenleg 2211'72 frtot tesz ki.

F) *Parcsetich alapítványok.*

Néhai *Parcsetich* József szántai plébános végrendeletileg 5000 frtot hagyományozott oly célra, hogy ennek kamataiból a Parcsetich-család egy gyermeke, — 15 ezer frt kamataiból pedig ugyancsak ezen család 3 leánygyermeke neveltessék. Miután a leánygyermekek részére alkotott 3 hely soha sem volt betöltve, ezen alapítvány tetemesen megszorodott. Legujabban a főkáptalan a rokonok kérelmére s illetőleg a kalocsai érsek rendeletére ez utóbbi alaphoz 16,442 frtot az első alaphoz csatolt, mely most 23,000 frtot, az utóbbi pedig 15,000 frtot tesz.

G) *Korsós alapítvány.*

Keletkezett néhai *Korsós* József kalocsai kanonok végrendelete alapján, melynek értelmében összes vagyona

egyenes ági, vagy ezek nem létében, az oldal ági rokonok azon gyermekei neveltetésére fordíttassék, kiket taníttatni és neveltetni érdemes. Elsőbbségi joggal a Korsós-nevet viselők bírnak. Az alap vagyona 1895. év végén 12,441'93 frt volt, melyből az említett célra 441 frtot utalványoz a papnevelő intézet lelki igazgatója.

H) *Majorosy alapítvány.*

Majorosy János kalocsai kanonok, tinini püspökké való fölszenteltetésének emlékére 1885-ben 1000 frtos alapítványt tett, melynek jövedelme oly VIII-ad osztályú növendékpapok között osztandó szét, kik az érettségi vizsgálatot minden egyes tárgyból jeles eredménynyel tették le. Az alap vagyona 1895. év végén 1101'61 frt volt.

J) *Berényi alapítvány.*

Berényi Dániel bajai plébános 1885-ben 150 frtot hagyott egy, a bajai főgymnasiumba járó példás viseletű és szorgalmas tanuló jutalmazására; 1892-ben 200 frtra egészítette ki.

14. **Császka érsek alap.**

Ezen alapnak rendeltetése teljesen azonos a Haynald alappal. E célra az érsek köteles az érseki uradalom jövedelmeiből, a főkáptalani alapítvány-kezelőséghez, az uradalmi főpénztár útján évnegyedenként *ötezer* forintot, azaz évenként *huszezer* forintot befizetni, mely összegből jogosítva van az érsek évenként az egyházi és iskolai szükségletekre annyit utalványozni, amennyit akar.

Azon pénzösszeg, mely minden év végével fenmarad, az érsek nevét viselő alap czímén tőkésítettik. A jelenlegi érsek 1891. év november hó 16-ika óta — 1896. évi április hó 1-ig ezen alapba befizetett összesen kilenczvenezer frtot azzal a kétezeröttszáz forinttal együtt, melyet 1895. év elején hozzácsatolt. A nevezett alap a reá nehezedő terhek miatt 1896. évi április hó 1-ig tőkében ötvenötezeregyszáz és hatvanhárom frt 40 krt tett ki.

XI. A kalocsai r. k. tanítóképző intézet.

Kétéves tanfolyam.

Az intézet keletkezése visszavihető az 1840-es évekre. Ugyanis az 1843-ban elhunyt *Klobusiczky* Péter kalocsai érsek az árvák számára vett házat átalakíttatta azon célból, hogy az a tanítóképző helyiségeül szolgáljon. Az intézet felállításában azonban közbejött halála megakadályozta.

1842-ben a kath. tanulmányi alap terhére a katolikusok számára 5 képzőintézetet szervezett a Helytartótanács. Az 50-es években a csász. kir. miniszterium kevésnek tartván ezen 5 intézetet, még ötöt szándékozott állítani, és pedig oly városokban, melyek püspöki, vagy legalább társas káptalani székhelyek.

Kitűnik ez a magyarországi csász. kir. Helytartóság által 1854. év 20,459. sz. a. kelt s boldogult *Kunszt* József kalocsai érsekhez intézett leiratából, melyben a tanítóképzők tervbe vett szaporítása, elhelyezése és szervezése tárgyában az érsek véleményét kikéri.

Erre a boldogult 1854. év 1488. sz. a. kelt ajánlatában a *Klobusiczky* érsek által e célra szánt épületet átengedte. Továbbá magára vállalta a hittanár díjazását, az épület főtartási s tisztogatási költségeit; a tantermek fűtésére pedig 6-ól fát ajánlott föl.

Igy a tanítóképző első szervezete meg lévén állapítva, *Mennyei* József, a megszüntetett érsekújvári tanítóképző tanára, ugyanezen minőségben Kalocsára helyeztetett át, s a tanítóképző 1856. október 4-én 11 növendékkel megnyitott. Az igazgatói tisztet *Tary* Ferencz kanonok-plébános viselte. A képző- és hittanáron kívül 3—4 óradíjas tanár is nyert alkalmazást. A tanárok — a hitoktató kivételével — s az intézet szolgálja a kath. tanulmányi alapból nyerték fizetésüket, mely fizetési összeg, beleértve a négy 40 pengő frtos királyi ösztöndíjat is, nem haladta meg évenként az 1400 pengő frtot.

A növendékek segélyeztetése már 1857-ben megkezdődött, de oly csekély mértékben, hogy míg kezdettől fogva mindkét évfolyamában voltak növendékek, az 1867—8 diki tanévben csak másodéves, az 1869—70-iki tanévben pedig csak elsőéves növendékek voltak.

A hároméves tanfolyam.

Haynald Lajos érsek az 1868. évi 38. t. cikk kiváнал-

mai szerint szervezendő az intézetet, már 1869-ben fölhí-
vást intézett a főképtalanhoz, hogy az intézet-szervezése tár-
gyában tervezetet készítsen. Közbejött akadályozó körülmények folytán a tervezet csak 1870-ben készülhetett el, melynek folytán az érsek elrendelte, hogy ugyanazon tan-
tárgyak, ugyanazon terjedelemben, ugyanannyi osztály- és tanóraban taníttassanak, mint az állami tanítóképző intéze-
tekben. E célból rendszerezített egy 2. rendes tanári ál-
lást; azonfölül a növendékek serkentésére a négy 42 frtos
kir. ösztöndíjon felül még két 80 frtos, négy 50 frtos és két
36 frtos ösztöndíjat.

A növendékeknek a mezei gazdaság- és kertészkedés-
ben való gyakorlati kiképzetetésük céljából, a város köze-
lében 2 hold föld jelöltetett ki. Gyakorló iskolául, mint ed-
dig, ezután is a városi fioskola szolgált. Ehhez képest az in-
tézeti helyiség is 1871-ben 7000 frt költséggel megnagyob-
bított, mikor egyúttal a 3. évfolyam is, 6 növendékkal,
életbe lépett. A három évfolyamban mindössze 19 növen-
dék volt; holott a bajai két évfolyamban 81-en voltak. En-
nek oka abban rejlett, hogy míg Baján a növendékek 15
frt havi segélyben részesültek, addig itt mindössze 600 frt
állott rendelkezésre. Világos volt, hogy rendes havi segély
hiányában az intézet célját — az egyhm. kath. iskolák ta-
nító szükségletét kath. szellemben képzett tanítók által fedez-
ni — el nem érheti. A tanári kar a körülményeket világó-
san föltüntető kérvényt intézett Haynald érsekhez, melyben
a növendékek rendes havi segélyezését kérte. A érsek a ja-
vaslatba hozott segélyezést elfogadta, s az 1872/3 tanévtől
kezdve a *Haynald-alapból* a növendékeket rendes havi se-
gélyezésben részesíti. Ezen évi segélyösszeg kezdetben a
4000 frtot is meghaladta; az utóbbi években állandóan 3600
frtot fordítanak erre a *Haynald alapból*. A növendékek lét-
száma mindjárt 36-ra szaporodott. Ez a szaporodás később
is állandó volt.

A négyéves tanfolyam.

A magy. kir. közoktatási miniszterium a tanítóképző
tanfolyamot már az 1882/3. tanévvel kezdődőleg négyévesre
terjesztette ki. Nehogy a kath. képzők hátrányban legyenek
a tanítóképzést illetőleg az állami intézetekkel szemben:
Haynald Lajos érsek 1883-ban elrendelte az intézetnek 4
évfolyamra való kibővítését.

Ezen intézkedés maga után vonta egy új, emeletes

intézeti helyiségnek emelését, részben az intézet régi telkén, a régi intézeti helyiség részleges lerombolásával, részben az intézet telkével határos, úgynevezett régi árva-ház telkén.

Az épület 20 ezer frtnyi költséggel októberig felemeltetett. A földszinti részben a képzőtanár kényelmes lakása, az iroda és az intézeti szolga szobája van; az emeleten 4 tanterem, a szertár és a tanári szoba. A régi épület meg hagyott részében van az orgona- és zeneterem, mely utóbbi téli tornahelyiségül is szolgál. Gyakorló iskolául még mindig a városi fieszkolák szolgálnak.

A tanidőnek négyévesre történt kiterjesztése maga után vonta a tanárok szaporítását is. Az eddigi 2 r. tanári állás egy harmadikkal lett szaporítva. Ezek mellett 9 melléktanár nyert még alkalmazást, kik heti 4—10 órában tanítottak egyes tantárgyakat. A négyéves tanfolyam tényleg 1884-ben kezdődött. Ekkor a növendékek száma 64 volt.

1885-ben *Sztára* József zenetanár indítványára a tanári kar egy kántorképző tanfolyam szervezése ügyében emlékiratot intézett *Haynald* Lajos érsekhez, melyben a kántorképzés fontosságát kifejtve, a jelen mostoha körülmények között — heti 14 zene óra mellett — a kántorképzés lehetetlenségét feltárva, egy külön kántorképző tanfolyamnak beállítását kérte. Az érsek, az illetékes testületek meghallgatása után, még 1885-ben elrendelte a kántorképző létesítését, mely mint ilyen első volt az egész országban. Azóta heti 10 órával többe fordítanak a zenetanításra. Ebből a tulajdonképpen kántorképző tanfolyamra hetenkint 2 óra esik, mikor a tanfolyam hallgatói — az ügyesebb III. és IV. éves növendékek — a kántori teendők gyakorlati teendőire tanítatnak. A tanfolyam elvégzése után azok, kik tanítói oklevéllel bírnak, kántori képesítőre bocsáttatnak, miről kántori oklevelet nyernek.

Az intézeti igazgatói tisztet kezdettől fogva a helybeli kanonok-plébános viselte. 1886-ban *Bende* Imre beszercebányai püspökké neveztetvén ki, az intézet igazgatásával a már 1870 óta itt működő *Mócsy* Antal lón megbízva.

1891-ben *Mayer* Béla mint káptalani helynök a 4. rendes tanári állást szervezte, s úgy jelenleg 4 r. tanár és 5 segédtanár működik. A tanári testület jelenleg a következő tagokból áll: *Mócsy* Antal igazgató, *Berauer* József, *Sztára* József, *Virág* István r. tanárok; *Boromisza* Márton, *Horváth* Géza, *Huber* Lipót, *Klossy* Péter és *Péchy* István s. tanárok.

XII. A Miasszonyunkról nevezett iskolanénék kalocsai intézetének története.

A „Miasszonyunk“-ról nevezett iskolanénék társulatának bölcsője a bajorországi Neuburgban keresendő. Itt vette meg alapját ezen szerzetnek 1833-ban *Wittmann* Mihály regensburgi püspök, buzgó társaival, *Sailer* püspöкке és *Jób* Ferencz udvari káplánnal egyetemben. Ezen iskolanénék szerzete csakhamar népszerűvé lett. Több helyről kapván meghívást, fiókházakat nyitott. Tagjai is egyre szaporodván, az anyaházat 1843-ban Münchenbe tette át, s ez a ház lett aztán az összes iskolanővérek főanyaháza.

Éltrevalóságánál és népszerűségénél fogva a szerzet csakhamar más országokban is elterjedt. 1894-ben Európában, 218 házban, 1877 nővér; Amerikában, 222 házban, 2832 nővér volt.

1857-ben *Jirsik* budweisi püspöktől a Miasszonyunkról nevezett iskolanénék csehországi horaždiovitzi anyaházába egy kézirat érkezett, melyben a püspök a társulat főnöknőjével *Franz Mária Terézzel* ama hírt közli, hogy ő *Kunszt* József kalocsai érsektől már több ízben felkérte, küldene néhány iskolanénét Kalocsára, egy ott létesítendő zárda alapítása végett. A püspök egyúttal fölkéri a főnöknőt: fontolja meg az ügyet, s az eredményt közölje vele, hogy azt a kérelmező érsekhez továbbíthassa.

Bár a messze távolba való áttelepítés a még zsgengéjében levő társulat előtt felettébb nehéznek tetszett: a remény, hogy a nővérek a keresztény nőnevelés áldásait egy idegen országra is kiárasztathatják; a bizalom, hogy, ha az egész vállalat Isten akarata, a nehézségek is el fognak tűnni, s végül a budweisi püspöknek a levélben világosan kifejezett óhaja arra bírták a fenkölt szellemű, áldozatkész főnöknőt, hogy az ügynek néhány napi buzgó imában való megfontolása után kedvezőleg válaszoljon.

Ezen időtől fogva a kalocsai érsek közvetlen levelezést folytatott a horaždiovitzi főnöknővel, kinek most azon éltrevaló eszméje támadt, hogy az idegen nyelv okozta akadályok könnyebb leküzdhetése végett czélszerű lenne, ha a kalocsai egyházmegyéből a horaždiovitzi zárdába megfelelő számú oly ifjú magyar leányokat küldenének, kik a zárdái élethez vonzalommal s elegendő képességgel bírnak; hogy azon idő alatt, míg Kalocsán a zárda épül, ezek a horaždiovitzi anyaházban hivatásuknak megfelelő kiké-

peztetésben részesülnének s azután mint belföldiek mindjárt kezdetben sikeresebben működhetnének.

Az eszme élénk visszhangra talált s *Kubinszky* Mihály buzgóságának sikerült is öt hajadont e célra megnyernie, kiket 1858-ban személyesen kísért az anyaházba, hol a nagylelkű Kunszt érsek költségén teljesen ki is képeztettek. Ez alatt Kalocsán nagyban folyt az építkezés.

A terjedelmes intézet a csinos templommal, a felejthetetlen érsek áldozatkészségéből, két év alatt nemcsak felépült, hanem teljesen fel is szereltetett, s minthogy ezalatt a Csehországba küldött hajadonok is méltóknak találtattak a szerzetesi ruha felvételére: 1860. szept. 3-án megindult Magyarország felé az iskolanénéknak egy 12 tagból álló kis társasága, élén a főnöknővel.

Szept 7-én érkeztek a szerzetesnők Kalocsára. 9-én történt a ház ünnepies beszentelése s az alapítványi okmányok és a ház kulcsainak átadása.

A nagynevű érsek régi óhaja így beteljesedvén, megnyitott az iskolanénék magyarországi második nevelő intézete. (Az első Temesvárott keletkezett 1858-ban). Az intézettel egy convictus és egy nyilvános elemi leányiskola volt összekapcsolva.

1. A nevelő intézet.

A belső intézetbe szept. 23-án vétettek fel az első növendékek, kiknek száma okt. 3-ig 42-re emelkedett. Ezek részére a nővérek fokozatosan fejlesztett négy évfolyamú felsőbb iskolát szerveztek, melyben az iskolai műveltetés az akkori tanrendszer fonálán történt. Az 1868. 38. t. cz. megjelenése után, a convictusi tanoda a polgári iskolák 4 tanfolyamát foglalja magában. Ezen intézetbe az ország legkülönbözőbb helyeiről sereglettek össze a műveltebb szülők gyermekei, kiknek száma az intézet megnyitásától 1869-ig 1689-re meggy.

Kunszt érsek a szerényebb viszonyok között élő szülők gyermekeinek is hozzáférhetővé tette a nevelő intézetet nagyszerű alapítványával, melyet végrendeletileg „nő-növeldei alap” czímen ösztöndíjak alapítására hagyományozott. (Lásd „Nő-növeldei-alap” cím alatt). Ezen alap terhére évenként 35—38 ösztöndíjas leánykát vesz fel az idő szerinti főpásztor az intézetbe. Egy-egy ösztöndíjas után évi 250 frtot fizet az alap.

1872 óta ösztöndíjakra 126,181 frt fizettetett ki. Az intézetbe fizetéses növendékek is vétetnek föl, kik évi 200 frtot tartoznak fizetni. A növendékek létszáma jelenleg 57.

2. Elemi és felső népiskola.

A benlakással összekötött felsőbb leányiskola mellett Kalocsa város leánygyermekai részére mindjárt három, 1861-ben négy osztályú elemi tanoda létesítettett, az akkori tanítási rend szerint. A tanulók évről évre szaporodtak, úgy, hogy az előbbi négy tanhelyiség nem volt elégséges; azért az iskolánénék egy ötödik tantermet is létesítettek. Az 1868. évi 38. t. cz. alapján a tanulók 6 évfolyamba osztattak be.

Hogy a helybeli műveltebb szülőknek módjuk legyen serdülő leányaikat kellőképpen kitaníttatni, s akár a tanító-nőképezdére, akár egyéb szakiskolára előkészíttetni, az iskolánénék saját erejéből a felsőbb népiskolák feladatát képviselő 7. és 8. osztályt is szervezték.

Jelenleg az elemi iskola hat osztályában 376, a felső népiskola két osztályában 56, összesen 432 növendék van.

3. Az ovoda.

Az iskolánénék elöljárósága belátta, hogy Kalocsán a kisdedeknek óvása nagy feladatot képez; azért saját jóindulatából megtette a szükséges intézkedéseket a kisdedeknek ápolására. 1868 május elsején nyílt meg az ovoda, mely immár az összes jelentkezőket nem is képes befogadni. Jelenleg 200 gyermek van az ovodában.

4. Tanítónőképző intézet.

Ez intézetet dr. *Haynald* Lajos érsek létesítette, midőn az 1868. évi 38. t. cz. életbeléptetése után, a leánytanításnak fontosságát fel akarván mindinkább karolni, az iskolánénék intézetében a szabályszerű három éves tanfolyamot beállította. A nagynevű érsek az intézetet a szükségesekkel bőven ellátta, a tanerőkről és azok díjazásáról, sőt az általa

alapított ösztöndíjakkal arról is gondoskodott, hogy szegénysorsú leányok tanulmányaikat mint benlakók végezhessék, és a folytonos felügyeletnek örvendve, értelemben és kedélyben annál inkább kiképeztessenek.

1883-ban, főpásztori rendelettel, az eddigi három éves tanfolyam négy évesre lőn kibővítve. Az intézet igen nagy látogatottságnak örvend. A növendékek száma a jelen tanévben 121.

Ezek közül 89-en az internátusban vannak elhelyezve. Évi 150 frtnyi ösztöndíjat élvez 24 a Haynald-alapból, 4 a Császka-alapból; a többiek teljes ellátásuk fejében havonként 15 frtot fizetnek az iskolanénéknek.

5. Polgári tanítónőképző.

Mínthogy a felsőbb leányiskolák vezetésére oly tanerők kívántatnak, kik a polgári képzőt rendesen végezték: jónak látta a főpásztor az irányban intézkedni, hogy azon kitűnően képesített elemi tanítónők, kiknek ezen pályára hivatásuk van, a polgári leányiskolák vezetésére előkészíttessenek. Ezt felsőbb helyen tett és szívesen tudomásul vett közlés után oly módon léptette életbe, hogy csakis olyanok vétessenek föl ezen tanfolyamra, kik Istentől nyert kiváló tehetséggel kellő buzgalmat párosítanak. Leginkább azon kitűnő tanulókkal történt ez, kik mint iskolanénék a felsőbb leányoktatásban voltak hivatva részt venni. A két éves tanfolyam 1883-ban három tanfolyamúvá lett és a polgári képzőkre előírt összes szakcsoportokat magában foglalja.

Az intézet fennállása óta 122-en nyertek benne oklevelet. Ezek között 95 szerzetesnő volt és 27 világi. 1895-ig az egyházi főhatóság által kirendelt vizsgálóbizottság előtt folytak le a tanképesítési vizsgálatok. Azóta a vallás- és közoktatásügyi miniszter által kinevezett bizottság előtt tartatnak meg. A három tanfolyamban jelenleg 21 rendes és 19 magántanuló van. A rendes növendékek közül 11-en évi 150 frtnyi ösztöndíjat élveznek.

6. Óvónőképző intézet.

Az iskolanénék az egyházmegyében *Haynald* érsek

kiváló pártfogása és támogatása mellett több fiókéntézetet létesítettek és hogy a vezetésük alatt álló ovodák részére kellő képzettségű óvónőket nyerjenek, a főpásztor óvónő-képző intézetet is létesített, melyben azonban csak szerzetes jelöltnők vétettek föl. Csak 1888 óta vesznek föl külső nő-vendékeket is. A két tantolyam hallgatóinak száma 52.

Az óvónőképző intézet az 1896. tanév kezdetén Zomborban lesz elhelyezve, hol a megfelelő épületekről *Császka György* érsek gondoskodik. A képző 25—30 növendék részére benlakással lesz összekötve.

7. Az árvaház.

Az árvák alapja még *Klobusiczky* Péter érsek idejében keletkezett. (Lásd „Árvák-alapja“ cím alatt.) Haynald érsek az iskolanénék temploma mellett a maga költségén új, emeletes és céljainak teljesen megfelelő díszes épületet emeltetett és az árvák nevelését az iskolanénékre bízta. Az intézetben 45 árva van elhelyezve, kik életök 12. évéig neveltetnek itt.

Kunszt érsek az iskolanénék idejövetele alkalmával csinos templomot és díszes épületet emeltetett 120 ezer frt költségen. Ezenkívül a nénék fentartására 100 ezer frtos alapítványt tett. Az áldott lelkű főpásztornak utolsó ténykedése is az általa alapított intézet jövőjének biztosítása volt; mert vagyonának $\frac{1}{4}$ részét ösztöndíjak alapítására hagyományozta. Ezen alap jelenleg 268,299⁸⁴ frtot tesz.

Közvetlen utódja *Haynald* Lajos kiváló figyelemben részesíté a leánynevelést, az anyaház tanintézeteinek szaporítása mellett, egyházmegyéjében az iskolanénék terjedését kiváló módon elősegítette. Az ő támogatása mellett az anyaház 14 fiókéntézetet létesített a megyében, melyek áldásos működéséről köteteket lehetne írni. A kalocsai intézet épületeinek bővítéséhez az árvaházon kívül 100 ezer frttal járult; úgy, hogy a kalocsai nevelő intézetet, terjedelmre nézve, csak a temesvári testvér-intézet múlja fölül.

Az intézet 26,936 m²-nyi területen fekszik. Az épületekre 12,132, az udvar és kertre 14.804 m² esik. A szükséges gazdasági épületeken kívül 24 tan-, 24 hálóterem, 13 lakószoba, 3 étkező terem, fürdőszobák, ruhatárak stb. található, melyek felszerelése és berendezése minden tekintetben mintaszerűnek mondható. Könyvtárai, zenetermei, műgyűjteményei a legkényesebb igényeket is kielégítik. A

terjedelmes épületben mindenhol észlelhető tisztaság meglepő hatással van a szemlélőre. Az intézet dísztermében rendezni szokott színi-, dal- és zeneestélyek a kitűnő vezetést, tanítást és nevelést az intézetet az egész országban ismertté tették.

Az összes intézetek élén *Petrovacz József* mint igazgató és *Franz Mária Terézia* mint főnöknő állanak. dr. *Povischil* Richárd, *Boromisza* István, *Reichheld* Károly, *Hübner* Gyula és *Fáncsy* Antal tanárokon kívül 42 iskolanéne foglalkozik a leányok tanításával és nevelésével.

Ezekon kívül 58 jelöltnő van az anyaházban. 52 nővér a gazdaságban foglalkozik.

Császka György, elődjéhez híven, az iskolanének terjesztésében áldásos működését már is megkezdte. Így az adai és palánkai fiókinézetek már az ő hathatós támogatása mellett vannak építés alatt. A közel jövőben a horgosi árvaház, valamint a futtaki leányok oktatása is az ő kezükre lesz bízva, s így 1—2 év alatt 18-ra rúg a megyében lévő fiókinézetek száma, melyek minden szónál ékeesebben hirdetik a nővérek áldásos működését. Kinn a megyében jelenleg 90 szerzetesnő és 42 jelöltnő van.

1890 óta az iskolanéneknek a város végén közel a vasúthoz, egy nyaralójok is van. Ehhez *Lichtensteiger* Ferencz püspök adományozta a telket. A telek kiegészítésére az iskolanének 900 frton megvettek még egy szomszédos házhelyet.

A nyaraló épülete az iskolanének költségén emeltetett. Áll pedig 12 szobából, a mellékhelyiségekből s egy gyönyörű kápolnából. A telek valamivel nagyobb, mint az anyaházé.

XIII. Az egyházmegyei r. k. tanító-egyesületek története.

Az 1868. évi törvény értelmében az egész országban megindult a különféle tanítói egyesületek alakítása. Az ily egyesületek szüksége és jótékony hatása akkor tűnik fel legjobban, ha figyelembe vesszük azon számos üdvös mozgalmat, mely éppen az egyesületi életből fakadt. És habár általános a panasza az egyesületi életben észlelhető pangás ellen, magukat az egyesületeket elitelnünk nem szabad; mert ezek főleg a továbbképzés lármája és zaj nélküli melegágyai lévén, országra szóló mozgalmakat csak ritkán indít-

hatnak. Ily irányban működik az egyházmegye területén létező 6 r. k. tanító-egyesület is és munkássága bizonyosságul azon számos munka szolgál, melyek egy része az egyesületek által évenként kiadatni szokott értesítőkből is megjelenik.

Kubinszky Mihály volt egyhm. főtanfelügyelő lángbuzgalmának köszönhető, hogy ezen egyesületek a 70-es évek elején egymásután keletkeztek. Kezdetben az egész megyére kiterjedő egyesületet akartak alakítani, mely azonban nem volt megvalósítható. Így azután megalakították 1873-ban a *Kalocsa-vidéki tan. egyesületet*, mely Kalocsán kívül a miskei, hajósi és keczeli esperesi tankerületeket foglalja magában. Már akkor kimondatott, hogy a főmegye egyéb vidékein is létesíttessenek ily egyesületek, s hogy ezen egyesületek egymással szövetségbe jöjjenek. A vidéki egyesületek ilyenét szövetezése azonban mindeddig még nem létesülhetett.

Jelenleg hat r. k. tanítói egyesület van a főmegye területén. Ezeknek tagjai az illető területen működő egyházi és világi tanítók, kik évenként 1 frtnyi tagdíjat fizetnek. Az egyesületi vagyoni pályadíjakra, dolgozatok kinyomatására, az értesítő kiadására, a könyvtár gyarapítására és megszűnt egyesületi tagok kisebb mérvű segélyezésére szolgál. Miután az értesítők kiadása fedezet hiányában néhány évig elmaradt, *Mayer Béla* főkáptalani helynök 1891-ben a Haynald alapból 150 frtot utalványozott olyformán, hogy ezen összeg a kalocsai egyesület elnökének nyugtájára az alapítványi hivatal által évenként kifizetendő. Ezzel az értesítőnek kiadása mindenkorra biztosítva van. Minden egyesület évenként megtartja r. közgyűlését.

Az egyes egyesületek keletkezése, munkássága a következő adatokból tűnik ki.

I. *Kalocsa-vidéki tanító-egyesület.*

Alakult 1873. ápril 15-én. Magában foglalja Kalocsa város és pusztáinak, a miskei, hajósi és keczeli kerületek tanítóit. A rendes tagok száma 152. Pályamunka 117 érkezett be, melyek díjazására 430 frtot fordítottak. Elnöke *Mayer Béla*, II. elnöke *Rezsnyák János*, alelnöke *Berauer József*; jegyzők *Mészáros Gyula* és *Resli István*; pénztárnok *Péchy István*; könyvtárnok *Pető Mihály*.

II. *Bács-Tiszavidéki tan. egyesület.*

Alakult 1873. decz. 18-án „Ó-Becsevidéki“ név alatt;

jelenlegi nevét 1876-ban vette föl. Alakulásakor 33 tagja volt, jelenleg 134 tagot számlál. Pályadíjakra 106 frtot fordított. Elnöke *Matoss* János, II. elnöke Márton Mátyás, alelnöke Friderik Tamás; jegyzők Dreisziger Ferencz, Laczkó János és Mák János; pénztárnok Osztrogonác Ferencz; könyvtárnok Katona Sándor.

III. Ujvidék-Palánkai tan. egyesület.

Alakult 1876. május 30-án 49 taggal. Jelenleg 85 tagot számlál. 60 munkát nyújtottak be a tagok. Pályadíjakra összesen 210 frtot fordított az egyesület. Elnöke *Eigl* József, másodelnöke Szaute István, alelnöke Fűke Pál; jegyzők Berencz Mihály és Antalicz Húgó; pénztárnok Leister József; könyvtárnok Mayer Lőrincz.

IV. Baja-vidéki tan. egyesület.

Alakult 1874. május 28-án 72 taggal; jelenleg 155 tagot számlál. A beérkezett munkák száma 78, pályadíjakra 140 frtot fordított. A millenium alkalmából kiadta Vida Dániel 150 oldalra terjedő és 50 frt pályadíjjal jutalmazott történeti munkáját. Elnöke *Kovatsits* Máté, alelnöke Szélig Ferencz; jegyzők Novoth István és Sterk József; pénztárnok Ujhelyi Géza; könyvtárnok Kellner János.

V. Zombor-vidéki tan. egyesület.

Alakult 1875. okt. 15-én 25 taggal, kiknek száma jelenleg 102. Beérkezett 80 munka, pályadíjakra 80 frtot fordított. Elnöke *Lajthay* János, másodelnöke Mészner István, alelnöke Jauch Ferencz; jegyzők Koncsek János és Czinkler Gyula; pénztárnok Fejér Gyula; könyvtárnok Jung Ignác.

VI. Bács-Kúla-vidéki tan. egyesület.

Alakult 1876. július 1-jén. A tagok száma 59. Pályadíjakra 70 frtot fordított, a beérkezett munkák száma 46. Elnöke *Krappenheim* József, másodelnöke Mladoniczky Vincze, alelnöke Turnovszky Sándor; jegyzők Lorencz Jó-

zsef és Lesmeister Antal; pénztárnok Wenk Benedek;
könyvtárnok Laczus Béla.

XIV. Tanítók háza.

Mint fennebb már említve volt, az egyházmegyében létező hat tanító-egyesület egymástól teljesen elkülönítve, önállóan, függetlenül működik. Az egyházmegyei tanítószövetség — még mindig csak jámbor óhajta képez. Legutóbb mégis annyi történt, hogy ezen egyletek hazánk ezeréves fennállásának emlékére közös erővel emléket szándékoznak emelni, a „Tanítók háza“-t, melyben az egyházmegyei r. k. tanítók tanítóképzőbe, vagy gymnasiumba járó gyermekeik, egyelőre ingyen lakást és mérsékelt díjazásért ételmezést, ker. kath. szellemű nevelést, idővel pedig teljes ingyen ellátást nyernének.

A „Tanítók Házának“ eszméjét Berauer József 1894. év április hó 14-én terjesztette meghatározott indítvány formájában a Kalocsa-vidéki tan. egyesület választmánya elé, hol az a legnagyobb lelkesedéssel egyhangulag elfogadtatott. *Boromisza* István elnök meleg hangú felhívásban csatlakozásra szólította fel a társegyesületeket, és csakhamar az egész tanítótság ritka lelkesedéssel és bámulatos áldozatkészséggel jelentette ki az eszméhez való hozzájárulását. Igaz, hogy kezdetben alig volt valaki, ki az eszme megvalósítását komolyan gondolta, sőt többen határozottan lehetetlennek tartották annak keresztülvitelét. Szívós kitarás, a tantestületek folytonos lelkesítése stb. ma már annyira juttatta az eszmét, hogy annak megvalósításában senki sem kételkedik. Hogy aránylag ily rövid idő alatt oly fényes eredménnyel járt a mozgalom, az főleg: *Császka* György érsek úr fejedelmi bőkezűségének köszönhető, ki a mondott célra 12 ezer frtnyi adományán kívül 2 holdnyi telket is kegyes volt ajándékozni. Arany betűkkel írta be nagy nevét a tanítótság szívébe és remélhetőleg főpásztori kegyeivel a jövőben is támogatja az intézetet. Nem csekélyebb hálával tartozik a tanítótság özv. *Bovdnkovich-Kuhl* Fanni úrnőnek, ki jótékonyásával a tanítók iránti szeretetét már oly sokszor kimutatta, és ezúttal is 2000 frttal járult a nemes célhoz. A kalocsai főkáptalan 3 tagja szintén jelentékenyebb adománnyal járult hozzá, így *Mayer* Béla főtanfelügyelő 500 frt, *Hopf* János nagyprépost 300 frt és dr. *Városvy* Gyula oldalkanonok 267 frttal.

Csak az elismerés legmelegebb hangján emlékezhetünk meg azon ritka áldozatkészségről, melyet a megyei papság ez ügyben tanusítani szíves volt.

A mozgalmat a 7 tagból álló „főegyházmegyei bizottság” nevében annak elnöke, *Mayer Béla* és *Berauer József* titkára vezeti. Az egyházmegyében megindított gyűjtés, a tantestületek által rendezett hangversenyek, táncmulatságok, pásztor- és passiójátékok eddig 25,834 frtot eredményeztek. Néhány év alatt törlesztendő ajánlat 3835 frtot képvisel, s így összesen 29,669 frtot képvisel az alap.

Császka György, a kegyes főpásztor nem elégedett meg e célra eddig tett fejedelmi bőkezűségéről tanuskodó adományával, mert f. évi május hó 10-én, hazánk ezredéves fennállásának emlékére a jelzett intézetre 25,000 frtnyi alapítványt tett, mivel a nemes ügy egyszerre a megvalósítás stádiumába jutott. A „Tanítók háza” főegyházmegyei bizottsága a főpásztortól ajándékozott két holdnyi telek közvetlen szomszédságában még egy holdnyi területet vett, s így az intézet 3 holdas telken lesz elhelyezve. Az építkezés már erősen folyik, ez év folyamán tető alá kerül és 1897-ben rendeltetésének átadatik.

Az intézet úgy épül, hogy célszerűen fejleszthető legyen, de egyelőre csak 50 gyermek nyer elhelyezést benne. A terv szerint az épület souterrainnel ellátva, emeletre lesz építve, parkkal körülvéve és úgy egészségügyi, mint paedagógiai szempontból kifogástalan berendezéssel bírand. Az épület mintegy 30 ezer frtba fog kerülni. Az intézet fentartásához szükséges alaptőke a tantestületek által rendezendő pásztor- és passiójátékok jövedelmeiből lesz beszerzendő, mely játékok az eddigi tapasztalatok szerint nemcsak anyagilag, de vallás-erkölcsi szempontból is kitűnően beválnak. Ilyen előadásokból az első két év alatt 4955'73 frt folyt be.

50 frton felül adakoztak vagy tettek ajánlatot a következők: a Kalocsa-vidéki tan. egyesület 650 frtot; a Zombor-vidéki és Bács-Tisza-vidéki t. egyll. 500—500 frtot; a Bács-Kúla-vidéki tan. egyll. 268 frtot; a Baja-vidéki és Ujvidék-Palánkai tan. egylet 100—100 frtot; Boromisza István áld. 200 frtot; dr. Povischil Richárd áld. 150 frtot; Vojnits Dániel áld., Kuhl József ügyv., gr. Chotek Rezső, Mészner István áld., Kleiner Lajos áld., Gregorics Mihály áld., gr. Vigyázó Sándor, Mayer László t., Spielvogel Húgó t., Fiedler Géza t. és Wahl Ignác t. 100—100 frtot;

Németh Imre áld., Mezey Ignác áld., X. Y. Z. áld.,

Zittl Róbert áld., dr. Kalmár Sándor áld., Válics János áld.,
Berauer József t., Mócsy Antal ig., Petrovác József ig.,
Sztára József t., Braunhoffner Ferencz t., Szarvas Miklós
t., Jocha István t., Magyar István áld., Kovács Ferencz t.,
Gruber Bálint t., Kern Ferencz t., Eigl József áld., Lajthay
János áld., Karaszy Sándor t., Jelinek Béla t., Dreisziger
Ferencz t., Burkovics Lajos t., Opitz Sándor áld. és Nagy
Lajos t. 50—50 frtot.

II. RÉSZ.

Ada.

Valószínű, hogy a cseh Osztrova vagy török Ada nevű helység a török hódoltság végével keletkezett és a Csernovics Arzén-féle ráczokkal 1694. év körül lett benépesítve. Szerb parochiája 1719-ben lett szervezve. Eleinte határőrvidéki katonai helység vagy sáncz volt. 1717-ben Osztroho név alatt említetik és a „temesi Bánság“-nak 1723—25. évi térképén a Tiszának bácskai oldalán van feltüntetve Zenta és Mohol között Halla névalakban. 1736-ban is mint katonai sáncz Osztrova, vagy Ada néven említetik. 1751-ben a határőrvidék végleges megszűnése után a tiszai kerületnek része, mely csak 1848-ban kebeleztetett be Bács megyébe.¹⁾

Az 1751-ben bekövetkezett polgárosítás után a magyar elem fölötté gyorsan szaporodott Adán, miért az előbb Zentához tartozó községben 1760-ban önálló plébánia szerveztetett. A plébánia szervezése a kath. magyarok letelepedésére nézve még vonzóbbá tette a községet s így a kath. magyarok száma 1794-ben már 2656 volt.²⁾

Ezek 1760-ban iskolát is emeltek és mint első tanítót *Csánky* Istvánt fogadták fel csekély párbérért. Utódja *Takács* János kezdetben még mint kántortan. szerepel, de 1795-ben a két állás már el van különítve és *Szarvas* János csak tanítással foglalkozik. 1823-ban emelte a község a 2. tantermet, melyben kezdetben segédek tanítottak, de már 1830-ban *Nagy* Sándor, mint r. altanító tanított. Mindkét tan. képesítéssel bírt és 120 frt készpénzfizetésen felül $\frac{1}{2}$ – $\frac{1}{2}$ telek földből álló javadalommal bírt. 1851-ben mindketten meghaltak, mire a temesvári tanhatóság *Randzik* Istvánt és *Kancsár* Antalt nevezte ki. Ezek is egy évben, 1854-ben haltak el és így az 1853 óta mint 3. itt működő tan. *Fridrik* Tamás egymaga maradt egy teljes éven át. Egy év múlva *Freyburger* Ferencz neveztetett ki második tanítónak. 1856-ban *Duhony* kerületi főnök parancsára egyszerre két tanítói állást szervezett a község. Ezeket *Kuglics* János és *Du-*

¹⁾ Iványi Bács-Bodrogh tört. helynévtára. 3. ²⁾ Katona i. m. 91.

gász Imre foglalták el. E négy tanító közül *Dugász* 1861-ben meghalt, a másik 3 ma is él; *Kuglics* és *Freyburger* nyugalomban, *Fridrik* pedig még most is működik. *Freyburger* csendes ember, de kitűnő tanító volt. Eredményesebben tanítani kevesen tudtak. Az odaadó működésben pedig párja alig akadt.

Dugász halála után a horgosi jeles működéséről ismert fiatal *Mócsy* Antalt választották meg, ki kimagasló tanítói működésén kívül a társadalmi életben is jelentékeny szerepet vitt. Irodalmi működése pedig a legjobbak érdeklődését is felkeltette országszerte. Az Adán járt *Haynald* Lajos kalocsai érsek fogadása alkalmával mondott lendületes, tartalomdús beszéde a főpásztort annyira megragadta, hogy ez a kalocsai képzőintézethez 1869-ben rendes tanárrá nevezte ki őt.

1867-ben szervezték az 5. állást, melyre *Révfy* Mihály, *Mócsy* távozása folytán pedig *Katona* János lett megválasztva. Katona a 3. oszt. számára egy jó földrajzi tankönyvet is írt. Ő volt megpendítője az Ada-moholi tanítói takarékmagtár eszméjének, melyet néhány évvel későbbben létesített is. A keresztény önszegélyző szövetkezet könyvelője is volt. Meghalt 1894-ben.

Fridrik Tamást vallásos szülei papi pályára szánták és Szt.-Ferencz rendjébe adták.

A szabadságharcz kitörése után a szerzetesi ruhát honvéd ruhával cserélte fel és Damjanics hadosztályában védte a hazát. A fegyverletétel után a szegedi tanítóképző növendéke lett. Onnan 2 év múlva kikerülván, 1853-ban Adára került a külvárosba tanítónak. Egy év múlva a belvárosba jutott, hol *Váltó* János plébános és *Fablonszky* József községi jegyző támogatása mellett kezdte tulajdonképpen tanítói működését. Már 1856-ban vasárnapi ipariskolát szervezett. A tanköteles tanulók összeírásával a rendes iskolalátogatást és ellenőrzést lehetővé tette. Jelentékeny befolyását a város közgyűléseiben különösen a népoktatás hazafias szellemben való fejlesztésére használta fel. Az iskolából kikerült gyermekek felelősségét tapasztalván, 1870-ben a felnőttek oktatásával is kezdett foglalkozni. Már az első évben 92 felnőtt — 20—50 éves — tanítványa volt; 3 év múlva pedig annyira növekedett ezek száma, hogy az önkényt jelentkezőket két csoportra kellett osztania. A 60-as évek elején a községi faiskolában növendékeit a fanemesítésben is kezdte gyakorolni és buzgólkodott e téren mindaddig, míg 1885-ben az állam az epreskertet 100 hold szántó-

földdel földműves isk. számára át nem vette. E mellett a selymértényésztés és méhészet terjesztésére is kiterjedt figyelme. E téren való fáradozásának elismeréseül kerületi faiskola felügyelőnek neveztetett ki. Ezen állásban rövid idő alatt kieszközölte az egész zentai járásban az utcák és országutak befásítását. Jobb tehetségű tanítványainak magasabb kiképeztetésére buzdította a szülőket és az előkészítés munkáját a legnagyobb önfeláldozással végezte. Az általa előkészítettek száma meghaladja az 50-et. Az összes jótékony egyletek alapításában jelentékeny szerepe volt. Kartársai bámulatos tevékenységének elismeréseül már 1876-ban a „Bács-Tiszavidéki ttó-egylet“ alelnökévé és a harmadik egyetemes tanítógyűlésre az egylet képviselőjéül választották. A megyei monografia szükségességét már a 70-es évek elején megpendítette. De miután annak megírására más nem vállalkozott, 1879-ben ő maga állította össze, mely munkájával irodalmilag elévülhetlen érdemeket szerzett. A legnagyobb örömmel üdvözölték e munkát az egész megyében és csak sajnálni lehet, hogy az erkölcsi siker a buzgó tanító anyagi kárával járt. Az 1884-ben szervezett ipariskola igazgatásával ő lett megbízva.

Ennyi szorgalom és eredményes fáradozás nem maradhatott elismerés és jutalmazás nélkül. 1872-ben 100 frttal, 1873-ban kitüntetési okmánynyal, 1874-ben a honvédek esti oktatásáért 422 frttal lón megjutalmazva és kitüntetve; számos egyesület tiszteletbeli tagjának választotta.

Kuglics János a szabadságharcban való részvétele után a pécsi 6 hetes tanfolyam hallgatója lett. Oklevelet nyervén, Doroszlóra került segédtanítónak. A segédtan. intézmény eltörlése után újra kellett képesítőt tennie *Haasz* Mihály cs. k. főtanfelügyelő előtt. Följegyzésre méltó *Fallovics* piarista tanár, képezdei igazgató ügyessége, melylyel a magyar fiuknak német nyelvi feleletei alatt *Haasz* figyelmét rendszeren másra irányította, s így a magyar fiuk ügyel-bajjal keresztül csúsztak. A hideg zuhanyt rendszeren a német tanítók kapták a német nyelvért. 1856-ban foglalta el állását Adán, 229 növendékkel kezdvén meg működését. Miután a bérelt helyiségbe az összes gyermekek be nem fértek, két csapatra osztotta: az egyik csapat az iskolában, a másik a folyosón tanult. Nemcsak az iskolában, de a társadalmi életben is kiváló ügyszeretetről ismerte mindenki. Nagy népszerűségéből kifolyólag, nyugalomba lépése után a város bírói tisztével tüntette ki a közönség.

1870-ben egyszerre 3 tanítói állást szervezett a község;

kettőt a belvárosban, egyet a kültéren. *Gyetvay* Béla, *Wolf* József és *Petrovác* Ferencz választattak meg tanítóknak. Petrovác 8 évi rendkívüli sikeres tanítás után a városnál szervezett adótisztai állást foglalta el, mely alkalommal a város tan. állását 1 évre csak helyettesel töltötte be, hogy az esetben, ha Petrovác új állásában nem jól érezné magát, visszatérhessen a tanítói székre. A város tanügyének nagy veszteségére ez nem következett be; de új állásában is mindig a régiszserettel érdeklődik mindentanügyi dolog iránt.

1873-ban tehát már 8 tanítója volt Adának. Valamennyi 345 frt, 16 ker. lán cz föld és lakással bírt. Az iskolák száma 17 éven át nem szaporodott; mígnem 1887-ben 1, 1891-ben 2 állást rendszeresített a község, s így jelenleg 11 tanító van Adán.

A 70-es évek közepe táján a földek bérlete igen csekély volt. Ezért egyes tanítók a földnek készpénzre való megváltását kérték a községtől. A község meghallgatván a tanítók kérését, teljes fizetésüket 720 frtban állapította meg. 1876-ban, midőn tanítóválasztásról szó sem volt, kimondotta a község, hogy a tanítóknak ezentúl nem ad földet, hanem 500 frtot és 100 frt lakpénzt; az 50 frtos ötödéves korpótlék azonban 700 frtra emelheti a fizetést. E szerint csak 20 év múlva nyeri az ujonnan alkalmazott tanító azt a fizetést, melyet a régiek nyomban élvezhettek.

1891-ben a tantestület egy memorandumot terjesztett föl a főszentszékhez, melyben kérte, hogy ez követelje vissza a várostól az elfoglalt földeket s adassa át a tanítóknak. A főszentszék a tanítók kérését teljesen jogosnak találván, utasította a hitközséget, hogy a várostól követelje vissza a földet. A képviselőtest. erre a r. k. iskola-alap javára telekkönyvezett 64 ker. lán cz földnek kiadását egyhangulag elhatározta, mihez *Matkovich* Lajos v. főszolgabírónak az ügyet teljesen megvilágító fölterjesztett jelentése alapján a megye is hozzájárult. Így ma: Fridrik, Dreisziger, idb. Árpácssy és Burkovics élvezik a 2¹/₂ évi harcz után visszaszerzett kath. iskola-alap földjeit.

Gyetvay Béla a kétéves tanfolyam befejezése után Kalocsán 1863-ban altanító ságra, 1867-ben főelemi tanító ságra lön képesítve. 1870-ben került Adára és az egész idő alatt úgy az iskolában, valamint egyesületi és társadalmi téren kivette a maga részét. A takarékpénztár és a tan. takarékmagtár alapításában jelentékeny része volt és mindkét intézetnél előkelő állással bírt. Mint a r. k. hitközség jegyzője már éveken át tesz jeles szolgálatot egyházának.

A Gyetvayval egyszerre megválasztott *Wolf* József az egyesületi és társadalmi téren fejtett ki kiváló buzgóságot és a méhészetrel is különös előszeretettel foglalkozott. E téren való sikereiért több elismerő oklevelet, az 1885. orsz. kiállításon a nagy érmet nyerte el. A tan. egyletnek 9 éven át pénztárnoka, a helyi intézeteknél részint mint elnök, részint mint vál. tag, csaknem valamennyiben szerepel. Az utóbbi években sokat betegeskedvén, nyugdíjaztatását kérte és 1894-ben teljes fizetéssel nyugalomba vonult. Az aránylag fiatal férfi (50 éves) azonban nem sokáig pihenhetett, mert már 1895-ben Kuglics lemondása folytán a választók bizalma *Wolf* felé fordult és megválasztották a város bírójának. E minőségben is kétségtelenül a tanügy felvirágoztatásán fog fáradozni.

Az 1887-ben szervezett új állásra *Dreiszigler* Ferencz lett megválasztva. *Dreiszigler* fiatalsága daczára, irodalmi tevékenységével az egész ország előtt előnyösen ismert alak és kath. tanügyi íróink legelsői között foglal helyet. Paedagogiai irodalommal 1885 óta foglalkozik és nincs kérdés, melyhez a szaklapokban alapos képzettséggel és a legerősebb logikával hozzá ne szólna. Felszólalásai világos, tiszta főre engednek következtetni. A gyakorlati irány elhanyagolása nélkül, mindig bizonyos eszményi szempontból bírálja a dolgokat. A német szakirodalom alapos ismerője lévén, az azokban helyeseknek talált eszmék hazánkban való elterjesztésének valóságos apostola. A „Népiskolai tanügy“-nek 10 éven át főmunkatársa volt, melyben ez idő alatt mintegy 100 önálló értekezése jelent meg. A „Kalausz“ és az „Iskolá“-nak is belmunkatársa volt, most pedig a „Népnevelő“ cz. hiv. kath. tanügyi közlönynek belmunkatársa. Az egyleti életben kitűnő dolgozatairól és nyugodt, alapos felszólalásairól ismeretes. A tantestületi tanácskozmányokat valóságos továbbképző intézményné emelte, hol havonként 2—3, rendszerint az iskola belételeibe vágó, gyakorlati dolgozat adatik elő és tárgyalatik. A püspöki kar által a tanterv revideálására kiküldött bizottságban a népiskolai tanterv előadója volt. Könyvalakban megjelent önálló munkái a következők: 1. A záró vizsgálatokról. 2. Önképzésünk akadályai. 3. Az első osztály teljes vezérkönyve. 4. A népiskolai olvasókönyvről és az olvasmánykezelés módszeréről. Iskolai működéseért 1890-ben az egyhm főtanfelügyelő részéről elismerésben részesült. Az általa alakított „Kath. kör“-nek elnöke, a dalárdának alelnöke és 3 évig az „Ada-Moholi Közlöny“-nek szerkesztője volt.

A többi tanító is a legnagyobb szorgalommal tesz eleget kötelességének. Ennek köszönhető azon csaknem hagyományszerű tisztelet, melyben a város közönsége a tanítókat részesíti. *Árpády* János a méhészet terén, *Gácsér* Béla mint az „Ada-Moholi Közlöny“ szerkesztője büszkölődik.

A moholi kartársak bevonásával 1872-ben létesült a tanítói *takarékmagtár*, melybe minden tanító évenként 1 mm. buza tagdíjat fizet; ezt a megszorult földművesek között kiadják kamatra. A takarékmagtár jelenleg 10 ezer frt alapvagyonnal rendelkezik és 3 nyug. adai tanító és 2 moholi tanító-özvegyet évenként 150—150 frtnyi segélyben részesít. Ez alaphoz csatolták *Váltó* János volt plébános 400 frtos alapítványát, melyet a megszorult tanítók segélyezésére a 70-es évek elején tett.

A legelő elkülönítés alkalmával csak egy tanító kapta ki a kellő jutalékot; a többiek 1—1 ker. láncz jutalékkal elégtettek ki. A megfelelő jutalék elnyerése végett pört indítottak, mely azonban befejezést még nem nyert.

A tantermek felszerelése hiányos, az iskolalátogatás igen rendes. Az alsó két osztályban vegyesen, a 4 felsőben nemileg el vannak különítve a gyermekek.

Váltó János volt plébános a szegény gyermekek felruházására 200, a szegény özvegyek segélyezésére 500 frtos alapítványt tett. Kórházat is létesített több ezer frtnyi adománnyal, melynek segélyezésére 1 ker. láncz földet is hagyott. A község 2000 frtos alapítványt tett a szegény isk. gyermekek részére; azonkívül évenként 200 frttal segélyezi a város kath. szegényeit.

1885-ben földműves iskolát létesített a község, mely ma az állam kezelése alatt áll. E célra 100 kat. hold földet engedett át a község azon kikötéssel, hogy a legelő elkülönítésekor ez képezze az 1 % -os iskola-alapot. Ezen iskola kezelése alá helyezte a község egyik — epreskert néven ismert — üdülő helyét is azzal, hogy a gyermekek gazdasági oktatást itt nyerjenek. Van egy ovoda és iparostanoncz iskola is.

1895-ben az iskolaszék 3 új állás szervezését kérte a várostól, mit a városi képviselő egyhangulag elhatározott. Ugyanekkor elhatározta a képviselő testület, hogy apácázárdát épít és a leányok tanítását a Miasszonyunkról nevezett iskolánénékre bizza. A határozatot csakhamar a tett fogja követni; miután *Császka* György kalocsai érsek sajátjából 12 ezer frtot adományozott e célra.

A községben létező számos társaskörben és összes jótékonyági egyleteiben a tanítók mindenütt élénk részt vesznek, mindenütt a belső intézők között foglalnak helyet.

Jelenleg működnek: *Fridrik* Tamás (1015 frt), *Gyertyay* Béla, *Dreisziger* Ferencz, *Burkovics* István, idb. *Arpásy* János (800 frt), *Cseh* János (630 frt), *Gácsér* Béla (580 frt), *Nagy* Lajos (530 frt), *Tinnagl* Lajos, *Kovács* Ferencz és ifj. *Arpásy* János (500 frt).

Ada igen terjedelmes határral bírván, a távoli részen keletkezett szállásokon a 60 as években írni, olvasni és számolni tudó egyszerű emberek terjesztették az írás és olvasás mesterségét; míg végre 1873-ban a község az első rendes tanyai tan. állást szervezte. 1876, 86 és 94-ben is szerveztek 1—1 állást és így jelenleg 4 tanyai tanító van. Mint ilyenek működnek ezek: *Oberlich* Sándor, *Raffner* Dezső, *Korpássy* István és *Molnár* Sándor (390 frt).

Az első templom 1760-ban, a jelenlegi 1795-ben épült. *Csincsik* József 3000 frtos és 60 ezer téglából álló adományából épült a temető kápolnája, melyhez az 1868 óta mint 12. pl. itt működő *Opitz* Sándor 500 frttal járult. A templom 1895-ben 100 éves jubileuma alkalmából mintegy 3000 frtnyi költséggel restauráltatott.

Akasztó.

Okoztui név alatt 1291-ről már mint helység említetik. 1690-ben, mint a török alatt elpusztult hely iratott össze. 1719 táján lett újra betelepítve¹⁾ és 1738-ban 976 kath. magyar és szláv lakott a községben, s ezek már 1735-ben önálló plébániát nyertek.²⁾

Az 1738. évi Canon. Visit. jegyzőkönyve szerint van jegyző-kántortanító a községben, kinek 25 frt készpénze és 25 pozs. mérő buzája van. 1762-ben *Szénoszký* György, 1780-ban *Méreg* János a kántortanító, kinek 6 pozs. mérőre való földje is van. 1802-ben a község új iskolaépületet emeltetett. 1831-ben a kántorság el van választva a tanítóságtól; előbbi álláshoz $\frac{1}{4}$ telek föld tartozott. A tanító *Lukács* János volt. 1857-ben a két állás ismét egyesítettet.

1857-ben lőn szervezve a 2. tanítói állás is, melyhez

¹⁾ Galgóczy Károly: Pest-Pilis vmegye monographiája. III. 271. l.

²⁾ Katona i. m. I. 92. l.

későbbben még kettőt létesítettek, s így jelenleg 4 tanítói állás van. A 4. tanító díjazásához az egyhm. nagypénztár évenként 200 frttal járul. 1893-ban egy tanterem és egy tanítói lakás a kalocsai érsek költségén, 1894—95-ben a másik két tanterem gróf *Teleki* Józsefné 1250 frtnyi hozzájárulásával a község által újra építtetett. A tantermek felszerelése és az iskolalátogatás megfelelő. Tannyelv a magyar.

Jelenleg működnek mint tanítók: *Bíró* Ernő (300 frt, $\frac{1}{2}$ telek föld, lakás), *Kovács* Antal (338 frt), *Nagy* Antal (330 frt), és *Szegszárdy* Fáni (350 frt).

Az 1744-ben épült templom 1829-ben restauráltatott. *Makay* Gábor mint plébános 1895 óta működik a községben.

Bács-Almás.

A 17. században a kalocsai érsek adójegyzékében fordul elő, azonban Bács vmegyének 1699. évi első összeírásában nincs szó róla. A Rákóczy-féle pusztító hadjáratok után 1711-ben újra lett telepítve. 1714-ben 7 adófizető bunyeváczzal szerepel. 1716-ban a háború veszélyeitől való féltelmükben az almásiak is elmenekültek és Szabadkán vették meg magukat. 1727-ben ismét 13 adófizetője volt e telepnek, mely ekkor pusztának is, falunak is mondatik.¹⁾ Bunyeváczzal lakosai csak lassan szaporodtak, mert 1738-ban 384, 1762-ben is csak 402-en voltak.²⁾ 1780 táján magyarok, 1786-ban a szomszéd községekből németek is (100 ház) csatlakoztak hozzájuk.³⁾ Ennek folytán a község 1791-ben már 2876 lakost számlált. A németeknek kezdetben külön bírójok is volt, s midőn a vmegye ettől megfosztotta őket, a királyhoz fordultak és Stanisicsra való áttételüket kérték, mi azonban nem történt meg.⁴⁾

Almás a múlt század elején egyházilag Szabadkához tartozott, míg 1740-ben vesszőből font templomot és önálló plébániát nyert.

1748-ban még nem volt tanító a községben. 1756-ban *Forgács* Mihály, Rhetoricát végzett egyén, említettik tanítóképpen, kinek minden házaspártól $\frac{1}{4}$ pozs. mérő buzája és 25 krja volt. Forgácsot 1767-ben *Visy* Simon, 1780-ban *Be-*

¹⁾ Iványi i. m. II. k. 13. l. ²⁾ Katona i. m. I. k. 92. l. ³⁾ Grosschmid: Tört. tanulm. 115. l. ⁴⁾ Iványi i. m. II. k. 13. l.

ne Tamás követte, kinek távozása után a németek bevándorlása következtében 1788-ban szervezték a 2. tanítói állást. A kántori teendőket is megosztották a két tanító közt olyformán, hogy az egyik a magyarok és bunyevácoknál, a másik a németeknél énekelt. Hasonlóan megosztották a féltelék földet is. A magyar-bunyevác kántori állást *Valdcsek* István, az utóbbit *Pámer* Ignác foglalta el. Ennek távozása után 1796-ban *Hechsmüller* Antal következett, ki 55 éven át a legnagyobb buzgósággal és lelkiismeretességgel töltötte be hivatalát. Halála után *Kersch* Máté foglalta el a német kántorságot, ki 1874-ben a bunyó kántorságot is átvette és mint ilyen működött 1880-ban bekövetkezett haláláig. *Wilhelm* Károly és *Marics* József után 1887-ben önálló kántori állást szerveztek a hívek, melyre *Spielvogel* Rezső okl. tanítót választották meg. Önálló kántorként működött először *Marics* József. Közbe-közbe helyettesítette a bunyó tanítót, vagy ha az állás üres volt, ő volt az ideiglenes tanító.

Az egyes tan. állások szervezésének egymásutánját nem sikerült megállapítani, mert erre vonatkozólag adatokat a községben nem találtak. 1868-ban már 6 tanítói állás volt szervezve, és ez időtől fogva a község tanügye rohamos fejlődésnek indult. 1874 és 77-ben 1—1 állást szerveztek, 1885-ben ismét egyet. Ugyanekkor egy magyar tannyelvű ovodát is nyitottak.

Már 1882-ben megindult a mozgalom egy apácázárda, és így egy külön leányiskola felállításáért. Ezt elősegítendő, *Haynald* Lajos érsek annak építésére 6000 frtot ajánlott és így a r. k. hitközség 22 ezer forintnyi áldozattal 1886-ban gyönyörű emeletes épületet emelt 4 tanteremmel és a szükséges lakáshelyiségekkel. Az iskolanénék vezetik ezenfelül az ovodát is. Az öt tanerőnek 1900 frtnyi fizetését a r. k. hitközség szolgáltatja ki. A tanítói állások közül ennek következtében 4-et megszüntettek, s így jelenleg 5 tan. és 4 iskolanéne tanít 9 teremben.

A községhez tartozó szőlőkben ujabban egész kis telep keletkezett, miért 1895-ben itt is szervezett a község egy tanítói állást. Az épület költségeihez *Császka* György érsek 1000 frttal járult. Az iskola elé *Kovdtsits* Máté pl. 250 frt költségen díszes keresztet állíttatott.

1889 óta az összes osztályokban a magyar nyelvet használják tannyelvnek, mi főleg az iskolanénék és tanítók buzgóságának köszönhető. A tantermek felszerelése teljes, az iskolalátogatás rendes. A 2 holdas faiskolát *Sterk* Jó-

zsef és *Radits* Gyula felügyelete mellett közs. kertész kezeli.

Közzadakozás útján és büntetéspénzekből 375 frtos alap van, melynek kamataiból a szegény gyermekeket felruházzák és tankönyvekkel látják el. Ezenfelül a község is szokott évenként karácsony napján 40—50 gyermeket téli ruhával ellátni.

Báró *Rudits* József végrendeletileg 250 ezer frtos alapítványt tett, melynek kamatai első sorban rokonai, 2.) Almás és Kunbaja kegyurasága alá tartozó községek tanulói és 3.) Bács vmegyei jó tanulók segélyezésére fordítandók. A vmegye a kamatot 25 ösztöndíjra osztotta, mely ellen a község felebbezéssel élt. Az ügy azonban még nincs eldöntve.

Mint tanítók működnek jelenleg: *Sterk* József ($\frac{1}{2}$ t. föld, 260 frt, lakás), *Raichheld* Adolf, *Sterk* Nándor, *Radits* Gyula, *Kecskés* József és *Károlyi* Ödön (500 frt fizetéssel).

A 2. templom vert falból 1759-ben, a jelenlegi 1823-ban épült. A kegyuraság 1894-ben 10 ezer frt költséggel restauráltatta, új toronynyal látta el és a további fentartási költségek fedezetéül 10 ezer frtos alapítványt tett. A községi földbirtokosok ajándékaiból számos értékes tárggyal ékeskedik. *Kovátsits* Máté 1889 óta működik a községben, kit a Baja-vidéki tan. egyesület 1895-ben elnöknek választott, s ki ezen minőségében kétségtől a jóhírű egyesületet a megkezdett úton tovább vezeti, és még jobban felvirágoztatja.

Apatin.

Szt. István király *Obada* nevű helységet 1011-ben a veszprém-völgyi apácáknak adományozott, melytől a későbbi *Apáti*, a mai *Apatin* nyerte nevét. A 14. században mint a kalocsai érsek birtoka említetik, hol 1514-ben Bánffy Jakab a temesvári csata után megmaradt és Lőrincz pap vezetése alatt álló parasztlázadókat megverte. ¹⁾ A török defterek 1553-ban *Apatin* névvel 1 fizető és 4 nem fizető házzal sorolják fel. Az 1699. vmegyei összeírásban Apatin már nem szerepel, hanem helyette *Bukcsinovics* fejlődött ki községgé, míg Apatin pusztán maradt és az egész

¹⁾ Pallas Lexikon. Iványi i. m. II. k. 18. l.

megyével a kincstár birtokába került. *Bukcsinovics* azonban veszedelmes rablófészek lett, miért is a kir. kamara elhatározta, hogy mellette új német falut telepített és a rácokat onnan kiszorította. Már 1742-ben kezdtek kiköltözni és 1750-52-ben végképpen Sztapárra telepedtek át.

Grassalkovich kamarai elnök 1749-ben kezdte Apatin telepítését kath. németekkel. A községről Cothmann így nyilatkozik: „Minthogy Apatin határa nemcsak igen termékeny; a Duna mellett fekszik és legelővel, valamint erdőkkel is jól el van látva: rövid idő alatt annyi nép tödult ide, hogy most már 500-nál is több háza van. S minthogy a kincstár költségein itt díszes templom és kényelmes paplak is épült, ezen különben is vallásos érzelmű nép a plébános ellátására annyit adózott, hogy az mindig két káplánt tarthat. S minthogy a jelenlegi plébános igen buzgó férfiú, be kell vallanom, hogy az itteni isteni tisztelet nagyobb városoknak is mintául szolgálhat.

Plébániát és iskolát mindjárt 1750-ben nyerte a község. Az első kántortanítónak *Schäffer* Jánosnak 20 frt fizetés és 45 pozs. m. búzája volt. Nem volt azonban külön iskola, hol a gyermekeket tanította volna. Utána *Girk* Jakab, majd *Tresser* Ferencz következett. Ez utóbbinak 1762-ben rendes lakása volt az iskolaépületben, hol most már 2 tanterem volt. A második tanteremben az általa fizetett segéd tanított. Az 1771-ben *Velczl* Károly mellett működő *Fellmann* Ferenczet már a község díjazta mint rendes tanítót.

1796-ban a község vert falból új épületet emelt, három tanteremmel, melyben az előbbi két tanítón kívül még *Mayer* Jakab működött. A tanítók fizetése egyenkint 300 frt volt. *Kerner* Ádám és *Fleckler* János után 1862-ben *Inglückhoffer* József lett a kántortanító, ki a két állás szétválasztása után 1869-ben a kántorit tartotta meg, és jelenleg is mint ilyen működik.

Jóllehet a 40-es és 50-es években szervezett a község 1-1 állást, mindamelllett az iskolák száma kevés volt. Ennek következtében több zugiskola keletkezett, melyekben töbnyire kiszolgált katonák és mesteremberek tanítottak. Az 1868. évi 38. t. cz. szentesítése után 1869-ben az összes iskolák községi jelleget nyertek.

Az új népoktatási törvény hatása alatt rohamos fejlődésnek indult a község tanügye. Ma már 16 elemi és négy osztályú polgári fiú- és 3 osztályú polg. leányiskolája van a községnek.

Van 36 holdból álló iskola-alap, mely a legelő elkü-

lönítéskor az akkori hat tanítónak lett kiosztva, melyet azonban később a község, a felsőbb hatóságok engedélyével, azon feltétel alatt tett iskola-alappá, hogy ebből a tanítók fizetését megjavítsa. Az ifjusági könyvtár 538, a tantestületé pedig 368 kötetet foglal magában. *Perl* Mátyás tanító felügyelete alatt rendes községi kertész kezeli a két holdnyi faiskolát, melynek öt holdra való kibővítése tervbe van véve.

Az iskolaépületek jó karban vannak, a tantermek felszerelése és az iskolalátogatás kielégítő. A tannyelv német-magyar. Az elemi tanítók fizetése 500 frt és szabad lakás vagy 75 frt lakbér. Elemi tanítók jelenleg: *Milla* Márton igazgató-tanító, *Becker* Jakab, *Bogner* Antal, *Horn* Ádám, *Ehmann* Ferencz, *Schnurr* György, *Payerle* Józsa, *Wetzl* Irma, *Perl* Mátyás, *Witzmann* József, *Kleiner* József, *Faust* József, *Rozovits* György, *Kiss* Gyula, *Milla* Antal és *Gurka* Márton.

Az első templom 1748-ban, a jelenlegi 1797-ben épült és ámbár elég nagy, Apatin lakosságának mostani számához mértén mégis kicsiny. A templom belső felszerelése és díszítése szépnek mondható. A volt plébánosok között *Gerstner* Lénárd katekizmusok beszerzésére 27 frt 30 kros, *Pachmayer* Ferencz és *Schreyer* János a szegények részére 52 frt 50 kr. illetve 100 frtos alapítványt tettek. *Schreyer* mint kiváló tanférfit az egész megyében ismert névvel bírt és mint egyházmegyei főtanfelügyelő végezte be áldásos működését. Mint 11. plébános dr. *Stelcz* György címz. kanonok 1893 óta működik a községben.

Baja.

Baja már a 13. században említetik. Állítólag már 1260-ban laktak itt Ferenczrendű barátok, mi azonban nagyon bizonytalan. A *Bajai* családnak kihalása után Mátyás király 1472-ben Baját és Pethét a Czobor családnak adományozta. Verancsics 1553-ban a bajai várról is megemlékezik. A török uralom alatt Baja a róla nevezett nahijének főhelye volt és 18—22 házból állott. Buda visszafoglalása után a kir. kincstár foglalta el, mint új szerzeményt. 1696-ban már némi szabadságokat élvezett a város. 1699-ben 535 gazdával és 199 iparos műhelylyel szerepel. 1714-ben kamarai mezőváros lett. Lakossága — valószínűleg a Rákóczy-féle pusztítások miatt — most csak 142 adófizetővel szere-

pel. 1727-ben ismét a Czobor család birtokába ment át. Föl-desurai még többször változtak, míg az utolsótól, gr. Zichy Ferraris Félix-től 1862-ben örökre megváltotta magát a vá-ros 722 ezer frton.¹⁾

1722-ben két plébánia lett itt szervezve. A Ferencz-rendű atyák az illyr, a világi papok a magyar és német plébániát vezették. Az előbbihez 7 szomszédos község, az utóbbihoz Báthmonostor és Csataa'ja tartozott. A két plébánia 1781-ben egyesítve lőn és azóta állandóan világi pa-pok vezetik.

A plébánia szervezése alkalmával 1722-ben létesítették a magyar iskolát is. Az 1734. évi Can. Vis. szerint a kán-tortanítónak van szerződése a várossal, mely azonban a ta-nító állásának nem felel meg. Miután pedig még ezt a cse-kély fizetést sem kaphatja rendesen, az egyházi hatóság szigorúan utasítja a plébánost, ha kell, végrehajtással is gondoskodják a tanító fizetésének kiszolgáltatásáról. A ta-nító kötelességei közé tartozik a harangozás is.

1752-ben *Bök Antal* 92 frt fizetés mellett van felem-lítve mint kántortanító. Egy 1776. évi kimutatás szerint né-met iskola is van a városban, melyet a kántortanító vezet; a magyar iskola ekkor a segédtanító vezetése alatt áll. A kimutatás közli az órarendet is: „ $\frac{3}{4}$ 7-kor csengetnek az is-kolába; 7-kor imádkoznak, reggel magyarul, délután né-metül. Ekkor leczkét kapnak, melyet 8 órakor felmondanak. Most a délutánra készíten-dő feladat kijelölése után templom-ba mennek, honnan visszatérve, foglalkoznak mint 7-től 8-ig. 10— $\frac{1}{2}$ 11-ig hittani oktatásban részesülnek; a sillabizálók és olvasók olvasnak, az írók írnak, a számolók számolnak, a muzsikások muzsikálnak; utána énekelnek és haza men-nek. A délutáni előadás 1 - $\frac{1}{2}$ 5-ig tartott. Vasárnap és ün-nepeken énekelve mennek a szt. misére és predikációra.“

1783-ban *Matyekka Antal*, 1791-ben *Hajer János* és 1804-ben *Hengl János* a kántortanító; a mellettök működő segédtanítók a 2. terem-ben tanítanak.

A város 1816-ban új iskolaépületet emelt; valószínű-leg 3 tanteremmel, mert 1830-ban *Hengl*, *Kovács* és *Katay* említetnek mint tanítók. Ezen jegyzőkönyv szerint a leá-nyok már el' voltak különítve a fiuktól; mert Hengl 200 leánygyermeket tanított. A belvárosban 1850 körül szer-vezték a 4. tan. állást, hol jelenleg is csak 4 tanító van. A kántorságot 1842-ben választották el a tanítóságtól.

¹⁾ Iványi i. m. I. k. 8. l.

Az 1855. évi Verordnung hatása alatt a leányok részére is szerveztek a lakosok két tanítói állást; sőt 1860-ban kézimunka tanítónőt is állítottak be, mely állás 1887-ben szűnt meg. A leányok oktatását a Miasszonyunkról nevezett iskolánénék vezetésére óhajtván bízni a város, tárgyalásba bocsátkozott a kalocsai anya-intézettel és *Haynald* Lajos kalocsai érsek pártfogását és anyagi támogatását is kikérte. 1870-ben már felemelték az épületet, melyhez *Haynald* Lajos érsek 16,200, *Latinovics* Aurélia hagyománya 4500, *Kubinszky* Mihály kalocsai kanonok 6400, *Girk* György pécsi püspök 300, a bajai nőegylet 2700, a kalocsai káptalan 200, *Nehiba* János 100 és egyesek kisebb összegekben 280 frttal járultak. Az iskola még 1870-ben megnyitott 4 osztálylyal; 1872-ben beállítják az V. és VI. osztályt, 1875-ben pedig szervezik a felső népiskolát. Jelenleg tehát 8 osztály ugyanannyi tanteremben és egy ovoda van itt elhelyezve.

Haynald Lajos kalocsai érsek a Türr-féle csatornára kisajátított érsekuradalmi földrészletekért nyert kárpótlási összeget, mely 29,100 frtot tett ki, a bajai apácza-iskola fentartására engedvén át, elrendelte, hogy a záloglevelekben leköltményezett kárpótlási összeg az érsekség törzsvagyományának kiegészítő részeül tekintessék, azt a főkáptalan vegye őrizet alá, s a kamatokból évenként 1400 frtot fizessen ki a bajai apácza-iskola nőtanítóinak fentartási költségeire. *Müller* Keresztély volt nádudvari plébános 550, *Horváth* Katalin bajai lakosnő pedig ugyanezen célra 1500 frtot hagyományozott. Az alap vagyona 1894. év végén 36,278 frtot tett ki. Az intézet tatarozási költségeit is ezen alap viseli. *Császka* György kalocsai érsek székfoglalásának emlékére 10,000 frtos alapítványt tett, melynek rendeltetése: a Baján létesített felső leányiskolának tanerőkkel való ellátása, illetőleg az ezen felső leányiskolában alkalmazott 3 iskolanővérnek díjazása. Ha a kamatjövedelem e célra elégségesnek nem mutatkozik, akkor a hiányt Ő Excellenziája egyelőre — míg az alap a szükséges tőkeösszeggel kiegészítve nem lesz — a központi egyéb alapokból fogja kiutalni.

A város terjedelmes voltánál fogva a külső részekén is szervezett tanítói állásokat, melyek utóbb az u. n. felső- és alsóvárosi iskolákká fejlődtek. Így Istvánmegyén — mely 1762-ben még pusztának mondatik, de Baja közvetlen szomszédságában lévén, idővel betelepített — már 1783-ban említetik *Sós* József mint jegyző-tanító. Miután Istvánmegye 1852-ben a városhoz csatoltatott, az iskoláról is a

város kezdett gondoskodni. Az eddig fennálló iskola inkább magánjellegű lévén, a város 1856-ban szervezett itt rendes tanítói állást. 1870-ben a 2., 1882-ben a 3. tanítói állást szervezte és miután 1883-ban új épületet emelt és az 1870 óta fennálló szt. jánosi iskolát beszüntette, annak tanítóját ide osztotta be, s így jelenleg 4 tanító működik ez iskolánál, mely *felsővárosi iskola* nevet visel.

A Szállás városrészben is állott már 1 iskola 1840-ben. Itt 1857-ben egyszerre két állást szervezett a város. 1876-ban a 4. tanítót is beállította és miután 1890-ben egy, a követelményeknek teljesen megfelelő épületről gondoskodott, szervezte az 5. állást, és az 1870 óta fennálló homokvárosi iskolát beszüntetvén, annak tanítóját is ide osztá be 6.-nak. 1892. még 1 rendes és 93-ban egy ideigl. tanítónői állást szervezett a város. Így jelenleg 8 tanteremben, 8 tanerő működik itt. Az iskola *alsóvárosi iskola* nevet visel. Az épület egy modern palota, három feljáróval, hatalmas befásított udvarral s elzárt tornatérrel. Berendezése és felszerelése mintaszerű. A felsővárosi épület hatalmas méreteivel és ablaksorával szintén megfelel a követelményeknek, de alacsony homlokzata, keskeny bejárata s szűk udvaránál fogva mégsem oly tekintélyes iskolahelyiség, mint az alsóvárosi. A belvárosi iskola felépítése tervbe van véve, s már a közel jövőben megvalósul.

Egy II. vegyes osztályon kívül az összes osztályokban nemileg el vannak különítve a gyermekek, és magyar nyelven taníttatnak. Feltűnő, hogy az apácza-iskolán kívül egyetlen V. és VI. osztály sincs a városban. Faiskola és iskolai könyvtár nincs.

A zárdai ovodán kívül van még egy városi is, melyet tisztán a község tart fenn. Van ezeken kívül a kath. nőegylet által fentartott 3 menedékhely is. *Oláh* Károly a II. főelemi osztályú tanulók részére 100 frtos, *Arnó* András és neje *Brunner* Borbála két leányiskolai tanuló javára 400 frtos, *Justitz* Károly a népiskolák részére 200 frtos alapítványt tett.

A tanítók alapfizetése a férfitanítóknál 700 frt (beleértve a 100 frtnyi lakbért is), a legutóbb szervezett álláson 600 frt; a nőknél 600 frt. 1889 óta 50 frtnyi ötdéves korpótlékban is részesülnek a tanítók. A három helyen fekvő iskoláknál 1 – 1 vezértanító van, ki megbízatását az iskolaszéktől veszi. A tanítók közül *Vida* Dániel, idb. *Szélig* Ferencz, *Lissák* János és *Novoth* István az irodalom terén is állandóan buzgólkodnak.

Jelenleg működnek mint tanítók: idb. *Szélig Ferencz*, *Lissák János*, *Ujhelyi Géza*, *Novoth István*, *Klein Emilia*, *Csepka Teréz*, *Kellner János*, ifj. *Szélig Ferencz*, *Weisz Rezső*, *Ozvald János*, *Pajor Józsa*, *Schwarcz Ágnes*, *Bauer János*, *Ispánovics Péter*, *Eiselt Emma* és *Vidákovics Benedek*.

Van községi jellegű 4 oszt. polgári iskola, a ciszterci rend vezetése alatt egy főgymnasium és 1870 óta állami tanítóképző intézet.

Az első templom 1719-ben, a jelenlegi 1765-ben épült és 1840-ben a városban pusztított óriási tűzvész alkalmával leégett. Belseje még ma is igen egyszerű. Ezenkívül a szt. Ferenczrendűek temploma, a Rókus, Kálvária, Vodicza és szt. János kápolnája van a városban. Mint 22. plébános bajsai *Vojnits Dániel* 1895 óta működik a városban.

Bajmok.

Bajmok mint falu már 1462-ben említetik, midőn *Mátyás* király királynak adományozta. A török hódoltság alatt a defterekben még említetik, később azonban a falu elpusztult*) és a hódoltság végével a még ott lakott néhány ember is Szabadkára telepedett, magával vivén a pusztának hagyott terület iránti jogát. Később felső rendelet alapján Szabadka határához csatoltatott és a város birtokába ment át. Egy 1764. kir. rendelet a katona szállítás könnyítése céljából *Szabadkának* megparancsolja, hogy *Bajmok* és *Ludas* pusztáját betelepítse. Hosszas alkudozás után végre 1770-ben elkezdették telepíteni, de a dolog nagyon lassan haladt; úgy, hogy csak 1784-ben fejeztetett be.¹⁾ 1791-ben már 2167 lakosa volt.²⁾

A bajmokiak első tanítója *Goretits János* volt, kinek részére 1783-ban $\frac{1}{2}$ telek földet hasított ki a város. *Goretits* 1799-ben *Garay István* követte, kinek úgy tanítói, mint kántori jövedelme párját ritkította. A múlt századbeli Can. Vis. közül ezt az egyedülit találtam, melyben a tanítói és kántori fizetés egymástól teljesen elkülönítve, egész szabatosan és minden kételyt kizáróan van feltüntetve. A féltelek föld *mint tanítói javadalom* van bejegyezve. *Garay Istvánt*

* Ugyan *Jorisimovic Marin* belgrádi püspök azon községek között említi, hol 1649-ben bérált és pedig megnevezve a napot „A di 12 ottobri nella villa di Bajmacho. Nr. 594. Acta Bosnae. P. Eusebeius Fermendzin.

¹⁾ Iványi i. m. I. k. II. l. ²⁾ Katona i. m. I. k. 95. l.

47 évi működés után hasonló nevű fia követte, ki alatt 1851-ben a kántortanítói állást elkülönítették és *Scheidler* János volt a szerencsés, az egyh. legjobban javadalmazott tanítói állását elnyerhetni. Javadalma a következő volt: 50 váltó frt, 45 pozs. m. kétszeres, 50 font. hús, fagygyú és só, 2 öl fa, lakás, fűtésre elegendő szalma és $\frac{1}{2}$ telek földnek szabad és minden teher nélküli élvezete. Három nyelven tanított és midőn két segéd tartásra köteleztetett, fizetését e czímen megjavították. Tekintettel arra, hogy a tanulók létszáma 1852-ben már 900 volt, Scheidlert — fizetésének megtagyása mellett — a segéd tartás kötelezettsége alól felmentették és két tanítói állást szerveztek. A két új állással egyenkint 120 ezüst frt, 30 pozs. m. kétszeres és 2 öl fából álló járandóság volt összekötve. Lakást nem kaptak mindjárt a tanítók, de a község kötelezte magát, hogy erről is gondoskodni fog.

1852-ben a legelő elkülönítés alkalmával Szabadka városa 30 hold földet adományozott az ujonnan szervezett két tanítói állás ellátására olyformán, hogy az ezután szervezendő összes új állások tanítói e 30 hold föld élvezetében egyenlően részesítendőek.

1852—70-ig csak három tanterem volt a községben, de ekkor a tanulók létszáma már oly nagy volt, hogy kénytelen volt a község egyszerre három állást szervezni. Ez állásokkal csak 450 frt fizetés volt összekötve, ámbár az adománylevél világos rendelkezése szerint a 30 hold föld haszonélvezete az összes tanítókat illette. Ez csak 1889-ben — midőn ismét két új állást szerveztek — következett be, a 7 tanítói állás fizetése nemcsak készpénzben, hanem a föld haszonélvezetében is egyenlővé tétetett.

Az első tanítói állásra 1851-ben megválasztott *Scheidler* 40 éven át működött a községben; mindig a legnagyobb szorgalommal, buzgósággal teljesítvén kötelességét. A halál is csaknem az iskolában érte, honnan haza vezetve, rövid szenvedés után meghalt. Emléke sokáig fog élni a nép szívében. Halála után a ritkaságok közé tartozó jelentékeny fizetést (509 frt, $\frac{3}{4}$ telek kitűnő föld szabad haszonélvezete) az iskolaszék az illetékes hatóságok beleegyezésével megcsonkította; a mennyiben az 509 frtnyi készpénzt 150 frtra szállította, a $\frac{1}{2}$ telek föld szabad haszonélvezetét azonban megahgyta. Mint tanítók hosszab ideig működtek: *Vrabely* József (37 év), *Puck* Károly (31 év) és *Ódry* Ferencz 1871 óta. *Puck* kitűnő tanító volt, kinek iskolája általában minta-iskolának tartatott.

A község lakói magyarok, németek és bunyevácok. A magyarosítást a leghelyesebben viszik keresztül, a meny-nyiben az alsó három osztályban nemzetiségek szerint szétosztva előbb anyanyelvük mellett tanulnak, a három felső osztályban azonban már kizárólag magyar a tannyelv. *Malikovics* Bertalan pléb. honosította meg ezen beosztást, melynek végeredménye az, hogy az iskola elhagyása után minden gyermek tökéletesen beszéli a magyar nyelvet. A három alsó osztályban vegyesen, a három felsőben nemileg elkülönítve vannak a gyermekek.

A tantermek közül öt teljesen megfelel a követelményeknek, a három rozzant, iskolának teljesen alkalmatlan, helyébe a vármegye meghagyása folytán 1896-ban újat emelnek, egyúttal két tanítói állás szervezésére is utasítva. A tantermek felszerelése teljes; az iskolalátogatás elég rendes.

Faiskola, iskola-alap, könyvtár, tornatér, alapítványok nincsenek. Mint tanítók működnek: *Kukity* Mihály (150 frt, $\frac{1}{2}$ telek föld), *Hankonyi* Lajos, *Vrabely* Gyula, *Ódry* Ferencz. *Herold* Antal, *Dorotich* Ágoston, *Pressburger* Teréz és *Vrabely* Mária (egyenként 450 frt és $4\frac{2}{7}$ hold föld).

Már a 70-es évek óta egy magánóvodát tartott fenn a község. Ennek vezetése 1895-ben *Kuzmics* okl. óvónőre bízott. A gyermekek havonként 1 frtot fizetnek.

Az 1778-ban vert falból készült templom helyére 1817-ben Szabadka város mint kegyuraság szép, tágas templomot építtetett, mely 1845-ben lett restaurálva. Rendkívül ormóttan tornya külsőleg elcsúfítja a szép téren fekvő templomot; de annál meglepőbb annak belseje. 1889-ben 13 ezer frt költségen *Jakobey* által kifestetett, úgy hogy az egyházmegye legszebb templomai közé tartozik. A templom belsejében uralkodó rend és tisztaság *Malikovics* plébános dicséretére válik, ki az Isten házának díszítése körül kiváló érdemeket szerzett. Mint 6. plébános 1884 óta *Malikovics* Bertalan működik.

Bajsa.

Bajsa már a 15. században említettik, sőt 1580-ban *Nagy-Bajsa*nak mondatik; mert mellette akkor *Kis-Bajsa* nevű község is volt.

A török hódoltság alatt, vagy legkésőbb a Rákóczy-

féle pusztító hadjáratok alatt teljesen elpusztult. Mint kincstári pusztát Mária Terézia 1751-ben Zákó Istvánnak adományozta azon kötelezettséggel, hogy azt be kell telepítenie.¹⁾

A szerbek telepítése 1755-ben vette kezdetét.²⁾ Zákó a birtok felét későbbben eladta Vojnics Lukács és Jakabnak. A katolikusok telepítését a birtokosok mindjárt megkezdhették, mert 1760-ban már templomot is építettek. Evang. tótok is telepedtek ide, kik 1785-ben alakultak hitközséggé. A luteránusoknak isteni tisztelet céljaira a település kezdetén saját kastélyában emelt kápolnát.³⁾ A katolikusok kezdetben Topolyához tartoztak; míg 1780-ban újabb bevándorlás által a kath. lakosság megszorodván, 1783-ban önálló plébániát nyert.

A templomépítés után már van tanító a községben; neve azonban nincs felemlítve. 1774-ben a község új iskola-épületet emelt, melyben Szilágyi János tanított csekély fizetés mellett. Verbai Tamás, Varga György és Illés Pál után 1855 óta, Szilvási Károly a kántortanító. 1887-ben szervezte a község 365 frt fizetéssel és lakással a 2. állást.

Az 1832-ben emelt iskola rossz, az új azonban igen jó állapotban van. Az iskolák felszerelése kielégítő; az iskoláztatás rendes. Tannyelv a magyar.

1829-ben az uraság fél telek földet csatolt a tanítói javadalomhoz. A legelő elkülönítés alkalmával 56 holdból álló „iskola-alap” létesített, melynek jövedelmét 1876—84-ig a község saját céljaira használta. Ebből építé fel díszes községházát és a jegyző lakását. A r. kath., ág., ev. és gör. kel. egyházak egy-egy tanteremmel és tanítóval bírtak. Ezek mindegyikének meg volt a tisztességes jövedelme; azért a hitközségek nem törődtek az iskola-alappal. Csak azután vetették rá szemeiket, midőn belátták, hogy egy-egy tanítóval nem képesek a nevelés és tanítás modern igényeinek megfelelni. Ekkor kezdték az alap jövedelmét a községtől reklamálni. A földnek a különböző egyházak közötti felosztását és telekkönyvi átíratását megnehezíté azon körülmény, hogy nem tudtak rajta megosztózni; mindegyik egyenlő részt óhajtván belőle húzni. Némelyek a vagyon arányában való felosztást sürgették. Ezen viszálykodás eredménye az lett, hogy a föld továbbra is megmaradt a község kezelése alatt, mely azt „községi isk. alap” czímen kezeli; de a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak 1891. 29425. sz.

¹⁾ Iványi i. m. I. k. 13. l. ²⁾ Sakrak-Ninic „Izvestoj” 177. ³⁾ Antunovich 136.

engedélye folytán ezen jövedelem az összes hitfelekezetek közt felosztandó; még pedig a tankötelesek arányában. Föltételkép ki van kötve, hogy a r. kath. és izr. iskolában a tan nyelv ezután is magyar maradjon; a gör. kel, ág. és ev. iskolákban pedig a magyar nyelven való tanítás fokozatosan behozassék. Azonban a jövedelem felosztása — nem tudni mi okból — 3—4 évi időközökben történt eddig; úgy hogy az iskolák fentartására az egyházak 1891-ben kivetették hivaikre a 4°/_o-os iskolai adót. Jelenleg tehát a 4°/_o-os iskolai adóból tartják fenn a kath. iskolát.

Az egy holdnyi faiskolát községi kertész kezeli. *Vojnits* Mátyás 1834-ben a szegény gyermekek tanszereinek beszerzésére 420 frtos alapítványt tett. 1894 óta a rk. magyarok nyári menedékházat tartanak fenn. Jelenleg működnek: *Sziládsy* Károly ($\frac{1}{2}$ t. föld, 400 frt, lakás) és *Csizmár* Mihály (365 frt és lakás).

Az 1760-ban emelt templom még most is áll és a *Vojnits* család bőkezűségéből sok díszes tárggyal van ellátva. Gyűjtés útján igen jó, 10 vált. orgonát is szerzett a hitközség 1666 frtért. A plébániát 1783—98-ig barátok látták el, azóta pedig világi papok működnek benne. Mint 7. pl. 1894 óta *Százmán* Károly működik, ki mindjárt működése első évében „kath. ifjúsági egyletet alakított, melynek célja egyrészt a továbbképzés, másrészt az, hogy az ifjúságot nemesebb szórakozásra szoktassa. Hetenkint négyszer jönnek össze, nemcsak az ifjak, hanem férfiak is, hol esti 6—10 óráig a pléb. és tanítók vezetése mellett tanulnak és szórakoznak.

Baracska.

Mint szerb telep már a mult század elején lakott hely volt. 1730-ban Baranya és Somogyból magyarok települtek ide,¹⁾ kiknek száma 1748-ban 284 volt. Az itt lakó szerbeket Cothmann 1763-ban a megye egyéb községeibe, különösen Sztanisicsra telepítette.²⁾ A kath. eleinte a csataaljai plébániához tartoztak, míg 1749-ben templomot és két évré rá plébániát is kaptak.

A plébánia szervezésekor a gyermekek taníttatásáról is gondoskodtak. Első tanítójuk *Simonyi* Márton volt, ki

¹⁾ Fridrik: Bács-Bodrogh megye népszerű leírása. i. m. 162. l. ²⁾ Grosschmid: Tört. tanulm.

kezdetben évi 12 frt és csekély terménybeli járandóságért szolgált. 40 éven át működött a községben, mely idő alatt fizetését több ízben javították. Utána rövid ideig *Andree* István, majd *Dévai* Imre és *Szlanyinka* József következett, ki csakhamar fölcserélte állását a jobban dotált syndikusi állással. A fizetés többször javíttatott ugyan, de még mindig oly csekély volt, hogy a tanítók csak igen rövid ideig maradtak a községben.

A jelen században *Novák* Antal, *Bajai* István, *Szilágyi* József, *Papp* Gábor, *Király* Antal, *Kancsár* István, *Antóni* János és 1891 óta *Kancsár* László a kántortanító. 1852-ben a második, 1880-ban a harmadik állást szervezték. Ez utóbira nőtanítót alkalmaztak, és azóta a gyermekek a felső osztályokban nemileg el vannak különítve.

1863-ban a legelő elkülönítés alkalmával a két tanítói állás javadalmához 7, ill. 5 hold föld csatoltatott; iskola-alapnak 17 kat. hold lett kihasítva, mely a r. k. iskolára van telekkönyvezve. Az iskola-alap jövedelmét a tanítónő fizetésére fordítják. A jelenlegi tantermek kincstári tiszti lakásokból lettek átalakítva 1864-ben, és elég jó állapotban vannak. Felszerelésük hiányos. Az iskolalátogatás igen hanyag; úgyannyira, hogy a mult tanévben 118 tanuló be sem iratkozott. Midőn a pléb. mint iskolaszéki elnök a szülőket megbírságotlatta, a választás alkalmával egyszerűen elejtették és nem büntetnek azóta senkit. Az egy holdnyi faiskola *Kancsár* László felügyeletére van bízva.

1868-ban a kiküldött kérdések meg nem értése folytán az iskolát községinek nyilvánították; midőn későbbben megtudták ennek jelentését, írásban és szóval fordultak a megyei hatósághoz, a felekezeti jelleg visszaállítása céljából, de onnan mindannyiszor visszautasítottak.

A jelenleg működő tanítók ezek: *Kancsár* László (180 frt, 15 mm. buza, 12 öl fa, 4 kocsi széna, 7 hold föld), *Barakovics* Gyula (165 frt, 22 1/2 mm. buza, 4 öl fa, 5 hold föld) és *Tomasich* Róza (300 frt, 2 öl fa) és mindegyiknek természetben lakása.

Az 1749-ben épült templom helyére 1789-ben építették a lakosok mostani templomukat, melyet 1889-ben kifestettek. A jelenlegi pléb. közadakozás útján 1062 frtot gyűjtött híveitől e célra, és az addig nagyon egyszerű templom belseje most díszére válik a hívek vallásos áhitatának. *Balassy* István mint 18. pl. 1885 óta működik a községben.

Gyurítty.

E puszta közigazgatási és egyházi tekintetben is Baracs-kához tartozik. 1891-ben a község 2400 frtért megvette a kincstári csárdát; átalakította iskolának és tan. lakásnak. *Szilágyi* László a tanító, kinek a törvényes minimumból, 300 frtból álló csekély fizetése van. A tanterem felszerelése kielégítő, az iskolalátogatás elég rendes.

Bács.

Már szent István király idejében létezett e község, mert az általa alapított püspökségek egyike a bácsi volt. Szent László 1095-ben érsekségre emelte, II Géza pedig 1149-ben egyesítette a kalocsai püspökséggel. Megmaradt káptalanát a mohácsi vész szüntette meg. Hogy Bács a mohácsi vész előtt jelentékeny hely volt, az is bizonyítja, hogy több király meglátogatta; sőt II. Lajos országgyűlést is tartott itt. A népmonda szerint 300 bolt és Tovariso-va—tőváros—nevű elővárosa volt. A mohácsi vész után a törökök Bácsot is bevették, a lakosokat felkoncizolták és mindent elpusztítottak. Régi fénykorából csupán a templáriusok zárdája — mely már a 14. században a ferenczieknek lett átadva — és a várromok maradtak meg.¹⁾ A török időkben is úgy látszik voltak állandóan missionáriusai. 1629-ben Paulus Papić ír a bibornokoknak Szerajevóból, mennyit fáradozott ő *Bács* és Belgrád parochiáiban.²⁾

A török uralom alól a 17. század végén felszabadulván, a Rákóczy-féle mozgalmak sujtották ismét erősen. Emelkedését csakis annak köszönhetette, hogy az érsekek, mint földesurai és Bácsmegyének örökös főispánjai, a megye székvárosát nagy áldozatok árán iparkodtak virágzóbbá tenni. Gr. *Batthány* József érsek tett legtöbbet a város érdekében, mely kedvencz tartózkodási helye is volt. A Mosztingán túl lakó szerbeket Déronyára, a tótokat B. Ujfalura telepítette, Bácsban hagyván az ős sokac- és magyar családokat.

A ferenczieket 1766-ban a plébánia vezetése alól felmentette és világi papokra bízta azt. Nagyszerű templomának építését is ő kezdte meg 1773-ban, mely *Patachich* érsek alatt 1780-ban nyert befejezést.

¹⁾ Balogh György: A bácsi plébánia tört. ²⁾ Fermentzin 383. Acta Bosnac.

1734-ben a kántortanító fizetése már meg van állapítva, azonban iskola és tanító még nincs, miért a hatóság utasítja a községet, hogy az általa emelendő iskolához fuvart és kézi napszámost adjon, tanítót pedig mielőbb válaszson. 1756-ban *Lukacsevich* Lukács a kántortanító, ki bérházban tanít; miután az iskolát jegyzői lakásnak rendezték be. Utána *Komlósy* József és 1767-ben *Sztarcsovics* Ferencz következett, ki a magyar gyermekek részére külön segédet tartott. A mult században még *Kampl* András, *Bossányi* Dániel, a jelen században *Kovács* János, *Radits* Mihály, *Domsits* Imre, *Puha* János, *Leschediczky* István, *Pennavin* Fábián és 1879 óta *Pennavin* Alajos a kántortanító.

Kollonitz László érsek 1808-ban új iskolát, kántortanítói lakást és a segéd részére egy szobát építtetett. *Klobusiczky* érsek 1842. aug. 26-án két Ferenczrendű szerzetest is állított be tanítókul, kik a második tanteremben működtek, s díjazásukat az általa ugyanakkor tett alapítvány kamataiból nyerték. A szerzetesek tanítóskodása 1865. évben szűnt meg, midőn a 2. állás lett rendszeresítve 24 hold föld haszonélvezete, 200 frt készpénz, 6 öl fa és szabad lakás, vagy e helyett 100 frt lakbérrel. A 3. állás 1873-ban lett rendszeresítve 650 frt fizetéssel.

1865-6-ban 3 új tantermet és a 2. tanító részére kényelmes lakást emelt a község; a 3. terem — miután egyelőre nincs rá szükség — ideiglenesen a tűzoltók őrtanyájául szolgál. Az 1808-ban épült kántortanítói lakást és iskolát 1884-ben lerombolták és teljesen megfelelő tantermet és lakást emeltek.

Haynald Lajos érsek a leányok tanítását a Miasszonyunkról nevezett iskolánénékre bízni óhajtván, 1875-ben díszes épületet emelt 3 tanteremmel és 1 ovodával. Az épület 1876-ban adatott át rendeltetésének, mely alkalommal *Haynald* érsek a már letett 15 ezer frtos fentartási alapítványhoz még 8 ezer frtot csatolt. Ezen 23 ezer frtos alapítványhoz *Nehiba* János kalocsai nagyprépost hagyatékából még 1000 frt járult.

Haynald Lajos biboros érsek 1883. szept. 9-én püspökségének 32. évfordulója és a koronahercegi pár leányának, *Erzsébet* főhercegnőnek születése alkalmából s illetőleg az utóbb említett örvendetes eseménynek örök emlékére „*Elisabethinum*“ név alatt Bácsban 25 árvagyermek számára árvaházat alapított 21 ezer frt költséggel, melynek fentartására 62 ezer frtos alapítványt tett. A papíráradék-kötvények conversio alá esvén, az alap 1894

végén 62,267 frtot tett ki. A Miasszonyunkról nevezett iskolánénék vezetésére bízott intézetek épületeinek fentartására a kegyes érsek 1889-ben újabb 10 ezer frtos alapítványt tett, mely jelenleg 11,211 frtot tesz.

A szegény iskolás gyermekeknek téli ruhával és tan-
könyvekkel való ellátására következő alapítványok vannak:
1.) az 1843. évben alapítványozott *Nehiba-Harlikovics-Szakáll*-
féle egyesített 164 frtos; 2.) a *Haynald-Balogh*-féle 125
frtos; 3.) a *Nehiba* János nagyprépost által 1875-ben ala-
pítványozott 500 frtos; végre a kertészetben jelesebb elő-
menetelű gyermekek jutalmazására a község által 1890-ben
tett 40 frtos alapítványa.

Az épületek jó karban vannak, felszerelésük teljes, az
iskolalátogatás pontos. A tannyelv már 16 év óta magyar,
daczára annak, hogy sok sokacz és német is lakik itt. A
3¹/₄ kat. holdnyi faiskolából 1³/₄ hold szántóföld, a többit
mint faiskolát, a községi kertész kezeli.

Jelenleg működnek: *Pennavin* Alajos (780 frt), *Eichinger*
Ádám (650 frt), *Staller* Sándor (550 frt) és a t. iskolánénék.

Az 1773—80-ig épült terjedelmes templom elég díszesen
van felszerelve. 23 változatu orgonája 4000 frt költséggel tel-
jesen át lett építve, melyhez *Haynald* Lajos érsek 1500
frttal járult. A *Klobusiczky* Péter érsek által 1830-ban a vár
ormán emelt díszes kálvária *Császka* György érsek által
1892-ben díszesen renováltatott. Mint plébános *Garay* Ká-
roly 1889 óta működik a községben.

Tersohanik.

Az érsekuradalomhoz tartozó pusztán *Haynald* Lajos
kalocsai érsek 1873-ban szervezett egy tanítói állomást,
melyen 1878 óta *Rozner-Kukula* Mária működik 400 frt
fizetés mellett. Az iskolát az érsekuradalom tartja fenn.

Bács-Ujfalu.

E községet 1758-ban *Batthányi* József kalocsai érsek
a Kulpinból elbocsátott luth. lakosokkal telepítette, miért a
község Érsek-Ujfalunak is nevezetett.¹⁾ Az új telephez
tartozott *Szelencse* pusztája is. Ezért a nép *Szelencsé*-nek is
nevezte. A luth. lakosokkal mindjárt néhány kath. család

¹⁾ Érseki levéltár.

is jött, kikhez 1770-ben újabban 124 r. k. család csatlakozott.¹⁾ A lutheránusokkal együtt kezdettől fogva a bácsi plébániához tartoztak, míg 1788-ban vert falból templomot és önálló plébániát is nyertek.

A gyermekek taníttatásáról — valószínűleg a két válásfelekezet közösen intézkedett — mindjárt a község keletkezése után; mert 1767-ben már volt tanító a községben. Milyen vallású volt, és mindkét felekezetbeli gyermekeket tanította-e, nincs megemlítve. Gyaníthatólag katolikus volt; mert 1786-ban a luth. engedélyt kértek egy imaház építésére, valamint egy tanítói állás szervezésére is.²⁾

A plébánia szervezésétől kezdve azaz 1788-tól fogva határozott adataink vannak a tanügyre vonatkozólag. *Zlatnik* Antal 40 frt fizetés mellett említettik. Rendes iskolát *Kollonitz* László érsek emeltetett 1791-ben. Ez évig bérházban volt az iskola elhelyezve. *Zlatnik*, valamint *Ujfalusi* József és *Hullei* Sámuel csak rövid ideig működtek, míg az 1800-ban megválasztott *Pessády* József 42 éven át tanított. 1842-ben a már előbb segédként itt működő *Kanyó* Antal lett megválasztva, kit 1867-ben fia, *Kanyó* Ödön követett, ki ma is igen szép és dicséretes buzgósággal működik.

1841-ben az érsekuraldom a tanítói javadalomhoz $\frac{1}{2}$ telek földet csatolt. 1842-ben *Klobusiczky* Péter érsek igen szép iskolát építtetett 2 tanteremmel azon kikötéssel, hogy az épület fentartásáról a község tartozik gondoskodni.

1867-ig egyéb változás nem történt a tanügyben. Ekkor a tankötelesek nagy száma miatt — mivel csak egy tanítója volt a hitközségnek — a két kis tanterem egy nagy tanteremmé lett átalakítva, s ebben oktatattak a gyermekek 1873-ig. Nemcsak a tankötelesek felszaporodása miatt, hanem leginkább az 1868. évi törvényhez való alkalmazkodásból szerveztetett egy második tanítói állás, azután pedig az egész iskolaépület újból átalakíttatván, két szép és tágas tanterem állíttatott fel.

Az 1886-ban gyújtogatás folytán elpusztult nádtető helyett a hitközség cserépszindelyt alkalmazott az iskolaépültre; a falakat pedig egy méterrel magasabbra húzatta. A hatalmas ablakokkal ellátott épület azóta díszét képezi a községnek.

A második álláson *Hampel* János és Ede, *Kracsek* Endre, 1890 óta *Focha* István működik. Ezen állás díjazásához a főegyh. nagypénztár évenként 100 frttal járul,

¹⁾ Iványi i. m. II. k. 35. l. ²⁾ Érseki levéltár.

A tantermek felszerelése teljes, az iskolalátogatás a téli hónapokban nagyon rendes, a tavaszi és őszi hónapokban azonban hiányos; miután a nép szegénysége miatt kénytelen nagyobb gyermekeit kenyérkeresetre felhasználni. Dicséretére válik a tantestületnek, hogy az egyhm. ezen egyetlen tót ajkú közösségében is magyar nyelven tanít. A tót nyelvet csak kisegítőül használja.

A közösségi legelő egy részének bérbe adásából keletkezett iskola-alap 8000 frtot képvisel kötvényekben. Ezen összeg kamatait a 2 tanító javadalmazására és az épület fentartására fordítják. A hitközség egy holdnyi faikolája 1892 óta bérbe van adva; miután kezelése többbe került, mint a mennyi hasznot hozott. A gyermekek kertészeti oktatásukat azóta a közösségi faiskolában nyerik.

Jelenleg működnek: *Kanyó* Ödön (30 kat. hold föld, minden pártól $\frac{1}{4}$ pozs. m. kétszeres és 20 kr., stóla fejében átlag 90 frt. és lakás; az érsekurodalomtól 6 öl fa) és *Jocha* István (440 frt).

Az 1788-ban emelt templom helyére *Kollonitz* László érsek 1795-ben a mostani templomot építtette, melynek tetete és tornya a harangokkal együtt 1886-ban gyújtogatás folytán a lángok martaléka lett. A házaknak a templomhoz való közelsége miatt a tető cseréppel, a torony pedig horgonylemezekkel lön fedve és 4 uj haranggal ellátva. A templom belseje igen egyszerű, de tiszta. A jórészben közadakozásból épült pompás 12 változatú orgonát kivéve, többi felszerelése alapos restaurálásra szorul. *Mladoniczky* Vincze esp. plébános rendkívüli hitbuzgóságával a szegény hívek szeretetfílléreiből nem egy díszes tárgyat szerzett be, 1893-ban pedig *Császka* György érsek kozzájárulásával közadakozásból díszes kálváriát állíttatott. 1874 óta mint 14. lelkész működik a közösségben. Híveinek valóságos atyja, a tanítók legjobb barátja és a tanügynek — úgyis mint ker. tanfelügyelő — buzgó és lelkes apostola.

Báth-Monostor.

Henszlmann Imre szerint a mai Ó-Báthmonostor nevű területen a 13. században s valószínűen már a tatár pusztítás előtt egy szentbenedekrendű Grangia (majorság, gazdasági telep) állott, azaz a közeli Tolna vmegyei Bátha anyakölosternek egy gazdasági telepe, kis templommal.

Ezen telep valószínűleg 1241-ben a tatárok által elpusztított. Egy ideig a kalocsai érsek birtoka volt; 1337-ben ismét a bátai apátság tulajdonába ment át, mely monostort is építtetett e helyen. 1546-ban már nem voltak itt szerzetesek. Henszlmann Imre az 1871-ben végzett ásatások alkalmával megtalálta a 12. századbéli román stílusú templom alapfalait. Minden jel arra mutat, hogy megyénknek ezen kicsiny községe, a multban igen jelentékeny szerepet játszott. A cikádori apátság történetében a báth-monostori birtokos család, a Töttösök, birtokpért is visznek a cikádori apát úrral.¹⁾

A török uralkodás alatt a monostor elpusztult, a szerzetesek elköltöztek. Helyökbe később szerb szerzetesek, kalugerek jöttek. 1724-ig csak néhány szerb család lakott velök a régi falu helyén. Ekkor valami 30 magyar család jött ide lakni. — A régi báth-monostori templomból és monostorból még fenmaradt romokat 1761-ben a kamara rendeletére löporral hányatták szét. A Dunának sok áradása miatt ez időben a falut is mintegy $\frac{1}{4}$ órányira tovább kellett vinni kelet felé kissé biztosabb és magasabb helyre, melyen a mai napig is van.

A templom és monostorból maradt használható anyagokat a szomszéd falvak templomaiba, kivált az Új-Báth-monostor falu templomába használták el.²⁾

A község a 14. századtól kezdve állandóan szerepel. 1580-ban 20 házból állt. Az 1699. vmegyei összeírás szerint 10 család lakott itt. Egyházilag Bajához, majd Csataljához, utóbb Baracsckához tartozott, míg 1771-ben önálló plébániát nyert.

1777-ben *Hideg* György említetik mint jegyző-kántortanító, kinek segédje is volt. Úgy az iskola, valamint a tanító lakása is, jókarban van ekkor. 1791-ben *Csejtei* József, 1802-ben *Hajla* János következett, kik mindketten már csak mint kántortanítók szerepelnek. A jelen században működtek még: *Mándics* Pál, *Simrák* Károly, *Lélek* Ferencz, *Nagy* Vendel, *Kecskeméti* Sándor, *Homoky* István és 1892 óta *Brandt* József.

1870 és 82-ben szervezte a község a 2. és 3. tanítói állást, melyeken a tanítók igen sűrűn változtak.

A legelő elkülönítés alkalmával a közbirtokosság az első tanítói álláshoz 15 hold, a másodikhoz pedig 7 hold földet csatolt. A 3. tanítói állás szervezése alkalmával 2 uj,

¹⁾ Békefy Remig. A cikádori apátság. ²⁾ Iványi i. m. l. k. 24. l.

megfelelő tantermet és 2 tanítói lakást épített a község. A 3. tanterem rossz állapotban van. A tantermek felszerelése teljes, az iskolalátogatás rendes. A 2 holdnyi faiskolát *Brandt* József felügyelete alatt rendes községi kertész gondozza.

Büntetéspénzekből, közadakozásból van 1500 frtos iskola-alap, melynek kamatai állandóan tökécsittetnek.

Mint tanítók működnek jelenleg: *Brandt* József (300 frt, 15 hold föld, 8 öl fa, lakás), *Ruzsicska* Alajos (420 frt, 7 hold föld, 2 öl fa, lakás) és *Szauder* Etel (300 frt, lakás és kert helyett 2 öl fa).

A jelenlegi templom 1791-ben épült. Belső díszítésére az utóbbi 5 év alatt mintegy 5000 frtot fordítottak, mely nagyobb részben a templom pénztár terhére történt. *Novák* Ferencz mint 13. plébános 1893 óta működik a községben.

Szeremle.

Politikailag önálló községet képez. A csekély számú katolikusok Monostorhoz tartoznak. Az iskola *Haynald* Lajos kalocsai érsek bőkezűségéből keletkezett, ki az érsekséghez tartozó nagy vendéglőt megvette és 1892-ben iskolának átalakíttatta. A tanító javadalmazásáról is gondoskodott, a mennyiben e célra 25 hold földet adományozott. A szervezendő kath. plébánia részére 50 hold földet adományozott a főpásztor, melynek felét segélyképpen a monostori plébános kapta 1876-ban, míg másik felét az építendő templom javára bérbe adták. 1894 óta a bérletből kapja a tanító 250 frtnyi készpénzfizetését, melyet eddig a Haynald-alapból élvezett. Mint tanító *Stenczel* József működik a községben. Az iskolalátogatás rendes, tannyelv a magyar.

A templom-alapból épült egy kis kápolna is, melybe *Császka* György érsek állíttatott egy csinos oltárt.

Bátya.

E község a 17. században a Tarkó család tulajdona volt, jelenleg gr. Vigyázó Sándornak van itt jelentékeny birtoka. Első lakói szlávok voltak, kik a 17. század második felében kezdtek nagyobb mértékben ide települni, számuk

azonban 1734-ben is csak 498 volt. ¹⁾ Plébániája a legrégebb az egyházmegyében, — 1698-ban lett szervezve — ámbár maga a község nem bírt soha nagyobb jelentőséggel. Már 1698-ban állott a községben egy kis náddal fedett kápolnácska, melyben a Boszniából jött *Sándor* ferenczrendű atya a szomszéd pusztákról jött hívek lelki ügyeit is gondozta. A plébánia szervezése után csak 1738-ban volt az első egyházi látogatás, mikor a községnek már volt jegyző-kántortanítója. Se neve, sem fizetése nem fordul elő. 1762-ben *Novák* József volt a jegyző—kántortanító, ki mellett *Csanádi* Sándor mint segéd működött. *Novák* theológiát végzett egyén lévén, műveltsége jóval magasabb volt az akkori idők kántortanítóinál. 37 frt, 29 pesti m. búza és egyéb terményekből álló fizetése volt. 1783-ban a jegyzői állás már el volt különítve a tanítóitól, mert *Bátor* János már csak mint kántortanító említettik. A csekély fizetésnek tulajdonítható, hogy *Stolcsánszky* Ferencz, *Jelencsics* József, *Bajai* István, *Antovics* János, *Péter* Ferencz és *Radocza* Imre gyors egymásutánban távoztak a községből, míg az 1844-ben jött *Novák* János 18 évig maradt meg helyén.

1852-ben épült a templom melletti kántortanítói lakás két tanteremmel. A segédtanítói intézmény beszüntetése után 1854-ben 225 frt, két hold föld és szabad fűtési általánnyal a község rendes tanítói állást szervezett, melyen *Kardos* János működött 1871-ig.

A község terjedelmes voltánál fogva az új népoktatási törvény hatása alatt az ú. n. dobosi részben 1869-ben harmadik, és ugyancsak ezen részben 1874-ben negyedik tanítói állás is szerveztetett. A 3. iskola az első évben bérházban volt elhelyezve; de már a következő évben 3000 frtnyi költséggel megfelelő iskoláról és tanítói lakásról gondoskodott a község. 1870-92-ig *Pásztor* Endre működött ez álláson. *Pásztor* mint tűzér főhadnagy a szabadságharcban jelentékeny részt vett. Az emigránsokkal ő is ki menekült, és Bulgáriában, hogy életét tovább tengesse, megtanulta a cipész mesterséget, s jó ideig avval kereste kenyerét. A véletlen egy püspökkel hozta össze, ki felismerve *Pásztor* képzettségét, (8 gymn. végzett), pártfogásába vette és tanítói állást szerzett neki. Itt időzése alatt a bolgár nyelvet annyira elsajátította, hogy nyelvtant is írt. A honvágy visszahozta édes hazánkba, hol továbbra is a

¹⁾ Katona i. m. I. k. 98. l.

megszeretett tanítói pályán maradt, melynek mindig szorgalmas, buzgó munkása volt. Nyugdíjaztatása óta visszavonultan tölti napjait és elmélkedik viszontagságteles életéről.

A negyedik tanítói állás szervezése alkalmával a község 2000 frton szép iskolát és tan. lakást vett. Ezen összeghez gr. *Vigyázó Sándor* is hozzájárult 200 frttal. 1893-ben az 5. tanítói állás szervezése alkalmával, ugyancsak a dobosi részben, 3000 frtért alkalmas tantermet és tan. lakást szerzett a község. A tanítói fizetések azonban nemcsak kezdetben, hanem még most is igen silányak, minek természetes következménye a tanítók gyakori váltakozása.

Novák János után *Németh József*, 1873 óta *Kracsmer Kálmán* a kántortanító, ki nemcsak az iskolában, hanem az egyesületi és községi életben is kiválóan buzgólkodik. Sikeres és fáradhatatlan működéseért az egyhm. főtanfelügyelőtől elismerésben, az „orsz. m. iskolaegyesület“ részéről a magyar nyelv és érzés ápolása, terjesztése körüli buzgóságáért elismerő oklevélben részesült. Az egyesületi életben szakszerű felszólalásai és dolgozatai 13 éven át a főjegyzői tisztséget juttatták neki.

A legelő elkülönítés alkalmával 1864-ben 4 hold föld csatoltatott a kántortanító javadalmához. *Szabados Antal* papnöveldei igazgató 150 frtos alapítványának kamatai szegény gyermekek felruházására és tankönyvek beszerzésére fordíttatnak; ugyan e célra fordítják az 552 frtból álló iskola-alap kamatait is, mely alap 1870-ben a kir. törvényszék által ítéletileg behajtott 60 frt; a későbbi büntetéspénzekből és a faiskola jövedelméből keletkezett. A szegény gyermekek felruházásához a községi pénztár is hozzá járul évenként kisebb-nagyobb összeggel. A faiskola 2844 □ ölnyi és *Ujváry Kálmán* tanító kezelésére van bízva, ki ennek fejében a tiszta jövedelem $\frac{1}{4}$ részét húzza; $\frac{3}{4}$ rész az iskola-alaphoz csatoltatik.

Az épületek jó karban vannak és a kellő felszereléssel bírnak. A gyermekek vegyesen és igen rendszeren látogatják az iskolát. A tantestület dicséretére válik, hogy a többnyire szláv anyanyelvvel jövő gyermekek csak magyar tannyelv mellett nyernekt oktatást.

Jelenleg működnek: *Kracsmer Kálmán* (400 frt, 6687 □ öl föld, 4 öl fa, lakás), *Nagy Piroska*, *Ujváry Kálmán*, *Kracsmer Gizella* és *Dobos Dezső* (egyenként 300 frt, 2 hold föld, 4 öl fa, lakás).

A mostani templom 1780-ban épült és 1849-ben lett

restaurálva. Díszes belseje a különben szegény hívek nagy áldozatkészségéről tanuskodik, mert az egész felszerelés jóformán a hívek szeretetfilléreiből került ki. *Koncsek* László volt pléb. dicséretes buzgósággal ékíté Isten házá. Utódja *Jessenovics* Félix, elődjének munkáját folytatandó, mindjárt az első évben 714 frton új padokat készíttetett. Mint plébános ő a 16. a községben, s 1893 óta működik itt.

Bács-Bresztovác.

Bresztovác kamarai pusztát 1738-ban a szegedi várparancsnok foglalta el. Katonai helylyé alakította és Kis-Oláhországból bejött siákokkal telepítette be.¹⁾ A bresztováczi sánctól 1745-ben feloszlatták és kir. rendelettel Bácsba kebelezték.²⁾ A felosztató bizottság előtt 175 családfő a katonai élet folytatása mellett nyilatkozott s csak egy akart polgár lenni.³⁾ Cothmann szerint is 1763-ban gör. kel. ráczok laknak itt, kik igen jól megélhetnek, mert Alsó-Gákova pusztát, Katalin dűlőt és Prekája pusztának egy részét is bérben bírják. II. József 1786-ban Németországból és Franciaország déli részéből 150 házba⁴⁾ r. kath. lakosokat telepített, kik a rá következő évben plébánost és tanítót is kaptak. Az első plébános halála után a község lakói francziául tudó lelkészt kértek, és kaptak is Alsó-Ausztriából.⁵⁾ Még e század közepén is számos család francziául beszélt. Most azonban már teljesen elnémetesedtek, és csupán nevék mutatja franczia eredetöket.

A község első tanítója, *Thill* Gottlieb Amádé, Sziléziából származott, és 1787-ben kezdett itt tanítani. 1807-ben *Stumpfögger* Márton foglalta el a tanítói állást, mely aztán ezen családban apáról fiúra szállt. 1843-ban hasonló nevű fia, 1870-ben pedig ennek fia, György követte. 1818-ban új iskolaépületet emelt a község; de csak egy teremmel. Ez 1843-ban már annyira kevésnek bizonyult, hogy az egyházi hatóság szigorúan meghagyta a hitközségnek, hogy második tanteremről is gondoskodjék. Ez a második tanterem két év múlva fel is épült. Minthogy a kath. németek mindjobban elszaporodtak és a ráczok által lakott alsó részben is vettek házakat, a gyermekek sokasága és a nagy távolság kényszerítette a hitközséget, hogy a község alsó

¹⁾ Iványi i. m. I. k. 44. l. ²⁾ Grosschmid i. m. II. k. 115. l. ³⁾ Iványi i. m. I. k. 44. l. ⁴⁾ Grosschmid i. m. II. k. 115. l. ⁵⁾ Érseki levéltár.

részében is szervezzen iskolát. Ez 1868-ban történt. Az előbbi álláson 1881 óta *Klanszky* Nándor, az utóbbin 1870 óta 1896-ban bekövetkezett haláláig *Csepella* Ignác működött.

1870-ben *Eißeck* Antal tanító kezdeményezésére az iskolák községi jellegűeknek nyilvánítottak. Erre oly éles harcz és ellentét fejlődött a községben, milyent máshol nem találhatni. Harczot vívtak és vívnak még mindig az iskoláért. És ez áldástalan harczot legjobban a tanügy sínyli meg. *Baril* György volt plébános bámulatos kitartásának és fáradságának sikerült ugyan az iskolát 1 év mulva a kath. hitfelekezet jogos és törvényes birtokába visszaszerezni; de a békét, a tanügynek nyugodt és biztos előhaladását többé vissza nem szerezhette. Midőn a 70-es évek elején egy új tanterem vált szükségessé — az 1870-ben történt legelőfelosztás alkalmával kihasított 19 kat. hold föld jövedelméből — némelyek ismét községi iskolát szándékoztak létesíteni; de az alap csekélysége és a rendkívüli egyenletlenség minden haladást megakasztott. Midőn végre 1878-ban az iskolaszaporítást tovább halasztani nem lehetett és a kibékülés reménysugara is mutatkozott: az ellenzék egyik vezére, *Frittmann* Miklós, a községi iskola létesítését biztosítandó, saját házát ajánlotta fel e célra és így a községi jellegű iskola, 2 tanteremmel, ez évben megnyílt. A községi iskolánál 1880-ban még egy állást szerveztek, s így jelenleg 3 felekezeti és 3 községi tanító működik. A 6 tanterem működése a tanügy határozott hátrányára nagyon szét van forgácsolva. A 3. felek. iskola iránti tulajdonjogot a polgári község 1893-ban perrel támadta meg, mely eddig még nem nyert végleges befejezést. Mindkét jellegű iskolának összes kiadásait a politikai község fedezi, a kath. és zsidó polgárookra kivetett 13 $\frac{1}{10}$ -os cultusadóból. A közs. képv. testület erre vonatkozó határozatának 3. pontja szerint azonban: „A községi iskola alapvagyonának jövedelme csakis községi iskolai célokra fordítható és folytatólag tőkésítendő.” A községben lévő szerbek külön felekezeti iskolát tartván fenn, amazok fenntartásához nem járulnak.

A hitközség 1895-ben a templom melletti két tantermet 1780 frt költséggel egy harmadikkal bővítette, mely azonban csak akkor fog használatba vétetni, ha a közs. iskolák szaporítására is szükséges lesz; jöllehet a kath. iskolák tanulóinak száma 437-re rüg, míg a közs. iskolákat csak 303 gyermek látogatja.

A legelő elkülönítés alkalmával a kántortanító 15, két tanító 5—5, egy pedig 3 $\frac{3}{4}$ kat. hold földet kapott. Van 5

holdas faiskola, melynek kezelője *Jakobb József*; ezt a faiskolát azonban a telekezeti iskolák növendékei nem használhatják és így e tekintetben minden oktatás nélkül maradnak. A tantermek felszerelése teljes, az iskolalátogatás rendes; a tannyelv német.

A telekezeti iskolánál működnek: *Stumpfögger György* (630 frt, 15 kat. hold föld, lakás), *Klanszky Nándor* (450 frt, 5 k. h. föld) és *Csepella Ignác* (400 frt, 3³/₄ k. h. föld, lakás). A községinél: *Jakobb József* (400 frt, 5 k. h. föld, lakás), *Pelkó Ferencz* (450 frt, lakás) és *Stumpfögger Mária* (400 frt).

A telepítés alkalmával csak ideiglenes imaházat kaptak a lakosok. A jelenlegi templom 1818-ban épült; de a lakosság számához képest oly annyira szűk, hogy kibővítése már csak idő kérdése lehet. A szükségelt 80 ezer drb téglát a hívek már is elkészítették, és csak az egyházi hatóságnak az építkezésre vonatkozó engedélye hiányzik még. *Bach János* mint 7. plébános 1894 óta működik a községben.

Béreg.

Beryek, Berek név alatt már a 14. században szerepel.¹⁾ 1649-ben 10 bunyevác család tartózkodott itt, kiknél *Ibrisimovics Marin* belgrádi püspök ez évben osztotta ki a bérmlás szentségét.²⁾ Lakosai azonban nagyon lassan szaporodtak, mert 1748-ban is csak 490-en voltak.³⁾ Templomot már 1740-ben, plébániát azonban csak 1757-ben nyertek. *Cothmann* 1763-ban a templomot a legrosszabb állapotban találta; a házak annyira szorosan egymás mellé voltak építve, hogy akkora téren, a mekkorán a németek egyetlen egy házat szoktak építeni, Béregben 8, sőt 10 ház is felépült.

1752-ben *Balazsevizh Ignác* mint kántortanító és jegyző működött, és valószínűleg első tanítója is volt a községnek. Csekély fizetés mellett 1779-ig szolgált, mikor *Rakonczay István* következett, ki későbbben már nem végzett jegyzői teendőket. Az iskola — mely már 1767-ben oly rossz állapotban volt, hogy az egyházi hatóság 20 frt bün-

¹⁾ Csánki Dezső: Magy. tört. földrajza II. k. 194. l. ²⁾ Fermendzin Euzéb: Acta Bosnae potissimum ecclesiastica. ³⁾ Katona i. m. I. k. 98. l.

tetés terhe alatt szigoruan meghagyta annak kijavítását és a szükségesekkel való felszerelését — a kincstár által 1780-ban újra lett építve A tanító a jegyzői teendők végzésétől fölmentetett s fizetéséhez $\frac{1}{2}$ telek föld csatoltatott. 1783-ban *Drahon* István, 1813-ban *Váldcsék* István. ez után pedig *Dürr* János következett, ki alatt a tanterem a gyermekek számához képest ki lett bővítve. 1831 után *Lamos* István, *Töröky* Pál, *Kaiser* Ferencz, *Koncsek* István, *Kovács* György, *Paß* Gábor, 1892-ben *Fuczin* Márk következett.

A gyermekek száma 1852-ben már 360 volt, miért kénytelen volt a község 2. tan. állást szervezni, melyre *Budimác*z Mátyás lett megválasztva, ki 28 évig működött itt. A kántortanító földjavadalmát megosztotta a község, úgy, hogy a kántornak és a tanítónak is $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{4}$ telek földje lett. A 2. állás javadalmát *Budimác*z távozása után első ízben, 2 év mulva pedig *Bugyák*y János rendkívüli szorgalmának jutalmazásául második ízben is megjavították. *Bugyák*ynak eredményes működése iránt nemcsak a község lakói, hanem felső hatósága is elismeréssel volt, minek *Haynald* Lajos érsek 1888-ban 300. sz. a. hozzá intézett levélben is kifejezést adott. 1867-ben a legelő elkülönítés alkalmával a két tanítói állás javadalmához a kincstár egyenkint $9\frac{3}{4}$ kat. hold földet csatolt. A 3. állás 400 frt fizetéssel és lakással 1890-ben lett szervezve.

Az iskolaépület az 1856. tűz után újra épült; de ma már ezen épület is elég rossz állapotban van. A tantermek felszerelése és az iskolalátogatás hiányos. Tannyelv: dalmát, német és magyar. Van 5 holdas faiskola, melynek jövedelméből keletkezett a 300 frtos iskola-alap. Kamatait a tantermek felszerelésére és tankönyvekre fordítják.

Jelenleg működnek: *Fuczin* Márk ($\frac{1}{4}$ t. és $9\frac{3}{4}$ hold föld, 360 frt, lakás), — — — — — ($\frac{1}{4}$ t. és $9\frac{3}{4}$ h. föld) és *Koch* Mária (400 frt és lakás).

Az első templom helyére épült 1789-ben a jelenlegi, melynek belseje igen egyszerű. A templom mellett volt a temető is, melynek helyén most a plébános kertje van. Mint 12. pl. 1890 óta *Bedsula* Bálint működik a községben.

Bezdan.

Bezdánnál a Duna balpartja a sok mocsár miatt nem volt megközelíthető, miért a vmegye már 1737-ben a Bez-

dán fokon át a Dunához hidat készíttetett Vörösmart felé. A magyar kir. kincstár 1742-ben Losonczy József által Tolna, Baranya, Veszprém és Somogy vmegyéből r. k. magyar népet telepített ide s a szomszédos pusztákból álló határra.¹⁾ Cothmann 1763-ban cseheket is küldött Bezdánba, kikhez 1786-ban németek is (85 ház) csatlakoztak.²⁾ 1762-ben már 1758 lakosa volt, kiknek száma az újabb telepítés folytán 1791-ben már 3440-re emelkedett.³⁾

1743-ban plébániát és iskolát állítottak a községben. *Kirdly* András, kinek 25 frt készpénz fizetésén felül csekély deputátuma is volt, említetik mint a község első tanítója. Őt követte 1757-ben *Bogyó* Mihály. Ez, az aratást és szüreti időt kivéve, egész éven át tanított. Elegendő gyermek is járt az iskolába. Az iskolaépületet a község emelte, melyben egy nagyobb tanterem és a tanító részére egy szoba volt. A község akkori rendetlen külsejére következtetni abból, hogy fölemlítetik, miszerint „az iskola udvara be van kerítve.” *Bogyó* Mihályt 1791-ben fia, *Bogyó* János követte, kinek javadalma 1806-ban 200 frt és $\frac{1}{2}$ telek földből állott. Az első iskola helyére a kincstár ujat épített, melynek fenntartása a községet illette. 1828-ban a kántorság már el van választva a tanítói hivataltól, mert *Szántó* Ignác csak mint tanító említetik. Ekkor a $\frac{1}{2}$ telek föld a tanító javadalmazásához tartozik.

Egészen 1841-ig csak egy tanító működött a községben. A gyermekek nagy száma kényszerítette ekkor a községet a második tanterem fölépítésére és tanítói állás szervezésére. 300 frt, 8 pesti mérő buza, 3 kocsi széna, 9 öl fa és 1 mázsa só jövedelemmel *Bogyó* József lett alkalmazva. A község nagy terjedelménél fogva ezen iskola nem a központba, hanem a falu szélén álló kápolna mellé lett építve. 1854-ben *Heinrich* Pál járási főnök indítványára a község a két főtanító fizetését megjavította és egyúttal két altanítói állás szervezését is elhatározta, mi 1856-ban lett végrehajtva. Ugyanekkor a község a központi ódon, nádfödeles épületet lerombolta és helyébe három tantermét magában foglaló épületet emelt. Így már 1856-ban négy tanító működött a községben.

A népiskolai törvény meghozataláig jóformán semmi sem történt a község tanügyének fejlesztése érdekében. Az új törvény hatása azonban csakhamar jelentkezett. Ennek

¹⁾ Iványi i. m. II. k. 46. l. ²⁾ Grosschmid i. m. II. k. 115. l. ³⁾ Katona i. m. I. k. 100. l.

gyümölcse gyanánt tekinthető t. i. a felnőttek számára 1870-ben megnyitott póttanfolyam, az iparos tanulók vásárnapi oktatása, a községi faiskolának iskolai kerteté való átalakítása, egyes tantermek felszerelése. Az 1871. évi összeírásból tűnt ki, miszerint 1315 mindennapi tanköteles van a községben, kiknek tanításával mindössze négy tanító foglalkozik. A tanítók szerencséje volt, hogy a tankötelesek $\frac{3}{4}$ része az iskolát belülről soha meg nem nézte s így a négy tanterem elég tágas volt az iskolába járó gyermekek befogadására.

Az egyházmegyei hatóság sürgette az osztályok szaporítását, sőt a közoktatásügyi miniszterium 1871. évi 16,850 sz. leirata szerint a községnek tantermei számát tizenkettőre kellett volna emelnie s egy polgári iskolát állítania. Sajnos, hogy e miniszteri leiratnak csak mindössze annyi hatása volt, hogy a község két tantermet emelt. A polgári iskola felállítására hajlandó volt a község, de mivel az állami segínyt a szomszéd Apatin kapta meg, hol azután felső népiskola állíttatott is, Bezdánban megmaradt a polgári iskola jámbor óhajtságának. 1885-ben miniszteri rendeletre ismét két tanítói állást szerveztek, s így jelenleg 8 tanítója van a községnek.

1874-ben *Bosnyák* János községi jegyző indítványára az iskola községi jellegű lett. Iskolaszéki elnöknek az indítványozót választották meg, ki az ismétlő iskola költségeinek fedezéséhez 100 frttal járult. 1878-ban a tanítói fizetések terménybeli járuléka pénzértékben lett megállapítva. A *Stahulyák* Endre elnöklété alatt álló iskolaszék ez időben újra szervezte az iskolákat. Igazgató-tanítói állást létesített, szabályozta az iskolalátogatást, miáltal az iskolákat a legjobb hírbe hozta.

1891-ben az ismétlő tanítás az osztályzatokra alapítva, újra szerveztetett. Az időről-időre kiadott értesítők szerint a tantestület a tanügy fejlesztésén fáradhatatlanul buzgólkodik. Havi tanácskozmányain paedagogiai tételek fejtegetésével is foglalkozik, melyekkel a járási és megyei gyűléseken már többször elismerést vívott ki. A tantestület élén áll *Molnár* Ferencz igazgató-tanító érdeme, hogy az iskola iránti érdeklődés és áldozatkészség a község minden rétegében meg van. *Molnár* mint minta-tanító, az egyesületi életben kiváló dolgozatai és életre való indítványaival ismertté tette nevét az egész megyében. Jeles szakképzettségénél fogva a megyei tanító-egyesületnek már éveken át főjegyzője, s mint ilyen minden nagyobb mozgalomból ki-

veszi a maga részét. Tanítói erényeinek legszebbike azon ritka szerénység, mely csak a nagy jellemek ékessége. Mint járási faiskola felügyelő nemcsak Bezdánban, hanem egész kerületében ritka eredményt mutat fel. Az ő irányításának köszönhető, hogy Bezdánban az ismétlődő iskolák tanulói gazdaságtani füzeteket kapnak kezükbe s a gyakorlati nemesítés fogásaiba télen az iskolateremben, tavasszal pedig a faiskola és szállótelepen begyakoroltatnak. Társadalmi téren különösen mint a segélyszövetkezet könyvelőjét és az ármentesítő társulat igazgatóját látjuk buzgólkodni. A tanításban és tantestületben uralkodó összhang és barátság kapcsai az ő egyéniségében záródnak. *Hadanics Gyula* mint a segélyszövetkezet titkára, *Czirfusz János* mint selyemtenyészési felügyelő szerepel.

1893 óta a községben ipariskola is van, mely közadakozásból ismételten kiállítást rendezett; még pedig kitűnő eredménnyel. Az ipariskola igazgatója *Farkas Ferencz*.

A tantestület 1892-ben vidéken tanuló szegény gyermekek részére gyűjtést indított, melynek célja egy ezer frtos alapítvány létesítése, melynek jövedelme a mondott célra lesz fordítandó. Az eddig gyűjtött összeg 350 forintot tesz.

Az iskolai és népkönyvtárt a tantestület 1879-ben a tanulók által rendezett színi előadások jövedelméből alapította. A községi költségvetésben 1882 óta az iskolai könyvtár szaporítására évenként 80 frt szerepel, mely összeg a vmegye bizottságának 1889. évi 1044. sz. a. hozott végzése szerint az 1886. évi XXII. t. cz. 121. §-a rendelkezéséhez képest tőkésítették s 1895. év végéig a községi költségvetést 1440 frttal terhelte. Ezen összeggel fogja a község egy, a legközelebbi alkalommal fölépítendő központi iskolaépületében, külön könyvtárát berendezni s megalakítani a „könyvtár egyesületet.” A jelenlegi könyvtár 300 kötetnyi, leginkább iskolai kézi- és szakkönyvekből áll.

1874-ben a legelő elkülönítés alkalmával 18 hold föld (à 1200 □ öl) iskola-alapnak lett kihasítva, melynek jövedelmét az iskolák fentartására fordítják; van az iskola-alapnak ezenfelül 960 frt készpénze.

Haffner István volt káplán 100 frtos, *Ujváry* Dávid volt plébános szintén 100 frtos alapítványt tett, melyek kamataiból a szegény gyermekeket hittani tankönyvekkel látják el. *Mészner* István esp. plébános 200 frtot ajánlott fel iskolai célokra. Ennek eddigi kamataiból 127 frtert egy fiszharmoniumot szereztek. A tőke még nincs letéve. Ren-

deltetése, az alapító szerint, szegény gyermekek felruházása lesz.

Az iskolalátogatás rendes, a tantermek felszerelése teljes. A tannyelv magyar, a III. osztályban azonban a német írást és olvasást is tanítják. A gyönyörű faiskola 3460 öl nagyságú és *Szeyfrid* Richárd szakavatott kertész kezelése alatt van, ki egyúttal a gyakorlati kertészetet tanítja.

Jelenleg működő tanítók a következők: *Molnár* Ferencz, *Hadanics* Gyula, *Császár* József, *Farkas* Ferencz, *Czirfusz* János, *Parcsetich* Mihály, *Kiss* Pál és *Molnárné-Radich* Jolán. Az első 7 tanítónak egyenkint 400 frt, 5 hold föld, ötnek szabad lakása, háromnak 70 frt lakbére; az utóbbinak 200 frt készpénze, 17 öl lágy fa és $\frac{1}{2}$ telek földből álló fizetése van. A $\frac{1}{2}$ telek föld a r. kath. hitközségre van telekkönyvezve.

1894—95-ben két ovodát állított a község, melyeknek belső felszerelése bármely fővárosi ovodának is becsületére válnék. Óvónői: *Schick* Valéria és *Grün* Flóra; fizetésük: 300 frt készpénz, 5 öl kemény fa, szabad lakás, tágas kerttel. Nyári időben a napszámos szülők gyermekeire való tekintettel reggeli 6 órától esti 6 óráig áll nyitva. Nyilvános ünnepélyét karácsonyi játékkal tartja meg, mely alkalommal közadakozásból a szegények teljes öltözetet s az összes tanulók jutalmat kapnak. Mint iskolaszéki elnök előbb 9 éven át *Mészner* István plébános, 1895 óta dr. *Fleckenstein* Ferencz ügyvéd szerepel.

1737-ben a temetőben már állt egy kápolna, mely a halászoknak — kik valószínűleg első lakói voltak a községnek — imaházul szolgált. Templomot 1756-ban a kincstár építtet, melynek helyére 1846-ban a mostani tágas templom épült. A torony, a szentély mögött, külön emelkedik; miért is a templom külseje kellemetlen benyomást tesz a szemlélőre. Belsőleg 1884-ben lett restaurálva. Mint 11. plébános 1881 óta *Mészner* István esp. plébános működik a községben.

Bikity.

Bokod név alatt a ciszterczi rend czikádori (ma Bátaszék) apátságának birtoka volt.¹⁾ A török defterekben 1580-

¹⁾ Bérefy Remig: A czikádori apátság. 36. 79. 80. l.

ban már Bikity néven említetik. ¹⁾ A mult században a község a bajai uradalomhoz tartozott és a Czobor család birtoka volt. ²⁾ Még 1741-ben is mint pusztá szerepel, ámbár bunyevác lakosainak száma 1731-ben már 340, kik egyházilag Bajához, 1756 után Almáshoz tartoztak, míg 1766-ban önálló plébániát nyernek. ³⁾ Magyarok és németek csak e század elején kezdtek bevándorolni a községbe.

A Canon. Visita szerint 1762-ben iskola még nem volt a községben. 1767-ben, csekély fizetés mellett, *Goritis* István volt a tanító. 1791-ben a kántortanító javadalmához $\frac{1}{2}$ telek föld és egyéb járandóságok voltak kapcsolva; úgy, hogy a jobb állások közé tartozott. Az iskolaépület egy tanteremből és a kántortanító számára 1 szobából állott. Ezen iskolaépület helyére 1845-ben három tanteremből és egy tanítói lakásból álló épületet emelt a község. Nem szervezte azonban mindjárt a két állást is; mert 1857-ig a harmadik terem üresen állott, és csak ez évben állította be a 3. tanítót. 1860-ban az idomtalan épületet gyökeresen átalakította a község. 1859-ben a három tanítói állás terménybeli járandóságát megváltotta a község 400—400 frttal, mely összeg 1867-ben 500—500 frtra lett emelve. Ugyanilyen fizetéssel szervezte 1881-ben a negyedik és 1891-ben az ötödik tanítói állást.

A tantermek felszerelése teljes, az iskolalátogatás rendes. Kezdetben mindhárom nemzetiségnek külön-külön tanítója volt és mindegyik a saját nyelvén nyert oktatást; hátrányára nemcsak a magyarosodásnak, hanem a taneredménynek is. *Kuts* János pléb. és iskolaigazgatónak sikerült 1893-ban, az iskolaszék és tantestülettel egyetértve, az összes osztályokba a magyart mint tannyelvet bevennie; így most már csak a német és dalmát írást és olvasást tanítják hetenkint egy órában minden osztályban. Becsületére válik eza derék községnek. Példáján a vegyes ajku községek okulhatnak. A magyarosodás azóta szépen terjed, a miben része van ama szerencsés körülménynek is, hogy a nemzeti ségek itt nem különválva laknak, hanem összevegyítve.

Ezen körülmények, a jobban egymásra utaltságnak, és *Kuts* plébános éberségének és igazságszeretetének tulajdonítható, hogy a nemzetiségek itt a legjobb egyetértésben élnek.

Van 30 holdas (1100 □ öl) iskola-alap, melyet a köz-

¹⁾ Szilágyi Áron: A török defterek. ²⁾ Iványi i. m. I. k. 8. l. ³⁾ Katona i. m. I. k. 100. l.

ség a legelő felosztás alkalmával 1882-ben e célra kihasított. Jövedelmét az iskolák fentartására fordítják. A négy holdnyi faiskolát községi kertész kezeli.

Mint tanítók működnek: *Csapláros* Imre (500 frt, $\frac{1}{2}$ telek föld, lakás), *Fullér* Lajos, *Lépy* Mihály, *Ispánovics* Mátyás és *Fleischer* Vendel, egyenkint 500 frt fizetéssel.

Az első templomocská 1731-ben, a jelenlegi 1780-ban épült és 1854-ben restauráltatott. *Kuts* János alatt — ki mint 10. pl. 1883 óta működik a községben — a templom belső felszerelése a hívek áldozatkészségéből számos díszes tárggyal szaporodott. 1894-ben 4 új harangot — ebből 2 a hívek, 1 *Kuts* esperes-plébános ajándéka — szerzett. 1895-ben két hívő régebbi hagyatékából 3720 frton kálvária kápolnát, jelenleg pedig ugyancsak adakozásból új kálváriát építenek. 1891-ben restaurálták a mostani impozáns plébánia lakot körülbelül 5000 frt értékben.

Bogojeva.

Erdőddel szemben a Duna balpartján, tehát a mai Bogojeva helyén Zsigmond király idejében és később is Boldogasszony Teleke állt. 1691-ben *Bagovo* a bácsi prépostságnak dézsmát adott. Az 1699-ik évi megyei összeírásban nem fordult elő. 1715-ben 12 adófizetője volt; 1753-ban a kir. kamara az itteni rácz lakosságot Parabutyra akarta át-helyezni, s helyébe ide és Karavukovára németeket telepíteni. Ilyenek azonban nem jelentkeztek, hanem 1755-ben magyarok kezdtek letelepedni Karavukovára s hihetőleg Bogojevára is kerültek némelyek, kik itt, Uj-Karavukovát telepítették. 1759-ben Horváth Miklós a két Karavukova részére, még 200 magyar vagy tót családot keres. Az 1768. kamarai térképen *Bogojeva* csak mint Ó- és Uj-Karavukova pusztája van feltüntetve.

Az 1770. dunai kiöntések miatt a ráczok Bogojeváról Militics, Lality és más községekbe költöztek át, s helyüket az uj-karavukovai magyarok foglalták el. Azóta a falut állandóan r. k. magyarok lakják. Régi lakóhelyük 1772-ben mint pusztá részben Bogojevához csatoltatott s szőlővel beültetett helye ma is „puszta falu“-nak hivatik.¹⁾

Plébániát még mint Uj-Karavukova nyert 1766-ban és

¹⁾ Iványi i. m. II. k. 58. l.

Német-Karavukovával közös plébánosa volt.¹⁾ A község első tanítójául *Drabon* József említették, kit *Szildgyi* János, 1800-ban pedig *Szlezák* György követett. Szlezáknak jóval több fizetésén fölül $\frac{1}{2}$ telek földje is volt. Testi fogyatkozása miatt a tanításra jóformán képtelen lévén, eredményt nem tudott felmutatni. 1801-ben *Berecz* Pál nevű segédet vett maga mellé, ki azonban 3 év múlva Petrovoszellóra tétetett. Szlezák ellen az elégtelenség azután annyira ment, hogy 1813-ban elmozdítását kérték a lakosok a hatóságnál. Oly nagy volt az elkeseredés a községben, hogy $\frac{1}{2}$ évig egyetlen egy tanítványa sem volt. A lakosok erélyes fellépése jótékony hatással volt Szlezákra, mert az 1816. évi C. V. mint szorgalmas tanítót említi. Most már csak kizárólag tanítással foglalkozott, a kántori teendőket pedig *Farkas* János végezte, kivel a jövedelmet is megosztotta. 1846-ban rövid ideig *Bodó* János működött, kit az előjáróság néhány tagja egy zombori korcsmában fogadott fel „szép torkáért,” de mert az italt többre becsülte állásánál, el lett mozdítva. 1851-ben *Kelemen* András, 1888-ban *Molnár* Gábor lett megválasztva.

Az 1824-ben emelt épület a község legnagyobb részével együtt 1866-ban tűzvész által elpusztulván, helyébe a lakosok újat építettek. Ugyanakkor szervezték a 2. tanítói állást úgy, hogy 6 éven át a *két tanító egy teremben tanított*. Jellemző erre nézve az iskolaszéki elnök által 1871-ben a kimutatásba írt észrevétele: „Csak egy iskolaterem lévén és azért egy teremben két tanító egyszerre, egy időben és egy órában minden siker nélkül tanít — az egyik a fiu, a másik a leány gyermekeket.” A kimutatás szerint tényleg 274 gyermek járt iskolába. Végre 1872-ben egy második tantermet is emelt a község, mire a két tanító külön-külön teremben taníthatott. Az új tanítói álláson *Csilitz* Benő 18 évig működött.

1872-ben a képviselő testület községi jellegűnek nyilvánította az iskolát, mi a vezető világi- és egyháziak egyenlenségének köszönhető.

1892-ben Új-Gráczról (Szlavonia) a község mellett volt erdő területre a kincstár 51 család vegyes ajku népséget telepített, mely telep ügyetlenül elnyújtva ugyan, de a községhez csatoltatott. A telepítés még nincs befejezve. A kincstár a telepítés első stádiumában tanügyi célok előmozdítására 52 kat. hold földet hasított ki ily megosztással; a szük-

¹⁾ Katona I. m. I. k. 101. l.

ségessé váló tan. állások javadalmazására 20 hold ; munkaszaporodás czímén a plébánosnak és jegyzőnek 10—10 hold ; egy felállítandó ovoda részére 10 hold, faiskolának pedig 2 hold. A telepesek települési díjának elengedése fejében kapott még a község iskola és tanítói lakás építésére 10 évi használatra 10 kat. holdat. Azonban ez és a tanítók javadalmazására adományozott 20 hold használata felfüggesztetett, mert a község újabb kívánságára a kormány 3 állami iskola fölállítását helyezte kilátásba. Az ügy befejeztéig 1893 óta egy ideiglenes iskolát föl is állított bérházban, 400 frt fizetéssel díjazván a tanítót.

A tantermek felszerelése a legszükebbekre szorítkozik. Az iskolalátogatás elég rendetlen és mégis túlzásfoltak a tantermek. A felsőbb osztályokban állandóan találhatók a környékből idegen ajku tanulók, kik a magyar nyelv elsajátítása végett jönnek ide.

Jelenleg működő tanítók : *Molnár Gábor* (348 frt, 52 h. föld, 20 m³ fa, lakás), *Németh Imre* (272 frt, 20 m³ fa, 5 hold föld, lakás) és *Grubits Imre* (400 frt).

Az 1773-ban emelt templom 1848-ban megújított és egyszerű felszereléssel bír. *Sinkó Mihály*, mint 14. pléb. 1884 óta működik a községben, ki egyúttal a községi iskolaszék elnöke.

Gombos.

Az 50-es évek elején a bogojevai határ észak-nyugati szélén keletkezett egy révátkelés csárdával, melyben Gombos István volt az első csapláros. A 60-as évek elején hajóállomás létesített e helyen, mely „Gombos” csárdájáról lett elnevezve. Midőn az „Alföld-Fiumei vasút” a Duna ezen részén gőzkomp átjárást létesített, egész kis telep keletkezett körülötte. A munkások gyermekei kénytelenek voltak a vizenyős réteken át 3 kmnyi távolságból Bogojeva iskoláit látogatni, míg végre *Stelczner* Frigyes mérnök fázadozása folytán 1879-ben 49 tanulóval megnyílt az „Alföldvasúti népiskola” 4 osztálylyal. Az 5. és 6. osztály a következő években folytatólag lett beállítva. Felszerelése ritkítja párját. Az iskola 1890-ben államosítva lett, mely alkalmossal a tan. fizetése is rendezve lön.

Az iskola keletkezésekor a növendékeknek csak 21%-a volt magyar ; ma pedig nemcsak a gyermekek, hanem azok szülői is tisztán magyarul beszélnek. A hitelemzést a bogojevai káplán végzi, miért 50 frt tiszteletdíjat és 50 frt ko-

csifuvart élvez az államtól. Mint tanító 1891 óta *Zatskó* Alajos működik 550 frt fizetéssel.

Borsód.

A 14. században említetik először. A 16. században 59 adózó házzal fordul elő. 1714-ben azonban csak 13 az adófizetője. Már a mult század elején a Latinovics család birtoka volt és e család birtokában maradt a mai napig.¹⁾ A község első lakói leginkább az uradalomhoz tartozó illir nyelvű cselédek voltak, kik egyházilag Almáshoz, későbbben Bikityhez tartoztak.²⁾ 1781-ben az uraság templomot építtetett és lassankint kath. magyarokat is telepített ide, kik 1800-ban önálló plébániát kaptak. Rendes községi szervezetet csak 1873-ban nyert a helység; addig „családi ügyvivő” vitte a jegyzői teendőket.

Az uraság már a mult században gondoskodott cselédsége gyermekeinek taníttatásáról, azok részére 100 frt fizetéssel külön tanítót fogadott, ki a kántori és harangozói teendőket is végezte. 1789-ben *Híroványi* István említetik mint ilyen, kinek néhány nemes gyermek tanításáért külön 30 frtja is volt. *Drencsák* János, *Godó* János és *Valló* János szerepelnek későbbben; míg e század első harmadában többnyire üresedésben volt az állás. 1848-ban *Varga* Pál — ki állítólag egyik Latinovics helyett katonáskodott — foglalta el a kántortanítói állást; de oklevél hiányában 1873-ban kényszerült arról lemondani, és azontúl csak mint kántor működött.

A 400 frttal javadalmazott tanítói álláson való sűrű változás a községet a kántori és tanítói állás egyesítésére bírta, mi 1882-ben történt. Az uradalomhoz tartozó *Ó-Legyen* pusztán való hetenkint egyszeri tanításért külön 100 frtot kap a tanító; *Lajos* pusztán helyiség hiányában rendes tanítás nincs; jó időben bejárnak a gyermekek onnan Borsódra. A harangozói teendők 1892-ben külön egyénre bízattak és így a 60 frtnyi fizetést is a harangozó veszi fel.

Sokáig egy, a Latinovics család tulajdonát képező ház szolgált iskolául; míg 1894-ben a család telkén a község épített egy tantermet, mely a r. kath. iskolára van telekkönyvezve. A tanterem felszerelése teljes, az iskoláto-

¹⁾ Iványi i. m. I. k. 42. l. ²⁾ Katona i. m. I. k. 101. l.

gátás — a nehezítő körülmények figyelembe vételével — elég szorgalmas. Tannyelv a magyar.

A szegény gyermekek segélyezésére *Latinovics* János kir. tanácsos 200 frtos alapítványt tett, melynek kamataiból a szeg. gyermekeket felruházzák. Az 1000 □ ölnyi faiskola *Fehérváry* Sándor kántortanító felügyelete alatt áll, ki 1882 óta működik a következő fizetés mellett: 700 frt, 20 pesti m. gabona, 2 öl fa, szalma és lakás.

Az 1781-ben épült templom szentélyét *Latinovics* Gábor vál. püspök kifesttette. A *Latinovics* Illés által emelt kápolna igen gazdag felszerelésével tűnik ki; sírboltjában a család tagjai nyugsznak. Mint 15. adm. 1896 óta *Gärtner* Sándor működik itt.

Bukin.

Már a 15. században említették és 1717-ben az újra szervezett Bodrog megyébe kebeleztetett. Kezdetben Bácsnak, 1736-ban Novoszellonak leány-egyháza volt, míg 1756-ban önálló r. kath. plébániát nyert. 1727-ben 36 adófizetője volt.¹⁾ Ezen falu Cothmann szerint közvetlenül a Duna mellett feküdt, a hová Grassalkovich kamarai elnök 1749 és 50-ben német családokat telepített. 1752-ben már 200 német család lakta a községet, kik Felső-Németországból telepedtek ide. 1763-ban még 20 kath. bűnyő család is lakott itten, kiket Cothmann más felé akart telepíteni. 1772-ben kapott a telep urbariumot.

Idővel a falu mellett közvetlen elfolyó Duna mindjobban elszaggatta a partot, miért 1809-ben kénytelenek voltak a lakosok régi helyüket elhagyni és a Dunától távolabb, mostani helyükre költözködni. Első templomuk helye most már szigetet képez, hol romjai is láthatók.²⁾

Valószínű, hogy a plébániával együtt keletkezett az iskola is; mert 1767-ben a Canonica Visit. szerint az iskolás gyermekek nagy számánál fogva a tanterem igen kicsiny és rossz állapotban is volt: miért az egyházi hatóság 15 rajnai frt pénzbírság terhe alatt parancsolta meg a községnek, hogy a tantermet nagyobbítani és az iskolaházat kijavítani tartozik. A kántortanítónak kötelessége volt

¹⁾ Iványi i, m. I. k. 47. l. ²⁾ Plébániai levéltár.

a néppel együtt énekelni; miért az iskolában is tartozott az éneket tanítani. 1763-ban *Mazarek* Ignác cseh származású tanító jött a községbe, kinek az 1766-ban kötött szerződés értelmében következő fizetése volt: 50 frt, 20 frt segédtartásra, minden pártól $\frac{1}{8}$ mérő kétszeres, 16 öl fa és lakás. A harangozásról is a kántortanító gondoskodott és mivel a temetéseknél sokat kellett harangozni, az egyh. hatóság rendelkezése minden temetéstől 1 garast kapott (Nem kis pénz abban a világban!)

1790-ben szintén Csehországból származó *Jelenik* N. János lett a kántortanító. A harangozói teendők már nem tartoztak hozzá; fizetése jóval nagyobb volt mint elődjének. 1813-ban új épületet emelt a község tágas tanteremmel és a ktan. részére elég kényelmes lakással. 1816 után a kincstár $\frac{1}{2}$ telek földet csatolt a tanítói álláshoz. 1839-ben már kevésnek bizonyult az egy tanterem. Mindamellett csak 1852-ben építette föl a község a második tantermet, melyben 2 éven át segédtanítók működtek, míg végre a rendes tanítói állás szerveztetett. Az egyre szaporodó gyermekek nagy sokaságánál fogva 1867-ben a 3. állás lett szervezve. 1880-ban a 4., 1893-ban az 5. állást rendszerezítették.

Az 1790-ben jött *Jelenik* N. János óta a kántortanítóságot a Jelinek-ek tartják kezükben; az örökség apáról fiúra szállott immár egy teljes századon át. 1824-ben Alajos, 1847-ben J. Pál és 1891 óta J. Albert a kántortanító. Valamennyi kitűnő zenész volt és mint ilyenek az egész megyében a legjobb hírnévnek örvendtek és örvendenek. Az egyházi ének- és zene terén fáradhatlanok. J. Albert már növédekkorában feltűnést keltő zeneügyességgel bírt és nem egyszer nagynevű művészek társaságában lépett föl a nyilvánosság előtt. Mint tanító az iskolában és egyesületi életben szép tevékenységet fejt ki. Iskoláját maga készítette tanszerekkel látta el, melyek szaporításán fáradhatlanul buzgólkodik.

1880-ban a legelő elkülönítés alkalmával 24 hold föld iskola-alapnak lett kihasítva, mely „közs. isk. alap” czímen kezeltetik.

Ennek jövedelméből 1884-ben három új és elég kényelmes tan. lakás épült. Ugyanakkora három osztálytanító 5—5 hold földet kapott a kincstártól.

1893-ban az 5. tanítói állás szervezésekor a község megvette 3100 frtéért a kincstári nagyvendéglőt, melyet egy tanteremmé és kényelmes tan. lakássá alakított át. Ugyanez évben a községi „iskola-alap” terhére 38 kat. hold földet

vett, melynek évi bérösszege a vételár törlesztésére fordítatik, és annak kifizetése után, jövedelme az iskolák fentartására lesz fordítandó. *Kleiner* Adolf és *Payerle* községi jegyző a tanügy emelése érdekében dicséretes buzgóságot fejtettek illetve fejt ki.

A tantermek felszerelése teljes; az iskolalátogatás az alsóbb osztályokban rendes, a felsőkben azonban tavasszal és őszszel hiányos; a gyermekek vegyesen járnak. *Eichhorn* Ferencz volt plébános 78 drb. könyvvvel megvetette az iskolai könyvtár alapját, mely most 128 kötetből áll. Az 1 holdnyi faiskolát *Billanics* és *Winkler* tanítók kezelik. *Jelenik* vezetése alatt dalárda is van, mely szép eredménnyel működik. Az önkéntes tűzoltóságnál, segélyszövetkezet- és temetkezési egyleteknél a tanítók részint tiszteletbeli, részint fizetéses állásokban vannak.

Jelenleg működő tanítók: *Jelenik* Béla (226 frt, 30 pozs. m. buza, 3-öl fa, $\frac{1}{2}$ telek föld, $6\frac{1}{2}$ h. legelőjuttalék), *Winkler* Károly, *Billanics* Venczel, *Stéger* Károly (egyenként 226 frt, 5 hold föld, 30 pozs. m. buza, 3-öl fa) és *Winkler* József 326 frt, 30 pozs. m. buza és 3 öl fa. Valamennyinek szép lakása van.

Miután a Duna a század elején a községet a templommal együtt elpusztította: az új helyen 1812-ben nyert a község templomot, mely ma már nagyon szűk a hívek befogadására. Belseje egyszerű, de tiszta. Van jó orgonája és a zenés misékhez való teljes és jó hangszerkészlete. *Keszler* Mátyás a község 13. plébánosa 1894 óta.

Csanád.

A török világ alól nagyon elpusztultan, de mégis lakottan került ki. ¹⁾ A mult század közepén még tiszta református volt a lakosság, melyhez a kalocsai érsek, kinek a község birtokát képezte, kath. magyarokat telepített. A katolikusok száma 1791-ben még csak 161 volt. 1839-ig egyháziilag Sükösdhöz tartozott, mely évben önálló plébániát nyert.

A kath. lakosok igen lassan gyarapodtak, miért gyermekeik külön taníttatásáról csak 1798-ban gondoskodtak. *Papp* István volt első tanítójuk, kinek összes fize-

¹⁾ Galgóczy Károly i. m. III., 269. l.

tése a kalocsai érsektől kapott 75 frt és 6 hold föld volt. Miután 1803-ban Sükösdön az anyaegyházban nyerte el a tanítói állást, a csanádiak *Köblöczky* Ferenczet választották meg. Gyors egymásutánban követték őt: *Gál* István, *Kósa* Sándor és *Kajdár* László, míg az 1830-ban megválasztott *Sángli* János 42 éven át működött Csanádon. 1872 óta *Wetzstein* István a kántortanító.

1866-ban a legelő elkülönítés alkalmával az érseki uradalom egy szervezendő második tanítói állás jövedelmére kihasított 21 kat. hold földet. De miután második tanítóra nincs szükség, a 21 hold föld jövedelme a meglevő iskola fentartására, az összes gyermekeknek mindennemű tankönyv és tanszer beszerzésére, azonkívül a kántortanítónak ismétlődő tanítási díjazására fordítatik. A netán megmaradó összegtőkésítetik. Ezentőke jelenleg 1200 frtot tesz. Az összes ingatlanságok a r. kath. iskolára vannak telekkönyvezve.

Van 160 kötetből álló iskolai könyvtár, mely a plébánosok adományaiból keletkezett. A 3600 ölnyi faiskola a község kezelése alatt van. Az iskolalátogatás rendes; a tannyelv magyar.

Ragács Mihály volt sükösdí pl. 1798-ban 525, *Horváth* József kalocsai kanonok 1829-ben szintén 525 frtos alapítványt tett. Az előbbinek kamatait egészben, az utóbbiét $\frac{5}{6}$ részben a kántortanító élvezi, $\frac{1}{6}$ rész tanszerek beszerzésére fordítatik. Erkölcös olvasmányok beszerzésére *Horváth* József ismét 105 frtot, imakönyvekre *Ragács* Mihály 31 frt 50 krt tett le alapítványul.

A jelenleg működő *Wetzstein* Istvánnak következő fizetése van: 239 frt, 21 hold föld, az uradalomtól 6-ól fa, 3 kocsi széna és szabad lakás.

Az 1797-ben emelt kápolna helyére 1836-ban mai templomukat nyerték a csanádiak; alapkövét *Klobusiczky* érsek tette le. *Fonyó* Pál ó-becsei plébános gyönyörű fehér selyem miseruhát, *Burgmann* Károly kereskedő szép ezüstkelyhet, *Császka* György kalocsai érsek 3 uj harangot ajándékozott a templomnak. A község 5. plébánosa 1885 óta *Kustár* Lajos.

Csantavér.

Csantavér már a 15. században szerepelt,*) de később-

*) Chonta fejr néven.

ben elpusztult és 1702-ben mint pusztát Szabadkához csatoltatott. Midőn Szabadka 1778-ban Bajmok pusztán kívül még egynek betelepítésére kötelezte magát, az 1764-ben betelepíttetni rendelt Ludas helyett *Csantavér* lett betelepítve, melynek pecsétjén az 1783. évszám áll.¹⁾

Daczára annak, hogy Szabadka már 1786. márcz. 29-én a tanító részére $\frac{1}{2}$ telek földet kihasított, mely minden földesúri adózás alól fel volt mentve, sőt 1791-ben a tanító fizetését is megállapította, tanító még akkor sem volt a községben. Csak 1800-ban állítottak iskolát és mint első tanító *Harczy* Mihály említetik, kinek utódja *Szilágyi* András, 1810-ben néhány hónapi működés után hamisítás miatt börtönbe került. *Gáspár* József 1817-ig mint kántortanító működött. A község ekkor új tantermet emelt és a tanítóságot elválasztotta a kántorságtól. A $\frac{1}{2}$ t. föld a tanító javadalmához csatoltatott. Gáspár a kántori állást tartotta meg. Mint tanítók rövidebb ideig működtek: *Kaposy* József és fia János, *Harczy* Márton és 1825-től ennek fia Pál, kit 1872-ben *Koncsek* Imre követett, ki ma is itt működik.

Egy teljes félszázadon át csak egy tanteremmel bírt a község, míg végre 1852-ben egy második állást is szervezett. Hogy mily nagy szükség volt erre, az bizonyítja legjobban, hogy 1858-ban 3-ikat is kellett szervezni. A második álláson *Slanek* András, *Szánthó* József, 1894 óta *Faltum* Katalin működik; A 3. álláson *Gáspár* Imre, 1881 óta *Rekvenyi* János a tanító.

Jelenleg 8 tanterem van, melyek gyors egymásutánban állítottak és pedig: 1874, 85, 89, 92, és 94-ben. Föltűnő, hogy az ujjonnan szervezett állások rendkívüli csekély fizetése daczára a tanítók nem igen változtak.

1865-ben a legelő elkülönítés alkalmával Szabadka város mint földesuraság a tanítók javadalmazására 60 hold földet hasított ki, mely az első álláshoz adott $\frac{1}{2}$ telekkel együtt 1886-ban a meglévő 5 tan. között bizonyos kulcs szerint lett felosztva. A legutóbb szervezett 3 állásnál a szigoruan megengedett minimális fizetést adta meg a község.

Iskola-alap, iskolai könyvtár nincs. 1889 óta van népkönyvtár, mely jelenleg 460 kötetből áll. *Lux* János volt pléb. 1881-ben 83 frtos alapítványt tett, mely mulasztási pénzbírságokkal 200 frtra növekedett. Ebből 100 frtos harmoniumot vettek az énektanításhoz és így jelenleg még 100 frt van, melyet az iskolaszéki gondnok kezel. *Basch* Jakab

¹⁾ Iványi i. m. I. k. 51. l.

izraelita Ő Felségeik ezüstlakodalma alkalmából 100 frtot tett le alapítványul.

Kamatainak $\frac{2}{3}$ -ad részét a r. k., $\frac{1}{3}$ -ad részét az izr. elemi iskolák felsőbb osztályú tanulói kapják vizsgálatok alkalmával. A tantermek felszerelése most már teljes, de egyéb tekintetben egy sem felel meg a követelményeknek. A tanyai iskola egy bérelt parasztházban van. Őt tanteelem a központban, kettő a kültéren és egy a tanyán van. Az iskolátogatás nagyon rendetlen. Okt. 1-én kezdődik a beiratás, s sokszor csak nov. közepén kezdhető meg a rendszeres tanítás. Husvét után a növendékek legnagyobb része kimarad az iskolából.

A faiskola és gyümölcsös kert 11,600 □-öl nagyságú és *Rekvényi* János tan. felügyelete mellett külön kertész kezelése alatt áll.

Jelenleg működnek: *Koncsek* Imre (20 kat. h. föld, szérűskert, 300 frt, lakás), *Rekvényi* János (15 h. föld, 300 frt, lakás), *Gáspár* Irén (13 $\frac{1}{2}$ h. föld, 300 frt, 60 frt lakbér), *Kiss* Béla (12 h. föld 300 frt, 60 frt lakbér), *Gáspár* Dezső (10 $\frac{1}{2}$ h. föld 300 frt, 60 frt lakbér), *Dér* Ferencz, *Faltum* Katalin és *Szupits* József — (egyenként 300 frt, 50 frt lakbér és 10 frt kertilletményrel).

A telepítés alkalmával 1772-ben kis kápolnát emeltek, mely azonban 1794-ben a hívek sokaságát már nem volt képes befogadni. Hatósági engedélylyel a jó nagy teremmel bíró korcsma átalakított imaházzá és itt tartották Isten tiszteleteiket, míg 1815-ben mai templomuk épült. A plébániát kezdetben barátok látták el, 1803-ban világi papok gondozására lett bízva. Mint 6. plébános 1886 óta *Páncsich* Jakab működik.

Császártöltés.

A kalocsai érsekséghez tartozó pusztá volt, mely *Gr. Patachich* Gábor érsek rendeletére 1747-ben tiszta német lakosokkal lön betelepítve.¹⁾ A telepítés igen lassan haladt előre, mert 1762-ben még csak 323 lélek volt a községben. Templomot *Klobusiczky* érsek állíttatott 1754-ben.²⁾ Egyházzal Hajóshoz tartozott, míg végre a hívek többszöri kérésére 1787-ben önálló plébániát nyert.

¹⁾ Érseki levéltár. ²⁾ Katona i. m. I. k. 103. l.

Az első tanítónak — *Schille* Ádámnak — 1762-ben tanítói és sekrestyési hivatala után 10 pozs. m. buzája volt. Ezen kívül mint tanítónak minden gyermek 1 garassal adózott. 1765-ben a tanító fizetését 20 frttal javították a lakosok. A második tanító *Schütz* György már jóval több fizetéssel bír, és a plébánia szervezése után nem a sekrestyési, hanem a kántori teendőket végezte. *Vursing* Ádám 1810-ben már 6 hold földet is birtokol. Utána következtek: *Kuhl* János, *Schlachter* József, *Spitz* Konrád és 1864-ben *Hárs* József.

A második állás 1845-ben, 40 év múlva a 3. és végre 1893-ban a 4. szerveztetett. Az előbbi kettőn a csekély fizetés miatt a tanítók igen sűrűn változtak.

Szegény iskolás gyermekek felruházására *Horváth* József kalocsai kanonok 105 frtos; tankönyvek beszerzésére *Lichtensteiger* Ferencz kalocsai nagyprépost pedig 400 frtos alapítványt tett. Ugyan e célra *Komáromy* Menyhért 50 frtot, a r. k. iskolaszék pedig 125 frtot tett le alapítványul. Az iskolai könyvtár 160 kötetből áll. A 3 holdnyi faiskola községi kertész kezelése alatt áll. A tantermek felszerelése megfelelő, az iskolalátogatás rendes.

A tantestület a legnagyobb buzgósággal iparkodik nemes feladatának megfelelni, mely buzgóság és kitartás, főleg a magyar nyelv tanítása körül oly szép eredményt ért, hogy az iskolaszék 1893-ban e tiszta német községben a magyar nyelvet fogadta el tannyelvül.

A tantestület dicséretes buzgóságában *Vaszner* Lipót plébános és *Gallina* Frigyes községi jegyző is jelentékeny részt vesznek. A gyakori tanítóváltozást megszüntetendő, a község 1891-ben 100 frttal fölemelte mindegyik tanító fizetését.

Jelenleg működnek: *Hárs* József, *Eppler* Márton, *Bak* Mátyás és *Keresztes* Lajos.

Csataalja.

A 16. és 17. században az érseki dézsmajegyzékben fordul elő, mint az érsekség birtoka. A török hódoltság után a kir. kamara foglalta le. 1699-ben a vmegyei összeírásban 7 gazdával szerepel. A Rákóczy-féle hadjáratok alatt ismét elpusztult, de 1718-ban újra betelepítették. 1729-ben *Gombos* Gábor tiszttartó kezdte telepítését. Csizovszkyval szerződött, hogy ez új lakosságot szedjen össze, melynek 3 évi teljes adómentességet ígért. Így jöttek ide r. k. németek, s ez lett az első bácskai német falu, melyet Cothmann 1763-ban

már egészen rendezett viszonyokban talált, bár határa nem igen termékeny.

A falu szélén Vaskút felé egy *török* kápolna helye, az Igaly-bara mellett pedig egy *Szt.-Gallusnak* szentelt templom romjai látszanak.¹⁾ Önálló róm. kath. lelkészséget 1735-ben, templomot 1744-ben nyert a község.²⁾

Mindjárt a plébánia szervezése után jegyző-tanítót is kapott *Tischler* Ferencz személyében, ki azonban csaknem kizárólag a jegyzői teendők végzésére szorítkozott. Valószínű, hogy tanítással egyáltalában nem is foglalkozott és csak a kántori teendőket végezte a stóla fejében; mert míg 1748-ban mint jegyző-tanítónak 34 frt, 39 pozs. m. buza és egyéb illetményekből álló fizetése volt, addig utódja *Schneider* Henrik — ki már csak mint kántortanító szerepel — a stólán kívül egyéb fizetéssel nem bírt. Schneidert, — ki semmiféle iskolát nem végzett — követte *Nigrini* Mihály, *Verán* Péter, *Koster* György, *Szommer* Ferencz, *Barczen* Péter, *Pummer* Nándor és 1886-ban *Spielvogel* Húgó.

Csaknem másfél századon át egyetlen egy tanerő volt a községben. A második tanítói állást csak 1872-ben, a harmadikat 1881-ben szervezte a község.

A legelő elkülönítés alkalmával a kántortanító mint tanító 7 katasztr. hold, az iskola-alap pedig 10 katasztr. hold földet kapott, mely utóbbi mint kántori jövedelem a kántortanító javadalmához csatoltatott. Az iskolaépület, mely még a múlt században épült, s melyben egyetlen egy tágas tanterem volt, 1872-ben két, majd 1881-ben három tanteremmé lett felosztva. Miután úgy maga az épület, valamint a tantermek beosztása az igényeknek éppenséggel nem volt megfelelő: a község 1894-ben saját telkén pompás épületet emelt 3 tágas tanteremmel és kényelmes kántortanítói lakással. A tantermek felszerelése most van folyamatosan. Az iskolalátogatás télen meglehetősen, de tavasszal és ősszel nagyon hiányos. Tannyelv: német-magyar. A 600 □-ölnyi faiskola községi kertész kezelése alatt áll. Jövedelme az iskola-alap gyarapítására fordítatik, mely ma 1242 frtot tesz. Ennek kamatait pedig az iskolák belső felszerelésére fordítják. Iskolai könyvtár czimén a közs. költségvetésbe évenként fölvesznek bizonyos összeget, de könyvtár azért még nincs.

Jelenleg működnek: *Spielvogel* Húgó (410 frt, 17 k. hold föld, 3 hold kert, 4 kocsi széna, 8 öl fa és lakás), *Schwa-*

¹⁾ Iványi i. m. II. k. 67-1. ²⁾ Katona i. m. I. k. 104. 1.

ger Jakab (400 frt, 50 frt lakbér) és Tarczal-Hummel Janka (360 frt és lakás).

A jelenlegi templom 1794-ben épült. Az egyszerű templomban lévő kitűnő orgona a hívek áldozatkészségét hirdeti. A 2600 frtba került mű tisztán közadakozásból lett építve. 50—50 frttal járultak hozzá: Hauke Antal, Bednár József, Spaltensperger Mátyás, Schäfer János, továbbá 25 frttal több földműves. Az első plébános Kálóczy Márton volt. Utódjai csak rövid ideig működtek a községben, úgy, hogy ma már 21. plébánosa van Till Jakab személyében.

Csávolý.

Csávolý a múlt század elején mint lakatlan pusztát a bajai uradalomhoz tartozott, melyet Czobor Márk kapott a kir. kincstártól. A kalocsai érsek régebbi okiratok nyomán magának követelte a birtokot, miből nagy és hosszú per keletkezett. 1750-ben az érseknek ítéltetett a község. Czobor már 1730-ban több bajai lakost telepített a pusztára. Ezek 1734-ben községgé szervezkedtek.¹⁾

Első lakói bunyevácok voltak, kiknek száma azonban egyre fogyott. Lassankint magyarok is jöttek a községbe, kiknek száma 1776-ban 51 házaspárból állott. 1782-ben az érsek Németországból származó kath. vallású németeket telepített a községbe, kik egy Ő Felségéhez intézett kérvényben „vad legelőnek“ nevezik a községet és a szláv érzelmű plébános eltávolítását kérik.¹⁾

A három nemzetiséghez tartozó lakosok száma 1783-ban már 1814 volt.

1740-ben templomot és 1748-ban önálló plébániát nyertek, melyhez 1783-ig Felső-Szt.-Iván is tartozott. Bizonyára iskolát is létesítettek a plébánia szervezése alkalmával, ám-bár az első tanítóról csak 1762-ben tétetik említés. Laub Antal működött ez évben mint jegyző s kántortanító, kiknek tanítói fizetése jóval meghaladta jegyzői fizetését. 1776-ban a két állás szét lett választva és Aradi Ágoston már csak tanítással foglalkozott. Ez alkalommal az érseki uradalom $\frac{1}{3}$ telek földet csatolt a tanítói javadalomhoz.

1730 után második tantermet emelt a község. Ebben kezdetben segédtanítók tanítottak, míg ez intézmény be-

¹⁾ Iványi i. m. II. k. 69. l. ²⁾ Érseki levéltár.

szüntetése után 1854-ben önálló tanító került bele. A harmadik állás 1874-ben, a negyedik 1889-ben lett szervezve. Minden alkalommal egy-egy tanterem is épült. Mint kántortanítók *Aradi* után *Schwerer* József, *Ságodi* János, *Braunhoffner* Ferencz, *Domsics* József, *Bary* József, *Major* Imre és 1864 óta *Michler* Sebestyén működtek. Az osztálytanítók a csekély fizetés miatt igen sűrűn változtak. A kántortanító terményekből álló fizetését a község 1872-ben 500 frt készpénzzé alakította át.

Iskola-alap, jótékony alapítványok nincsenek.

A tantermek megfelelők; felszerelésük kielégítő. Az iskolalátogatás évről-évre javul; a tanyelv német, dalmát és magyar.

Van a községben egy holdnyi faiskola, melyet rendes községi kertész kezel.

Mint tanítók jelenleg *Michler* Sebestyén (500 frt $\frac{1}{2}$ telek föld, 6 öl fa és lakás), *Michler* Nándor, *Michler* József és *Hervanek* Gyula működnek egyenkint 400 frt, 4 öl fa jövedelemmel. Az előbbinek lakása, az utóbbi kettőnek 50—50 frt lakbéré van.

Az első templom 1740-ben, a jelenlegi 1787-ben épült. Ez 1883-ban két oldalhajóval lett megnagyobbítva. Belső felszerelése igen egyszerű. Mint 10. plébános 1891 óta dr. *Szucsics* Sándor működik a községben.

Csávoly-Józsefháza.

A kalocsai érseki uradalomhoz tartozó pusztá, melyen a cselédség gyermekei számára az uradalom már 1857-ben épített iskolát. A községtől való távolsága és a csekély fizetés miatt a tanítók igen rövid ideig működtek itt, csak mióta az uradalom a terménybeli járandóságot 400 frt készpénzzé alakította át, azóta lehet kilátás állandóbb tanerőre. Jelenleg *Szabó* Erzsébet működik itt 400 frt fizetéssel és szabad lakással. A tanterem felszerelése teljes; az iskolalátogatás azonban rendetlen.

Cséb.

A 16. században a török defterekben 15—22 adófizetővel szerepelt.¹⁾ Későbbben megszűnt. E század elején Márffy, az akkori földesúr telepítette be.²⁾

¹⁾ Stelczer i. m. 41. l. ²⁾ Fridrik i. m. 209. l.

1802-ben nyert plébániát, mely évben *Ádám* Antal mint kántortanító van felemlítve, kinek javadalmához 1806-ban $\frac{1}{2}$ telek földet csatolt az uraság. Külön iskolaépület kezdetben nem volt. Csak az 1810. évi Can. Vis. emlékezik meg külön iskoláról. Mint kántortanítók működtek még: *Plank* Henrik, *Steib* Bernát, *Ilepp* Gergely; jelenleg pedig *Mayer* Lőrincz.

Már a 40-es években emelt a község második tantermet, amelyben segédtanítók működtek. A 3. tanítói állás 1884-ben lett rendszeresítve, mikor a község új, a követelményeknek megfelelő iskolaépületet emeltetett. A tantermek felszerelése hiányos, az iskolalátogatás a tavaszi és őszi hónapokban szintén. A tannyelv német-magyar.

Van 265 kötetből álló iskolai könyvtár és 1 holdas faiskola, mely *Mayer* Lőrincz kezelése alatt van. Mayer Lőrincz buzgólkodása folytán az egész község annyira bővelkedik nemes gyümölcsfákban, hogy évről-évre nagyobb gyümölcskivitele van. Zóllits György tanító az okszerű méhészet terjesztésével tűnik ki.

Jelenleg működnek mint tanítók: *Mayer* Lőrincz (147 frt, 30 pozs. m. buza, 6 öl fa, $\frac{3}{4}$ telek föld, 3 hold legelő és lakás), *Zóllits* György (200 frt, 20 pozs. m. buza, 3 öl fa, 1 hold föld és lakás) és *Mayer* Friderika (330 frt).

A templom 1822-ben épült és egyszerű felszereléssel van ellátva. Mint 5. plébános *Werner* Károly működik 1864 óta a községben.

Csonopla.

Régi neve *Csomoklia* volt, a mely a török korban változott át mai alakjára s 1580-ban már *Csonopla* néven szerepel. 1590-ben még említik a török defterek, de azután nyoma vesz. 1721-ben pusztá, és a határőrség korában a zombori katonai sánczhoz tartozik. Az őrség feloszlása után 1747-ben a megye hatósága alá került, mikor is 42 adózó egyén lakja. 1749-ben a Bukinból jött szerbek is itt telepednek le. A kincstár 1752-ben Esztergomi János szabados jobbágyot bízta meg, hogy az országban 100 magyar, vagy tót r. k. családot szedjen össze, kikkel a község rendszeren betelepítendő.¹⁾ A telepítés Cothmann szerint — meg is történt azonnal és 1762-ben már 700 lakosa volt.²⁾

¹⁾ Iványi i. m. II. k. 76. l. ²⁾ Katona i. m. I. k. 105.

1762-ben nyert önálló plébániát és iskolát. *Kirdly* András volt az első kántortan., ki egyúttal a jegyzői teendőket is végezte. *Bakay* Imre, *Mersey* Ignác, *Szelestey* József és *Puha* Mihály már csak mint kántortanítók említetnek. 1772-ben a kincstár $\frac{1}{2}$ t. földet csatolt a kántortanítói álláshoz. Miután 1786-ban mintegy 100 házba németeket is telepítettek,¹⁾ a német gyermekek részére 1793-ban német tannyelvű iskolát állítottak, melyben *Rittinger* János tanított, ki a német kántori teendőket is végezte. *Széchenyi* Miklós alatt 1805-ben a $\frac{1}{2}$ telek föld a magyar és német kántor között meg lett osztva, miért *Koncsek* József a hatósághoz intézett folyamodványában „a Sváb kántortól” visszaköveteli, mi azonban nem sikerült.²⁾

1830-ban a magyar-bunyevác és 1836-ban a német tannyelvű iskolának is új épületet, a kántortan. részére megfelelő lakást emelt a község mindkettő mellé. Mint magyar kántortanító *Koncsek* Antal, *Andrin* Bernát működött. 1871 óta pedig *Koncsek* János működik. *Rittinger* János német kántortanító után Gáspár nevű fia, majd *Föglein* Márton és 1886 után *Rausch* Mátyás következett.

Föglein Márton 29 évig működött a községben. Jobb tehetségű növendékeinek magasab kiképeztetésére való előkészítése által hervadhatatlan érdemeket szerzett. Általános buzgóságával kiérdemelte az egész község őszi tiszteletét és háláját. Csendesesen, de annál nagyobb lelkesedéssel és kitartással működött. 29 évi működése alatt 28 pap, és 17, az értelmiséghez tartozó — világi került ki keze alól, kik közül nem egy, igen előkelő állásban van. (dr. Steecz György, dr. Mann Jakab, dr. Hoffmann Károly, dr. Hoffmann József stb).

A magyarok és bunyevácok részére 1854 és 1862-ben, a németek részére pedig 1854, 71 és 86-ban szervezett a község 1—1 állást. A tantermek 3 helyen és rendkívül elhanyagolt állapotban vannak elhelyezve.

A tanításra nemcsak paedagogiai, de különösen egészségügyi szempontból teljesen alkalmatlanok. Feszerelésük kielégítő. Az iskolalátogatás a német iskolákban rendes, a magyarok és bunyevácoknál azonban igen rendetlen. A tannyelv négy tanteremben német, háromban magyar és bunyevác.

1874-ben a legelő elkülönítés alkalmával a négy osztálytanítói álláshoz 5—5 hold föld csatoltatott; községi is-

²⁾ Grosschmid i. m. II. k. 115. l. ³⁾ Érseki levéltár.

kola-alap javára pedig 42 hold hasítottatott ki, melynek jövedelmét az iskolák fentartására fordítják. A szegény gyermekeknek hittani tankönyvek beszerzésére *Hümpfner* András kernyai pléb. 100, *Mayer* Nándor csonoplai pléb. pedig 250 frtos alapítványt tett.

Van a községben 4300 □ öles faiskola, mely *Koncsek* János felügyelete alatt áll, ki mint kerületi faiskola felügyelő a fatenyésztés érdekében szerzett érdemei elismerésül 1894-ben 100 frtnyi jutalom s díszokmánnyal lón ki-tüntetve.

Jelenleg működnek : *Koncsek* János ($\frac{1}{4}$ telek föld, 455 frt, 6 öl fa, 6 öl szalma, lakás), *Rausch* Mátyás ($\frac{1}{4}$ telek föld, 308 frt, 3 öl fa, 4 öl szalma, lakás), *Föglein* József, *Budimác* Mátyás, *Herberth* János, *Konkoly* István (412 frt, 5 hold föld, lakás ill. 50 frt lakbér) és *Orgoványi-Rezsny* Ilona (400 frt, 50 frt lakbér).

A község első temploma 1750-ben, a jelenlegi 1819-ben épült. *Mayer* Nándor pléb. alatt szépen kifestették. Közadakozásból építettek 2000 frt költségen kálváriát. Mint 12. pléb. 1894 óta *Kuls* Endre működik.

Csúrog.

Csurlak név alatt 1238-ban fordul elő először.¹⁾ A török uralom alatt elpusztult és a XVIII. század elején Szerbiából bejött szerbek voltak első lakói. A gör. keleti plébánia 1734-ben létesült.

A katolikusok 1870 elején kezdtek ide telepedni. Midőn 1874-ben számuk 254 volt, hitközséggé alakultak. 1875-ben az érseki hatóság segítségével egy tantermet és tanítói lakást emeltek. Előbb *Szücs* Jánost, utóbb *Sarffenberger* Sándort választották meg, ki mint kántortanító jelenleg is működik. A katolikusok tömeges bevándorlása folytán a tankötelesek száma 1884-ben már a 170-et is meghaladta; ennél fogva égető szükségkép jelentkezett egy második tanítói állás szervezése. A kath. hívek szegényes-gök folytán a legjobb akarat mellett sem voltak képesek a maguk erejéből ezen szükségnek megfelelni, miért is 1889-ben az érseki hatóság 1200 frtot utalványozott részökre, mely összesen egy házat vettek s abban egy kisebb tan-

¹⁾ Stelczer F. i. m. 12. l.

terniet és a tanító részére lakást rendeztek be. Az egyre tartó bevándorlás folytán a 90-es évek elején a két tantem is kevésnek bizonyult, mire *Nagy Mátás* plébános utánjárása és kérése folytán az érseki hatóság 1894-ben 3000 frtot utalványozott ki, melyből a hitközség egy szép új tantermet emelt, azonkívül a régi, nagyon is szűk tantermet és tanítói lakást is átalakította. A tanítók fizetéséhez a megyei nagypénztár évenként 500 frttal járul.

A tantermek felszerelése hiányos; az iskolalátogatás elég rendes. Tannyelv a magyar.

Nagy Béla, a község első lelkésze 1600 □ ölnyi heréskertet hagyott jótékony alapítványul, melynek jövedelme a szegény iskolás gyermekek felruházására lesz fordítva. A 2 holdas faiskolát közs. kertész kezeli.

Jelenlegi tanítók: *Sarffenberger Sándor* (400 frt, 50 frt fűtésre és lakás), *Bagossy Filomena* és *Bernhardt Ferencz* (380 frt, 50 frt fűtésre, lakás ill. 50 frt lakpénz).

1874-ben a hitközség szervezésével egyidejűleg a megyei nagypénztár terhére 20 ezer frt költséggel templomot és plébániát is kaptak a hívek. A templom belseje és felszerelése igen szegényes. Mint 5. lelkész 1893 óta *Nagy Mátás* működik itt.

Említésre méltó a község rohamos növekedése. A katolikusok száma 20 év alatt 254-ről 2400-ra, de a szerbeké is 4000-ről 6375-re szaporodott. A r. kath. hitközség alapítását és fentartását egyedül az érseki hatóság nagylelkű támogatásának köszönheti, lévén a katolikusok legtöbbször földhöz ragadt szegény, kiknek áldott jó lelkükön kívül alig van valamijök.

Dautova.

E község már a 13. században szerepelt, s később is jelentékeny hely volt. A törökök uralma alatt lakóinak száma nagyon ingadozó volt. A mult század elején szerbek lakták, kik között 1740-ben két pápa működött.¹⁾ 1762-ben mintegy 100 r. kath. magyar család jött Magyarország felső részeiből, kik a községet annyira megtöltötték, hogy Cothmann kénytelen volt 1763-ban a kevés, még itt lévő ráczot Stanisity pusztára áttenni. Ujabb telepítés folytán (1776)²⁾ a

¹⁾ Iványi i. m. I. k. 60. l ²⁾ Grosschmid i. m. II. f. 95 l.

lakosok száma 1783-ban 1200 volt.³⁾ Kezdetben Csataaljának filiálisa volt; 1776-ban önálló plébániát kapott. Temploma 1764-ben épült.

1763-ban még nem volt a községben tanító. Az 1783. évi Canon. Visitában azonban már felemlítették *Nagyboros* Józsefnek a neve, ki valószínűleg a plébánia szervezésekor jött a községbe. *Bali* József, *Miklósváry* Antal, *Mészáros* József és *Csukli* István működtek a jelen század első felében. 1844-ben *Burányi* Antal foglalta el az állást, kit 48 évi működése után *Bugyáki* János követett.

1853-ban a gyermekek száma a meglévő egy tanteremben már 393-ra ment, miért is a tanítás igen kevés eredménnyel járt. A kényszerítő körülményeknek engedve, 100 frt, 20 pesti m. buza és 6 öl fával javadalmazott tanítói állást szervezett a község, mely álláson *Úrhegyi* Ferencz 38 évig működött. A kántortanító fizetését is lényegesen megjavították ez évben és a község kötelezte magát, hogy mindkét tanítónak illendő lakást készíttet. A 3. állás 1879-ben szerveztetett, melyre *Burányi* Ferencz lett megválasztva.

Az 1839-ben emelt iskolaépületet 1887-ben a község leromboltatta és három gyönyörű tantermet és tanítói lakást építtetett helyére. Minden tanterem mellett van külön udvar és az ill. tanító lakása. A gyermekek vegyesen járnak és magyar nyelven taníttatnak, az iskolalátogatás rendes. Van 1 holdnyi faiskola rendes községi kertész kezelése alatt.

Weber Lőrincz helybeli izraelita 1866-ban 63 frtos alapítványt tett, melyhez *Miklósváry* Péter volt plébános 200 frtot csatolt. E két alapítvány büntetés pénzke és a kamatokból 636 frtra szaporodott. A kamatok felét szegény isk. gyermekek felruházására fordítják, felét pedig a tőkéhez csatolják. *Miklósváry* Péter a legnagyobb szeretettel viseltetett népe és a tanügy iránt, minek kifolyása azon nemes tette, hogy a harmadik tantermet 1600 frt költséggel egymaga emeltette.

Jelenleg *Bugyáki* János (20 k. h. föld, 460 frt, lakás), *Burányi* Ferencz (10 m. hold föld, 460 frt, lakás) és *Brünyi* Miklós (400 frt és lakás) működnek a községben mint tanítók.

Az 1764-ben épült templom 1893-ban 3350 frtnyi költséggel restauráltatott. Ugyanez évben közadakozásból két gyönyörű szobrot is szereztek a hívek a templom számára.

³⁾ Katona i m. 105. l.

Miklósváry plébános a templom előtti 3 szobrot állíttatta és a *Csányi* által épített kálváriát kőfallal vette körül. Emlékét a legnagyobb kegyelettel őrzik a község lakói. A község 8. plébánosa 1887 óta *Dobozy* János.

Dérony.

Batthyány József kalocsai érsek Bács mezőváros rendezését és csinosítását óhajtván, a Mosztonga tulsó partján az ú. n. *Kis-Bács*-ban lakó gör. kel. lakosokat *Dérony* (régiben *Tirony*) pusztára telepítette és így a pusztából érseki falu lett.¹⁾

Putnik Mózes bácsi szerb püspök által 1773-ban egybeállított és a vmegye levéltárában fekvő leírás szerint azonban már 1751-ben szerveztetett itt gör. kel. plébánia, sőt *Ludaics* Maximnak a község rövid leírását tartalmazó füzete szerint már 1733-ban 4 szerb plébánosa volt Déronyának.

A század vége felé e tiszta szerb községbe r. k. németek is telepedtek, kik 1804-ben önálló plébániát kaptak. Ugyanez évben iskolát is építettek, mely templom hiányában 1814-ig imaházul is szolgált. Első tanítójuk *Mikós Mihály* volt, ki után *Schweicz*er Lőrincz, *Ginter* János, *Wenk* József és *Nándor* és 1895-ben pedig *Lindauer* Boldizsár következett.

Csak a legujabb időben 1892-ben szervezte a község a 2. tanítói állást, melynek fizetéséhez a *Haynald*-alap évenként 150 frttal járul.

Az urbéri egyezség alkalmával az érsekuradalom a kántortanító részére 12 kat. hold földet hasított ki és évenként 9 öl fával járul javadalmához. Az 1891-ben épült tanterem teljesen megfelelő; a másik tanterem pedig most épül. A felszerelés teljes, az iskolalátogatás rendes; tanulva a német-magyar. A 800 □ ölnyi faiskola közs. kerítés kezelése alatt van.

Jelenleg működnek: *Lindauer* Boldizsár (12 hold föld, 88 frt, páronként $\frac{1}{2}$ pesti m. buza, 9 öl fa, lakás) és *Milla* Antal (450 frt, 2 öl fa és lakás).

A plébániát kezdetben a barátok látták el, míg 1814-ben világi papokra bízott. A község 10. plébánosa 1896 óta *Ferger* Konrád.

¹⁾ Iványi i. m. I. k. 63. l.

Doroszló.

A királyi kamara 1752. tavaszán rendelte el Uj-Doroszló nevű helység betelepítését és végrehajtásával Dormány Pált bízta meg. A királyi parancs értelmében „mindnyájan pópista magyarok és tótok legyenek”.¹⁾ Ebből azt kell következtetnünk, hogy egy régibb Doroszló is létezhetett, mely föltevés mellett az erdőben található s a nép által „Pusztá-Szt.-Egyház néven ismeretes templom romjai látszanak bizonyítani. Ezt bizonyítja Stelczer is, mert szerinte Doroszló 1361-ben Bodrogh, 1552-ben Bács megyéhez tartozott. A közeli Apos és Berszegh királyi adomány útján *Doroszlay* László birtokába került.”²⁾ Ezen régi község bizonyára a török uralom alatt pusztult el.

Cothmann jelentése szerint 1756—7-ben telepítettetett tisztán kath. magyarokkal, kiket ő 1763-ban 20 új magyar telepessel szaporított. Miután a község már 1752-ben plébániát nyert bizonyosra vehető, hogy a telepítés még 1752-ben történt. Cothmann 1763-ban már vagyonos lakosokat talált itt és a nép számára való hivatkozással a lakosság harmadrésznének befogadására sem elegendő templomocská helyébe egy nagyobb és megfelelő templomnak építtetését ajánlja; mi azonban csak 1800-ban történt.

1763 után német telepésekkel ismét szaporodott a lakosság; úgy, hogy 1783-ban már 1435 lélekből állt.³⁾

A telepítés alkalmával a lakosok ideiglenes helyiségben iskolát is létesítettek, melyben 10 frt fizetés mellett *Cser* Antal tanított mint a község első tanítója. Tanítványainak száma 70 volt. 3762-ben *Földvály* Ferencz követte őt, kinek már 20 frtja és minden pártól $\frac{1}{4}$ pozs. mérő buzája volt. A község tágas tantermet emelt, melyet a szükséges butorokkal fel is szerelt. *Berta* Pál és *Lipcy* György rövid működése után 1777-ben *Ibrányi* György már jóval több fizetés mellett foglalta el az állást. Úgy alatta, mint közvetlen utódai alatt az iskola nagyon elhanyagolt állapotban volt. A kántortanítók a tanítást teljesen a segédekre bízák, maguk pedig *kellemesebb* dolgok után jártak. 1806-ban *Miklósváry* Antal, 1811-ben *Tomcsányi* Mihály volt a kántortanító, kinek javadalmához a kincstár $\frac{1}{2}$ telek földet kapcsolt.

Az 1806-ban vert falból emelt épület a 30-as években

¹⁾ Plébániai levéltár. ²⁾ Stelczer Fr. 13. l. ³⁾ Katona i. m. I. k. 106. l.

már igen rozszant állapotban volt, miért a község 1841-ben két tágas tanteremből álló épületet emelt. Az 1837-ben jött *Krapfenheim* Antal alatt még mindig nagyon gyenge volt az eredmény; mert — a plébános jelentése szerint — a szülők kora tavasszal kiveszik gyermekeiket az iskolából és késő őszig nem is küldik. Egy 1846-ról szóló órarend szerint a gyermekek naponként 5 $\frac{1}{2}$ órai tanításban részesültek. 1854-ben a segédtanítói intézmény beszüntetése után *Kuglics* János választatott meg 60 pengő forint fizetéssel altanítónak. Tanított 250—300 gyereket, naponként reggel 7—11-ig, délután 1—5-ig. Mint rendkívül buzgó fiatal tanító, minden díj nélkül, vasárnapi iskolát is tartott; különösen a mesterlegények tanításával foglalkozván. A tanév elején *Duhony* kerületi főnök meglátogatta az iskolákat. A tanítók csekély fizetésének hallatára rögtön összehívatta a községtanácsot és következőkép intézkedett: Jegyző úr! vegyen föl jegyzőkönyvet arról, a mit itt a tanács határozni fog. És diktált egy jegyzőkönyvet, mely elején a népnevelés fontosságával, szükségességével foglalkozván, utóbb rátér a tanítók fizetésére és *Kuglics* 60 pengős fizetését 200 p. frt, 30 pesti mérő buza, 3 öl kemény fa, lakás s az ismétlődő iskoláért 50 frtban állapítja meg. Midőn ez ellen egyik tanácstag felszólalt, *Duhony* kizavarta. Erre a többiek az *altaluk* hozott határozatot szó nélkül aláírták. *Duhony* különben számos községben járt el hasonlóan, mindenhol lényegesen megjavítván a tanítói fizetést.

Az egyre szaporodó iskolás gyermekek miatt 1872-ben a harmadik, és 1891-ben a negyedik tanítói állást szervezte a község. Ez állásokon *Oberst*, *Szekeres*, *Pfeifer* és *Berecz* működtek hosszabb ideig.

Krapfenheim Antal 40 évi működés után állásáról lemondott. Helyébe fia, Mihály jött, kinek 1887-ben bekövetkezett halála után *Hosszú* Sándor lett kántortanítónak megválasztva.

1872-ben a birtokrendezés alkalmával a 2. és 3. tanítói állomás javadalma 6—6 katasztr. hold földdel lett javítva és ugyanekkor 11 kat. hold iskola alapnak lett kihasítva, mely a „községi isk. javadalom” czímén van telekkönyvezve.

Ujabb időben Doroszló tanügye örvendetesen fejlődik. A község *Rónay* István volt ker. esperes lankadatlan utánjárásának és erélyes fellépésének szívesen engedve, áldozatkészségének számos jelét adta. 1891-ben a régi községházat szép tanteremmé és tanítói lakássá alakította át.

1893-ban pedig a régi épületet teljesen renoválta és jó karba helyezte. Az iskola és templom között lévő tágas tornater a legteljesebb felszereléssel van ellátva. A 3000 □ öl nagyságú faiskola a tanítói kar felügyelete alatt rendes kertész által kezeltetik.

Az iskolai könyvtár néhány kötetből és tanügyi lapok néhány évfolyamából áll.

A gyermekek vegyesen járnak és magyar nyelven taníttatnak. A tantermek felszerelése kielégítő. Az iskolalátogatás rendes.

Jelenleg következő tanítók működnek: *Hosszú Sándor* (450 frt, $\frac{1}{2}$ telek föld, lakás), *Mayer Ignác*, *Csája Ferencz* (300 frt, 6 kat. hold föld, lakás) és *Pastyik Elek* (400 frt és lakás).

Az 1800-ban épült templom belseje díszes és szép felszereléssel van ellátva. Mint plébános 1888 óta *Garay József* működik a községben. Ide tartozik a „*doroszlói Szentkút*” nevű kegyelemhely, mely az érseki megyének leglátogatottabb búcsújáró helye. A tágas kápolna 1825-ben épült, 1874-ben pedig megújított. E helyet évenként ezren és ezren keresik fel nemcsak az egyházmegyéből, hanem a szomszéd megyékből is.

Ó-Sztapár.

Ó-Sztapár Doroszló megtelepítése után mint fiókközség lett hozzácsatolva. A nagyon lassan gyarapodó róm. kath. lakosok száma jelenleg 270, kik 2—4 család kivételével mind német ajkúak. Anyanyelvüknél azonban jobban értik s inkább szeretik használni a szerb nyelvet. (A községben t. i. 5375 szerb van). Ezen körülmény különösen hátráltatja a taneredményt. A róm. kath. jellegű iskola 1891-ben lett szervezve és a fentartás kötelezettségét a község mint erkölcsi testület vállalta magára. Mint tanító *Drach Ferencz* működik, kinek 400 frt és lakása a községtől, 100 frtja pedig a főegyházmegyei nagypénztárból van. Tanítványainak száma a mindennapi iskolában 31, az ismétlődően 13.

Dusnok.

1639-ben még puszta volt s *Miskey János* és *Veres István* bírták. Első lakói valószínűleg a török uralom után

Boszniából bevándorolt bunyevácok voltak, kik kezdetben egyházilag Sükösdhöz, majd Fajshoz tartoztak, míg 1736-ban önálló plébániát nyertek, ámbár lakosainak száma még 1748-ban is csak 655 volt. A szájhagyomány szerint *Perja* és *Matily* nevű lakosok a Garab erdő egyik tuskóján levágták a török vezér fejét, mire a vezér nélkül maradt csapat futásnak eredt s így ezek távozása után kezdődött volna a szláv lakosság letelepedése. Garab pusztán — hol hajdan apátság is volt — e század elején egy 2 1/2 mázsás harangra bukkantak ásás közben.

Az iskola nyomára csak 1762-ben akadunk, mikor *Mandich* Mátyás említettik mint jegyző-kántortan. csekély fizetéssel. *Szikora* Mátyás 1781-ben már csak mint kántortan. szerepel, ámbár nem tanított, mert a gyermekek nem jártak iskolába. *Kollonitz* László érsek új iskolaépületet emeltetett és a kántortan. javadalmazásához 1/2 telek földet is csatolt. A jelen században *Csejlei* József, *Diel* János, *Tormássy* Ferencz, *Simrák* Károly szerepeltek itt mint tanítók; 1870 óta pedig *Dzsinich* Márton a kántortan., ki úgy az iskolában, mint egyesületi és társadalmi téren ritka tevékenységet fejt ki. A magyar nyelv buzgó terjesztéseért a kormány által két ízben 50—50 frtnyi jutalomban, az „orsz. magyar iskola-egyesület“-től pedig elismerő díszokmányban részesült. Mint a faiskola kezelője 1893-ban kertészeti eszközökkel, 1894-ben pedig 100 frtnyi jutalommal lón kitüntetve. Az egyesületi életben bátor és szakszerű felszólalásai jeles paedagogiai képzettségéről tanúskodnak. A közs. hitelszövetkezet igazgatója, a tűzoltó egyletnek főparancsnoka és a községi képviselő testületnek virilis tagja.

1853-ban a 2., 1869-ben a 3. tanítói állás lett szervezve, mely alkalommal az egyik tantermet közfal által két részre osztották. 1864-ben a legelő elkülönítés alkalmával a kántortan. összes földjavadalma 30 holdban lett megállapítva, a másik két tanító javadalmához meg az érseki uradalom csatolt ugyanannyit. Midőn 1873-ban a két osztálytan. állás egyszerre üresedésbe jött, az iskolaszék a két állást újból szervezte olyformán, hogy a ktan. földjéből elvett 4 holdat és a 30 holddal együtt a két állás között megfelezte. Készpénz fizetésüket pedig 250 frtban állapította meg. A 4. állás 1889-ben lett szervezve. A község 1891-ben *Dzsinich* fizetését 100, 1893-ban két tanító fizetését pedig 50—50 frttal megjavította.

Tankönyvek beszerzésére és a szegény gyermekek felruházására *Horváth* József kalocsai kanonok 105, *Almás*

József volt pl. 55, *Petich* István 42 és *Lichtensteiger* Ferencz kalocsai nagyprepost 600 frtos alapítványt tett. Ugyanerre fordítják a 7 holdas faiskolának jövedelmét is.

Két tanterem 1857-ben, kettő meg 1889-ben épült; az előbbi 6000, az utóbbi 5000 frt költséggel, melyhez a „Haynald-alap“ 1000 frttal járult. A tantermek teljesen megfelelnek rendeltetésöknek és bármely városnak is díszére való. Felszerelésük teljes, az iskolalátogatás kifogástalan.

A gyermekek vegyesen járnak iskolába és magyar nyelven taníttatnak.

Jelenleg működnek itt: *Dzsínich* Márton (500 frt, 26 hold föld, lakás), *Ulry* Márton, *Dzsínich* Olga (250 frt, 17 hold föld, lakás) és *Dzsínich* Ilka (400 frt).

Az első templomot *Patachich* érsek emeltette 1744-ben, melyet egy romboló vihar annyira tönkre tett, hogy *Kollonitz* László 1810—14-ig kénytelen volt kőből új templomot építtetni, mely jelenleg is fennáll. Belseje a legegyszerűbb és szegényesen van felszerelve. 1892-ben 12 vált. orgonát szereztek 2165 frtért, melyhez a hívek is járultak adományaikkal. *Kuluncsich* Illés 1894 óta működik itt mint 27. pl.

Fajsz.

1212-ben Incze pápának a veszprémi püspökhöz intézett levelében már mint község említetik. A török uralom alól is mint lakott hely került ki.¹⁾

A mult század elején a szegzárdi apátság birtoka volt, jelenleg a tanulmányi alapé. Plébániát 1720-ban nyert, ámbár lakóinak száma még 1734-ben is csak 350 volt.

Az iskolára vonatkozó adatok 1739-ből vannak, mikor a jegyző — kántortanítónak 20 frt, 24 pesti mérő buza, egyéb deputátumok és lakásból álló illetménye volt. 1762-ben *Kovács* Ferencz végzett theologust találjuk itt, kinek csaknem kétszer annyi a fizetése mint elődjének volt. Segédjének 20 frtot fizetett. *Komody* József 1783-ban már nem volt jegyző, hanem tisztán kántortanítói hivatásának élt. *Miskolczy*, *Bolváry*, *Kakas*, *Szivadczky*, *Szekeres*, *Spoldárics*, *Thály*, *Nagy* József és *Vendel*, *Kellner* Illés gyors egymásutánban követték egymást, míg 1880-ban *Gajdossik* Győző lett megválasztva.

¹⁾ Galgóczy Károly i. m. III. 308. l.

1868-ban az iskola községi jellegű lett, s ekkor szervezték a 2. és 3. állást is. Két év múlva az iskolák jellege ismét felekezeti lett. Ekkor a 3. állást beszüntették, de 1875-ben ismét felállították. Ezen harmadik álláson kezdettől fogva *Windisch* Aranka működik. A 4. tanítói állást 1885-ben létesítették.

A legelő elkülönítés alkalmával 1878-ban a kántortanító javadalmához 14 hold, a tanítókéhoz 4—4 hold föld lett csatolva. Iskola-alapra 16 hold lőn kihasítva, melynek jövedelmét 1893 óta iskolai célokra fordítják. A földek r. kath. iskolaföldek czímen vannak bekebelezve.

A szegény gyermekek felruházására *Rogács* Mihály volt pléb. 35, *Koross* Mihály 56, *Léárd* György 280 frtos alapítványt tett, mely alapítványok a tankönyvek elárúsításából és a kamatokból jelenleg 1040 frtot tesznek. Az 1 holdnyi faiskolát *Deák* Imre kezeli, ki e téren felmutatott sikereiért több ízben elismerésben, sőt egy alkalommal 100 frtnyi jutalomban is részesült.

Az iskolaépületek jó karban vannak, felszerelésük is kielégítő. Az iskolalátogatás rendes. Tannyelv a magyar. Jelenleg működnek: *Gajdossik* Győző (416 frt, 14 hold föld, lakás), *Winter* Pál, *Deák* Imre (320 frt, 4 h. 500 ööl föld, lakás ill. 80 frt lakpénz) és *Deák-Windisch* Aranka (300 frt, 4 h. 500 ööl föld és lakás).

1893-ban r. k. jellegű menedékházat állított a község. Ezen álláson 180 frt fizetés és lakás fejében *Deák* Mária okl. óvónő működik.

Az 1750-ben emelt templom áll még ma is. Jó orgonával és igen díszes egyházi ruhákkal van ellátva. 4800 frtnyi közadakozásból kálváriát és mellette kápolnát emeltek a hívek. Mint 17. plébános 1886 óta *Gregorits* Mihály van a községben.

Bogyszló.

Kath. magyarok e század elején kezdtek a községbe telepedni, számuk azonban most is csak 180-ra megy. Az iskola 1889-ben épült és egy évre rá szervezték a tan. állást, melyen kezdettől fogva *Windisch* Károly áldásosan működik. Fizetése: 190 frt, 30 hold föld, lakás 2 hold kerttel, 8 ööl fa. Az iskola a Haynald és Császka-alapból tartatik fenn. A Fajszhoz tartozó *Orosz* nevű pusztán *Winter* Pál fajszi tan. hetenkint kétszer tanítja a gyermekeket, miért a megyei nagypénztárból évenként 100 frtnyi tisztelet-díjban részesül.

Fillippova.

A törökökkel kötött neubergi béke után 1741-ben néhány szláv család lett ide telepítve, kik az 1760—63-ban Németországból ide telepített német családoknak engedték át helyöket.¹⁾ Később Cseh- és Morvaországból csehek csatlakoztak hozzájuk, kik 1777-ben 56 családot képeztek és cseh prédikációk tarthatásáért a kalocsai érsekhez folyamodtak.²⁾ Daczára annak, hogy már 1756-ban plébániát nyertek, templomot csak 1763-ban Cothmann biztatására vert falból maguk építettek, mely 1764-ben virágvasárnapján lett beszentelve. Cothmann jelentésében felemlíti azt is, hogy 1763. máj. 28-án megtekintette a templom, paplak és iskola számára való helyet.

A következő évben föl is emelték az iskolát, melyben *Lang* Jakab tanított először. *Lang* a német írás és olvasáson kívül egyebet nem tudott és gazdaságával többet látszott törődni, mint az iskolával. Ezért 1767-ben figyelmeztette a hatóság, hogy jobban lássa el hivatalát, miután úgy is csak jobb tanító hiányában lett megválasztva. A tanítás nagyon kezdetleges lehetett, mert iskolapadok még ez évben nem voltak. A plébános, ki az iskolában lakott, utasítva lett, hogy saját házába menjen. A bírót szigorúan utasították, hogy a szülőket szorítsa rá gyermekeiknek iskolába küldésére, mert iskolába nem járó gyermekük után havonként 1 garas büntetést tartoznak fizetni. 1769-ben *Sproosz* Ignác, szájhagyomány szerint szabómester lett a ktan., kit *Schiller* Sebestyén és *Verán* Péter rövid működése után *Leister* Jakab követett, ki maga nem tanított, hanem segédeire bízta a tanítást, kiknek részére a községtől 40 frtot kapott. A gyermekek nagy számánál fogva már 1817-ben kénytelenek voltak 2. tantermet emelni, mely alkalommal a templom mellett a ktan. részére lakást és két új tantermet építettek, melyek ma is állanak és eredeti rendeltetésüknek most már alig felelnek meg. Valószínűleg ez évben javították a ktan. fizetését is, mert 1828-ban már jóval több fizetése, 1 hold földje és szérűskertje volt. Utána 4 évig hasonló fia következett, kinek halála után ideiglenesen *Höger* József lett alkalmazva, míg a volt ktan. fia tanulmányait bevégezi. Az 1848. mozgalmas napok a különben is felzavart kedélyeket a ktan. választás alkalmával a legmagasabb fokra csigázták; két pártra szakadt a község: az egyik párt az ide-

¹⁾ Katona i. m. I. k. 122 l. ²⁾ Érseki levéltár

iglenesen alkalmazott Höger, a másik pedig Leister József mellett korteskedett és győzött is. Ritkaság tanítóért oly harczot vívni, mint e község lakói tettek. Az ellenségeskedés a két párt között a választás után is oly nagy mérvű volt, hogy a temesvári iskolai hatóság kénytelen volt 1851-ben *Leistert* a községből eltenni és Futtakra nevezte ki, helyébe a futtaki ktanítót, *Turnovszky* Ferenczet tevén. Miután így mindakét párt legyőzöttnek érezte magát, a kedélyek lassankint lecsillapultak, mihez az új tanító jeles tulajdonságai lényegesen hozzájárultak.

Turnovszky mint ktan. 1870 ig működött, mikor Sándor fia javára lemondott és osztálytanítónak választatott. Rendkívül tevékeny, buzgó tanító volt. Érdemei elismeréseül 1877-ben a tanítóknak járó koronás ezüst érdemkeresztlet lett kitüntetés. A fatenyésztés körül szerzett érdemeiért újabb kitüntetés várt reá, de a halál előbb ragadta el, semhogy azt megkaphatta volna. Fia az ő nyomdokain haladva, az elejtett fonalat minden téren fölvette és tovább gombolyította. A tan. egyleti életben tevékeny részt vesz, annak éveken át alelnöke és egyik vezetője, A méhészettel kiváló előszeretettel foglalkozik, miért 1874-ban méhészeti ismereteinek bővítése végett a kormány által Halleba küldett. E téren felmutatott sikerei több éremmel és okmányokkal lettek kitüntetve. De legnagyobb érdemei jelesebb tanítványainak a tudományos pályákra való előkészítésében rejlik, mely által valóságos jótevője lett községének. Különösen a tanítói pálya az, melyre nagyszámú növendékeket készítet elő, kik mint tanítók méltó büszkeségét képezhetik. A papi pályán 4, a tanítóin 24, egyéb állásokon 10 volt tanítványa működik.

A segédtanítói intézmény beszüntetése után szervezték a 2. és 1871-ben a 3. állást, melyre *Turnovszky* József lett megválasztva, ki tanítói kötelességeinek lelkiismeretes teljesítésén kívül különösen jó könyvek és vallásos egyesületek terjesztésével szerzett szép érdemeket. A 4. állás 1888-ban lett szervezve.

1876-ban a legelő elkülönítés alkalmával iskola-alapnak $5\frac{3}{4}$ hold lett kihalásítva, melynek jövedelmét az iskolák fentartására fordítják. A kincstári kegyuraság ugyanekkor a 3 r. k. tanító javadalmozásának javítása céljából a saját részéből az első tanítónak 6, a másik kettőnek egyenkint $3\frac{3}{4}$ k. hold földet adott. A 2 k. holdnyi faiskolát *Dickmann* Ferencz tanító felügyelete alatt közs. kertész kezeli. Van 130 kötetből álló iskolai könyvtár is.

1888-ban 2 uj tantermet építettek, melyek teljesen megfelelők. Felszerelésük teljes, az isk. látogatás rendes; tannyelv a német. A tanítók az énektanításra kiváló súlyt fektetnek, minek eredménye azon lélekemelő, magasztos templomi népének, milyent az egész egyházmegyében nem hallhatni. A *Turnovszky* testvérek a legszebb egyházi énekeket összegyűjtve kiadták és ezekből imádkozik, énekel a község apraja-nagyja.

A *Turnovszky* S. elnöklete alatt álló „Olvasó kör“-ben a tanítók különösen a téli időben sűrűn tartanak felolvasásokat és a felnőttek továbbképzésére a gazdag könyvtár segítségével mellett jelentékeny befolyást gyakorolnak.

Jelenleg működnek: *Turnovszky* Sándor (168 frt, 7 h. föld, 6 öl fa, 4 k. széna, páronkint $\frac{1}{8}$ pesti m. buza és lakás), *Dickmann* Ferencz, *Hesz* Márton (400 frt, $3\frac{3}{4}$ h. föld, lakás ill. 40 frt lakbér) és *König* János (400 frt, $2\frac{2}{5}$ h. föld, 60 frt lakbér).

1895 óta van községi ovoda, melynek vezetője *Kvanduk* Mária.

Az 1763-ban épült templom helyére 1804-ben a mostanit nyerték, melynek belső díszítésére *Martin* József pl. buzdítására a hívek már mintegy 7000 frtot fordítottak. *Urlich* Mátyás és neje 1890-ben 6000 frt költségen csinos kápolnát építtetett a temetőben. Föltűnő azon álközpontosság, mely a köznép részéről minden alkalommal oly szépen megnyilatkozik. A plébános és tanítók egymás iránti szeretete és buzgósága termé azon benső viszonyt, mely a közösséget oly előnyösen jellemzi. Kevés helyen van oly összhangzó működés egyház és iskola között, melynek eredménye a nép vallásosságban, viselkedésében, minden nemes dolgok iránti lelkesedésében oly szépen nyilvánul. E viszony még *Tonhaiszer* József volt pl. ideje alatt keletkezett, kinek sírja fölé a hívek saját költségükön síremléket állítottak és kit még ma is a legnagyobb tisztelettel emlegetnek. *Martin* József mint 10. pl. 1882 óta működik a községben és mint ker. tanfelügyelő is a tanügy fejlesztése körül serényen buzgólkodik.

Foktő.

A 16. és 17. században mint reformátusok által lakott község már létezett és elnevezését valószínűleg onnan nyer-

te, hogy a Vajasnak a Dunából való kiszakadása itt fokot képez és a község ennek tövében épült. 1836-ban roppant tűzvész elpusztította csaknem az egész községet és a községi levéltár összes okmányait.¹⁾

1750 körül gróf Klobusiczky érsek kath. magyarokat telepített a községbe, kiknek számára 1757-ben egy templomot is építtetett szent Ignác tiszteletére, mely még most is főnnáll. A mostani templom Patachich és Kollonich érsekek költségén emeltetett.²⁾ 1762-ben önálló plébániát is nyertek és ez évben jött az első r. k. tan. is a községbe, kinek igen csekély fizetése volt. Ez okból *Kucserka* András, *Hajta* Ferencz, *Zsarnóczay* György, *Szik* Ferencz, *Györgybíró* Ferencz, *Kakas* János és *Elme* László gyors egymásutánban váltották fel egymást. 1830-ban *Deák* Mihály foglalta el az állást, kinek fizetése már jóval több volt, mint elődjeié. 1831-ben a hitközség a régi rozoga épület helyére vert falból új iskolát emelt, mely még ma is áll és messze áll azon követelményektől, melyek egészségügyi szempontból feltétlenül szükségesek. Deák idejében az érseki uradalom 16 h. földet csatolt az állás javadalmához. Utána *Bécs* György, *Horváth* Antal, 1868 óta *Homoky* István a ktan.

1856-ban az úrbéri megváltás alkalmával a ktan. részére 11 hold, a szervezendő 2. és 3. tan. állás részére $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{4}$ t. földet hasított ki az érseki uradalom. Egy teljes század után a tankötelesek nagy száma kényszerítette a községet a 2. és 3. tan. állás szervezésére; 1864-ben a 2., 1887-ben a 3. állás lett szervezve. Ez állásokon *Úrhegyi* Imre 17, *Fekete* Lajos 5 évig, a többi tanítók pedig csak rövid ideig működtek.

A tantermek alacsonyak, kis ablakokkal ellátva, egyáltalában meg nem felelők; felszerelésük is hiányos. Az iskolalátogatás rendes, tannyelv a magyar.

Babai Mihály v. pl. tankönyvek beszerzésére 52 frtos alapítványt tett, melynek kamatai 1885 óta tőkésíttetnek. A faiskola jövedelméből is 42 frtot csatoltak hozzá, úgy hogy az alap most 148 frtot tesz. *Kozó* József 25, *Rózsa* Ferencz 23 frtot tett hasonló célra. A 2000 □ ölnyi faiskola jövedelmét a két hitközség között iskolai célokra felosztják.

1890-ben a község kath. tanügyében nevezetes mozzanat történt, a mennyiben dr. *Haynald* Lajos kalocsai érsek egy apáczaárda és ovoda fentartására 20 ezer frtos

¹⁾ Feleki József: A foktői ref. egyh. multja és jelene. 5. l. ²⁾ Katona i. m. I. k. 108. l.

alapítványt tett. Az ovodát, egy tantermet és a szükséges lakásokból álló épületet a község legszebb pontján 1894-ben emelték, és díszére válik a községnek. Létesítése körül *Csápek* Károly esp. pl. hervadhatatlan érdemeket szerzett magának, ki anyagilag is igen jelentékeny áldozatokat hozott. Így 1889-ben megvette a létesítendő intézet részére a nagy korcsmát 1400 frtért; a téglát és cserépszindely árát is ő fedezte és ezenfelül a belső berendezés költségeit is magára vállalta; összesen 6500 frtot áldozott e célra. Az épület az alapítvány 5 évi kamatai és a megyei nagypénztárból utalványozott 3300 frtnyi kamatmentes kölcsönből lett építve. Szeretjük hinni, hogy a nagy buzgalmú esp. a fiúiskolákról sem fog megfélekedezni és ismert bőkezűségével azokat is tűrhetőbb állapotba hozza.

Mint tanítók működnek: *Homoky* István (280 frt, 27 hold föld, 2 kert, lakás). *Rapcsányi* József és *Sipos* Péter (246 frt, 14 hold föld és lakás).

A jelenlegi templom 1790-ben épült; igen egyszerű belsővel és szegényes felszereléssel bír. *Csápek* Károly esp. 1885 óta mint 14. pl. működik a községben.

Bács-Földvár.

E nevet 1884 óta viseli a község; azelőtt Tisza-Földvár volt. Régi nevét Tisza melletti fekvésétől és a község mellett levő földből épült vártól vette, melynek romjai azelőtt 30 évvel még jól felismerhetők voltak. E vár leromboltatását a törökök hadjáratára viszi vissza a hagyomány és valószínűleg ez időből maradt a község éjszakai részén még meglévő nagy ha!om is, melyet a benne talált csontvázakról „Csonthalom“-nak neveznek. A Szerbiából bevándorolt szerbek a múlt század elején telepedtek itt le, kik 1745-ben (108 házzal) plébániát is szerveztek. 1751-ben Földvár is a kiváltságos korona kerülethez csatoltatott és 1848-ban a megyébe kebeleztetett. Az 1870. egyezség értelmében dézsma- és legelőváltáság fejében 62,932 frtot fizetett és azóta a község gyakorolja a kegyúri jogokat is.

A jelen század elején Szivacz, Doroszló, Hódmező-Vásárhely és Kecskemétről r. kath. magyarok is kezdtek letelepedni, kiknek száma újabb telepítés folytán 1806-ban 993 volt. Most a hatóságtól egy templomocskának fölépítésére — melyre már 200 frtjuk készen volt — kértek

engedélyt „hogy a Lelki tanítások alkalmazosságával legyen helyünk.“¹⁾ A templomot vert falból föl is építették 1806-ban, mely évben plébániát is kaptak.

A következő évben *Szalay* Imre mint ktan. említetik, de bizonyára csak kántori teendőket végzett, mert sem iskolája, sem lakása nem volt. 1813-ban bérházban elhelyezett iskolájuk volt, melyben *Mnyisztik* Boldizsár tanított. 1816-ban az egyházi hatóság szigorúan utasította a községet, hogy azonnal építsen iskolát és tan. lakást. Sűrű levélváltás folyt e miatt a hatóság és a község lelkésze között míg végre 1818-ban a község megfelelő épületről gondoskodott. *Szilágyi* Andrással 1823-ban kötött szerződést a község, mely szerint következő fizetése volt: $\frac{1}{2}$ telek föld, minden pártól 1 frt és lakás. A szerződés 4. pontja így szól: „megállapodik mind a két rész abban, hogy egyik vagy másik részről való nem tetszések esetére a szolgálat egy ferály esztendő előtt fel mondatasson.“ 1832-ben a község új iskolát épített és utána a kántori állást elvlasztotta a tanítóitól olyformán, hogy a $\frac{1}{2}$ telek föld a tanító javadalmához csatoltatott. A tanítói állást *Ellinger* József foglalta el, kit 1852-ben öcscse, Ignác követett, ki mint huszárszázados harczolt 1848—49-ben. Három évi bujdosás után pedig Komáromban elzaratott, honnan kiszabadulva, elfoglalta a tanítói állást.

1860-ban szervezték a 2. állást, melyen 1869 óta *Sznopek* Péter működik, ki mint lelkiismeretes, fáradhatatlan tanító az egész község tiszteletét bírja. 1874-ben 3., a legutóbbi időben pedig gyors egymásutánban még három állást létesített a község (1883, 91 és 93). Így jelenleg hat tanító van a községben.

Az 1832-ben emelt iskolaépület 1848-ban leégett, mire az iskola 12 éven át bérházban volt elhelyezve. 1860-ban két tantermet és két tanítói lakást épített a község; a többi termék és lakások azon években épültek, mikor az új állások szerveztettek. A 6. tanterem azonban még bérházban van elhelyezve. Az épületek úgy külsőleg, mind felszerelésüket tekintve a követelményeknek teljesen megfelelők és díszére válnak a községnek. A tan. lakások is kényelmesek, tágas udvarral és $\frac{1}{4}$ holdnyi kerttel. Az iskolalátogatás mintaszerű, igazolatlan mulasztás a ritkaságok közé tartozik. Ez főleg *Bogár* Mihály plébános és a tanítók mellett *Winkler* József volt községi bíró érdeme. A 3 alsó osztály-

¹⁾ Érseki levéltár.

ban vegyesen, a 3^{ik} felsőben nemek szerint elkülönítve vannak a gyermekek. Tannyelv a magyar.

Az iskolai könyvtár *Bogdr* Mihály adományából keletkezett, de azóta nem is szaporodott. A kertészeti oktatást a községi faiskolában nyerik a növendékek. Különféle adományokból van 213 frtos alapítvány, melynek kamatait tankönyvek és lábbeliek beszerzésére fordítják.

1883-ban Ellinger nyugdíjaztatása után a $\frac{1}{2}$ telek földet a meglévő 4 állás között egyenlően felosztották és a fizetést következőleg állapították meg: 444 frt, 4 láncz adómentes föld, 50 frt fűtőáltalány és lakás. A lakosságnak a tanügy iránti érdeklődését bizonyítja az is, hogy a legutóbb szervezett állások tanítóinak fizetését egyenkint 144 frttal javította.

Jelenleg működnek: *Sznopek* Péter, *Szűszner* Ferencz, *Benedek* István, *Janó* Sándor (egyenkint 500 frt, 4 láncz föld, 50 frt fűtő ált. és lakás), *Greiner* József és *Horváth* Boldizsár (544 frt, 50 frt fűtő ált. és 100 frt lakbér).

Az 1806-ban épült templom helyett 1833-ban épült a mostani templom, mely sok viszontagságon ment keresztül. 1848-ban egy szerbekből álló fölkelő csapat a templomban ütötte fel téli tanyáját és barmostól, lovastól benne lakott; az összes templomi felszerelés: edények, ruhák, képek, a plébánián őrzött hivatalos iratok részint elégték, részint ellopattak. A szabadságharc megszűnte után 1850-ben a kincstár restauráltatta és a legszükségesebbekkel ellátta ismét a templomot. *Blázek* Lajos pl. buzgólkodása folytán 1892-ben ízlésesen ki lett festve. 1870 óta van szervezett hitközség. Mint 5. pl. 1888 óta *Blázek* Lajos működik a községben.

Futtak.

Már a 13. században igen jelentékeny város volt. Hajdanában Cavriani grófok, majd a híres Csernovicsek birtoka.¹⁾ V. *László* a belgrádi fényes győzelem után itt tartott országgyűlést.

A török uralom alatt *Futtak* is elpusztult; 1703-ban azonban már ismét mezővárosnak mondatik, mely 9 év óta lakott hely és 80 házzal bír. A város lakosságát kezdetben

¹⁾ Dudás: „A bácskai nemes családok“.

szerbek képezték, kik az 1763-ban bevándorolt németeket két ízben elkergették. Későbbben a *Baden és Württembergből* hozott németek visszavándorlása után gr. *Hadik* földesúr 1774-ben *Elszászból* telepített ide németeket s ezek itt maradtak és külön telepet, az uj-futtaki községet alkották.¹⁾

Futtak már 1747-ben önálló plébánia lett, melyhez 8 szomszéd község is tartozott.²⁾ Templomot gr. *Hadik* András emeltetett 1776-ban. A plébánia szervezése alkalmával *Babay* András említették mint kántortanítót; ámbár nem tanított, hanem csak a kántori teendőket végezte. 1761-ben *Mentzel* Antal 50 frt fizetés mellett az uraság által emelt iskolában tanított. A németek ujabbi telepítése folytán gr. *Hadik* 1776-ban új iskolát emeltetett, melyben *Schweninger* Mihály tanított 1838-ig; ekkor *Turnovszky* Ferencz,³⁾ 1851-ben *Leister* József foglalta el az állást, ki még ma is működik. 1824-ben *Brunswick* József földesúr két tantermet és ktanítói lakást építtetett. 1879-ben pedig a község emelt két új tantermet és szervezett két új állást; úgy, hogy jelenleg 4 tanerő működik Uj-Futtakon.

Legelő elkülönítés alkalmával 1867-ben a kántortanító 2 hold földet kapott, 1895-ben pedig 75 frttal javította a község fizetését.

Iskola-alap nincs. Van 50 kötetből álló iskolai könyvtár, mely a mulasztási büntetéspénzekből szereztetett be. Az iskolalátogatás rendes. 1893-ig a tannyelv német volt, azóta magyar. A 800 □ öles faiskola *Leister* József kezelése alatt van.

Ó-Futtak.

A század elején a németek Ó-Futtak alsó (szerb) részében is annyira elszaporodtak, hogy 1821-ben kénytelenek voltak itt is kath. iskolát létesíteni. *Fábri* Márton és *Rubind* András után 1857-ben *Hepp* Lajos foglalta el ezen állást, és ma is itt tanít. 1874-ben a hitközség a rozoga, régi iskolát lebontotta és igen díszes, két tantermet és egy tan. lakást magában foglaló szép épületet emelt. Az új állást azonban a lakosok szegénységénél fogva a község csak 1884-ben szervezhette.

Ó-Futtak felső részében lakó katolikusok 1857-ig kénytelenek voltak gyermekeiket Uj-Futtakra küldeni. A gyermekek folyton szaporodó száma kényszerítette a hitközséget, hogy ez u. n. felső részben is szervezzen egy új

¹⁾ Iványi i. m. II. k. 88. l. ²⁾ Katona i. m. I. k. 108. ³⁾ Lásd Filippova.

állást, de iskolát nem építhetett, hanem bérházban helyezte azt el. Szegénységöknél fogva a házbérrel gyakran hátralékban maradtak a lakosok, s nem egyszer történt, hogy a házi úr egyszerűen bezárta az iskolát, miből kifolyólag a tanítás többször hetekig szünetelt.

Ezen áldatlan állapot megszüntetését tűzte ki célul az akkori plébános, *Bende Imre* — jelenleg nyitrai püspök — és az ő akadályt nem ismerő, lángbuzgalmának köszönhető, hogy a felső részben 1868-ban nagy erőfeszítéssel és nagy áldozatokkal két tanterem és egy tanítói lakás épült. Egy tanítói állást mindjárt szervezett a hitközség, a másodikat azonban csak hat évvel későbbben. 1890-ben szerveztett a harmadik állás. Jelenleg tehát az alsó részben 2, a felső részben 3 tanterem van.

Az 1868-ban emelt tanterem egy nagy táblán és Európa térképén kívül semmiféle felszereléssel nem bírt. Ennek oka részben a kath. szegénységében, részben a szerb polgártársak szertelen gyűlölködésében rejlett, kik minden iránt a legnagyobb ellenszenvet és türelmetlenséget tanusították mi magyar, vagy német. A buzgó tanító, *Kern Ferencz*, nem nyugodott. Gyűjtést indított a községben; *Fuchs József* káplán segítségével pásztorjátékot rendezett. Így aztán felszerelte az iskoláját a szükségesekkel. *Eigl József* és *Zwick Zsigmond* 100—100 frttal járultak ehhez. Kern 217 frtnyi csekély fizetése miatt a községből távozni akarván, az iskolaszék fizetését 200 frttal megjavította, mely összeg a felső részben lakó hitközségi tagokra lőn kivetve. A mint erről a szerb tanítók értesültek, nyomban ők is kértek fizetésemelést saját hitközségüktől. Ez a politikai községre hárította a terhet. Így történt, hogy minden tanító felekezeti különbség nélkül a politikai községtől kapott 400 frt fizetést. Ezen fizetés 1880-ban még 50 frttal emeltett azon kikötéssel, hogy a tanítók az ismétlő iskolát minden további díjazás nélkül kötelesek ellátni.

1875-ben dr. *Kamenitzky Sándor* 12 kötettel megvette alapját az iskolai könyvtárnak, melynek gyarapítására rövid idő múlva 40 frtot is adott. Pásztorjátékok jóvedelméből és gyűjtés útján 279 kötetre szaporodott a könyvtár. *Eigl József* 25 éves papi jubileumának emlékére 1888-ban 300 frtos alapítványt tett, melynek kamatai $\frac{2}{3}$ részben azon tanítót illetik, ki a magyar nyelv tanításában a legnagyobb eredményt képes felmutatni; $\frac{1}{3}$ részben pedig a magyar nyelv elsajátításában legnagyobb előmenetelt tanusító gyermeknek jutnak.

Az iskolalátogatás rendes; tannyelv a német-magyar. Kern, Gruber és Hepp tanítók az előlegezési egyletnél is alkalmazva vannak. Jelenleg működnek Új-Futtakon: *Leister* József ($\frac{1}{4}$ telek föld, 375 frt, 6 öl fa és lakás), *Nagy* Mihály, *Leister* Anna (400 frt, 2 öl fa, lakás); Ó-Futtakon: *Kern* Ferencz, *Gruber* Bálint, *Hampel* Ede, *Hepp* Lajos és *Wachtler* József (484 frt, lakás ill. 80 frt lakpénz).

Az 1776-ban épült templom belseje díszes. Igen értékes misemondó rukákkal van ellátva a templom. Belső díszítése 3000 frtba került, mely összeghez gyűjtés útján a hívek 1800 frttal járultak. Mint 6. plébános 1869 óta *Eigl* József apát, esperes működik.

Irmova.

Gr. *Chotek* Rezső a tulajdonát képező pusztán 1880-ban szervezett rendes hat osztályú r. k. iskolát és tanítóul kinevezte *Rieger* Józsefet, a ki jelenleg is itt működik, kiváló buzgalommal és szorgalommal. Fizetése 280 frt készpénzen kívül 220 frt értékű deputatum és szabad lakásból áll. A tannyelv itt magyar-tót.

Alpár.

E pusztán is a tulajdonos gr. *Chotek* Rezső szervezte 1884-ben a r. k. jellegű iskolát, magyar tannyelvvel. Daczára annak, hogy a tanítói fizetés ugyanannyi mint Irmován, jelenleg már az 5. tanító működik itt; 1895 óta *Milway* József.

Virits pusztán jelenleg egy magántanító működik.

Gajdobra.

Hajdan itt volt a szentkereszti apátság, melynek címét még most is adományozza a király. A török uralom alatt a megye többi községeivel együtt ez is elpusztult. Cothmann 1763. évi jelentése Gajdobra pusztának betelepítését a Péter-váradra vezető katonai út miatt is czélszerűnek mondja, és a telepítés helyéül a magánosan álló *kerekuti* (értsd: kerekityi) póstaházat jelöli ki. A telepítés még az évben megtörtént; még pedig Elszász-Lotharingiából behívott németekkel,¹⁾ kiknek száma 1767-ben 680 volt.

¹⁾ Fridrik i. m. 210. l.

1764-ben ideiglenes templomot és rá egy évre önálló plébániát is nyert a község. 1767-ben még nem volt iskola, s így a kántori teendőket az egyházfi végezte. Az első tanítóra 1783-ban akadunk, kinek rendes fizetésén felül $\frac{1}{8}$ telek földje is van. *Krum* Konrád és *Hekle* Ágoston rövid működése s a Sziléziából származott *Görlich* István halála után Lipót, majd ennek hasonló nevű fia következett, ki 128 kötetből álló könyvtárát az iskolának adományozta. 1872 után *Heintz*, *Lakner* Gyula, *Inglückhoffer* és *Hoffmann* Rókus, jelenleg *Billanics* Vincze a kántortanító.

1828-ban a régi iskola helyett újat emelt a község s egy második tanteremmel bővítette, melyben a segédek tanítottak. Ez intézmény beszüntetése után rendes tanítói állássá emelte, majd 1873-ban, az égető szükségnek engedve, egyszerre két állást szervezett a község, s így jelenleg 4 tanítója van.

Az iskolák felszerelése teljes; az iskolalátogatás igen rendes. Van 1000 □ ölnyi faiskola, mely *König* Vilmos nyug. tanító kezelése alatt van. 1868-ban a legelő elkülönítése alkalmával a tanítók $2\frac{1}{2}$ hold földet kaptak a kincstártól. Az iskolai könyvtár jelenleg 154 kötetből áll.

Mint tanítók működnek: *Billanics* Vincze (350 frt, $7\frac{1}{2}$ h. föld, 1069 □ öl szőlő és lakás), *Sztriss* Lipót, *Lonsarits* Emilia és *Treuer* Antal (400 frt, $2\frac{1}{2}$ h. föld, 300 □ öl föld és 50 frt lakpénz).

A jelenlegi templom 1788-ban épült és 1853-ban restauráltatott. 1895-ben gyűjtésből és a templompénztárból 417 frt költségen egyszerűen kifestették. Mint 10. pléb. 1894 óta *Drach* Antal működik a községben.

Wekerlefalva.

Gr. Csekonics birtokához tartozó Mollyfalva község lakói 1883-ban folyamodtak az aradi m. kir. jószágigazgatósághoz, miszerint a kezelése alá tartozó *Metkovics*—*Kerekity* pusztákat engedné át telepítés céljából.

A kormány erre 400 családot szándékozott ide telepíteni, de miután a puszták területét kicsinynek találta, a telepesek számát 200-ra redukálta és 1885 tavaszán meg is indította a telepítést. A kincstár által kikötött föltételeknek a mollyfalvi szegény telepesek eleget nem tehetvén: sokan a szomszéd községekből külön engedély alapján telepedtek itt le. A nehéz fizetési föltételek, rossz termések ered-

ménye, hogy Bánátból származó család most már csak 28 lakik itt. A lakosok száma 1050, kik mindannyian r. k. és németek. Egyházilag Gajdobrahoz tartoznak, közigazgatásilag 1894 óta nagy községet képeznek.

A telepítés alkalmával a tanügyről senki se gondoskodott. A milyen nagy súlyt fektettek a mult században eszközölt telepítéseknél a tanügyre, akkora közönyt tanusít ezzel szemben a jelenlegi kormány! Két Irni-olvasni tudó gazdaember tanította téli időben a gyermekeket, míg 1888-ban a község *Riegler* Jakab tovarisovai elmozdított kántortanítót szerződtette 1 frtnyi napidíj mellett, a tanhatóság tudta és beleegyezése nélkül. *Riegler* ily körülmények között 1891 őszig tanított, kezdetben egy magánházban, későbbben az új épületben. Nyugtalan természete azonban itt sem hagyta el, miért innen is elmozdítottatott. Erre *König* Vilmos nyug. gajdobrai tanító vette át a tanítást, kit a tanév végéig egy *Remlinger* Ferencz nevű mesterember követett. Végre 1892. szept. 1-én *Reiter* István okl. tan. lón megválasztva, ki a kántori teendőket is végzi.

A telepesek már kezdettől fogva azon fáradoztak, hogy vagy a kincstártól, vagy valami más jötevőtől iskolaépületet kapjanak. Végre 1889-ben az egyházmegye nagynevű érseke, dr. *Haynald* Lajos 6300 frtot adományozott, melyből igen díszes tantermet és gyöngyözü tan. lakást emeltek.

A község lakosai a főpásztor jótékonyágát avval akarták meghálálni, hogy a községet „*Haynald-falvának*“ akarták elnevezni, mihez azonban a érsek beleegyezését nem adta, mondván: „Én nektek iskolát építtettem, s ha a Mindenható életben tart, templomot is építtetek számotokra, sőt szükség esetén még egy iskolát, de nevemet nem adom!“ A főpásztor bekövetkezett halála megghiúsította szándékát és így eddig sincs templomuk.

A gyöngyözü isk. épület az érsek költségén fölépülván, annak belső felszereléséről sem a község, sem az állam nem gondoskodott. Az obrováci hitközségtől ajándékba kapott 12 templomi pad és 2 festetlen táblából állott összes felszerelése. Végre 1893-ban *Császka* György kalocsai érsek bőkezűségéből teljesen felszereltetett az iskola. Azóta a tanítás rendesen folyhatik.

A tanító évi fizetése 350 frt készpénz, melyhez a megyei nagypénztár évenként 200 frttal járul, 30 frt fűtőátalány, lakás 1200 □ ölnyi kerttel; azonkívül a kincstár által kihalított 10 holdnyi szántóföld, mely fölött a rendelkezési

jogot a kincstár mindenkorra fentartotta és azt minden indoklás nélkül a tanítótól bármikor megvonhatja. A szántóföld e szerint nem jár az állással, hanem a személynek adatik kegyképpen haszonélvezetre. Az iskolalátogatás rendes. Tannyelv a német.

Templom, pap nem lévén, a nép vásár- és ünnepnapokon az iskolában jön össze, hol a tan. vezetése mellett végzi ájtatosságát, mely áll: alkalmi ima elmondásából, a szt. evangelium felolvasása és megmagyarázásából és harmonium kíséret mellett néhány szt. ének elénekléséből.

Gákova.

Az 1719. évi vmegyei összeírásban mint *Gakov* nevű pusztá szerepel, az 1727. évben pedig *Kákova* néven egy Zombor melletti pusztá van jelezve. Stelczer Frigyes 1748-ra teszi a község keletkezését, de Tormásy Gábor szerint csak néhány, a szomszédos községekből származó család települhetett meg itt. Cothmann még 1763-ban is pusztának mondja *Gakovát*, melyet *Bratyevitytel* kellene egyesíteni s ily módon itt igen szép falut lehetne telepíteni. A telepítést 1764-ben tényleg megkezdették. Elszász-Lotharingiából, Hanoverből, Bajorországból és Felső-Ausztriából származó r. kath. német családok telepedtek le, kik a kincstár segítségével már 1765-ben ideiglenes templomot építettek és 1766-ban plébániát is nyertek.

A telepítés alkalmával a község a kincstár segítségével iskolát emelt, melyben 1767-ben *Embser* Antal meg is kezdte a tanítást. Az úrbéri rendezés alkalmával 1772-ben a kántortanító javadalmához $\frac{1}{4}$ telek föld csatoltatott. *Heytinger* Ádám, *Thees* Bálint és *Schwell* János még a régi, rozoga iskolaépületben tanítottak, míg 1805-ben a község újat emelt. *Engel* János és Tóbiás után 1867 óta *Till* Péter a kántortanító.

A temesvári helytartótanács sürgetésére 1854-ben szervezték a második állást, melyen a silány jövedelem miatt a tanítók igen sűrűn változtak. 1873-ban — a fizetés felemelése után — *Obert* Antal lett megválasztva, ki ma is itt működik. A harmadik állás 400 frt fizetéssel 1882-ben lett rendszeresítve.

Az 1851-ben épült iskola helyett 1896-ban 4 tanteremmel és a kántortanító részére lakással teljesen új, és a kor

követelményeinek megfelelő épületet fognak emelni. E célra a volt esperesplébános, *Schröder* György, 3400 frtért megvette a kincstári nagykorcsmát és azt az építendő iskola költségeire a községnek ajándékozta. Az új iskolaépülettel egyidejűleg a negyedik tanítói állást is rendszeresítik.

A tantermek felszerelése és az iskolalátogatás kielégítő. Tannyelv a német. Iskola-alap, jótékony alapítványok nincsenek. Az egy holdnyi faiskola *Obert* Antal kezelése alatt van. A kántortanító $\frac{1}{4}$ telek földje a polgári községre, a többi ingatlanok a r. kath. iskolára vannak telekkönyvezve.

Mint tanítók működnek: *Till* Péter (450 frt, $\frac{1}{4}$ t. föld, 3720 □ öl legelő és kert, lakás), *Obert* Antal (550 frt, lakás) és *Müller* Emilia 350 frt jövedelemmel.

A jelenlegi templom 1788-ban épült és a csinosabb templomok közé tartozik. Hibája, hogy a híveket alig képes befogadni. Szentélye úgy, mint hajója nem elég nagy. A szt. Antal kápolnát már a telepítés alkalmával építtette *Perger* Antal. 1838-ban lett restaurálva. Mint 11. plébános 1894 óta *Rockenstein* Nándor működik a községben.

Gara.

A 14. században szerepel először. Későbbben a Töttösök, a mely család bodroghmegyei birtokai miatt a cikádori apátúrral pórt folytatott,¹⁾ majd a Várdaiak birtoka.²⁾ 1742-ben a bajai uradalommal a Czobor család birtokába került. A törökök kiűzése után a kir. kincstár foglalta el. 1727-ben ismét a Czobor családé, a bajai uradalom egyéb községeivel együtt.³⁾ Első lakói illirek voltak kik valószínűleg Szabadkáról telepedtek ide. Számuk 1734-ben 368 volt.⁴⁾

Gara egyházilag kezdetben Bajához tartozott. 1735-ben nyert önálló plébániát, melyhez Katymár és Rigicza is hozzákapcsoltattak. Első temploma 1734-ben épült. Ennek helyére építtette a Grassalkovics család 1780-ban a mostanit.

Hogy a plébánia szervezésekor kapott-e tanítót is vagy a harangozó volt egyúttal kántortanító is, nem tudjuk. Az utóbbi föltevés azonban valószínű, mert még 1755-

¹⁾ Cikádori apátság. 79. 80 l. ²⁾ Csánki D. Hunyadiak kora. 199. l.

³⁾ Iványi i. m. I. k. 7. l. ⁴⁾ Katona i. m. I. k. 110. l.

ben sem volt iskolája a községnek. *Gogrinyi* János mint tanító és harangozó említetik ez évben, kinek minden gyermekről 1 frtja, vagy 1 pozs. mérő búzája volt. Mint harangozó 10 pozs. mérő búzát kapott. 1762-ben *Gogrinyi* már csak harangozó; kántortanító és jegyző pedig *Bary* János. Mint jegyzőnek volt fizetése, mint tanítónak azonban csak stólája. Egy év múlva *Tubich* Antal követte, ki már nem végezte a jegyzői teendőket. Ennek 1783-ban $\frac{1}{2}$ telek földje is volt. A múlt század második felében bevándorolt németek 1791-ben már oly túlsúlyra vergődtek, hogy a csak németül tudó *Szommer* Jánost választották kántortanító-nak. Az iskolaépület ugyan már 1791-ben dülöfélben volt, azért mégis csak 1811-ben építették újra. *Szommer* József elmozdítása után *Leschediczky* János és Károly, 1870 óta *Tóth* Márton a kántortanító.

1854-ig csak 1 tanterem volt. Ekkor ezt lerombolva a még most is meglévő két tantermet emelte a község. Ebbe jártak a német és bunyevác gyermekek vegyesen 1872-ig. A sokkal nagyobb számban levő németek elfoglalták akkor a két tantermet, a bunyevácok részére pedig újat emelt a község. Azóta a németek részére 1878 és 94-ben, a bunyevácok részére 1886-ban szervezett a község 1—1 állást.

A község 1877-ben megvette gr. Zichy Ferraris Bódogtól az uradalom jó részét. Evvel a kegyúri jogokat és terheket is magára vállalta. A község ezen cselekedete nemcsak gazdasági, de tanügyi szempontból is nevezetes fordulópontot képez. Önrendelkezési jogot nyervén, szervezett hitközséget alakított és azóta templom és iskola igen szépen fejlődik. 1884-ben a hitközség a nagy korcsmát 13 ezer frt költséggel újra építette. 10 évvel későbbben pedig 4400 frttal 3 tanteremmé és 2 tanítói lakássá alakította át. Maga az épület telekkönyvileg is a hitközség tulajdona.

A tantermek teljesen megfelelők és felszerelvek. Az iskolalátogatás rendes. A tannyelv 4 teremben német, 2-ben bunyevác. A községi kertész kezelése alatt álló 4000 □ ölnyi faiskolából a község lakói sorrendben ingyen kapják a gyümölcsfákat. *Fontányi* Alajos volt pléb. alatt az ismétlődő tanítást annyira megkedvelték, hogy a fiatalság addig járt iskolába, míg meg nem nősült, illetve férjhez nem ment.

Mint tanítók működnek: *Tóth* Márton (327 frt, $\frac{1}{2}$ t. föld, 8 öl fa, lakás), *Povischil* Károly, *Milyátskai* Elek (473 frt, lakás), *Tóth* Jenő, *Karagity* István és *Rutterschmid* Bálint (450 frt).

Az 1780-ban épült templom *Ribovicz* András alatt úgy

külsőleg, mind belsőleg alaposan restauráltatott, mire a buzgó plébános mintegy 10,000 frtot fordított. Az ő buzditására hívei 1750 frtnyi költségen gyönyörű kálváriát is állítottak. Említésre méltó, hogy a hívek a templompadokban a plébános által összeállított korjegyzék szerint ülnek. Ezáltal pedig sok kellemetlenségnek eleje vététt.

Gyulafalva.

A község csak 1883-ban keletkezett, midőn a kormány Torontálmegye *Szaján* község lakóit ide telepítette. Előzőleg Pusztá-Kúla név alatt kincstári birtok volt. Szaján község csekély földterülettel bírt és a Tisza áradásaitól igen sokszor érzékeny károkat szenvedett; lakói ezért a legnagyobb örömmel mentek a telecskai dombon fekvő és kitűnő termőföldű új községbe, hol minden család 4 hold földet kapott, mely 1887-ben 8 holdra egészítettet ki.

A polgári község mindjárt a telepítés alkalmával megalakult, azonban lelkeszről, tanítóról a telepítő kincstár nem gondoskodott. A telepítés e tekintetben lényegesen különbözik a mult században — ugyancsak a kincstár által — eszközölt telepítésektől, a mikor sokkal nehezebb viszonyok között, bőkezűen gondoskodtak a nép lelki és szellemi vezetéséről. 1885-ig a 170 tanköteles semmiféle oktatásban nem részesült, mikor az érseki hatóság 636. sz. a. rendeletével Nagy József tanítót megbízta az iskola vezetésével. 1886 tavaszán dr. Haynald Lajos érsek két tágas tantermet és egy tanítói lakást építtetett. Az iskola felszerelése azonban nagyon hiányos volt; padokkal csak 1887 végén lett felszerelve az „iskola-alap“ pénztárából.

1888-ban szervezte a hitközség a második tanítói állást, s ehhez csatolta a kár.tori állást. 1894-ben a község 6095 frt költséggel két tantermet és egy tan. lakást emelt, melyhez a megyei nagypénztár 2000, a kincstár 1300 frtot kölcsönzött kamatmentesen. A 3. tanítói állás mindjárt szerveztetett, a 4. azonban csak akkor fog szerveztetni, ha szükség lesz rá.

1887-ben a kincstár 4 tan. részére 10 — 10, iskola-alapnak 20 hold földet hasított ki. A még nem szervezett 4. tanítói állás földje a zombori adóhivatal által kezeltetik. A földek, valamint az épületek még nincsenek telekkönyvezve.

A tantermek felszerelése, az iskolalátogatás nagyon

hiányos. A gyermekek vegyesen járnak és magyar nyelven taníttatnak. Az egy holdnyi faiskola egy földmíves ember által kezeltetik, 1893-ban *Weisz* Mihály lelkész kath. olvasó-kört létesített.

A volt tanítók a községből távozván, jelenleg *Bittó* Gyula, *Vicsek* Antal és *Katona* József működnek; fizetésük egyenkint 300 frt, 10 hold föld, lakás ill. 50 frt lakbér.

Templom még nincs, hanem az egyik tanterem szolgál imaházul.

Hajós.

A község levéltárában található régi feljegyzés szerint Hajós már a török harczok előtt létezett, sőt egy nagyobb szerzetes ház és templom is állott itt, melynek romjait a mostani község első lakói még látták. A török uralom alatt mindez elpusztult s a régi Hajósból csak egy — még most is romban heverő — patakmalom maradt fenn, mely körül az új lakosok házaikat építették.

A vizenyős, mocsaras, részben tölgyfa erdővel borított terület a kalocsai érsekhez tartozott és ma is jelentékeny birtokai vannak itt. *Gr. Csáky* Imre kalocsai érsek a múlt század elején Würtenbergből — Pusten és Tittelhof tájékáról — németeket hívott be, kik néhány hirmondót küldtek a vidék megtekintésére. Ezeknek megtetszett a hely és 1723-ban mintegy 300 lelket számláló csapat útnak indult és a mai Hajóst elfoglalta. Rá egy évre plébániát, 1728-ban templomot is kapott a község.¹⁾

Már 1738-ban tanító is volt a községben, ki egyúttal a jegyzői teendőket is végezte. Neve nincs megemlítve. Fizetése 12 frt, 24 pozs. m. buza volt. Utódja *Sebald* Egyed már nem végezte a jegyzői teendőket; de az 1756. *Visita Canonica* szerint kötelessége volt a harangozónak — különösen ha ez a felhők ellen harangozott — segédkezni. Ennek fejében joga volt a tanítónak szünet alkalmával a szőlős gazdáktól bort gyűjteni. Ezen közben a kántortanító teendője annyira fölszaporodott, hogy 1765-ben segédet adtak melléje, ki a kántortanítótól teljes ellátást és a községtől 40 frt fizetést kapott. *Szinovdéz* Arnold és az osztrák származású *Arnold* József alatt csak 1 tanterem volt, míg *Szino-*

¹⁾ Archiv. Parochiale.

vác József alatt 1801-ben az iskola egy második tanteremmel bővítettett, melyben a tanítást a segéd végezte. *Szino-vác*nak 1835-ben bekövetkezett halála után *Klock* János, 1842-ben *Trabert* József lett a kántortan.

Ez évben *Klobusiczky* Péter kalocsai érek 8000 frt költséggel egészen új iskolaépületet emeltetett, melyben két tanterem, a ktan. részére 3, a segéd részére 1 szoba volt. Ez épületet a község az 50-es évek elején pedig két tanteremmel bővítette.

1848-ban *Szauer* János lett a kántortanító, kinek ideje alatt a tanügy már nagyobb lendületet nyert. A hatóság rendeletére a segédtanító helyett előbb kettő, azután pedig egy harmadik altanítói állás lőn szervezve, úgy hogy az 1858. hivatalos kimutatás szerint Hajóson már négy tanító működött. Az altanítók fizetése egyenkint 250 frt volt. 1858-ban azon kitüntetés érte az iskolát, hogy a csász. kir. Helytartótanács főelemi iskolának nyilvánította. A német hiv. leirat magyar fordításban így hangzik: „Miótán a hajósi iskola a szükséges tanszerekkel, négy tanteremmel és alkalmas tanerőkkel rendelkezik, s így alapos a remény, hogy előírt föladatát a kívánt eredménnyel sikeresen fogja teljesíteni; a csász. és kir. közokt. miniszteriumnak 18,788/858. sz. rendelete alapján négyosztályú főelemi iskolának rangjára emeljük és az abban működő képesített tanítóknak megadjuk a jogot, hogy magukat írás- és szóban főelemi ill. főelemi altanítóknak nevezhetik. A tanulók, kik ez iskolában képeztetnek és sikeresen leteszik a vizsgát, fölmehetnek a középtanodákba, vagyis a gymnasiumba, reál- és keresk. iskolákba s fokozatosan a tanítóképzőbe.

A közművelődés érdekét tekintve, azt tételeznék föl az ember, hogy Hajós közönsége örömmel fogadta eme kitüntetést. De biz ők tehernek tekintették 4 osztályú iskolájukat: mert midőn 1861-ben a 4. tanító állásáról lemondott, a község képviselő testülete a negyedik tanítói állást a következő indokolással szüntette be; „Minikusz Antal úr kilépésével üresedésbe jött tan. állomás jövőben be ne töltesék. Azon meggyőződésben és erős hitben vagyunk, miszerint igényeinknek megfelelő nevelést és oktatást 3 tan. is képes gyermekeinknek adni; továbbá a volt rendszer által akarattunk ellen reánk erőszakolt 4. iskola tanítójának fizetése a várostra nézve olyan teher, melyet a lakosság elviselni alig képes. Miután azonban a képviselő testület maga is belátta, hogy a 420 tanköteles gyermek 3 tanterembe nem fér be, folytatólagosan határozottatott: hogy az egyik

terem közfala, — mely csak az utóbbi időben állíttatott — kivéssék, s az oskola szoba mint volt ezelőtt, úgy állíttassék helyre.“

A képv. testület eme határozatára a magy. kir. Helytartó-tanács 52874. sz. leiratában ezt mondja: „Miután a jelenleg fennálló tanrendszer körül behozandó változtatások javaslatba tétele s legfelsőbb helyen történt jóváhagyás utáni életbeléptetése a m. kir. Helyt. elvitázhatlan jogai közé tartozik, tagadhatatlan, hogy Hajós mvárosa abbeli határozata által, mely szerint az ott létező főelemitanoda 4. osztályának megszüntetését kimondotta, hatáskörét túllépte. Ennélfogva a vmegye közönsége felhivatik, hogy Hajós mvárosát ebbeli végzésének illetéktelen, s azért érvénytelenségéről értesítvén, s egyszersmind komolyan figyelmeztette, hogy míg e m. k. Helytt. a tanodák jövő szervezete iránt nem intézkedendik, magát hasonló önkényes határozatoktól tartóztassa.“ Az érseki főhatóság erre megemléstette a képv. test. határozatát, a 4. állás daczára ennek évekig üresedésben maradt és csak 1869-ben lón betöltve.

Az egyházi hatóság már 1883-ban sürgette az 5. állás szervezését, mi 2 évre rá megtörtént, és így jelenleg 5 tanerő működik a községben, még pedig: *Gruber János* (26 éve) (450 frt, 37 (1200 □-öl) h. föld, lakás), *Fiedler Géza* (250 frt, 28 $\frac{1}{2}$ h. föld), *Schwendinger Julia* (300 frt, 18 $\frac{2}{3}$ h. föld), *Erhardt Kálmán* (250 frt, 19 h. föld) és *Elchlinger Márton* (300 frt, 9 $\frac{1}{3}$ h. föld).

A földet, melyet a tanítók élveznek, az 1865. úrbéri rendezés alkalmával az érsekuralom adományozta és az épületekkel együtt a hajósi r. k. iskolára telekkönyvezette. A tantermek felszerelése teljes, az iskolalátogatás rendes. A tannyelv 1891 óta e tiszta német községben magyar és az elért sikerről a főtanfelügyelőségnek 1894. hiv. elismerő nyilatkozata ekképen szól: „Szép és hazafias munkát végzett a hajósi tanítói kar az elmúlt iskolai évben az által, hogy ezen tiszta német ajku község iskoláiban a magyar nyelvet oly szorgalommal tanította, hogy az kivált a felsőbb osztályokban egész honosságot nyert. Midőn az érseki iskolalátogatónak ezen jelentése alapján az elért siker felett kiváló örömmnek adok kifejezést: fogadja nt. Uraságod s a vezetése alatt álló tanítói kar főtanfelügyelői teljes elismerésemet.“

Krasztina József 200 frtos alapítványának kamatait szegény gyermekek ruházatára fordítják. A büntetéspénzekből, *Troll Ferencz* pécsi kanonok (hajósi fi) 100 frtos és

kisebb adományokból keletkezett, összesen 657 frtos alapnak kamatait jó magaviseletű és szorgalmas gyermekek között osztják szét.

Kleiner Adolf plébános a népnevelés előmozdítása céljából névkönyvtárt alapított, melyhez *Császka* György kalocsai érsek és *Troll* Ferencz pécsi kanonok 100 – 100 frttal járultak. A könyvtár 160 kötetet számlál és a lakosság által buzgón használtatik.

1892 óta r. k. jellegű, magyar nyelvű kisded ovoda is van, mely a szépen megindult magyarosodásnak legbiztosabb előmozdítója. Az ovoda eddig még bérházban van, de a község bírja *Császka* György érsek írásbeli ígéretét, hogy saját költségén megfelelő épületről fog gondoskodni. Mint óvónő *Czéh* Janka van alkalmazva.

Klobusiczky Ferencz kalocsai érsek 1754-ben kibővítette az 1728-ban épült templomot és terjedelmes érseki kastélyt is építtetett, melyben utódjai jó ideig laktak. *Klobusiczky* Péter érsek kiválóan kedvelte e községet és jelentékeny áldozatokat is hozott felvirágoztatására. Így 1823-ban 11 szobából álló emeletes plébánia-lakot emeltetett 20 ezer frt költséggel; sőt szándéka volt a plébánia javadalmát a közelfekvő *Kall* pusztával megnagyobbítani és valóságos prépostságra emeltetni. De ebbeli szándékát megghiúsította bekövetkezett halála. A templomot 1879-ben *Haynald* Lajos érsek 20 ezer frt költséggel bővítette. Míg a templom külsejéről az érsek mint kegyúr gondoskodott, addig a templom belsejét a község szülöttje és maecenása: *Troll* Ferencz pécsi kanonok ritka áldozatkészséggel csinosította, úgy hogy a templom a legszebbek közé tartozik az egyházmegyében. A templom közvetlen szomszédságában levő gyönyörű kálvária *Márkus* Lajos pléb. buzgólkodásának köszönhető. A kálvária fölépüléséhez *Antunovich* János kalocsai nagyprépost 2 ezer frttal járult. *Kleiner* Adolf, mint 15. plébános 1889 óta működik a községben.

Kis-Hegyes.

Cothmann 1763. jelentésében Veliki- (Nagy) és Mali- (Kis) Hegyes, mint telepítésre alkalmas pusztákról, tesz említést. Már akkor is volt néhány lakosa, kik egyházilag To-

polyához tartoztak.¹⁾ A 60-as évek vége felé különböző vidékekről, de leginkább Hont- és Nógrádmegyéből származó magyarok telepedtek itt le, kik az 1776. második telepítés alkalmával önálló plébániát is nyertek.²⁾ A lakosok száma 1783-ban már 1479 volt.³⁾

Mint első kántortanító *Vargai József* említették 1782-ben, kinek javadalmához $\frac{1}{2}$ telek föld is tartozott. 1795-ben, az új isk. épület emelése alkalmával, a kántortanítói állás szét lett választva és tanítóul *Farkas János* jelöltetett ki. Ennek javadalmához csatoltatott a $\frac{1}{2}$ telek föld. *Farkas Antal* és *Zsigmond* után 1846-ban *Blázek József* lett tanítónak megválasztva, kinek fizetését 80 frttal megjavította a község azon kötelezettséggel, hogy önálló osztályvezetésre képes segédet tartson. Így már bizonyosan 2. tanterem is volt, melyben kezdetben segédek, 1853 után 1. tanítók tanítottak. Mint ilyen *Bódy György* lett megválasztva, ki még jelenleg is itt működik.

A népoktatási törvény hatása folytán 1870 és 73-ban egy-egy, 1881 és 94-ben ismét egy-egy tanítói állást szervezett a község és így jelenleg 6 tanerő működik a községben. A legutóbbi állásra a kántor lett megválasztva. Így az egy századon át külön álló kántorságot ismét egyesítették a kántori állással.

1886-ban a legelő elkülönítés alkalmával a kincstár a 2. és 3. tan. állás javadalmához 15—15 hold földet csatolt, mely a r. k. iskolára van telekkönyvezve.

Balassy Endre pl. 1876-ban a község hozzájárulása mellett a templompénztár terhére két tantermet és 1 tanítói lakást építtetett, melyhez ő maga is 748 frttal járult. Midőn az isk. épület 1885-ben leégett, ugyancsak az ő közbenjárására ismét a templompénztár fedezte a 2800 frtnyi költséget. A temetők jóvedelméből 6000 frtos alapot is létesített. A temetők jóvedelmét és részben ez alap kamatait az 5. tanító díjazására fordítja. Ugyancsak a templompénztár terhére épült 1888 és 91-ben 1800 frt költséggel 2 tan. lakás is.

Botka Mihály volt pléb. iskolai tankönyvek beszerzésére 580, a szegény gyermekek felruházására 1900, a szegény elagottak részére 1800, és kórházra 500 frtos alapítványt tett, miáltal a község háláját a legnagyobb mértékben kiérdemelte.

¹⁾ Pléb. levéltár. ²⁾ Grosschmid i. m. II. f. 95. l. ³⁾ Katona i. m. I. k. III. l.

1872-ben hosszú küzdelem után az iskolák elközösztettek. Azonban *Balassy* Endre pl. kitartása folytán 1875-ben ismét felek. jelleget kaptak; miután az összes földek és épületek — az egyik tanítói lakás kivételével — a r. kath. iskola-alapra vannak telekkönyvezve. Az 1810 □ ölnyi faiskolából az iskolának szánt terület szántóföldnek van használva.

A tantermek felszerelése teljes, az iskolalátogatás a téli időben rendes. A gyermekek az 1. és a három felső osztályban nemileg el vannak különítve és magyar nyelven nyerik az oktatást.

Jelenleg működnek: *Bódy* György (409 frt, 15 h. föld, lakás), *Karasz* Sándor (298 frt, $\frac{1}{2}$ t. föld, lakás), *Szőrfi* Ödön (280 frt, 15 h. föld, lakás), *Bene* Róza, *Köröskényi* Ilona és *Greiner* József (400 frt és lakás).

A község pénztézeteiben *Karasz* mint igazgató, *Szőrfi* mint könyvelő szerepelnek. *Greiner* mint kántornak ezenfelül 500 frt fizetése van.

Az 1769-ben vert falból épült templom helyére 1788-ban a mostanit nyerték, melynek egyszerű belseje szép felszereléssel bír. Mint 7. plébános 1866 óta *Balassy* Endre cz. kan. működik a községben.

Hodságh.

Hodságh keletkezését *Grosschmid* 1748-ra, *Fridrik* Tamás és mások 1753-ra teszik. Ezek szerint 1753-ban Németország *Goldschirr* nevű falujából 7 család vándorolt ide, kik onnan a kendermagot is magukkal hozván, s az első termelési kísérlet fényes sikerén fölbuzdulva a földművelésnek ezen ágára fordítják még ma is legfőbb gondjukat. Ezek kunyhókban laktak. Midőn azonban számuk egyre gyarapodott, a kincstár négy fő- és ugyanannyi mellékutczába osztotta őket. Vert falból templomot és iskolát maga a község emelt.¹⁾ *Cothmann* 1763. jelentésében ez áll: „... mert miután 1756-ban ezen helyet, melyben akkor csak mintegy 20 igen díztelen, ronda rácz kunyhó volt, egy német telep számára kiszemeltem és *Redl* kamarai biztosra bízam: most valóban semmi kellemesebb látványm nem lehetett, mint ezen igen szépen berendezett új falut látnom.“

¹⁾ Ism. szerző: Entstehung Hodságh's Zombor 1869. 18. l.

Plébániát 1759-ben szervezett az érseki hatóság. A rendezett viszonyok következtében oly hirtelen szaporodott a község lakosságban, hogy 1762-ben már 260 családot számlált¹⁾.

A község első tanítója *Plondo* József csekély fizetésén kívül egy szobából álló lakással bírt. Utódjai — *Schlagetter* József, *Natter* György és *Boeser* János alatt — a fizetés évről-évre emelkedett. *Hengl* József alatt 1806-ban a kántortanító javadalmához $\frac{1}{2}$ telek föld is csatoltatott.

1824-ben már két tanterem állt a népoktatás rendelkezésére. A kántortanító két segédtanítóról tartozott gondoskodni; miért a község *Resch* Lőrincz fizetését jelentékenyen felemelte. Resch 47 évi működése után az ő állását *Leschediczky* János foglalta el, ki mint tanító és kántor egyaránt kiváló érdemeket szerzett. Alapos szakképzettségével, egyéni nemes tulajdonságaival a község kegyeletes megemlékezését, kartársainak hálás elismerését egyaránt kiérdemelte. Mint a Kúla-vidéki tanító-egyesület alelnöke az egyleti életben is jelentékeny szerepet játszott. Mint kántor kiváló zeneismereteivel az egész megyében ismert névvel bírt. 1880-ban bekövetkezett halála után *Wenk* Benedek foglalta el állását, ki mint osztálytanító már 22 éve működött a községben.

A segédtanítói intézmény beszüntetése után 1858-ban a 3. és 1870-ben a negyedik állás szerveztetett, melyen kezdettől fogva *Laczus* Béla működik. 1887-ben a régi iskolaépület helyén ktanítói lakással és négy tanteremből álló pompás épületet emelt a község 18 ezer frt költséggel, melyhez a telek kibővítésével 1894-ben még két tanterem csatoltatott s így 6 terem egy tető alatt, egy ezekkel átellenben van elhelyezve.

Az épület nagy méreteinél, egyöntetűségénél fogva a legjobb benyomást teszi a szemlélőre s díszére válik a különben is igen szépen épült községnek. A tantermek minden tekintetben teljesen megfelelőek s a legczélszerűbb szellőztetési készülékekkel ellátvák. 1894-ben majdnem 300 frt értékű új tanszerekkel lett az iskola ellátva; úgy, hogy e tekintetben is kielégíti a legkényesebb igényeket is. Nagy hátránya az épületnek, hogy oly csekély udvara van, mely nem hat, de egy tanterem mellett is kevés volna.

Van 40 kötetből álló iskolai könyvtár, melynek gyarapítására évenként 10 frtot fordít az iskolaszék. A büntetés-

¹⁾ Katona i. m. I. k. III. l.

pénzekből befolyt 150 frtos alapítványnak kamatait a magyar nyelvben legszebb előmenetelt tanusító német tanuló kapja. A legelő elkülönítés alkalmával 1872-ben a kincstár 14 kat. holdból álló iskola-alapot hasított ki, mely a r. k. iskolára van telekkönyvezve és annak fentartására fordítatik. Az 1900 □ ölnyi faiskolát közs. kertész kezeli.

Az iskolalátogatás rendes; tannyelv a német-magyar. A gyermekek az alsó három osztályban vegyesen, a három felsőben nemileg elkülönítve vannak.

Az eddigiekből látható, hogy e község különös gondot fordít iskoláira. De nemcsak azok külső, impozáns voltára fektet súlyt, hanem tanítói tisztességesebb ellátásáról is gondoskodott. Így 1870-ben 300 frtról 400 frtra, majd 1874-ben 500 ftra emelte a tanítók fizetését.

A községben — mint kerületi központban — uralkodó élénk iparnak és kereskedésnek kifolyása azon sok egyet és társas kör, melyekben a tanítók részint fizetési szint tiszteletbeli állásokat foglalnak el. Így az önzegélyző szövetkezetben *Fogl* mint igazgató 300, *Laczus* mint pénztárnok szintén 300 frtot élvez; a halotti társulatoknál *Wenk* és *Fogl* 60—60 frtot, *Schneider* és *Brandecker* 20—20 frtot kapnak.

1879 óta magánosok által fentartott ovoda és 1887 óta két osztályú ipariskola is van, melyben *Brandecker* és *Schneider* tanítanak; előbbi 130, utóbbi 100 frt fizetéssel. *Schneider* mint ipartest. jegyző ezenfelül 136 frtot kap.

Jelenleg működnek: *Wenk* Benedek (300 frt, $\frac{1}{2}$ telek föld, díszes lakás), *Fogl* Mihály (33 éve), *Laczus* Béla (25 éve), *Brandecker* István (15 éve), *Schneider* Ferencz (8 éve), *Lorencz* József és *Leszmeister* Antal (egyenkint 500 frt fizetéssel).

A telepítés alkalmával vert falból épített imaház helyett 1764—67-ig a kincstár új templomot emelt, melynek építésénél a község lakói oly ritka áldozatkészséget tanusítottak, melyről Cothmann elragadó szavakban, a legmelegebben emlékezik meg. A jelen század elején a lakosság gyors szaporodása folytán e templom is kicsinynek bizonyult; miért új, nagyobb templomot kértek a kincstártól. A templom kibővítésére 1811-ben 8525 frt 25 krt kaptak, mely összeg 1816-ban 27,599 frt 43 krra emeltetett. Miután ezen összeggel sem lehetett óhajuknak megfelelő templomot emelni, *Schmausz* János apatini építésszel tervet készíttettek és elhatározták, hogy ennek kiviteléhez szükségelt sokkal na-

gyobb összeget saját erejükből fedezik. Oly áldozatkészséget tanusítottak ez alkalommal is, hogy a hiányzó 80,931 frt 97 krt egy év lefolyása alatt összegyűjtötték és már 1818-ban hozzáfogtak a templom építéséhez, mely 1821-ben lett beszentelve. A templom 3 tornyával, impozáns külsejével, építészeti stíljével idők folytán annak belső felszerelése, elhanyagoltsága éles ellentétben volt. A község új lelkészének — *Fuchsz József* — ez rögtön feltűnt és szokott buzgóságával látott hozzá, hogy a templom külseje és belső felszerelése között az összhangot helyre állítsa. *Greiner* és *Altenbuchner* czéggel 1895-ben 10 ezer frt költséggel kifestette, mely összeghez hívei 1667 frttal járultak, a többi a templompénztár fedezte. Ugyanekkor a belső átalakításra és felszerelésre 2542 frtot fordítottak. A beszerzett tárgyak között említésre méltó a díszes lourdesi Mária szobor, továbbá Jézus szt. szíve és Mária szeplőtelen szívének szobrai. A 7 lépcsővel magasabban fekvő szentély márványoszlopaival, a tágas hajó és ebben *Szirmai* tanár remek festményei bámulatra ragadják az embert.

A temetőben levő díszes kápolna kegyes adományokból, sírhelyek után befolyt összegekből újra épült és 1895-ben díszesen ki lett festve.

Az 1838-ban elhunyt *Schvinghammer* Ferencz plébános a szegények részére 1050, az új plébánosok számára 1138 frtos beruházási alapot és a plébánosok haszonélvezetére a karavukovai határban 2230 □ öl földet hagyományozott.

Mint 10. pléb. 1894 óta *Fuchsz József* működik, kinek kiváló ügybuzgóságától egyház és iskola igen sokat várhat.

Horgos.

Horgos azon egyetlen Csongrád megyei község, mely a kalocsai egyházmegyéhez tartozik. A jelen század utolsó negyedéig a Kárász család birtoka volt. 1770-ben lett kath. magyarokkal betelepítve. A telepítés rohamosan történhetett, mert 1798-ban már 2054 lakosa volt.¹⁾

Plébániát 1775-ben nyert, egy év múlva pedig, vert falból épült templomot. 1783-ban *Radics* Gergely említtetik mint kántortanító, kinek 76 frtból álló fizetése volt. Gyors egymásutánban követték őt *Jelencsics* József, *Hajós*

¹⁾ Katona i. m. 112. l.

Antal és *Bolodry* Antal, míg az 1810-ben választott *Jakus* Mátyás hosszabb ideig működött a községben.

1839-ben új iskolaépületet emelt a község, 1840-ben pedig a kántorságot elválasztotta a tanítói hivataltól. Mint tanító *Varga* József, mint kántor *Pálinskás* Mihály említetik a Can. Vis. jegyzőkönyvében. A $\frac{1}{2}$ telek földről most van először említés téve, és a kántor javadalmához tartozik.

A községben jelenleg 6, a községhez tartozó szállásokon 2 tanítói állás van szervezve. Az iskolaépületek megfelelőek, a tantermek felszerelése kielégítő, az iskolalátogatás azonban nagyon hanyag. Van két holdas faiskola, mely, a község kezelése alatt, elhanyagolt állapotban van. A 28 kat. holdnyi iskola-alap jóvedelmét az iskolák fentartására fordítja a község. Az iskola jellege 1871-ben községi lett. A tannyelv magyar.

Fehérváry *Károly* Karolina, ki Amerikában hunyt el, 100,000 frtot hagyományozott a községnek egy árvaházra, melyet a folyó évben föl is építenek; az árvák nevelése apácákra lesz bízva.

Mint tanítók működnek jelenleg: *Horváth* Ferencz (440 frt, 18 hold föld), *Kozma* József, *Benei* Antal, *Tomkó* János (400 frt, 7 hold föld, lakás), *Czinner* József, *Szabadka* Ferencz (400 frt, 4 hold föld, lakás), Kovácsné *Schönberger* Mária és *Otty* Lujza (460 frt).

Az 1776-ban épült templom 1889-ben lett restaurálva. 1886 óta *Pákolicz* János a község plébánosa.

Jankovác.

A Jánosi név alatt a 14. és 15. században előforduló helység Pesty, Iványi és Stelczér szerint azonos a mai Jankováczzal, mely vélemény Csánki szerint határozottan téves. Szerinte a mai Jankovác vidékén Jánosi nevű helységről soha egyetlen szó sincs.¹⁾ 1649-ben „Jancovacz“ sz. György templomával létezik.²⁾ A mai Jankovác Magyarország felső megyéiből lett telepítve 1733-ban.³⁾

A telepítés évében vert falból és náddal födött kápolnát (imaházat) építettek a lakosok és önálló plébániát is kérlelmeztek. Kántortanító is volt már az első évben a köz-

¹⁾ Csánki i. m. II. k. 202. l. ²⁾ Ferrendzin Acta Bosnae 467. l.
³⁾ Grosschmid i. m. II. f. 95. l.

ségben, aki egyúttal a jegyzői teendőket is végezte. Az 1738. Canon. Visit. szerint az egyházi hatóság meghagyja, hogy a tanító fizetését megjavítsák. Rendes iskolaépület azonban még ekkor sincs. A nép szegénységére való tekintettel azt mondja a rendelet, hogy most nem is kell iskolát építeni, hanem ha az új templom felépül, a mostani imaházat alakítsák át a lakosok iskolának. 1756-ban van már külön iskola; a tanító fizetése is meg van javítva, és nem végez jegyzői teendőket. *Atkary* György a kántortanító, ki Rethorikát végzett. Segédje részére a község 1765-ben „45 Rh. frtot resorvált.” 1783-ban *Baldsi* István, 1788-ban *Almásy* József követte, kinek javadalmazásához a kincstár 1803-ban $\frac{1}{2}$ telek földet csatolt.

1813-ban szervezte a község a második tanítói állást 160 p. frt, 104 pozs. kétszeres, 8 öl fa és a kántortanítótól elvett $\frac{1}{2}$ telek föld illetékkal. 1818-ban új iskolaépületet emelt a község, 3 tanteremmel és 2 tanítói lakással. Egy tanteremben a kttanító a leányokat, két tanteremben a tanítók a fiukat tanították. A 3. tanító fizetése 100 p. frt, 30 pesti mérő kétszeres, 5 öl fa és lakásban lett megállapítva.

A lakosság és a tankötelesek folytonos szaporodása daczára újabb állásokat nem szervezett a község, míg 1855-ben Duhony ker. főnök parancsára új iskolaépületet emeltetett, 3 tanteremmel a fiuk részére; a régi épület 3 tantermét meghagyván a leányok részére. Így egyszerre 3 új tanítói állást is szervezett és 6 tanítóval bírt a község, mely számmal az egész egyházmegyében alig néhány község dicsekedhetett 1855-ben.

1874-ben a túltömöttség megszüntetése végett a fiuk részére a 4., végre 1887-ben az 5. tanítói állás lett szervezve.

Dr. Boromisza Tibor pléb. és *Nagy* József földműves buzgó utánjárása folytán a régi leányiskola helyén 1881-ben épült fel a zárdaiskola 5 tanteremmel s az ennek vezetésére meghívott „Miasszonyunkról nevezett iskolánénék” kényelmes lakosztályával. *Ilaynald* Lajos kalocsai érsek 6000 frttal, *Kubinszky* Mihály kanonok 1000 frttal, *Boromisza* Tibor plébános 500 frttal, a község pedig 13 ezer frttal járult az építési költségek fedezéséhez. A zárda belső berendezését is *Kubinszky* Mihály vállalta magára. Az öt tanerő ellátására s a leányiskola fentartására a község évenként 1800 frtot fordít. Ugy a zárda, valamint a fiúiskola, a féltelék föld, egy tanítói és kántortanítói lakás a „róm. kath. iskola” czímnél van telekkönyvezve.

A tanítók fizetésének jelentékeny része 1872-ig különféle terményekből állott. Ekkor a község által megváltva, fizetésük 600, illetőleg 400 frtban lón megállapítva. Az első tanítói álláshoz kapcsolt $\frac{1}{2}$ telek föld azonban ezután is megmaradt. A tanítók közül *Gyetvay* András, ki 44 éven át a legnagyobb szorgalommal tölté be hivatalát, 1877-ben nyugdíjaztatása alkalmával Ő Felsége által a koronás ezüst-érdemkereszttel lón kitüntetve. Hogy kötelességeinek teljesítésében mily lelkiismeretes volt, bizonyítja a nevéől elnevezett alapítvány, melyről alább van szó. *Sabjányi* Jenő a függetlenségi, s kath. polgári körök alakítása, *Zámbo* Ignác a selyemtenyésztés meghonosítása által tűnik ki.

A tantermek felszerelése teljesen megfelelő. Az iskolátogatás a tavaszi és őszi idényben hiányos; miután a szőlőtermeléssel és állattenyésztéssel foglalkozó nép ez időszakban a gyermekek segédkezését alig nélkülözheti. 1875 óta a fuiskolával kapcsolatban 1 holdnyi faiskola van, melyben a gyermekek gazdasági oktatása történik. A faiskola *Vörös* Lajos tanító kezelése alatt van, ki ennek fejében a jövedelem felét élvezi, míg másik fele az iskola vagyonához csatoltatik. Az ezen úton keletkezett alap jelenleg 1221 frtot tesz, és az iskolaszék kezelése alatt van.

Ugyancsak ide csatoltatnak a mulasztások miatt kiszabott pénzbüntetések is. A kamatok a tőkéhez tétetnek és csak oly iskolai kiadások fedezésére szolgálnak, melyek a községtől ki nem eszközölhetők.

Jankovics Márton volt plébános 1847-ben 420 frtot tett le oly célból, hogy a kamatok tanszerek beszerzésére fordíttassanak. *Molnár* János kalocsai kanonok, volt plébános 1869-ben 400 frttal gyarapította ez alapítványt, mely jelenleg 2446 frtot tesz.

Dr. Boromisza Tibor kalocsai kanonok, volt jankováci plébános *Gyetvay* András tanító iránti elismerésének és szeretetének óhajtván kifejezést adni, *Gyetvay*nak az érdemkereszttel való kitüntetése alkalmával az ünnepély színhelyén 100 frtos alapítványt tett azon célból, hogy a kamatok $\frac{2}{3}$ -ad része szegény gyermekek felruházására, $\frac{1}{3}$ -ad része pedig a tőke növelésére fordíttassék. Az alapítványt, hogy az ünnepelt tanító neve örök emlékezetben maradjon, „*Gyetvay András alap*“-nak nevezte el, melynek gyarapításához mindjárt maga *Gyetvay* 100, dr. *Holländer* Adolf közs. orvos 200, *Mezei* Péter 50, *Kuthy* Mihály ügyvéd 40, *Madzinyi* János gyógyszerész 20, *Szűcs* Lajos jegyző 15 frttal és többen kisebb összegekkel járultak. *Dr. Boromisza* Tibor

25 éves papi jubileumának emlékére 500 frttal, és Jankovác lakosaitól való elbúcsúzása alkalmával 400 frttal, így összesen 1000 frttal gyarapította az általa létesített alapot, mely jelenleg 2112 frtot tesz ki. — *Tüske* Ilona 100 frtos alapítványt tett az apáczaiskolák felszerelésére. — *Csincsák* Verona 200 frtos alapítványának kamataiból a szegény iskolás gyermekeket segélyezik.

A jelenlegi tanítók a következők: *Vörös* Lajos (200 frt, $\frac{1}{2}$ telek föld, 50 frt lakbér, 1 hold föld), *Török* Ferencz, *Hazafi* József (400 frt, lakás, 1 hold föld), *Katona* József és *Szilágyi* Mária (400 frt). A leányiskolában az iskolanénék tanítanak. A községben 4 nagy és virágzó olvasó-egylet van, melyek közül egy még 1848 előtt alakult. Ezen kívül a lakosság nagy számmal járát politikai, gazdasági és szőlőszeti lapokat, mi kétségkívül a jól vezetett népiskolának, a nép tanulásvágyának az eredménye.

Az 1733-ban épült imaház helyére 1746-ban épült az első ideigl. templom. Az 1788-ban emelt jelenlegi templom egyszerű, de felszerelése gazdagnak mondható. Drága és szebbnél-szebb miseruhákkal van ellátva. A szt. Annát ábrázoló gyönyörű főoltárképet Rómában élő hazánkfia, *Szoldatics* Ferencz festette 5000 frtért. A kálvária-temető közepén dombtetőre épített díszes kápolna és stációk a hívek áldozatkészségét tanusítják. A 2100 frtos szt. Háromság és számos kőszobor szintén a hívek áldozatkészségének tanujelei. Mint 12. plébános *Klanszky* Ferencz 1893 óta működik a községben.

Kéles.

Egyházilag Jankovácchoz tartozik Kéles, érsekuradalmi pusztá. Van itt az uradalmi cselédség részére az uradalom által fentartott tanyai iskola, melyben *Keresztes* Erzsébet 306 frt fizetés és lakás mellett működik.

Kis-Szállás.

Báró Puthonné és San Martino örököseinek tulajdonát képező terjedelmes földbirtok. Egyházilag szintén Jankovácchoz tartozik, politikailag 1871 óta önálló községet képez. Már a 40-es években alkalmazott itt az uraság egy tanítót. Midőn az uradalmi cselédség a belterjes gazdálkodás fejlesztése folytán egyre szaporodott, 1873-ban egy második tanítói állást is szervezett. Ezen tanító két majorban tartja felváltva előadásait olyformán, hogy délelőtt az

egyik, délután a másik majorba megy. A r. k. jellegű iskolát teljesen az uradalom tartja fenn. Az iskolalátogatás a majorok szétszórtságánál fogva különösen a téli időszakban nagyon hiányos. A tantermek felszerelése meglehetősen, tannyelv a magyar. Külön iskolaépület eddig még nincs, tantermekül a régi uraságok volt lakházai szolgálnak. Ezekben vannak a tanítók lakásai is. Egy új, a követelményeknek teljesen megfelelő iskolaépület emelése folyamatban van.

Mint tanítók működnek 460 frt fizetés, lakás és fűtés mellett *Bukovy Ferencz* és *Kegler Ferencz*.

Az uraság 1873-ban csinos kápolnát emeltetett, melyben az uraság ottlétekor vasárnaponként szentmise tartatik.

Józseffalva.

Zsablya néven már a múlt században is jelentékeny szerb község volt. A század vége felé ide települő r. k. magyarok a titeli plébániához tartoztak, míg 1805-ben önálló plébániát nyertek. A katonai határőrvidékhez tartozván, iskoláit is a katonai hatóság látta el. A katonai határőrvidék megszüntetése után a kath. gyermekek egy ideig a szerb tannyelvű községi iskolába jártak, míg *Haynald Lajos* érsek katolikus felekezeti iskolát nem létesített. *Schöner József* volt az első tanító, ki az eddig a harangozó által végzett kántori teendőket is elvállalta. A katolikusok szaporodása folytán 1888 és 93-ban ismét szervezett a hatóság 1—1 tanítói állást; az első két állást a hitközség, az utóbbit a megyei nagypénztár látja el fizetéssel. A tantermek felszerelése és az iskolalátogatás hiányos. Jelenleg működnek: *Flittner Dénes* (400 frt), *Kovács Béla* és — — — — —, egyenként 350 frt fizetéssel.

Az egyszerű templom 1826-ban épült. Szegényesen van felszerelve. *Szabó Pál* a 7. pl. a községben s 1889 óta működik itt.

Kalocsa.

Történeti emlékeink Kalocsára vonatkozólag a 11. századnál nem nyúlnak előbbre. E században azonban már

Kalocsa igen népes és — a Dunával az akkor még hajózható Vajas által lévén összekötve — igen élénk kereskedelmi város is volt: legalább erre kell következtetnünk első királyunk, szent István ama intézkedéséből, hogy Kalocsán püspöki széket emelt.¹⁾ Ettől kezdve a város története szorosan egygyéforrott az érsekség történetével. Így találjuk ezt a legújabb időkig. Ebből kifolyólag Kalocsa többször volt országos eseményeink színtere. Így a magyar főpapok 1318-ban Kalocsán tartották ama nevezetes nemzeti zsinatot, melyen az egyház jogainak bitorlói ellen együttesen emelték fel tiltakozó szavukat.²⁾

Középkori szokás szerint a káptalanhoz tartozó káptalani iskola, mi a mai középiskoláknak felel meg, lón már a középkorban is a Duna-Tisza-köz tudományszomjas fiatalságának találkozó helyévé.³⁾

Érsekeinek köszöné Kalocsa nevezetesebb épületeit már a középkorban is: első székesegyházát *Asztrik*, a város első főpapja, a másodikat *Ugrin* érsek a XIII. század elején építteté az előbbi helyére.⁴⁾

A gyászos emlékű mohácsi ütközet után a Duna s Tisza közén Buda felé felvonuló török sereg pusztításaiban Kalocsát sem kímélte meg: székesegyházát azonban sértetlenül meghagyta, mígnem az 1602-ben Buda sikertelen ostromától visszavonuló kálvinista hajdúk lerontották.⁵⁾

E szomorú időkben Kalocsa lakóinak egy részét fogóságba hurcolták, más része elmenekült a pusztító törökök elől; nem csoda, ha Kalocsa s környékének lakossága igen megfogyott. E hiányt az uralkodó török azzal pótolta, hogy bunyevácokat telepített Kalocsa környékére, kik az itt talált kevés számú magyarokat csakhamar saját nemzetiségükbe, saját szokásaikba olvasztották be úgy, hogy a törökök kiűzetése után, a hazafias *Patachich* Gábor érseknek pénz- és botbüntetés terhe alatt kellett megtiltania az illyr nyelv használatát.⁶⁾

A török uralom alatt egy érsek sem székel Kalocsán. A törökök kiűzetése után az érsekek egymásután látogatták meg székvárosukat, s a legnagyobb erővel láttak az új — most már harmadik ugyanazon a helyen — székesegyház felépítéséhez. A székesegyházat követték: az érseki palota, a papnevelő intézet, a káptalani épületek stb. melyek örök időkre hirdetik Kalocsa érsekeinek a város

¹⁾ Katona i. m. I. 68. ²⁾ U. o. 352. l. ³⁾ Századok. 1896. 317. l. ⁴⁾ Henszlmann: Die Grabungen des Erzbischofs in Kalocsa. 61. l. ⁵⁾ Katona i. m. 71. ⁶⁾ U. o. 72. l.

szellemi és anyagi jólétének előmozdítása érdekében hozott áldozatait.

Föltehetjük, hogy a plébánia szervezése alkalmával 1702-ben az alkalmazott kántor a gyermekek tanításával is meg lett bízva; ámbár erről határozott adataink nincsenek, mert az egyházvizsgálatokról felvett jegyzőkönyvek vagy hiányzanak, vagy, a mi valószínűbb, ily vizsgálatok Kalocsán nem tartattak oly sűrűn, mint az egyházmegye egyéb községeiben. Az első meglévő Can. Visit. 1738-ról szól, mely szerint a kántortanító 10 Rh. frt fizetés és stola mellett egy segédet is tartott. Nevét sem ez, sem az 1743. jegyzőkönyv nem említi.

Az 1761. évben tartott missió alkalmával, a meglévő névjegyzék szerint, Kovács Ferencz, mint a város iskola-mestere és orgonása, a „Tanító-Társaság” tisztjei között mint Coadjutor szerepel. 1763-ban az előjáróság Kalmár Pál iskola-mesterrel és orgonással szerződést kötött, mely szerint a praeceptorokkal együtt „Böcsületes Város részéről 60 Rh. frtot, a Templom részről 10 Rh. frtot” kap. Terménybeli járandóságai is voltak, melyek között a praeceptorokkal együtt 2 pár uj csizma és 2 fejelés is előfordul. A templomi szolgálaton kívül kötelessége volt: „Az iskolákban naponkint járó férfi és leány gyermekecskéket a Keresztinyi tudományban, annak utánna más szükséges dolgokra, úgy mint írnyá, számvetésre stb. tanítani”. Hogy a gyermekek tanítása könnyebben menjen, a két segéddel együtt hárman tanítottak naponkint. Vajjon egy vagy két teremben történt-e a tanítás, nem tűnik ki világosan a szerződésből.

Az 1777-ben kiadott Ratio Educationis értelmében miután a városban már gymnasium létezett, egy három tanítóval bíró elemi főtanoda szervezése vált szükségessé. Erre hivatkozva, a m. kir. Helytartótanács 1788-ban 47,763. sz. leiratában arra kéri a kalocsai érseket, hogy — miután a város a két tanító beállítására hajlandónak nyilatkozott — a 3. tanító részére szükséges 110 frtnyi összeget magára vállalni szíveskedjék. Egyben arra kéri az érseket, hogy az 1786-ban kötött és jóváhagyott szerződés értelmében a tantermek és tanítói lakások fűtésére ígért évenkénti 24 öl fát a jövőben is kiszolgáltassa. Ez arra enged következtetni, hogy a városi elemi iskolák az új szabályzat értelmében 1786-ban rendeztettek és két külön tanítóval láttattak el; miért a kántori állást is akkor különíthették el a tanító-ságtól.

A kalocsai érsek a Helytartótanács rendeletére 1789. aug. 8-án adott válaszában, hivatkozással arra, miszerint az itteni latin iskolát az előírt kiadások, és így költséges volta mellett korántsem látogatják annyian, hogy az elemi iskolában a 3. tanító beállításával az érsek terheltebbé; mindazonáltal, nehogy ez kibúvásnak vétesse, hajlandó a 3. tanító részére szükséges évi 110 frtot kiutaltványozni, azon kijelentéssel, hogy a 3. tanítói állás beszüntetése esetén az érsekség ezen teher alól fölmentessék.

E szerint tehát már 1789-ben 3 tanítóval bíró elemi főtanoda volt a városban, melyben a latin és német nyelv mint rendes tantárgy fordult elő.

A tanügyre vonatkozó adatok fonala itt megszakad és csak a Helytartótanács 16,159. sz. rendelete folytán 1827-ben hozott közgyűlési határozat ad az iskolák állapotáról némi felvilágosítást. A város tanácsa kijelenti, hogy a város népségének szaporodása folytán hajlandó az iskolát egy tanítóval szaporítani és illendőnek találta azt is, hogy a leány iskolát a gyermekekétől elkülönítse; miért elhatározza, hogy a jövőben a fiuk részére két, a leányok részére egy tanító legyen. Ez utóbbi, feleségével együtt, a leányokat úgy a tudományban, mint az asszonyi munkában nevelje és oktassa. A tanítók fizetése 200 frtban lőn megállapítva. Az érsekuralalom által a tanítók részére adatni szokott 24 öl fának felvágatását és hazaszállítását azonban megtagadta a város.

„Hivatkozással arra, hogy a városi professorok a minor parva, vagyis grammaticális első osztályt is tanították; holott csak az elemi osztályok professorainak tartása illeti a várost: professorainkat a minor parva Classisnak tanításától felmentetni kívánjuk; annyival inkább, hogy csak 1800-tól viseli e terhet a város, azelőtt pedig a piaristák tanították a minor parvát.“

A tanítók száma tulajdonképpen így nem szaporodott, mert a grammaticális osztály megszüntetése illetve a gymnasiumhoz való áttétele folytán két tanító most a fiuk, egy pedig a leányok tanításával foglalkozott.

1829-ben az érsek jelentékeny anyagi támogatása mellett a város emeletes új iskolaépületet emeltetett, melyben a kántori és 3 tanítói lakáson kívül 3 tanterem és 1 tágas rajzterem volt. 1832-ben Nagy Gergely, Mikó Imre és Talley József voltak a tanítók. Előbbi kettő mint rend. tanító 500 v. frtot, utóbbi mint altanító 200 frtot élvezett. A rajziskolára 300 frtot fordított a város. A tanítók az érseki ura-

dalomtól egyenkint 8 öl fát kaptak; a tantermek fűtésére pedig 12 öl lágú fát adott az uradalom.

Az 1855. Verordnung értelmében a fiuk részére a 3. főelemi osztály szerveztetett, míg a leányok részére még mindig csak 1 osztály volt. Az 1829-ben szervezett rajziskola későbbben be lett szüntetve.

Miután 1856-ban a tanulmányi alap terhére a városban kath. tanítóképző állíttatott: szükségessé vált egy 4 osztályú főelemi mintatanodának szervezése. Ennek keresztülvitelére a Helytartótanács 1858-ban 27,735. sz. a. azon megjegyzéssel szólítja föl az igazgatóságot, hogy ha ez a szervezés a következő évben nem történik, úgy az elemi iskolából senki sem léphet sem a gymnasiumba vagy reáliskolába, sem a tanítóképzőbe. A rendelet nem maradt hatás nélkül; mert már 1859-ben szervezte a város a négy tanítóval bíró elemi főtanodát, mely — miután a képezde gyakorlati iskolájául is szolgált — minta-főtanoda nevet viselt.

A gyermekek száma az első osztályban annyira megsaporodott, hogy 1863-ban már 260 növendéke volt. Ezért a tanulók egy része — kezdetben a tanácsteremben, későbbben bérelt helyiségben — egy képezdei növendék által taníttatott; míg 1865-ben a város eperhádi részén a szegényebb és távolabb levő gyermekek részére fiúiskolát állított a város, hol 200 frtos fizetéssel segédtanítót alkalmazott. Az 1868-ik évi törvény új alapra fektetvén az elemi tanügyet, a minta-tanodából egyszerű elemi népiskola lett.

Midőn 1860-ban a Miasszonyunkról nevezett iskolánék letelepedtek Kalocsán, a belvárosi elemi iskolai leányok tanítását átvették. Így a belvárosban csak a fiuk maradtak a tanítók vezetése alatt. (Lásd a „Miasszonyunkról nev. iskolánék” fejezete alatt).

A belvárosban, a gyermekek nagy számára való tekintettel, 1869-ben szervezett a város egy új tanítói állást, és felállította a párhuzamos első osztályt. Az eperföldi városrészben 1886-ban egy nő-, és 1888-ban még egy férfitanítói állást szervezett.

A város nagy terjedelménél fogva 1891-ben három tanügyi kerületre lőn felosztva, mely alkalommal az újvárosi kerület számára egy vegyes I. és II. oszt. tanítói állás szerveztetett. Így a városban 9 tanerő működik; a városi plébániához tartozó Negyven pusztán egy pusztai tanítói állomás van rendszeresítve.

Az 1828—29-ben emelt belvárosi iskolaépületet dr.

Haynald Lajos kalocsai érsek a Jézus-társasági atyák részére 1884-ben a várostól átvette és helyette, vele szemben, egy díszes emeletes palotát emeltetett 5 tanteremmel, tanácsteremmel és mögötte 3 tanítói lakással és ezt a városnak a régi iskolaépület fejében átadta.

1860-ban az úrbéri egyezség alkalmával az érsekségre a meglévő 4 tanítói álláshoz egyenkint $9\frac{1}{2}$ hold földet csatolt. Az érsekség ezenfelül már a múlt század óta 8 öl fát adott 1—1 tanítónak. Miután azonban a város a fa vágatását és beszállítását 1868-ban megtagadta, *Haynald* Lajos érsek a 4 tanító részére egyenkint 8 pozs. mérő kétszerbuzát rendelt az érseki magtárból. A tanítók fizetése lakáson kívül a belvárosban 400 frt és négynek $9\frac{1}{2}$ hold föld, a többieké 400 frt és lakás, illetve 120 frt lakbér.

Dr. Haynald Lajos érsek, ki a városbeli leánygyermek-ek taníttatásáról oly bőkezűen gondoskodott: székvárosa gyermekeinek taníttatásáról sem feledkezett meg. Így midőn a város előjárósága 1877-ben kérte, hogy főpásztori gondoskodását terjeszsze ki a városban levő számos fiúiskolákra is: még ugyanazon évben 20, a következő évben pedig 40 ezer frtot fizetett le a nevét viselő alapba azon utasítással, hogy az alap minden évben 3000 frtot fizessen a város előjáróságának a városi és pusztai iskolák segélyezésére. De még ugyanezen évben 1487. sz. a. újabb rendeletével akkép intézkedett, hogy a főkáptalan ezen 60 ezer frtot a *Haynald*-alapról vegye ki és ezen címen „*Haynald* Lajos érsek örök alapítványa a Kalocsa város területén levő kath. népiskolák javára“ külön alapítványként kezelje; a kamatokból továbbra is kiszolgáltatóván a meghatározott 3000 frtot a városi előjáróságnak. A fennmaradó kamatok a tőkéhez csatoltatnak. Az alap 1894. év végén 66,539.86 frtot tett.

Az összes tantermek teljesen megfelelők. A belvárosi emeletes palota mintaszerűnek mondható. A tantermek felszerelése azonban hiányos. Az iskolalátogatás elég rendes. A gazdaságtant- és kertészeti gyakorlatokat *Kirschner* András városi kertész vezeti. A tanítói könyvtár 305, az iskolai 125 kötetből áll, azonban a könyvtárak fejlesztésére senkinek semmi gondja.

1884 óta van államilag segélyezett alsófokú ipariskola, melynek 3 osztályába átlag 170 növendék jár. A tanítást az elemi iskolai tanítók végzik, heti 1 óra után 30 frtnyi tiszteletdíj fejében.

Mint tanítók működnek a belvárosban: *Péchy* István,

Pető Mihály, Baldzs Imre, Mócsy László és Horváth Géza; az eperföldön: *Lenzsér Péter, Hengenné Szabó Erzsébet és Fekete Lajos*; az újvároson: *Resli István*; a negyven puszta: *König Ida*.

Közigazgatásilag a szakmári és homokmégyi plébániák területén lévő szállások is Kalocsához tartoznak, és így közös iskolaszék alatt állanak. E két plébániához tartozó pusztai iskolák is a városi pénztárból tartatnak fenn; igazgatójuk azonban a szakmári, illetve homokmégyi plébános. (Lásd ezek történetét alább).

Az 1702-ben szervezett plébánia részére 1710-ben külön templom is épült, melynek helyére 1879-ben a kisebb papnevelő intézet emeltetett. Külön plébánia templomot nem emeltek. Azóta a főszékesegyházban tartatnak a plébániai Istentiszteletek is. Mint plébános 1895 óta *Zitli Róbert* működik a városban.

Szakmár.

Kalocsának földműveléssel foglalkozó népe, az úgynevezett jobbágyság, földjeit a határ különböző részein nyerte az érseki uradalomtól. Mivel pedig e jobbágyság részint a föld alacsonyabb fekvése, részint a Duna gyakoribb kiöntése miatt lakházakat telkein nem építhetett, de a távolság miatt földjét a városból nem is kezelhette: a bajon úgy segített, hogy a városban rendes lakást tartott ugyan, de jószág, takarmány, istállók stb. részére egyes magasabban fekvő helyeken szállásokat épített. Ezen szállások többnyire a tájék természetétől, vagy rendeltetésétől vették nevüket. Így a sok víz-ér összefutásától Alsó-Erek, Felső-Erek; a részesek gabonájának helyétől Résztelek stb. A cselédség télen-nyáron kint lakott, míg maga a család csak a nyári munkaidőt tölté kint, télen pedig a városban lakott.

1830-tól kezdve főképen azon gazdák, kiknek a szakmári tanyacsoportban voltak házaik, eladogatták városbeli házait, állandó lakásra szállásaikra költöztek, s ünnepi ajtatoskodásuk helyéül kis fakápolnát is építettek. Az 1831. cholera után *Klobusiczky Péter* a fából épült nyílt kápolna helyére egy kis templomot építtetett, s intézkedett, hogy Kalocsáról minden vásár- és ünnepnapon egy áldozár itt szt. misét mondjon.

Igy ment ez 1868-ig, mikor *Haynald Lajos* érsek Szakmá-

ron rendes plébániát állított. 12 ezer frtnyi költséggel plébánia házat emeltetett és 1877-ben az előbbi kisdud templomot legnagyobb részben lebontatván, a mostani bő, s a viszonyoknak megfelelőbb templomot emelteté. A templombelseje jobbára a hívek adakozásából lett a szükségeseikkel felszerelve. A plébániához tartozik 22 kisebb-nagyobb szállás és major körülbelül 3000 lélekkel, kik mindnyájan katolikusok és magyarok.

A szállások keletkezésekor minden nagyobb szálláscsoporton már a 30-as és 40-es években maguka szállási lakosok állítottak az akkori viszonyoknak és igényeknek megfelelő iskolákat. Meghosszabbították ugyanis a pázstorházakat egy szoba és konyhával, s meg volt az iskola, melynek bútorzata néhány szál téglákra fektetett deszkából, egy asztalból, fekete táblából s néhány pálczából állott. A hány gyermek volt, annyiféle volt a tankönyv is, elhozván magával kiki anyja elviselt imakönyvét. A tanév kezdetét vette november közeledtével, s tartott libakelésig. Tantárgyak voltak: imádságok, katekizmus, biblia, olvasás és számolás; az írás mint fölös valami, külön díjaztatott havi egy váltó garassal.

A tanítói kar (10 – 16 taggal) kikerült az obsitos katonák, elzüllött kántorsegédek, munkaképtelen földművesek stb. sorából. Forradalom után azonban akadtak közöttük lappangó honvédtisztek is. A fizetést illetőleg nem volt fennakadás. Minden tanító kapott lakást, mely egyúttal iskolául is szolgált; minden tanoncz után megkapta hetenkint az egy garas készpénzt, (innen nyerték a *garasos-tanítók* elnevezését); élelmezéséről pedig a gazdák, illetve a szülők gondoskodtak. Mindennap máshol ebédelt, a tanulók betűrendes névsora szerint. Ezt a sorrendet a fűteni való anyag összehordásában is megtartották.

Igy tartott ezen állapot körülbelül 1856-ig, a mikor a város felsőbb nyomás folytán kezébe vette a szállási iskolák ügyét, s ellátta a tanítókat rendes fizetéssel, a nagyobb szállásokon 200, 190 és 180 frttal díjazván őket. A tanítók pedig részint póttanfolyam hallgatására köteleztettek, részint — ha teljesen alkalmatlanok voltak — elejtettek. Az iskolaépületek azonban maradtak a régiiek. A legújabb időkben azonban legnagyobb részben szép tágas épületeket emeltetett a város, s a tanítók fizetését 1890-ben 360 frtra emelte, szabad lakással és fűtéssel. A szakmári tanító a kántori teendők végzéseért a stólán kívül 70 frtot kap a várostól.

Jelenleg Szakmáron kívül, hol idb. *Paulinyi* Ignác a kántortanító, még a következő 7 szálláson van tanító : Alsó-Ereken : ifj. *Paulinyi* Ignác; Felső-Ereken : *Windisch* Lajos; Gombolyagon : *Hegedüs* Anna; Keserúteleken : *Windisch* Lajosné; Kis-Üllésen : *Farkas* Czeccilia; Öreg-és Kis-Tényen : *Kassay* Sarolta; Részteleken : *Tukora* István.

Homokmégy.

A homokmégyi plébániához tartozó szállások is úgy keletkeztek, mint a szakmári plébániához tartozók. Az iskolák is teljesen a Szakmárott leírt módon keletkeztek és tartattak fenn, míg 1856 táján a város kezelése alá kerültek. Azóta egyre szaporodnak a város által emelt s a tanügynek teljesen megfelelő iskolaépületek, melyek belső felszerelése is kielégítő. Homokmégyen 1892 óta 2 tanítói állás, a szállásokon 1—1 van. A tanítók fizetése itt is mindenhol 360 frtból, lakásból és fűtésre való szalmából áll.

Az egyes pusztákon a következő tanítók működnek : Homokmégyen : *Klemm* Márton és *Nyárasdy-Helfer* Ilona; Halomon : *András* Péter; Mácsán : *Csöti* József; Kis-Csertőn : *Péntek* József; Öreg Csertőn : *Máléffy* András és *Nagy* István; Alsómégyen : *Kohuth* József; Hillyén : *Gyurila* István; Drágszélien : *Iván* János.

Bagó Gergely kalocsai-kanonok alapítványt tett, melynek kamatait tankönyvek beszerzésére fordítják.

1877-ben *Haynald* Lajos érsek az alsó 12 szállás részére Homokmégy székhelylyel plébániát szervezett, melyhez jelenleg mintegy 4700 lélek tartozik. Mint első plébános 1878 óta *Rezsnyák* János működik. A templom is *Haynald* érsek költségén épült 1877-ben, melybe 1885-ben egy 8 változatú orgonát is állíttatott. *Rezsnyák* a hívek adományából is szerzett be több tárgyat. Ujabban pedig egy kálvária felállítására gyűjtött a buzgó plébános 300 frtot.

Karavukova.

Karavukova rácza falu volt a Duna mellett, nádasok között és erdők mellett. Lakossága csak halászattal foglal-

kozott, és idővel mint zsványok és orgazdák híresedtek el. Az 1699. vmegyei összeírásban 41 gazdával szerepel. A kir. kincstár 1753-ban a rosszhírű lakosságot át akarta telepíteni, s helyébe németeket hozni. Németek azonban nem jelentkeztek. Így aztán meghagyták a ráczokat. 1755-ben Karavukova közvetlen szomszédságában r. kath. magyarok kezdtek letelepedni és falujukat *Uj-Karavuková*-nak nevezték; míg a régi rácz falu *Ó-Karavukova* lett. 1759-ben *Horodl* Miklós szabados bízott meg, hogy 200 r. kath. magyar vagy tót családot szedjen össze. Cothmann Antal 1763-ban úgy a ráczokat, mind a magyarokat beljebb akarta költöztetni. Előbbieket Sztanisicsra, utóbbiakat Dorozslóra és Veprovácra, hogy aztán mindkét Karavukovát német családokkal telepíthesse be. A württembergi németek betelepítése a magyarok közé 1764-ben történt meg. A sövényfalú kis templom helyett 1766-ban téglából emeltek egyet.

1770-ben a Duna kiáradása által Karavukova elpusztult és a falu feloszlott. A németek megmaradtak és azon a helyen telepedtek le, hol a község most is van. A magyarok Bogojevára, a szerbek Rácz-Militicsre és Lalityra vándoroltak.¹⁾ Kezdetben Karavukova egyházilag Dorozslóhoz tartozott, míg 1766-ban önálló plébániát nyert.

Magyar-Karavukován már 1762-ben volt valami *Kormos* Márton nevű jegyző-tanító. Volt 24 frtja és minden pártól egy véka buzája. A németek által elfoglalt Uj-Karavukován 1787-ben találjuk *Rittlinger*, Jánost mint kántortanítót. A jelen században *Schweitzer* Lőrincz, *Schlott*er Mátyás, *Pa*uer János és Mátyás, *Pfeifer* Antal és végre előbbinek 33 évi működése után való nyugdíjaztatása után az 1864 óta mint tanító itt működő *Schäffer* Henrik lett megválasztva.

Csaknem egy teljes századon át csak 1 tanterme volt a községnek, melyben az 50-es években a tanítványok száma a 350-et is meghaladta. Végre 1857-ben szervezte a 2. állást, melynek jövedelméhez 1866-ban a legelő elkülönítés alkalmával 11 kat. hold földet csatolt a kincstár. Ugyanekkor a ktan. javadalmazására 17 k. holdat hasított ki. Azóta három új állást rendszeresített a község, és pedig: 1872, 87 és 91-ben.

1869-ben az új népoktatási törvény szentesítése után az eddigi felekezeti iskola községivé lett. 1891-ben a község 4400 frt költséggel egy igen szép, tágas tantermet és

¹⁾ Iványi i. m. II. k. 121. l.

tanítói lakást emelt; a másik 4 tanterem azonban igen rossz állapotban van. Az iskolalátogatás rendes. Tannyelv a német. Az 1400 □ ölnyi faiskola *Pfeifer* Alajos tanító kezelése alatt áll. Iskola-alap, jótékony alapítványok, iskolai könyvtár nincsen.

Jelenleg működnek: *Schäffer* Henrik (345 frt, 20 kat. h. föld, lakás), *Pfeifer* Alajos (500 frt, lakás), *Gretschel* Károly, *Novák* Károly és *Köszegi* Ferencz (400 frt, 80 forint lakpénz).

A jelenlegi templom 1785-ben épült. Belseje elhagyott állapotban van. Kezdetben barátok, 1789 óta világi papok működnek. Mint 8. pléb. 1891 óta *Turnovszky* Rudolf működik a községben.

Katymár.

Már a 14. és 15. században szerepel Kagmar, Kathmar és Kathymar név alatt.¹⁾ A mohácsi vész után e vidék lakossága a törökök elől elmenekülvén, a község lakatlan volt; de későbbben a török defterek 22 házzal sorolják fel Katymárt 1590-ben. A törökök kiűzetése után 1700-ban Katymár elhagyott helynek van jelczve. A Rákóczy-féle belvillongások idején látszanak ideköltözni a bunyevácok, hihetőleg nagyobb részben Bajáról és Szabadkáról, mert az anyakönyvek tanúsága szerint sokan a szabadkaiak közül a katymári leányok közt kerestek maguknak hitveseket; ugyanígy Baja lakói is és viszont.

1712-ben *Patáchich* Gábor kalocsai érsek plébániát akart itt felállítani, mely ellen a bajai barátok — a katymári hívek lelki gondozása hozzájuk tartozván — felfolyamodással éltek a királyhoz; az ügy 1735-ig elhúzódott, mely évben Katymár a Garán szervezett plébániához lett csatolva. Minthogy azonban Katymár lakossága egyre növekedett, 1748-ban önálló plébániát nyert; első temploma, 1736-ban épült.

Tanítója a Canon. Visit. szerint sem 1734-ben, de még 1756-ban sincs; daczára annak, hogy már önálló plébániája volt. A kántori teendőket stola fejében *Mihályi* József közs. jegyző végezte. 1762-ben Mihályi már tanítással is foglalkozott, melylyel úgy a hatóság, valamint a község lakói is

¹⁾ Dr. Csánki Dezsdő: i. m. II. k. 203. l.

meg voltak elégedve. Iskola azonban még most sem volt és így az előadást jegyzői lakásában tartotta. 1779-ig, Mihályi haláláig, a viszonyok nem is változtak. Ekkor a két hivatalt szétválasztották, kántortanítónak *Széchenyi* Miklóst választván, kinek jobb fizetésén felül $\frac{1}{2}$ telek föld is jutott. A tanító elég szorgalmas volt az iskolában; a gyermekek azonban csakis a nagybőjti időszakban jártak előadásra. *Széchenyi* Csonoplára való távozása után *Biky* László, *Varga* György és *Schönberger* József következtek a tanítóságban. A tanterem, mely már a század elején is szűknek bizonyult, 1821-ben leromboltatott s a *Latinovics* uraság tágas új tantermet és a kántortanító és segédje részére kényelmes lakást épített. Az iskola fentartása az uraság, a kintanítói lakásé pedig a község kötelessége volt. 1824-ben *Frey* Miksa lett a kántortanító, kiről még most is nagy kegyelettel emlékeznek meg az öregek. Nyugdíjaztatása után 1869-ben *Fehér* József foglalta el az állást, kinek távozása után 1873-ban a kántortanítói hivatal szétválasztott; a tanító fizetése 440 frtban, a kántoré $\frac{1}{2}$ telek föld, 3 öl fa és lakásban lón megállapítva. Mint kántor azóta *Weszelowszky* Antal működik.

Hogy milyen lehetett a tanítás a 70-es évekig, könnyen elképzelhető, ha tekintetbe vesszük, hogy a csaknem 5000 lakossal bíró községnek egyetlen tanterme volt! Égető szükség volt tehát újabb tantermekre, miért 1870-ben egyszerre kettőt, két évre rá pedig ismét egyet emeltek. Négy tanító mellett most már eredményt is lehetett várni az iskolától; sőt az iskola áldásos voltát belátva, 1887-ben az ötödik, 1893-ban pedig a hatodik tanítói állást szereztek.

1872-ben a legelő elkülönítés alkalmával a község az uraságtól 8 kat. hold földet kapott, melynek jövedelmét a három legidősebb tanító díjazására fordítja úgy azonban, hogy a föld jövedelmével együtt van a tanítóknak egyenkint 400 frtjok. A 3 holdnyi faiskola községi kertész kezelése alatt áll. Van néhány kötetből álló iskolai könyvtár is.

A központban 5, a külterén 1 tanterem van. 4 teremben német, 2-ben dalmát a tannyelv.

1887-ben *Schneider* Ferencz tanító buzgólkodása folytán temetkezési egyesület alakult, melynek áldásos voltát a lakosok belátván, azóta maguk is szerveztek kettőt. *Mayer* János pedig önszegélyző egyesületet alakított, mely későbbben takarékpénztárrá alakult át. Ezen intézetnek kezdetül fogva *Mayer* a könyvelője és vezetője. *Tormásy* Gá-

bor plébános *Petres* Dónáth segédkezése mellett a kath. hitélet fejlesztésére 1894-ben kath. kört alapított, mely ismeretterjesztő hivatásán felül különösen a vallásos érzelmek ápolására és fejlesztésére lesz jótékony hatással.

Borsódi és katymári idb. *Latinovics* János 1892-ben 400 frtos alapítványt tett, melynek kamataiból a szegény iskolás gyermekek tankönyvekkel láttatnak el. Tanítói minőségben jelenleg: *Mayer* János, *Végh* Rezső, *Inhof* József, *Inhof-Kammerer* Margit, *Wunderlich* János és *Fehér* József h. (egyenként 400 frt, 2-nek lakás, 3-nak 80—80 frt lakbér jövedelem mellett) működnek.

Az első, szt. Jakab tiszteletére épült templom 1807-ig állott, midőn a kincstár és a *Latinovics* család, mint kegyúr, költségén — mely 1800-ban vette meg a katymári uradalmat — a jelenlegi templom épült Nep. szt. János tiszteletére. Azonban már a jelenlegi templom is szűknek bizonyult a hívek befogadására. *Tormásy* Gábor mint 10. plébános 1887 óta működik a községben.

Keczel.

Gróf *Patachich* Gábor kalocsai érsek 1734. ápril. 22-én kelt okmányával Miske községbeli jobbágyainak engedélyt adott, hogy itt letelepedjenek¹⁾.

Patachich 1737-ben plébániát szervezett és egy évre rá szilárd anyagból templomot is építtetett e helyen. A lakosság aránylag gyorsan szaporodott, mert 1762-ben már 1173 lelket számlált²⁾. Jelenleg a kalocsai főkáptalan kegyurasága alá tartozik.

1738-ban már tan. is volt a községben, ki a kántori teendők mellett a jegyzői munkákat is elvégezte. Neve nincs megemlítve, valamint az sem, meddig viselték a tanítók a jegyzői tisztséget. A mult századból csak *Hajla* József (1762), *Molnár* János és *Baksa* János említetik, kiknek fizetéseit a község több ízben kötött szerződések alkalmával fokról-fokra emelte. *Hajla* még jegyző volt. A jelen században *Rezsnyák* György, *Deák*, *Horváth*, *Sándor* József, *Lazúr* Lajos, *Kölln* Mátyás, *Fekete* Ernő és 1891 óta *Antóni* János voltak a kántortanítók.

¹⁾ Galgóczy Károly i. m. III. 280 l. ²⁾ Katona i. m. I. k. 115. l.

Daczára a község nagy népességének, csak 1840-ben szaporították a tanítói állások számát, midőn is egyszerre kettőt szerveztek. Hosszú ideig csak a három tanterem állt a tanügy rendelkezésére, míg a gyermekek folyton szaporodó nagy száma újabb állások szervezésére kényszerítette a községet. Így 1872, 80 és 87-ben szerveztek egy-egy állást, 1895-ben pedig egyszerre hármat, melyek közül azonban csak kettőt töltöttek be, miután a harmadik tanteremben egészségügyi szempontból csak 1896-ban kezdhető meg a tanítás. Az ovodát is ez évben nyitották meg.

1858-ban a legelő elkülönítés alkalmával a főkáptalan mint földes uraság 78 hold földet csatolt a tanítói állásokhoz, melyből a ktan. 36 holdat, négy tanító pedig 42 holdat élvez. A ktan. ezenkívül a községtől is kap 6 holdat és így összesen 42 hold földje van. Van 10 holdnyi faiskola, mely közs. kertész kezelése alatt áll.

1895-ben három új tantermet és ovodát emelt a község, melyre az egyházmegyei nagypénztárból *Császka* György kalocsai érsek 12 ezer frtos kamatmentes kölcsönt engedélyezett. Az épület a legkényesebb igényeknek is megfelelő, egy nagyobb város díszére is válhatnék. A gyermekek mind a hat osztályban nemileg elkülönítve, magyar tannyelv mellett nyelik oktatásukat. Az iskolalátogatás elég rendes.

Jótekonny alapítványai ezek: *Lichtensteiger* R. Ferencz 600, ~~Boros~~ Imre kezeli pl. 132 és *Horváth* József v. kalocsai kanonok 105 frtot tett le, mely alapítványok kamatai tankönyvek és tanszerek beszerzésére fordítandók; *Mészáros* István pedig a szegény isk. gyermekek ruházatának beszerzésére 1885-ben 200 frtos alapítványt tett.

Jelenleg működnek: *Antóni* János. (240 frt, 42 hold föld, lakás), *Varga* Endre. *Tényi* Sándor (300 frt, 12 ill. 10 hold föld, lakás), *Dudás* Gyula, *Tényiné-Ott* Emma (332 frt, 10 hold föld, lakás), *Zsembery* Dezső, *Jámbor* János és *Kocsán* Mihály (400 frt).

Az 1738-ban épült templom 1802-ben lett megnagyobbítva. Belseje tiszta és igen jó Angster-féle orgonával bír. *Molnár* János volt pléb. a temetőben csinos kápolnát építtetett, melynek sírboltjában nyugszik. 1896 óta mint 15. pl. *Sternáth* Antal működik a községben.

Kernyája.

Kernyája vagy röviden Kernya 1763-ban még pusztta volt, melyen a kincstári lábas jószág egy része tartat-

tott.¹⁾ Fekvésénél és talajánál fogva Cothmann kiválóan alkalmasnak találta e pusztát új falu telepítésére. 1765-ben be is lőn telepítve Würtenbergből származó németekkel, kikhez 1786-ban a Mosel folyó tájékáról ide telepített német családok csatlakoztak.²⁾ II. József ezek részére 100 házat építtetett.

1766-ban templomot, egy év múlva plébániát is nyertek.³⁾ Tanító azonban 1767-ben még nem volt a községben, mert a C. V. szerint „azon épület, melyben az adminisztrátor lakik, alkalmas lesz majd iskolának, ha a község az udvart bekeríti, istállót, kutat épít, a tantermet a szükségesekkel felszereli és a tan. javadalmazásáról gondoskodik.” Mindezekre utasítva is lett a község. A kántori teendőket eddig — úgy a hogy tőle tellett — az egyházi végezte. Az első kántortanító, 1775-ben *Szanótzky* Ágoston, ki már $\frac{1}{2}$ telek földdel is bírt. 1797-ben *Bandl* Bálint nevű segédet vett maga mellé, kire *Vitéz* Imre nemzeti iskolafelügyelő az iskola önálló vezetését bízta, és ez időtől fogva *Szanótzky* csak mint kántor működik. Hogy miért kellett a kántort a tanítói teendők alól felmenteni, arról nem tétetik említés. A községgel kötött szerződés szerint a tanító fizetése következő volt: 75 frt, 24 pozs. mérő buza, $\frac{1}{2}$ telek föld és mivel tetésére 20 frt. *Szanótzky* halála után a két állást ismét egyesítették és a tanító, *Bandl* Bálint végezte a kántori teendőket is. 1852-ben József nevű fia követte, kinek halála után 1872-ben az állás javadalmát megcsonkították: 6-ól fa helyett 3, 60 pozs. mérő helyett 40 mérőtállapítván meg. Miután az iskolaszék ezen műveletet csak a választás napján hajtotta végre, *Fauch* Ferencz zombori tanító — kinek megválasztatása biztos volt — visszalépett és a megcsonkított javadalmú állásra *Márczy* István lett megválasztva, ki ma is működik a községben.

Már a század elején emelt a község egy második tantermet is, melyben eleinte segédtanítók, 1854 után rendes tanítók működtek. Midőn 1852-ben *Bonnaz* Sándor iskolafelügyelő meglátogatta az iskolákat, a gyermekek száma a két tanteremben 684 volt.

1857-ben a község 1033 frtért megvette a templom melletti telket 2 iskola és 2 tanítói lakásnak. Az épületet 6403 pengő frtért föl is emelte és 1856-ban két új állást szervezett, melyekre *Wagner* Konrád és *Herberth* János let-

¹⁾ Cothmann jelentése. ²⁾ Grosschmid, i. m. II. f. 115. l. ³⁾ Katona i. m. I. k. 114.

tek megválasztva. Ugyanez évben létesítettek faiskolát is, mely azonban a bíró és más előjárók közönye folytán rövid 3 év múlva ismét megszűnt. *Herberth* mint kiváló tanító nagy tiszteletben állott, miért a képviselő testület Apatinba való távozását megakadályozandó, fizetését 400 forinttal felemelte.

Már 1851-ben kezdtek ismétlő tanítást tartani. De mivel a szomszéd községekben erről szó sem volt, a növendékek itt is elmaradtak, és így az ismétlő tanítás megszűnt. Csak 1875-ben szervezték újra az ismétlő tanítást, mikor a tanítóknak ezen czímen egyenkint 30 frtot szavaztak meg.

Az 5. állás 1884-ben, a 6. 1890-ben lett szervezve. Ez utóbbi két álláson a nőtanítók csak rövid ideig működtek és igen sűrűn változtak.

Az új népoktatási törvény folytán az iskolák elközösítése érdekében megindított mozgalom a szép fejlődésnek indult iskolaügyre rendkívül bénító hatással volt. A felekezeti jelleg fentartásáért küzdő *Hümpfner* András plébános rendkívüli fáradozása daczára, *Preszl* János községi jegyzőnek sikerült 1872-ben az iskolát elközösíteni. Hümpfner, ki eddig a felekezeti jelleg fentartásáért küzdött, fokozott buzgalommal látott a munkához, hogy az iskolának kath. jellegét ismét visszaállítsa.

A szószekről elhangzott szavai után most már a nép is kezdett érdeklődni az iskola iránt; egy 446 aláírással el látott kérvényt intéztek a kalocsai érsekhez, melyben iskolájuk kath. jellegének visszaszerzésében magas pártfogását kérték. Kimutatták kérvényükben, hogy az elközösítést kimondó képviselő testületi gyűlésen az előjárókon kívül mások nem is vettek részt; sőt meg sem hívtak: és így a néhány ember által hozott határozat érvényesnek nem is tekinthető. Hogy a községi iskolaszék mily buzgón fogta fel hivatását, kimutatta mindjárt azzal, hogy a ktanítói fizetést — mint már említve volt — megcsonkította.

Nehéz harcok és sok küzdés után végre *Frankl* István kir. tanfelügyelő leirata értelmében a közs. iskolaszék elnöke kénytelen volt 1873-ban az iskolát a felekezet joghatóságának átadni. Ujabbán ismét kísérletet tettek az elközösítésre, mi azonban nem sikerült.

1872-ben a tagosítás alkalmával 16 kataszt. holdat hasítottak ki iskola-alapra. Jelentékeny jótékony alapítványokat találunk itt, melyek különösen Hümpfner András volt plébános jószívűségét, az iskola iránti rendkívül meleg érdeklődését és szeretetét tanusítják. Közvetlen utódja,

Inglückhoffer Károly elődjének csaknem összes alapítványait nagyobbította. *Hümpfner* 1853-ban 100 frtos alapítványt tett, melynek kamataiból szegény gyermekek tankönyvekkel láttatnak el. *Inglückhoffer* 266 frttal szaporította ezen alapot azon kikötéssel, hogy a szegény gyermekek legelső sorban hittani könyveket kapjanak.

1855-ben *Hümpfner* 1295 frtos alapítványt tett oly célból, hogy ennek kamatja jó erkölcsű, papi pályára készülő kernyai fiu segélyezésére fordíttassék. Ilyen tanuló hijjában fíképzőintézeti növendék kapja. Ha pedig ilyen se volna: az évi kamat -- míg az isk. kath. jellegű -- tankönyvek, taneszközök beszerzésére, ellenkező esetben a kernyai ima- és énekkönyv új kiadására fordítandó. Ezen alapítványt *Inglückhoffer* 605 frttal 2000 frtra egészítette ki.

1858-ban *Hümpfner* ismét 210 frtot tett le, mely összeg *Inglückhoffer* által 190 frttal 400 frtra emeltetett, oly célból, hogy kamataiból palatáblát és palavesszőt kapjanak a szegény gyermekek.

Hümpfner nemesszívűségének koronája gyanánt tekinthető utolsó 5000 frtos alapítványa, melyet egy apáczaárda alapítására tett, mely összeg jelenleg már 7507 frtra szaporodott.

1882-ben a kántortanító választás alkalmával *Mihályi* megyei főügyész, mint kiküldött választási elnök, ismeretlen kézből 100 frtot kapott, melyet alapítvány gyanánt *Ergő* Mihály, községi iskolaszéki elnöknek adott át. Hová lett ezen alapítvány, a jelenlegi isk. sz. elnök mit sem tud.

Van a községben több kötetből álló isk. könyvtár. Van faiskola is, mely *Schlachter* Pál kezelése alatt áll. Négy tanterem igen jó, kettő rozzant állapotban van; felszerelésük kielégítő. Az iskolalátogatás rendes. Tannyelv német-magyar. Az alsó négy osztályban vegyesen, a két felsőben nemek szerint elkülönítve vannak a gyermekek.

1896-ban 8500 frton díszes ovodát emel a község. Az „iskola-alap“ az építendő apáczaárdára már 1884-ben 1000 frtos telket vett.

Mint tanítók működnek jelenleg: *Márczy* István (206 frt, $\frac{1}{2}$ telek föld, lakás), *Schlachter* Pál, *Antalitz* Kálmán, *Bandl* Izabella (559 frt, 100 frt lakbér), *Pevny* Domonkos (554 frt, 60 frt lakbér) és *Schlachter* Lujza (400 frt).

Az 1766-ban épült templom helyére 1797-ben mostani díszes tomlomukat kapták a lakosok. A lelkészi tenndőket kezdetben ferenczrendű barátok, 1774 óta pedig világi

papok látták el. *Schauer* Ferencz mint 9. plébános 1889 óta működik a községben.

Hogy *Hümpfner* András mennyire érdeklődött az iskola iránt, azt fentemlített alapítványai fényesen tanúsítják. Nagy gonddal állította össze a község történetét is, és egész működése alatt igen kimerítő „*Historia domus*“-t írt. Közvetlen utódja — ki előzőleg mint tanítóképző tanár is működött — mindenben nyomdokait követte és bizonyára sok üdvös dolgot művelt volna még, ha a halál oly korán el nem ragadja.

Kis-Kőrös.

Vattay János és István által lett telepítve 1718-ban evang. tótokkal, kik Magyarország felső megyéiből jöttek ide. A község rohamosan fejlődött; annyira, hogy 1785-ben már 5000 lakosa volt. A kath. magyarok csak a mult század második felében kezdtek bevándorolni, és egyházi tekintetben előbb Akasztóhoz, utóbb Keczelhez tartoztak; míg 1773-ban külön plébánost és imaházat nyertek, ámbár számuk még 1783-ban is csak 78 volt.¹⁾

A község első tanítója *Stoldal* György, kinek azonban a Canon. Visit. szerint tanítványa egy sem volt. Később tanító nélkül maradtak a magyarok; míg 1793-ban *Kelemen* Gábor foglalta el a tanítói állást, ki a harangozó teendőket is végezte, sőt ezenfelül csizmadia mesterségét is folytatta, mivel tanítói fizetéséből nem élhetett meg. Utána hasonnevű fia tanított 1869-ig. A kántortanítók ezen időtől fogva gyors egymásutánban követték egymást; úgy, hogy a legutóbb lefolyt 26 év alatt 10 ktanítója volt a községnek. Jelenleg *Leffelholcz* János működik hivatalban, kinek következő fizetése van: az egyhalmegyei nagyobb pénztárból 155 frt, a vallás- és tanulmányi alapból 100 frt, a hitközségtől 72 frt, $4\frac{3}{4}$ hold szántóföld, 6 hold kaszáló, 2 öl fa és lakás. Régebben nem is volt tulajdonképpen iskolaépület, hanem csak a kántortanító lakásán nyertek a tanulók oktatást. A mostani iskola 1873-ban lett hozzátoldva a kántortanítói lakáshoz. Tannyelv a magyar.

A jelenlegi templom 1826-ban épült és újabban *Császka* György kalocsai érsek költségén díszesen restaurálta-

¹⁾ Tepliczky: Kis-Kőrös leírása.

tott. Mint plébános 1894 óta *Érdújhelyi* Menyhért működik a községben.

A kis-körösi plébániához tartoznak: *Páhi, Kaskantyú, Páhi-Tabdi* és *Csengöd* puszták is. Minden egyes helyen van elemi iskola, melyekben Zupkáné *Horváth* Aranka, *Rácz* János és *Horváth* Kálmán tanítanak.

Kolluth.

A mohácsi vész előtt is mint város volt ismeretes és nagy Kolluthnak nevezték;¹⁾ a török uralom alatt jelentékeny átkelő állomás volt Vörösmart és Kolluth között. Savoyai Jenő itt összpontosította hadseregét és innen indult Zenta felé egyik legdicsőbb diadalára. Későbbben annyira lepadtak a község lakói, hogy 1728-ban mindössze 132-en voltak.²⁾ A régi Kolluth közvetlen szomszédságában 1748-ban³⁾ Új-Kolluth néven telepítették a mai község, melybe 1763—68-ig Cothmann javaslatára újabb telepesek jöttek. 1777-ben még 515 illir és 736 német volt;⁴⁾ előbbieket a németek lassankint kiszorították, úgy, hogy a község jelenleg tiszta német.

Először 1734-ben építettek a lakosok templomot, melynek helyére 1752-ben a mait emelték. Ennek Sanctuariuma valószínűleg egy volt várnak még most is világosan kivehető romjaira van építve. *Rónay* szerint Kolluth török nyelven „Körvár“-at jelent. Ez a név is támogatja a fenti föltevést. Vallási tekintetben először a szántovai, majd a béregi plébániához tartozott Kolluth, míg 1754-ben önálló plébániát kapott.

1756-ban még nem volt tanító a községben, miért is az előjáróság egy tanítói állás szervezésére szigorú utasítást kapott. Ennek megfelelőleg szervezték a tanítói állást. Mint első tanító *Szípos* János említetik, ki egyúttal a jegyzői teendőket is végezte. Lakása nem lévén, a tanteremben lakott. *Hanny* Mihály, *Porger* György, *Heithinger* Ádám után 1792-ben *Rauschenberger* János következett, kinek fizetését egy segédtartás kötelezettsége mellett 1799-ben megjavították. Hasonnevű fia után unokája Antal, 1882 óta pedig *Hartvek* Antal a kántortanító.

¹⁾ Grosschmid Gábor „Kolluth“ monografia. ²⁾ Jung: Kőszeg tört. ³⁾ Grosschmid: Tört. tanulm: ⁴⁾ Katona. i. m. I. k. 116. l.

A gyermekek száma 1854-ben 560 volt, miért kénytelen volt a község második tanítói állást rendszeresíteni. A harmadik tanítói állás 1886-ban lett szervezve.

1854-ben a kántortanító fizetését 2 hold földdel megjavította a község. A legelő elkülönítés alkalmával 1872-ben a meglévő két tanítói álláshoz 7 hold, iskola-alapra pedig $5\frac{2}{3}$ kat. hold földet hasított ki a község. Ennek jövedelme tőkésítették, és jelenleg 1022 frtot tesz.

1886-ban *Brihacsek* plébánosutánjárására a község csinos iskolaépületet emelt, 6000 frt költséggel. A tantermek magasak, tágasak és igen világosak. A szervezendő negyedik tanterem részére 1893-ban megvette a község a kincstári nagykorcsmát. A templom mellett szép kis terület iskolai faiskolának van kihasítva, mely azonban igen elhanyagolt állapotban van. Annál szebb a községi faiskola, mely külön kertész kezelése alatt van és ritkítja párját.

A tantermek felszerelése teljes, az iskolalátogatás rendes. Jelenleg működnek: *Hartvek* Antal (505 frt, 9 hold föld, lakás), *Szeitz* Márton (329 frt, 7 hold föld, lakás), és *Trecsek* Ádám (500 frt, lakás).

Az 1752-ben épült templom az utóbbi években úgy külsőleg, mind belsőleg restauráltatott. *Brihacsek* János mint 15. pléb. 1882 óta működik a községben.

Krusevlya.

Kruzevicz 1740 körül mint a zombori határőri sánczhoz tartozó falu van említve. ¹⁾ Cothmann azonban 1763-ban pusztának találta, melyen a kincstári szarvasmarhát legeltették. Ámbár Cothmann továbbra is pusztának szánta e területet, nemsokára német telepesek jöttek ide, kikhez 1780-ban Elzász-Lotharingiából származó németek csatlakoztak. ²⁾ 1772-ben kapott a község urbariumot, templomot 1770-ben, önálló plébániát pedig 1785-ben. ³⁾

A község első tanítója 1789-ben *Szikra* János volt. Őt követték: *Küsztnér* Jakab, *Scheidler* Simon, *Klemm* Nándor és 1888 óta *Schamberger* Ferencz. Daczára annak, hogy a tankötelesek száma a 150-et is meghaladja, még mindig csak egy tanító van a községben. A hatóság sürgetésére

¹⁾ Iványi i. m. II. k. 142. l. ²⁾ Fridrik: Bács-B. leírása. 167. l. ³⁾ Kátóna I k. 116. l.

ez évben elhatározta a község egy második tanítói állás szervezését, mi 1-2 év alatt talán meg is történik. *Schamberger* fizetése: 391 frt, 3 öl fa, 3 k. hold és 1194 □ öl föld haszonélvezete, mely föld a „krusevlyai r. k. kántortanítói alap” czímén van telekkönyvezve. A földet 1876-ban a legelő elkülönítés alkalmával a kincstár adta. Ugyanakkor „r. k. iskola-alap” czímén 2 k. hold hasított ki. Az 1 k. holdnyi faiskolat a kántortanító, a 80 füzetből álló iskolai könyvtárt a plébános kezeli.

A tanterem felszerelése a legteljesebb. Az iskolalátogatás igen rendes; tannyelv a német. A vizsgálat alkalmával a jelesebb tanulók pénzbeli jutalomban részesülnek a községi előljáróság részéről.

Az 1770-ben épült templom helyére a kincstár 1818-ban új templomot épített, melynek belseje egyszerű, de elég csinos. A hívek adakozásából beszerzett Jézus szíve szobra ritkítja párját. Mint plébános 1895 óta *Tillinger* György működik a községben.

Kuczura.

1715-ben 5 adófizetővel szerepelt. 1763-ban *Redl* kincst. adminisztrátor Kiss Pál szabadost megbízta azzal, hogy a felső megyéből 150 egyesült hitű ruthén családot gyűjtsön és hozzon le Kuczurára, a falu gyarapítására. 1765-ben 41, 1767-ben 42 egyén jött ide.¹⁾ A r. k. magyarok a múlt század végén és a jelen század elején jöttek és az ókéri plébániához tartoztak.

Plébániát ugyan csak 1816-ban nyertek, gyermekeik taníttatásáról azonban már 1800-ban gondoskodtak, midőn *Hermecz* Lőrinczet fogadták fel tanítónak. Utódja, *Máté* János a plébánia szervezésekor $\frac{1}{3}$ telek földet kapott. *Barta* József, *Fehérváry* Péter, *Szikora* Péter, *Greiner* József, *Kvánduk* János és 1891 óta *Rack* Károly a kántortanító.

A hitközség által emelt iskola még 1832-ben épült vert falból és nádtetővel. Repedt falai és rongyos teteje szomorú bizonyosságai a hitközség szegénységének. A legelő elkülönítés alkalmával 1877-ben iskola-alapnak 20 holdat hasított ki a község, melynek jövedelme a négy hitfelekezet között aránylagosan oszlik meg. A tanterem felszerelése és

¹⁾ Iványi i. m. I. k. 86. l.

az iskolalátogatás kielégítő. Tannyelv a magyar. A kántor-tanító fizetése: 84 frt, $\frac{1}{2}$ telek föld, minden pártól 30 kr. és 1 véka buza, lakás.

A templom 1812-ben épült. 1869-ben lett kibővítve és toronynyal ellátva. Dr. *Haynald* Lajos kalocsai érsek pompás Angster-féle 6 változatú orgonát, *Császka* György érsek 430 kgos harangot adományozott a templomnak. Mint 13. pl. 1885 óta *Kalmár* György működik.

Kúla.

A péterváradi katonai sáncz 12 pusztája között 1740 előtt említetik Kúla is. Az 1743-ban történt összeírás szerint Kúlán 31 rácz család lakott. Az új falu lakossága a vármegye alsó részéről áttelepedett szerbekkel és 1746-ban Miskolcz vidékéről származott 11 ruthénnal az év végén 78 családra szaporodott. 1748-ban már 87 szerb család volt itt.¹⁾ 1749-ben kath. magyarok is telepedtek ide és ugyanez évben szerveztetett a plébánia is. Valószínű, hogy első templomukat is ez évben építették, melyet Cothmann 1763-ban dülőfélben talált. 1786-ban német lakosok is csatlakoztak hozzájuk,²⁾ kik a csatorna déli oldalán telepedtek le.

Az első iskolát a volt plébánia lakásában rendezték be, hol a tanítónak is kényelmes lakása jutott. 1756-ban még nem volt tanító a községben és valószínűleg *Kúty* András volt az első, kinek 1780-ban a párbéren és stolán kívül egyéb fizetése nem volt. 1791-ben azonban már $\frac{1}{2}$ telek földet kapott. Később a tanítói téren *Szalay* József, a jó hírnévnek örvendő *Bachmann* Frigyes, *Rittlinger* Vilmos és *Kleiner* János működtek. Kleiner halála után 1854-ben a kántori állást a tanítóitól elválasztották és az 1817-ben szervezett segédtanítói állást önállósították. A csatornán túli részben a lakosság szaporodása folytán a község 1855—56-ban egyszerre két tantermet emelt és így már négy tanítóval bírt.

A csatorna innenső részében 1874 és 1895-ben, a tulsó részben pedig 1885-ben és 1891-ben szerveztek egy-egy állást és így jelenleg 8 tanító működik a községben. A tanítók gyakori változása arra bírta a községet, hogy 1884-ben a tanítók fizetését felemelte.

¹⁾ Iványi i. m. II. k. 144. l. ²⁾ Grosschmid i. m. II. f. 114. l.

Az épületek elég jó karban vannak és a szükségességekkel felszerelvek. Iskolai könyvtár mindkét helyen van: az egyik *Szakácsy* Sándor, a másik *Korbay* Károly ajándéka. *Szakácsy* végrendeletileg két helyen felállítandó gyermekmenház-javára alapul 1888-ban 6570 frtot hagyományozott, mely alap az iskolaszék kezelése alatt van és jelenleg 7652 frtot tesz.

Iskola-alap nincs. A tagosítás alkalmával 1868-ban a kincstári uradalom r. k. tanítói földek czímén 37 kat. hold szántóföldet adott a tanítói javadalmakhoz, úgy hogy minden tanító 5 hold (1200 □ öl) földdel is bír. A 3 holdnyi faiskola rendes községi kertész gondjára van bízva.

Az iskolalátogatás hiányos; a tannyelv 4 tanteremben magyar, 4-ben magyar-német. A tanítók a községi társas életben és egyletekben jelentékeny szerepet játszanak. Különösen említésre méltó azon rendkívüli buzgóság, melyet *Potzta* Ferencz úgy az iskolában, mint a tanító-egyesületi, irodalmi és a községi társaséletben kifejt. 1894-ben jegyzői szigorlatot is tett és mint a dalárdának karnagya a szépművészet ápolásával és terjesztésével is foglalkozik.

1878 óta társulati ovoda van, melyet a község 1891-ben a társulattól átvett. 1893-ban a csatornán túli részen felállítandó ovoda részére pedig házhelyet vett, mely a felépítésre vár. 1891 óta van alsófokú ipariskolája.

Jelenleg működnek: *Stokbauer* József (500 frt, 100 frt lakbér), *Potzta* Ferencz, *Wittmann* Gyula (400 frt, lakás) *Schlachter* Károly, *Haasz* Mihály, *Baumann* Antal, *Milla* Antal és *Stampfer* József (400 frt, 100 frt lakbérrel). Ezenkívül minden tanítónak 5 hold földje van.

A templom 1770-ben épült és 1828-ban mindkét oldalon egy-egy sekrestyével megnagyobbíttatott. Belseje igen egyszerű. Mint 20. plébános 1888 óta dr. *Hoffmann* Károly működik, ki előzőleg 13 évig mint theologiai és tanítóképző intézeti tanár működött Kalocsán. Az egyhm. IV. főtankegyletnek hiv. iskolalátogatója, pusztaszeri apát. 1895-ben a budapesti egyetem hittudományi kara doktor collegiatusnak választotta.

Cservenka.

A község 1785-ben 500 házzal a Németországból behívott protestánsok betelepítésével alakult és ma Bácsme gyének legszebb községei közé tartozik¹⁾. Már a község te-

¹⁾ Grosschmid i. m. II. f. 114. l.

lepítése alkalmával jöttek kath. is, kiknek száma azonban csak igen lassan gyarapodott; jelenleg is csak 577 katolikus van.

Csak 1840. elején kezdtek külön kath. tanítót tartani, kinek határozott fizetése azonban nem volt; mint ilyen *Kunnerth* Lénárd említették 1842-ben. Utódja *Auer* Ferencz már határozott fizetéssel bírt nemcsak a hívek részéről, hanem a nagy megyei pénztárból is 80 frtnyi segélyt élvezett. *Göb, Szauter, Gász, Szellinger, Walter* Fülöp és *Rudolf* József csak rövid ideig működtek, míg végre 1879-ben *Rittner* György személyében állandóbb tanerőt nyertek. *Rittner* mint fáradhatlan munkás úgy az iskolában, mint a társadalmi életben valóságos jótevője kised nyájának. Az összes jótékony egyletek buzgó tagja, sokszor vezetője; a dalárdának is éveken át karmestere volt. Nemes érzületének legszébb jelét adtaakkor, mikor híveinek templomot szerzendő, nemcsak saját községében, hanem az ország nagyobb városaiba is elindult, könyöradományokat gyűjteni. Fáradtságos munkájának gyümölcse ugyan csak 864 frt, mely öszszeggel az építendő templom alapját azonban ő rakta le, a továbbfejlesztést pedig a főpásztortól várja. Tanítói fizetése 9 hold föld, különböző pénztárakból 293 frt és lakás. 1879 óta iskola-alap czímén egy hold földet kezelnek, melyet kezdetben a tan. élvezett, ez évtől fogva jövedelme a tanterem fűtésére fordítatik. Az iskola felszerelését leginkább *dr. Hoffmann* Károly külai pleb. bőkezűségének köszönheti. Téli hónapokban az iskolalátogatás rendes, tavasszal és ősszel azonban nagyon hiányos; tannyelv a magyar-német.

Egyházilag *Kúla* fiókközségét képezi.

Kunbaja.

Mint puszta *Rudits* Máté uradalmához tartozott, ki 1819-ben Gákova, Csataalja és Vaskútról származó németekkel telepítette be. A telepítés alkalmával mindjárt épült templom és iskola is. Az iskolát a község építette, mely azonban csakhamar szűknek bizonyult. Az első kántortanító *Eichhorn* András, mindjárt $\frac{1}{2}$ telek földet is kapott az uradalomtól. Távozása után 1834-ben *Szauter* István követte, kinek 46 évi működéséről a községbeliek még most is a legnagyobb kegyelettel emlékeznek meg. *Kindl* Gáspár 12 évi működése után *Szauter* Ferencz lett megválasztva.

Már az első tanítónak is volt segédje, kivel együtt tanított egy teremben. A segéd a kisebb gyermekeket, a kántortanító a nagyobbakat. Ilyen rendszer mellett tartott a tanítás 1852-ig, midőn a község a mostani iskolaépületet emelte két tanteremmel. Rendszeres tanítói állást azonban csak 1858-ban szervezett, melyen *Willy Rezső*, *Lutz József* és *Klein István* működtek hosszabb ideig.

Freydinger Antal volt plébános 1875-ben egy apácza-zárda fentartására 3600 frtos alapítványt tett, mely a községet egy ily intézet megszerzésére ösztönözte. 1880-ban az uraság által adott ingyen telken a község két tantermet és megfelelő lakást emelt, és kötelezte magát annak fentartására, valamint a beállítandó 2 tanerő számára évi 460 frt fizetésre. Ez összegen felül élvezik az iskolanénék dr. *Haynald* Lajos kalocsai érsek 2000 frtos és a fentemlített 3600 frtos alapítványnak kamatait is.

A gyermekek e szerint nemileg elkülönítve, német nyelven taníttatnak. A tantermek felszerelése megfelelő, az iskolalátogatás rendes. Az $1\frac{3}{5}$ holdnyi faiskola *Titz* János tanító felügyelete alatt van.

1891-ben a legelő elkülönítés alkalmával 4 kataszt. hold „iskola-alap“-nak lett kihasítva, melynek jövedelmét az iskolák fentartására fordítják. A községi pénztár pedig a szegény gyermekeket nemcsak tankönyvekkel, hanem téli ruhával is ellátja. Jelenleg működnek: *Szauter* Ferencz ($\frac{1}{2}$ telek föld, 338 frt, 6 öl fa, lakás), *Titz* János (305 frt, 6 öl fa és lakás) és két iskolanéne a leányiskolában.

A telepítés alkalmával emelt imaház helyet *Freydinger* Antal volt pléb. kiváló buzgósága és ritka áldozatkészsége folytán 1873—77-ben épült a jelenlegi templom. *Freydinger* neve aranybetűkkel van megörökítve a község történetében, mert a templomot az általa gyűjtött szeretetfillérekéből építtette, melyhez ő maga is 16 ezer frttal járult. Idb. Rudits József báró mintegy 6 ezer frt költséggel belső felszereléséről és díszítéséről gondoskodott. Ormótlan tornyára 1890-ben helyeztek órát. A templom azon kevesek közé tartozik, melyeket *Haynald* Lajos érsek consecrált. Mint 8. plébános 1895 óta *Hinger* Péter működik a községben.

Kupuszina.

Bács vmegyének 1699. évi első összeírásában 15 gazdával és 8 felnőtt legénynyel szerepelt. A lakosság száma

csak lassankint emelkedett. Még 1715-ben is csak 17 adófizető polgára volt, s pedig szerb, a kiknek 1740-ben már 2 papjok volt. A kir. kamara, két pusztá hozzácsatolása után, 1752-ben kath. magyarok, tótok és dalmatákkal telepítette be. ¹⁾ A község a Duna gyakori kiöntései miatt nem maradhatott eredeti helyén. A lakosok 1770 és 80 között a Dunától távolabb, a község mai helyére költöztek. A szájhagyomány szerint azon hely hol az első község állott, most sziget, és Baranyához tartozik. 1753-ban templomot kapott a község, egy év múlva pedig plébániát és iskolát.

A község első tanítója, *Holub József*, nagyon csekély fizetésért szolgált. 1762-ben *Kenczell* Andrásnak kezdetben 20 frt és deputátuma — többi között egy pár csizmája volt. Későbbben a jegyzői teendők átvétele után jelentékenyen több fizetést kapott. A gyermekek egyáltalában nem jártak iskolába és a tanítólakás is mesés kicsiny volt. 1773-ben az úrbéri rendezés alkalmával $\frac{1}{4}$ telek földet csatolt a kincstár a tanító javadalmához. *Mida* Mátyás és *Bük* Ferencz már csak mint tanítók említettnek, sőt 1799-ben *Jánosy* Pál mint kántor, hasonnevű fia pedig mint tanító szerepel, kinek oklevele is volt. A kántor halála után 1807-ben ismét egyesítették a két állás ifj. *Jánosy* Pál személyében, ki azonban 1811-ben állásáról lemond és földműveléssel foglalkozik. István nevű fia követte, ki 1851-ig működött, midőn a már 7 év óta segédként működő Antal fia által lemondásra kényszerítettett, megelégedvén a tőle kapott convenczióval. Jánosy Antalt 39 évi szorgalmas működése után *Merscher* Ferencz követte.

Az 1860-ban rendszeresített második álláson *Vujevics* Jakab 32 éven át működött. A harmadik állás 400 frttal és lakással 1880-ban lett szervezve, melyhez 4 évvel későbbben 5 kat. hold föld is csatoltatott. 1892-ben 400 frttal és 50 frt lakbérrel tanítónői állás is szerveztetett.

Az úrbéri egyezség alkalmával a kincstár a második tan. állás javadalmához 20 kat. hold kitűnő minőségű szántóföldet csatolt, úgy hogy ezen állomás a legjobbak egyike az egész egyházmegyében. Dr. *Haynald* Lajos kalocsai érsek pedig 1884-ben az iskolák felszerelésére 500 frtot adományozott a községnek.

A szegény lakosságú község 1892-ben tervbe vette rozzant állapotban levő iskoláinak újra építését. De a maga erejéből képtelen lévén erre, az egyházi hatósághoz fordult

¹⁾ Iványi i. m. II. k. 146. l.

segítségért. Az üresedésben levő érseki szék káptalani helynöke, *Mayer Béla* főtanfelügyelő szíve sugallatát követve, négy tanterem és egy tanítói lakás építésére 8600 frtot utalványozott az egyházmegye nagyobb pénztárából. Ezen összegből aztán valóságos minta-iskolát építtetett a község. A tantermek úgy paedagogiai, mind egészségügyi szempontból a legkényesebb igényeket is kielégítik. A termek belső tisztasága, a befestett padok sértetlen volta a tanítók rend- és tisztaságszeretetéről tanuskodik. E tekintetben a kupuszinai iskolákat föltétlenül az első hely illeti meg az egész egyházmegyében. A tantermek felszerelése és az iskolalátogatás mintaszerű. Az alsó két osztályban vegyesen, a négy felsőben nemileg elkülönítve és magyar nyelven taníttatnak a gyermekek.

1887-ban a község a kincstártól való földvétele alkalmából 5 k. hold földből álló „iskola-alapot” létesített, melynek évi jövedelme tőkésítettik s jelenleg 658 frtot tesz. Népkönyvtár létesítésére 810 frtos alap van, melyhez évenként 35 frtot vesznek fel a községi költségvetésbe. A népkönyvtár létesítése most van folyamatban és *Lajthay János* jelenlegi plébános általánosan ismert tanügyi buzgósága és lelkesedése e kiválóan fontos ismeretterjesztő eszközt is, az iskolákhoz hasonlóan, a legmagasabb fokra emelendi. A 2780 □ öl nagyságú faiskola *Nagy János* tanító felügyelete alatt áll.

Jelenleg működnek: *Merscher Ferencz* (210 frt, $\frac{1}{4}$ telek föld, 52 pozs. m. kétszeres, 10 öl fa lakás), *Nagy János* (400 frt, 20 k.h. föld, 50 frt lakbér), *Fridrik Vidor* (400 frt, 5 h. föld, 50 frt lakbér) és *Kisimrédiné-Hirrmann Mária* (400 frt, 50 frt lakbér jövedelemmel).

Az első, vert falból épült, templom helyére 1808-ban a mostani épült, mely az utóbbi időben szintén nagyon elhanyagolt állapotban volt. A kincstár költségén és a hívek adományaiból 1874-ben restauráltatott. Az eredeti tót és dalmát ajku lakosságot *Sinkay Márton* pléb. teljesen magyarrá tette. Dr. *Kovács Kálmán* volt pléb. pedig hátralekös párbérét iskola-alapnak hagyta. Ez az ügy azonban még most sincs rendezve. Mint 14. pléb. 1892 óta *Lajthay János* működik, ki egyszersmind az egyházmegyei harmadik főtankerületnek hivatalos iskolalátogatója.

Lak.

A múlt század közepén ezen érsekuradalmi községnek

60 pár lakosa volt. A község 1771-ig mostani helyétől mintegy negyedóránnyira az ú. n. laki Duna közvetlen szomszédságában feküdt, honnan a gyakori pusztító vízáradások miatt lakói kénytelenek voltak távozni, és emelkedettebb helyre építkezni. A község levéltárában őrzött okmány erre vonatkozólag így hangzik: „Ennek a helységnek volt neve Lak az Paksi kis Duna partján volt, onnand kiszállván Gederi elhagyatot régi Falu helyre, a melyet az után neveztek Uj Laknak . . . azon árvíz pedig 1770 és 71. Esztendőben egész esztendeig tartott . . .”

Daczára annak, hogy Laknak kezdettől fogva több lakosa volt mint Szt. Benedeknek, melynek főkközségét képezte, csak 1815-ben nyert önálló plébániát. Iskolája a 289 lakossal bíró községnek már 1762-ben volt; a tanító neve azonban nincs említve. 1771-ben *Molnár János* a jegyző-tanító, ki a fenti okíratot is írta. *Bóvárdy György*, *Nagy Márton* és *Szarka Ferencz* alatt a jegyző és tanítói állás még egyesítve van; míg az utóbbi távozása után *Zsarnóczky György* már csak mint tanító említettetik. A plébánia szervezése alkalmával *Margarits Ferencz* lón megválasztva, kinek 25 frt, 18 pesti mérő buza és 4 mérő vetőmag alá való földje volt. Utódjai, *Fejér István*, *Kovács Károly*, *Péter Ferencz*, *Vincsek János*, *Németh József*, *Hosszú Sándor* és 1879 óta *Szigethy Ferencz* már jóval nagyobb fizetés mellett működtek.

1858-ban a község a kalocsai érsek által emelt régi iskolát lebontotta és 8400 frt költséggel két tágas tantermet, a kántortanító részére 3, a tan. részére 1 szobás lakást magába foglaló díszes épületet emelt. Csak 1870-ben lett a segédtanítói állás önálló; a mióta kalocsai főkáptalan is évenként 100 frttal járul a díjazáshoz. Ugyanannyival járul az 1891-ben szervezett harmadik állás díjazásához is. 1858-ban a község a kántortanító részére külön lakásról gondoskodott. A költségek fedezéséhez dr. *Haynald Lajos* érsek 450 frttal járult.

Horváth József kalocsai kanonok 105, *Lichtensteiger Ferencz* nagyprépost 400 frtos alapítványt tett, melyek kamatai tankönyvek beszerzésére fordítandók. *Molnár János* kanonok ugyan e célra szintén 400 frtot tett le azon kikötéssel, hogy az iskola elközsítése esetén a tőke a templomnak adassák és kamatai annak belső díszítésére fordítandók.

1857-ben az úrbéri megváltás alkalmával a kalocsai főkáptalan 8 hold földet csatolt a kántortanító javadalma-

zásához; faiskolának pedig 4800 □ ölet hasítottatott ki, melynek jövedelme az iskolás gyermekek szükségleteire lesz fordítva.

A tantermek felszerelése megfelfő, az iskolalátogatás rendes; tannyelv a magyar. Jelenleg működnek: *Szigethy* Ferencz (246 frt, 29 hold föld, lakás), *Barna* Ignác, (376 frt, 2200 □ öl föld, lakás) és *Vénn* Erzsébet (446 frt).

A templom 1808-ban gr. *Kollonitz* László érsek által emeltetett. *Auszler* Ferencz jelenlegi plébános akadályt nem ismerő nemes buzgósága iparkodott jószívű adakozókat keresni, hogy az idők folytán dísztelenné vált templomot rendeltetésének megfelelőbb állapotba helyezze. A kalocsai főkáptalan minden egyes tagját sikerült megnyernie, mert a templom belső díszítési költségeire mindegyik szerepel, kisebb nagyobb összeggel, az adakozók között. Örök hálával tartozik a község különösen *Molnár* János kánonoknak, ki e célra 2863 frtot áldozott. A hívek közadakozásból egy 9 változatú jó orgonát is szereztek 1468 frtéért a jóhírű Angstertől. Mint 10. plébános 1866 óta a jószívűségéről általánosan ismert *Auszler* Ferencz működik a községben.

Madaras.

Régeinte kún telep volt, s már a 14. században említetik. A következő századok alatt is többször szóba került; így 1580-ban falu 44 házzal és tartozott a szabadkai nahijéhez, míg a török korszak vége felé elpusztul, és egy 1697. évi összeírásban csak mint Madaras-pusztá szerepel. 1751-ben Mária Terézia borsódi *Latinovics* Péternek adja el 23 ezer frtéért. 1786-ban még pusztá, de a következő évben már megindul a telepítés. Első pecsétjén 1787. évszám áll.¹⁾

A telepítés évében vert falú templomot, 1789-ben pedig plébániát is nyert a község.²⁾ Ugyanez évben jött a községbe az első tanító, ámbár rendes iskola még nem volt, hanem a jegyzői lakásnak egy iskolává berendezett nagyobb szobájában tanított a tanító. Csak az 1789. év végén épült egy osztály számára iskolaépület. *Radóczy* Mártont rövid itt működése után 1792-ben *Somogyi* János követte a tanítóságban. Ennek $\frac{1}{2}$ t. földön kívül igen szép fizetése is volt. Két segédet — *Gyetvay* Andrást és *Revnák*

¹⁾ Iványi i. m. II. k. 152. l. ²⁾ Katona i. m. I. k. 118.

Györgyöt — tartott, kiket csekély fizetéssel kielégített. 1812-ben *Gyetvay* András, utána 1836-ban *Dobokay* András lett tanító. 1855-ben *Szilágyi* József, kit 1868-ban *Szilágyi* László követett.

1861-ben lett szervezve a 2., 1870-ben a 3., 1872-ben a 4. és végre 1892-ben az 5. és 6. tanítói állás.

Szilágyi László szerződésileg köteles lett volna egy okleveles segédet tartani. Mivel azonban ilyen nem talált, felhalmozódott kántori teendői miatt pedig kénytelen volt az iskolát elhanyagolni: az iskolaszék elhatározta, hogy a kántorságot a tanítóságtól elválasztja. E határozatot a községi képviselő testület is magáévá tévén, a kántor és tanító járuléka újból szabályoztatott; még pedig oly módon, hogy $\frac{1}{4}$ t. föld a kántori, $\frac{1}{4}$ t. pedig a tanítói álláshoz csatoltatott. Ehhez azonban a kegyuraság csak azon feltétel alatt adta beleegyezését, hogy az iskolák kath. jellege mindenkorra fentartassék. Az egyházi hatóság pedig kikötötte, hogy e szabályozás ne az egyén, hanem a tanítói állás miatt és érdekében történt legyen. Szilágyi megtartván a kántori hivatalt, *Baldzs* József nyerte el a tanítói állást. A tanítók terménybeli járandóságát a község 1878-ban megváltotta, s azóta a tanítók, egynek kivételével, készpénzben kapják fizetésüket.

1854-ben a tagosítás alkalmával borsódi *Latinovics* Lajos 27 kat. hold földet adott iskola-alapra, mely föld azonban, miután a község földjével egy tagban volt, ezzel közösen kezeltetett. Az iskola-alap a községre, mint erkölcsi testületre, van telekkönyvezve, és habár a r. k. iskolaszék többször kérte és sürgette a földnek eredeti rendeltetésére való kiszolgáltatását, a megyei hatóság mindannyiszor megtagadta azt. Miután 1864-ben más iskolák, mint felekezetiek, nem voltak: az iskola-alap is csak a felekezeti iskolának fentartására lehetett kihasítva. Így tehát a megyei hatóságnak elutasító végzése nem nyugosznak törvényes alapon.

Latinovics János iskola építésre telket, 400 frtot és 12 ezer téglát ajándékozott a községnek. *Rudits* József báró 200 frtot adott ugyan e célra. Mind a hat tanterem egy épületben, a központban, van elhelyezve. A tantermek felszerelése teljes; az iskolalátogatás télen rendes, de tavasszal és ősszel nagyon hiányos. A két alsó osztályba nemileg elkülönítve, a négy felsőbe vegyesen járnak a gyermekek. Tannyelv a magyar. Az egy holdnyi faiskola községi kerítés kezelésére van bízva.

Latinovics János cs. és kir. kam. 1892-ben végrendeletileg 500 frtos alapítványt tett, melynek kamatait szegény gyermekek felruházására fordítják. Tankönyvekre a községi pénztár évenként 50 frtot ad.

A jelenleg működő tanítók ezek: *Balázs* József (300 frt, $\frac{1}{4}$ telek föld, 4 öl fa, lakás), *Árvay* Ferencz, *Fekete* Károly, *Greiner* Gyula, *Árvay-Bandl* Irma és *Balázs* Anna (400 frt, 40 frt lakbér, 4 öl fa jövedelemmel).

Az 1787-ben vert falból emelt templom helyére a kegyuraság 1799-ben a még most is fennálló templomot emeltette, mely a nagyszámú hívek befogadására már régen kicsinynek bizonyult. Mint 5. plébános 1869 óta, *Válics* János tb. kanonok működik a községben.

Bács-Martonos.

1649-ben volt itt egy kath. templom szt. Márton tiszteletére, melyben 1649. okt. 11-én 245 hívőnek adta föl a bérálás szentségét Ibrisimovics Marin, belgrádi püspök.¹⁾ A község későbbben elpusztult és első lakói a Csernovics Arzen érsek vezetése alatt idetelepedett szerbek voltak, kik 1732-ben plébániát is nyertek. Csak a század második felében csatlakoztak hozzájuk r. kath. magyarok, kiknek részére *Szelczai* János ó-becsei kincsári tiszttartó 1775. ápril 17-én a következő rendeletet adta ki: „Mind azon házvendő magyar Catholikus Emberek, kik rész szerint már magokk házakat is szereztek és szerezni kívánnak a Martonosi Oláhoktól Szabadon bé bocsájtassanak és az megvett házakhoz tartozandó külső, belső földek hasonló képpen nekik adatassanak, keményen parancsoltatik a Martonosi Bírónak stb.”²⁾

1776-ban vert falból templomot, 1789-ben újabb telepítés alkalmával plébániát is nyertek a róm. kath. lakosok, kiknek száma 1783-ban már 551 volt.³⁾

A plébánia szervezése után csak 13 évvel későbbben szerveztek tanítói állást. A kántori teendőket addig *Horvith* Ádám harangozó végezte, kinek minden pártól $\frac{1}{4}$ mérő buzája volt. Orgonájuk ekkor még nem lévén, a harangozó el is végezhetette a kántori teendőket. Első tanítójuk *Hajós* Antal

¹⁾ Acta Bosnae Fermentzin 467. l. ²⁾ Érseki levéltár. ³⁾ Katona i. m. és Grosschmid i. m. II. f. 95. l.

1794-ben jött a községbe. Lakáson kívül minden pártól 15 krja és 1 véka búzája volt. Hajóst 1802-ben *Repovits* József követte, kinek a községgel kötött szerződése szerint következő fizetése volt: 55 frt, $\frac{1}{2}$ telek föld és minden pártól $\frac{1}{2}$ pozs. mérő buza. 1820-ban a kántori és tanítói állás el lett különítve, mely alkalommal *Hajós* kántornak, *Jankovich* Imre pedig tanítónak lett megválasztva. A föld a tanítói javadalomhoz lett csatolva. Jankovits mint durva, iszákos, hanyag tanító említették. Utódja *Tumbász* János, szintén elődje nyomdokain haladt 1858-ig, amikor állásáról elmozdították. Tumbász hanyagsága daczára, a község 1856-ban megjavította a tanító fizetését. Utódja *Törtely* Ferencz, a ki még ma is működik és az előtt jelentékeny szerepet játszott a községben.

A második tanítói állást 1856-ban szervezte a község olyan fizetéssel, milyennel az első tanító bírt. A 16 láncz tanítói földet a politikai község adta. Ezen állásra *Hoós* István lett megválasztva, ki előbb jogot végzett, 1848-ban országgyűlési írnok, majd élelmezési honvédtiszt volt. Hoós nyugalomba vonulása után 1893-ban *Szeyfreid* József lett utódja, 'ki a község jótékony egyleteinek is szorgalmas munkása.

1886-ban az előbbiekhöz hasonló fizetéssel szervezte a hitközség a harmadik tanítói állást, melyet *Bajzák* Károly foglalt el. Bajzák jelességét bizonyítja, hogy egy általa föl talált számológép a budapesti tanszer-kiállításon dicséző oklevéllel lett kitüntetve. A kertészettel nemcsak gyakorlatilag foglalkozik, hanem mint gazdasági író is jó hírnévnek örvend; a selyemtenyésztestet pedig ő honosította meg a községben.

A községhez tartozó *Zalatornya* nevű pusztán 400 frt fizetéssel és lakással 1878-ban szerveztek tanítói állást, melyen 1882 óta *Faragó* Ábel működik.

A tantermek felszerelése hiányos; különösen a tanyai iskoláé, mely egy alacsony parasztházban van elhelyezve. A két első iskola a „r. k. iskola-alap“-ra, az utóbbi kettő a község nevére van telekkönyveztve.

1894-ben a legelő elkülönítés alkalmával 51 kat. hold „községi iskola-alap“-ra lett kihasítva, melynek jövedelme az iskolák fentartására lesz fordítva. Van iskolai és tanítói könyvtár; előbbi 150 kötetből áll, s pázsitorjátékok jövedelméből és adakozás útján keletkezett; utóbbi főleg tanügyi lapokból (mintegy 40 kötet) áll, melyeket az egyes tanítók adományoztak.

A szegény tanulók felruházására *Habram* István és János plébánosok 1000—1000 frtot, *Szabados* Antal cz. kánonok pedig tanszerek beszerzésére 400 frtos alapítványt tett, mely alaphoz *Habram* István plébános még 500 frtot csatolt. Ujabb időben a község az összes tanulókat ellátja a szükséges tankönyvekkel.

A iskolalátogatás rendetlensége mellett az osztályok feltűnő czélszerűtlen elosztása is (I. vegyes és II. fiú, III—VI. fiú és II—VI. leányoszt.) bémítólág hatnak a tanítók működésére. A 800 □ ölnyi faiskolát *Bajzák* Károly kezeli. Az egyházi éneket a kántor tanítja, ki a tanítók betegsége esetén, ezek helyettesítésére is kötelezve van.

Martonos jelenlegi temploma 1814-ben épült és *Ujváry* Kálmán nevű káplán nagyszerű és bámulatos hagyománya folytán az egész egyházmegye leggazdagabb temploma. Nevezett káplán 1835-ben 32 láncz (á 2200 □ öl) földet, 57 kapa szőlőt és tekintélyes pénzösszeget hagyott a templom beldíszítésére. A készpénz ma már 67,148 frt, a szántóföld és szőlő pedig 13,000 frt értéket képvisel. Ennek kamataiból a templom belseje teljesen restauráltatott és most a legszebbek közé tartozik. *Habram* János a község 5. plébánosa 1888 óta.

Mélykút.

Fermendzin szerint már 1649-ben voltak itt r. katolikusok, kik formális községet is képeztek. Valószínű, hogy a török uralom vagy Rákóczy-féle pusztítások alatt elpusztult a község.

Mélykút a mult század elején a bajai uradalomhoz tartozott és így a Czobor család birtoka volt. E család kihaltá után 1750-ben gr. Grassalkovics tulajdonába ment át.¹⁾ A község a mult század elején még mint pusztá említettik ugyan, mégis jelentékeny számú lakossága lehetett, mert 1734-ben már tanítója és kápolnája is volt.²⁾ Lakosainak száma nagyobb arányban mégis csak a 2. telepítés alkalmával 1776-ban emelkedett.³⁾ 1783-ban 1651 lelket számlált.⁴⁾

A község első tanítójának neve nincs megemlítve; csak csekély deputátumból álló fizetéséről van szó. 1762-

¹⁾ Iványi i. m. I. k. 9 l. ²⁾ Érseki levéltár. ³⁾ Grosschmid i. m. II. f. 95 l.

⁴⁾ Katona i. m. I. k. 119. l.

ben *Eötvös* Ferencz Rhetoricát végzett egyén töltötte be az állást, kinek működéséről igen elismerő nyilatkozatok találhatók. Távozása után az állást egy segéddel töltötték be, kinek 23 Rh. frtot fizetett a község. 1869-ban *Szóllósy* József következett, kinek javadalmához 1791-ben az uradalom $\frac{1}{2}$ telek földet is csatolt. 40 évi működése után fia, István követte. 1819-ben újra építtette a község iskoláját, melyhez 10 év múlva egy második tantermet is emelt. Ez évben választotta szét a kántori állást a tanítóitól, a $\frac{1}{2}$ t. földet, a segédtanító-tartási kötelezettséggel a tanítónak adván. *Cseri* István főtanító 20—24 frt fizetéssel és ellátással díjazott segédek tartott. Utódja *Schmidt* Lőrincz — ki 35 évig működött a községben — kezdetben szintén maga fizette segédeit, de miután 1853-ban altanítói állást szerzett a község, akkor az altanító fizetését is a község adta. Schmidt fizetését egész működési ideje alatt csorbíttatlanul élvezte. 1860-ban egyszerre két állást szervezett a község, a fő- és altanítói címeteltörölte és a gyermekeket nemek szerint külön választotta. 1880-ban a törvényes minimummal ismét két, 1886 és 92-ben pedig 1—1 állás szerveztetett. Így jelenleg 8 tanító van a községben. *Schmidt* Lőrincz tevékenysége, kiváló tanítói képessége s példás erkölcsi élete által tanítótársainak, főképp a fiatalabb nemzedéknek, példányképévé vált, s világító fáklyaként mutatta meg az utat, melyen a hivatását igazán szerető tanítónak haladnia kell. „A hivatal sztt. kötelesség” jelszavával vívta ki magának a nagy tiszteletet, mely társai részéről egyetük alelnökévé történt megválasztásában oly szépen nyilvánult. 1884-ben ezüst érdemkereszttel lón kitüntetve.

Nyugdíjaztatása után az állás javadalmát a községi képviselőtestület az iskolaszékkal egyetemben — tekintettel arra, hogy ezen fizetés eredetileg segéd tartási kötelezettséggel járt — átváltoztatta 400 frt készpénz, 80 frt lakpénz és 30 frt fűtési általányra. Az uradalom által 1791-ben adományozott $\frac{1}{2}$ telek földet a község, mint iskolafentartó, magának szándékozott megtartani és mint iskola-alapot kezelni, mert ily czímen is van telekkönyvezve.

Az érseki főtanhatóság törvénytiszteletének és a tanítókról való gondoskodásának adta világos jelét, midőn a határozatot megsemmisítve az iskolaszéket a földnek a tanítói javadalmazásnál való meghagyására utasította. Miután a község többszöri felszólításra sem volt hajlandó ezt megtenni, a főtanhatóság a közökt. miniszterhez tette át az ügyet, honnan rendes polgári perre utasított a község,

A község látva azt, hogy ez ügy végleges eldöntésének bevárása a tanügy kárára volna: a főtanhatóság határozata előtt meghajolva, a következő fizetést állapította meg: $\frac{1}{2}$ telek föld és 100 frt. A gyakori tanító változás megszüntetése céljából az utóbb szervezett 4 állás fizetését 1892-ben 400 frtra emelte. 1894-ben pedig mintaszerűen berendezett ovodát állított a község.

A 3200 □ ölnyi faiskola *Drégely* Kálmán kezelése alatt van, ki e téren felmutatott sikereiért 200 frtnyi pályadíjjal, 1 arannyal és elismerő oklevéllel lón kitüntetve. Az ő javadalmához tartozik a föld is, melyet kérelmére az illetékes hatóságok beleegyezésével 1894-ben a község vett át, s e helyett 600 frt készpénz fizetést állapított meg részére.

Az iskolák a központban vannak, teljesen megfelelők és a szükséges tanszerekkel ellátvák. Tornatere 1895-ben mintaszerűen lett felszerelve. Az iskolalátogatás rendes. A gyermekek az összes osztályokban nemileg el vannak különítve. Tannyelv a magyar.

Szegény isk. gyermekek tanszereinek beszerzésére a következők tettek alapítványokat: *Simonyi* Pál 42 frtot; *Kiss* Tamás Márton 30 frtot; *Schmidt* Lőrincz, *Liptay* István, *Laczkó* Antal, *Végl* Verona és *Molnár* János 100—100 frtot; mulasztások után befolyt büntetéspénzből 112 frt; összesen 684 frt. Szegény gyermekek felruházására *Fehér* Mihály 1882-ben 500 frtos alapítványt tett, mely az előbbiekkel együtt az isk. szék kezelése alatt van.

Jelenleg működnek: *Drégely* Kálmán (100 frt és $\frac{1}{2}$ t. föld helyett 600 frt), *Rózsa* Tamás, *Sabjányi* Károly, — — — — —, (400 frt, 3 öl fa, lakás) *Sabjányi Zadravecz* Flóra, *Schmidt* Vilmos, *Bagó* Antal és *Markó* János (400 frt). Óvónő: *Rezsny* Vilma (380 frt).

A községhez tartozó *Tinójárds* pusztán a vallás- és tanulmányi alap mint tulajdonos 1888-ban kath. felekezeti jelleggel bíró iskolát szervezett, 400 frt fizetés, és kert javadalmazással. Tanítója — — — — —.

Az első, vert falból és náddal fedett kápolna már a mult század elején meg volt, melynek helyére 1761—68-ig a mai templom épült. Kezdetben Jankovácshoz tartozott a község, míg 1748-ban mint önálló plébánia, ferenczrendű szerzetesekre bízott. 1753—60-ig ismét Jankovácshoz tartozott. 1775 óta világi papok működnek itt, kiknek sorában 1886 óta *Kurka* Károly cz. kanonok a 10.

Miske.

Miske a mult század elején a kalocsai érsekség birtokához tartozó puszta volt. 1719-ben 30 magyar és tót család telepítési engedélyért folyamodott gr. *Csáky* Imre kalocsai érsekhez, ki a szokott feltételek és adók mellett a folyamodóknak és „maradékoknak, s nem különben hozzája szálloknak *Miske* névű Pusztáját lakó helyül megszállani” engedé.¹⁾ Ezen 30 család alapította a községet. Számuk egyre gyarapodott; úgy, hogy a község 1791-ben már 1357 lelket számlált.²⁾

Plébániát 1722-ben, templomot pedig 1731-ben nyert; mint politikai község 1724-ben lett szervezve.³⁾

Tanító nyomára már az 1728. évi Canon. Visit. jegyzőkönyvében akadunk. Ez azonban jegyző és kántor is egyzersmind. Neve sem ebben, sem az 1738. Can. Vis. nem említettik. 1748-ban *Lago* Márton szerepel mint jegyző-kántortanító, kinek 4 mérő vetőmagra való földje is volt. Meddig volt a jegyzőség a tanítósággal összekötve, nem lehet tudni. 1762-ben *Zetka* Venczel csak mint ktan. említettik, kivel 2 évvel később, az érsek parancsára „a gyermek tanító erant megalkuván, az Hellység Cassájából az ő szolgálataért meg égértünk 30 Rh. forintokat stb. — ⁴⁾

Utódjai közül *Gaal* István 27, *Bolváry* Antal 4, *Pásztor* András pedig 53 évig működött a községben. 1831-ben a tanulók nagy számánál fogva a hatóság a tanterem nagybírtását sürögösen elrendelte. Ez az iskolaépület 1893-ig állott fenn, mikor a község egészen új épületet emeltetett helyére.

Pásztor helyzete a néppel szemben nagyon alárendelt volt, mert az előkelőbb és módosabb gazdák megkívánták tőle, hogy névnapjok és karácsony előestéjén ablakaik alatt énekszóval felköszöntse őket. Ilyenkor azonban valami csekély ajándékban is részesült. (A tótok által lakott felső magyarországi vidékeken a forradalom előtti időkben ez a szokás általánosan el volt terjedve). 1857-ben a plébános *Pásztor* nyugdíjaztatását sürgette, mivel ez már tökéletesen előregedett. De erről sem ő, sem a község hallani sem akart. Végre 1858-ban mégis nyugalomba vonult, de csak szolgabírói parancsra. Utána *Nagy* József volt a kántortanító 29 évig, 1887 óta pedig *Nagy* Károly.

A gyermekek nagy száma miatt a község 1843-ban

¹⁾ A községi levéltárban őrzött szerződésből. ²⁾ Katona i. m. I. k. 118 l. ³⁾ A községi levéltárból. ⁴⁾ Érseki levéltár.

második tantermet emeltetett. Ezen második tanteremben a ktan. segédje végezte a tanítást. 1858-ban önálló tanítói állást szervezett a község, melyre *Úrhegyi* Antalt választotta meg. Ezen ember szép képzettsége és rendkívüli buzgósága *Szász* Károlynak annyira megtetszett, hogy 1873-ban tanfelügyelőségi tolnokká nevezette ki maga mellé. 1865-ben az úrbéri rendezés alkalmával a két tanítói állás javadalmához az érseki uradalom 2—2 negyed telek földet csatolt.

Az 1869-ben szervezett harmadik tanítói állás 230 frtos illetéke 1872-ben a község által 300 frtra emeltetett, azon felül $3\frac{3}{5}$ kat. hold földdel is megjavíttatott. A negyedik tanítói állás 1887-ben lett szervezve 300 frt alapfizetéssel, 40 frt lakbérrel és 5 frt kertilletménynyel.

Az iskolaépületek rozoga állapota és három helyen való fekvése arra indította a községet, hogy új, teljesen megfelelő épületet emeljen. A község erre saját erejéből nem volt képes, azért *Haynald* érsekhez fordult segélyért. Azonban a már akkor betegeskedő főpásztor nem részesíthette segélyben, megakadályozván őt bekövetkezett halála. 1892-ben Mezey Ignác plébános az új érsek, *Császka* György támogatását kérte. A főpásztor „a szentszék meghallgatása után a községnek új iskolája építésére ennek kath. jellegével betáblázás ellenében az egyhm. nagyobb pénztárából évi 500 frtos részletben törlesztendő kamatmentes kölcsönképpen tízezer forintot” engedélyezett. Egyúttal a tantermek belső felszereléséhez sajátjából 3000 frttal járult. Az új épület 1893-ban elkészülvén, a helybeli plébános által ünnepélyesen megáldatott és rendeltetésének átadatott. A község ezen legdíszesebb épülete közvetlen a templom mellett emelkedik, 5 tantermet és két tanítói lakást foglal magában.

Hogy e különben szegény község 23 ezer frtért ily díszes iskolát emelt, jórésztben áldozatkészségének és az érsek fejedelmi bőkezűségének köszönhető. Dicsérrettel kiemelendő az előjáróság és iskolaszék buzgósága is, melyről *Tóth* József kir. tanfelügyelő is elismerőleg nyilatkozott. A pestmegyei közigazgatási bizottság is „teljes elismerését nyilvánítja a község lelkésze és képviselő testülete iránt, a minden igénynek megfelelő, czélszerű és díszes iskola építéseért.”

A tót eredetű lakosok már jórészt megmagyarosodtak, de házi nyelvük még mindig a tót. A gyökeres magyarosodás csak a felállítandó kisedővótól várható.

Iskola-alap nincs.

Van 324 frtos jótékony alapítvány, mely büntetés-pénzekből, azonfölül *dr. Boromisza* Tibor kanonok és *Mezey* Ignác plébános 50—50 frtos adományából keletkezett. Kamatait részint szegény gyermekek felruházására, részint tankönyvek és tanszerek beszerzésére fordítják. A 900 ööl nagyságú faiskola kezelője *Békefi* Imre tanító; a növények azonban kertészeti oktatásban eddig nem részesültek. Az iskolalátogatás kielégítő.

Mint tanítók működnek: *Nagy* Károly (300 frt, $\frac{1}{2}$ telek föld, lakás), *Salamon* Béla (224 frt, $\frac{1}{2}$ telek föld, lakás), *Békefi* József (374 frt, $3\frac{3}{8}$ hold föld), és *Bogovics* Anna (345 forint).

Bogovics Anna a magyar nyelv sikeres oktatásáért 1893-ban 50 frt jutalomban részesült.

A község mostani templomát gr. *Batthyány* József kalocsai érsek 1768-ban építtette. 1891-ben *Flakovics* Endre plébános hagyatékából és részben a templompénztár terhére 3000 frt költséggel díszesen ki lett festve. Felszerelése is igen díszes. Mint 19. plébános *Mezey* Ignác működik 1886 óta.

Moholy.

Első lakói a török uralom után bevándorolt szerbek voltak, kik 223 házzal már a mult század elején is plébániával birtak.¹⁾ A határőrvidék feloszlata után, 1751-ben Moholy is polgárosított és 1791-ben a korona kerülethez csatoltatott. Kath. magyarok csak 1791 után kezdtek szórányosan letelepedni Madaras, Jankovác, Izsák stb. községekből és 1804-ben még csak 46 házban laktak. Ujabb (1806)²⁾ telepítés folytán 1806-ban plébániát és imaházat is nyertek.

Első tanítóják *Szabó* János 1805-ben Halasról jött a községbe, és kezdetben csak a kántori teendőket végezte, miután iskola még nem volt. 1806 után az iskolát ideiglenes épületben helyezték el, a tanító fizetését pedig $\frac{1}{2}$ telek föld, páronkint $\frac{1}{2}$ pozs. mérő buza, 6 garas, 1 ööl fa és lakásban állapították meg. 1833-ban rendes iskolát építettek

¹⁾ Dudás Gy. Szerb parochiák. Tört. társ. VII. évf. I. f. ²⁾ Grosschmid i. m. II. f. 95. l.

és a kántorságot elváltasztották a tan. állástól. *Pulchard* János 300 váltó frt, 2 öl fa és $\frac{1}{2}$ telek föld javadalom mellett lett a tanító, míg Szabó megtartotta a kántorságot. *Pulchard* 1840-ben megörlvén, állásától megvált és családja körében tartózkodott 1848-ig. Ekkor a szerbek elől Zentára menekült, hol elfogták és főbe lötték.

Utódja, *Berecz* Pál 41 évig működött a községben. Népszerűsége oly nagy volt, hogy 1848-ban népelnöknek lett megválasztva, de a szerbek felülkerekedése folytán a többi magyarokkal ő is elmenekült. 1849-ben ismét visszatért. Alig hogy az elpusztított iskolát és tan. lakást — melynek ajtó- és ablakfélfáit, sőt még padlóit is fölszedték a szerbek — némileg helyre hozta, mint forradalmár a péterváradí hadbírótság elé került. Félévi vizsgálati fogsága után a hadbírótság felmentette. Vizsgálati fogságának ideje alatt *Kudlatyák* nevű segédtanítója látta el az iskolát. *Berecz* 1881-ben nyugdíjba lépett.

A kath. lakosok szaporodása folytán az egy tanterem annyira kevésnek bizonyult, hogy 1857-ben kénytelenek voltak a magyarok egyszerre 2 tantermet emelni. Tanítókul *Kollmann* Péter és *Kugler* Mihály neveztettek ki. Javadalmukhoz 16 láncz föld is csatoltatott. *Kugler*nek utódja *Kleiner* János, *Kollmanné* *Nemes* Antal lett, kik mindketten halálukig, 1891-ig működtek a községben.

Berecz Pál nyugdíjaztatása után jelentékeny változás állott be a község iskolaügyében; amennyiben a r. kath. hitközség régi óhajához képest 1881. aug. 7-én hozott határozatával a leányok tanítását a Miasszonyunkról nevezett iskolanénékre bízta. Ezen határozathoz a képviselőtestület is hozzájárulván, 1882. 129. sz. határozatával a két iskolanéne fizetését egyenkint 300 frtban, a házgondnoknő díjazását 200 frtban, fűtésre 16 öl fát, az ismétlők tanításáért 42 frtot, tisztogatásra évi 20 frtot állapított meg azzal a kötelezettséggel, hogy a *Berecz* által élvezett lakház átalakítása, a tantermek berendezése és az épületek jókarban tartása a községet illeti. Egyben a község — az illetékes hatóságok által is elfogadott és jóváhagyott szerződésben — beleegyezését adta, hogy az épületek és telkek „R. kath. nótanoda“ czímen örökös lakásjoggal telekkönyvileg bekebeleztesse. A házi kápolna és a lakás felszerelését *Haynald* Lajos kalocsai érsek vállalta magára.

1885-ben a község 2 új tantermet épített hozzá, széles, beüvegezett folyosóval. Az egyikben az ovoda, a másikban az első vegyes osztály lett elhelyezve. Így az eddig 4 osz-

tályból állott leányiskola kiegészítettett 6 osztályra. Az ovodához egy széles zárt folyosó és nyári — részben fák-
kal beültetett, részben földött — játszótér tartozik. A 2 új
tanerő és segédővönő fizetése 900 frtban lett megállapítva.
Minthogy az ekként megszorodott személyzet részére a
lakás kevés volt, a község még 4 szobát épített hozzá; a
fűtésre és tisztogatásra pedig az eddigi járandóságot 147
frttal megtoldotta.

A női kézi munkát — mely a község által külön 120
frttal díjaztatik — kiváló eredménnyel tanítják, valamint
a konyhakertészet és gazdasszonykodásba is gyakorlati-
lag vezetik be növendékeiket. Az iskolanénék itt működése
óta a vallásos buzgóság és a közerkölcsiség nagyban emel-
kedett. A nép a legnagyobb tisztelettel és elismeréssel
van irántuk, a gyermekek pedig rajongva ragaszkodnak
hozzájuk.

A község terjedelménél fogva 1889-ben az u. n. alvé-
gen új iskolát és tanítói lakást emelt a község és új tanítói
állást szervezett, melyre *Berecz Lajos* lett megválasztva.
Kleiner halála után ennek állását nyerte el, míg az ő helyét
Göblös Ignác foglalta el. Jellemző, hogy a tanítók közül
eddig még egy sem távozott a községből, mindegyik halá-
lág működött itt.

Jelenleg működnek: *Berecz Lajos*, *Dobokay János* (351
frt, 20 $\frac{3}{4}$ ker. lánch föld, lakás) és *Göblös Ignác* (641 frt,
lakás). Az iskolanénék vezetése alatt van: 2 leány, 1 vegyes
osztály és az ovoda.

A tantermek felszerelése kielégítő, az iskolátogatás
azonban rendetlen. Az osztályok túlszűfolttsága (140—150)
a tanítás eredményét nagyban hátráltatja. Daczára annak,
hogy a törvény értelmében külön ipariskolát kellene állí-
tani, ezt eddig nem tették és mindössze annyi történik, hogy
az inasok az ismétlő tanításnál külön taníttatnak. A 3000 □
ölnyi faiskolát okl. kertész kezeli, ki a felsőbb osztályok-
ban a gazd. és kertészetet is tanítja. A iskolai könyvtár
„Népkönyvtár“ cím alatt szerepel és 120 kötetből áll. Ke-
zeli *Berecz Lajos*.

1872-ben a község eladott 40 ker. lánch földet és a
befolyt vételárból iskola-alapot létesített, mely most már
57 ezer frtot tesz. A szükséges kamatokat iskolai célokra
fordítja, a fölösleget pedig tőkésíti. A politikai község tan-
könyvek, taneszközök beszerzésére és a szegény gyerme-
kek felruházására évenként 149 frtot bocsát az iskolaszék

rendelkezése. Rudolf trónörökös esküvőjének emlékére ugyane célra még külön 36 frtot utalványoz évenként.

Az első templom vert falból 1805-ben épült. A mostani templomot 1822—24-ig a kincstár építtette, mely 1825-ben Szathmáry Antal által lett megáldatva. *Ujhelyi* Ágoston mint 9. plébános 1885 óta működik a községben, ki egyúttal az 5. főtankerületnek hiv. iskolalátogatója.

Bodrogh-Monostorszeg.

Bodrogtól, mint erősített helytől vagy vártól, vette nevét a vmegyei rendszer behozatala alkalmával egy hozzá csatolt egész vidék. Azután is gyakran szerepel Bodrogh vm. egészen a mohácsi vészig. A vmegye területe a régi okiratok szerint körülbelül Zombor tájától majdnem Kalo-csáig és a Dunától majdnem a Tiszáig terjedt. — Szt. László király Bodrogh várában tölté 1095-ben a husvéti ünnepeket midőn a keresztény fejedelmek a keresztes háborúban való részvételre felszólították.

A vmegyei gyűléseket is vagy Bodroghban, vagy Háj-Szt. Lőrinczben tartották. Ezek voltak t. i. 1360 körül a vármegyének elsőrangú helységei. Az 1522. évi dézsma-lajstromokban 147 adózó névszerint is fel van említve. Ezek, nevök után ítélve, majdnem kivétel nélkül magyarok. A török korszak elején még szerepel ugyan, de azután teljesen elpusztul. Elpusztult nemcsak a város, hanem a vmegye is. Még régi területét sem lehetett megállapítani, annyira összeforradt azős, életerős Bácsmegyével. A monostoriapátság 1522-ben említettik, s ez a mai Monostorszeg. A község régebben jobban nyugat felé volt, közelebb a Dunához. Egy 90 éves ember még emlékezik, hogy a Dunából két templomnak és egyéb épületeknek romjait látta kiemelkedni.¹⁾

1722-ben, mikor a község plébániát kapott, lakosainak száma 266 volt. Az 1731. évi Canon. Visita iskoláról még nem tesz említést. Valószínű is, hogy a templom felépítéséig — 1752 — nem volt tanító a községben. A templom felépítése után *Lakatos* Antal volt a község tanítója, kinek 12 frt fizetése, de külön iskolája nem volt. *Vísy* Imre és *Zetovics* Antal már jobb fizetéssel bírtak. 1767-ben meg-

¹⁾ Iványi i. m. II. f. 52. l.

hagyja a hatóság a községnek, hogy a tanító részére külön szobát és kamrát építsen, az udvart pedig kerítse be. Az iskola különben alkalmas, és a szükségességekkel fel van szerelve. *Ibrányi* György már a község által emelt épületben lakik és *Simon* György 1785-ben $\frac{1}{4}$ telek földdel bír. *Czirán* András és *Radits* Mihály után 1826-ban a kántori és tanítói állás már szét van választva és mint tan. *Várady* János működik. Az iskolát a község, a kincstár hozzájárulásával, ez évben újra építette, melyben a tanító részére 2 szoba volt kijelölve. Ezen épület még ma is fennáll, és tanítanak is benne. *Váradynak* halála után *Krämer* Antal és *Szöke* István következett, ki mellett *Balogh* János működött mint altanító. Hogy a második állás mikor szerveztetett, biztos adataink nincsenek rá, de valószínű, hogy a forradalom után. 1855-ben mindkét állás megüresedett, az iskola tanító nélkül maradt.

Kuzmánovics kántor látta el az iskolákat úgy a hogy bírta, míg időközben *Vidákovics* Antal jött segítségére, ki azonban csak hamar eltávozott. 1856-ban *Kalcsányi* János foglalta el az egyik tanítói állást, és egy évig maga tanított 400 gyermeket. *Kalcsányi* azóta szakadatlanul működik, oly példás szorgalommal, hogy mintául szolgálhat bárkinek is. 1857-ben *Pletikoszits* Benjaminek személyében a második tanterem is tanítót nyert. Ezen közben a nép mindinkább szegényedett. 1870-ben a sokaczköz népköz már anynyira tönkre ment, hogy a föld $\frac{3}{4}$ része a zsidók kezébe került, kik addig a felekezeti iskola terheinek viselésében részt nem vettek. Hogy ezeket is bevonhassák a lakosok, az iskola jellegét *községi*vé változtatták. Erre különben a kilátásba helyezett állami segély csak jobban buzdította őket.

A féltelek föld 1863-ban a két. tan. között meg lett osztva és 10 évre rá terményekben lévő járandóságai helyett egyenkint 440 frtot kaptak.

A 3. állás 500 frt fizetéssel és lakással 1880-ban lett szervezve, mely alkalommal 300 frt állami segélyben részesült a község. Ez időre esik a tagosítás is, mikor az iskolaalap javára 31 kat. hold föld lett kihasítva, melynek jövedelme az iskolák fentartására fordítatik. Az iskolák és a tanítói lakások a községre vannak telekkönyvezve, a $\frac{2}{4}$ telek föld pedig a r. k. iskolára.

1886-ban a negyedik tanítói állás szervezése alkalmával *Wámoscher* Nándor zsidó földbirtokos egy házat ajándékozott a községnek iskolai célra, melyben a negyedik tanterem és tanítói lakás van elhelyezve. 1893-ban a

legelő felosztás alkalmával a kincstár 20 kat. hold földet adott a harmadik és negyedik tanító díjazására azon kikötéssel, hogy egyelőre ezen két tanítói állás; ha pedig majd ötödiket és hatodikat is szerveznek, úgy majd négy tanító közösen kapja ezen földet, melynek élvezetben hagyása azonban a kincstár tetszésétől függ, s azt a tanítóktól bármikor és minden indokolás nélkül megvonhatja.

Az ötödik tanítói állás 1895-ben lett szervezve, eddig azonban még nincs betöltve. Ennek részére már 1894-ben gyönyörű tantermet és tan. lakást emelt a község.

Gubitz Kálmán 1891-ben az iskolaszék által igazgatótanítónak lőn kinevezve, mely idő óta a tantestület együttes működése sok üdvös dolgot eredményezett. Így mindjárt az első évben az iskolaszéket ama hazafias határozat kimondására ösztönözte, hogy a sokaczejku községben a III. osztálytól kezdve a magyar nyelvet tegyék tannyelvűvé. 1886-ban pedig a házi ipar tanításnak behozatalát indítványozta a tanítótestület, mire a község ezen célra 100 frtot irányzott elő költségvetésében, és így a házi ipar tanítása már a jövő évben megkezdődik.

A faiskola 1800 □ ölnyi és községi kertész kezelése alatt áll. Az iskolák felszerelése teljes, az iskolalátogatás rendes.

Polyákovics Fölöp volt pléb. végrendeletileg 200 frtos alapítványt tett, melynek kamataiból szegény gyermekek tankönyvekkel láttatnak el. Ezen alap jelenleg 700 frtot tesz. *Nagy* Béla jelenlegi pléb. a zombori áll. főgymnasiumnál 1000 frtos alapítványt tett, melynek kamataiból olyan r. k. monostorszeghi sokacz fiu segélyeztetik, ki a magyar nyelvben lejjebb előmenetelt tanusít.

Jelenleg működő tanítók: *Gubitz* Kálmán, *Kalcsányi* János ($\frac{1}{4}$ telek föld, 440 frt), *Tuschler* Ignác és *Orehoja* Béla (500 frt, 10 hold föld) és mindegyiknek természetben lakása; az ötödik tanító még nincs megválasztva.

Az 1752-ben emelt templom helyére 1806-ban a jelenlegi épült. 1887-ben *Nagy* Béla pléb. buzgólkodása folytán 5200 frt költséggel szépen kifestetett, az oltárok, orgona stb. megújítottak. *Nagy* Béla, mint 10. pléb., 1885 óta működik a községben.

E községben működött mint plébános *Pállich* János is, ki előbb mint főtanfelügyelői segéd, utóbb mint kerületi hivatalos iskolalátogató kiváló érdemeket szerzett a kath. tanügy fejlesztése körül. Különösen a bunyevác tan-könyvek szerkesztésével tűnt ki.

Nádudvar.

Nádudvar már a 15-ik században szerepelt és jelentékeny község lehetett. Egy zárda is állhatott itt, melynek emlékét az u. n. zárdaszőlők őrizték meg, hol minduntalan különféle régiségekre akadnak, sőt néhány év előtt egy edényben 395 római ezüstpénzt és egy aranykelyhet is találtak. Valószínűleg a török uralom alatt pusztult el minden. A felszínre került tárgyak és emberi csontvázak halmaza azt látszik bizonyítani, hogy e község határában valamikor nehéz csaták vívattak. A mult század elején szlávok tanyáztak e helyen, kikhez 1724-ben *Csáky* Imre kalocsai érsek Franconiból jött németeket telepített.¹⁾ A németek a „Sárköz“ alsó részébe, egészen a Duna mellé építették házaikat, honnan a gyakori árvíztől szabadulandók, még a mult században a mostani, emelkedett helyet foglalták el.

Nádudvar kezdetben a hajósi plébániához tartozott, míg 1738-ban önálló plébánia lett. Anyakönyvek 1724-től fogva vannak. 1738-ban az önálló plébánia szervezésekor gyermekeik tanításáról is gondoskodtak a falubeliek. Tanítójuk mindenféle úrbéri teher alól fel volt mentve. Az iskolába járó gyermekek havonként 3 krt fizettek a tanítónak és egy darab fát vittek az iskola fűtésére. Ebből és a stolából állott összes fizetése. 1760-tól *Schäffer* Ádám és ennek halála után hasonló fia működött 1800-ig. Az ő működésük alatt a tanító csekély fizetését többször emelték, 1784-ben téglából épült iskolát és tanítói lakást építettek és általában elég gondot fordítottak az iskolára. Az iskola iránti érdeklődés leginkább azon rendkívüli mozgalmakból ítélhető meg, melyek *Schäffer* halála után a kántortanítói választás után keletkeztek. *Tenczlinger* Ferencz, a volt kántortanító veje és a 2 év óta segédként itt működő *Oberst* Sebestyén mellett 2 pártra szakadtak a lakosok és a gyűlölségig menő harczot vívták egymással. A győztes *Oberst* eltávolítása érdekében az ellenfél pártja szóval és írásban többször fordult az érsekhez, de ez, ha igazságos akart lenni, kénytelen volt tisztjei által *Oberst*et hivatalába bevezetni, az ellenpártot pedig zaklatása miatt meginteni.

Klobusiczky Péter kalocsai érsek 1813-ban új iskolát építtetett két tanteremmel, melyhez a község 1858-ban a harmadikat csatolta. A második tan. állás csak 1858-ban lett önállósítva.

¹⁾ Érseki levéltár.

Mint kántortanítók Oberst 38 évi működése után rövidebb ideig működtek: *Puck* István, *Kerner* János és *Trost* János. 1855-ben a Sziléziából származó *Spielvogel* József lett megválasztva, ki iskoláját oly magas színvonalra emelte, hogy 1858-ban már minta-iskolának és rövid idő múlva ugyancsak a budai helytartótanács 9297. sz. rendeletével a fiatal tanítók gyakorló-iskolájának lett kijelölve. Oly kitüntetés volt ez *Spielvogel*re nézve, a milyenben igen kevés falusi tanító részesült. A rendetlen iskolalátogatás megszüntetése végett följelentett gyermekek szülőiben az elkeseredés a legmagasabb fokra emelkedett ellene, de ez csak az első vizsgáig tartott. A vizsga eredménye teljesen lefegyverezte őket. Ellenségeiből legnagyobb tisztelői lettek. A rendes iskolalátogatásnak és az ő fáradságtalan buzgóságának köszönhető, hogy Nádudvaron nincs 52 éven alóli férfi, vagy nő, aki írni, olvasni ne tudna. 40 éven át volt kedves tanítója községének, mikor fogyatékos magyar nyelvi ismeretei miatt kénytelen volt nyugdíjba menni. Utódjául József nevű fia lett megválasztva.

1860-ban a tagosítás alkalmával az érseki uradalom a kántortanító részére $\frac{1}{2}$, a tanítók részére $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{4}$ telek földet csatolt a javadalomhoz. *Stelczer* Endre volt plébános a tornatér felszerelésére 37 frtos alapítványt tett, mely kamataival együtt jelenleg 60 frtot tesz. A csaknem három holdnyi faiskola a községi kertész felügyelete alatt áll. 55 kötetből álló iskolai könyvtára jobbára *Till* Lajos jelenlegi pléb. ajándéka,

A tantermek felszerelése teljes; az iskolalátogatás kifogástalan. Tannyelv a német. 1894 óta van községi ovoda.

Mint tanítók működnek: ifj. *Spielvogel* József (506 frt, $\frac{3}{4}$ telek föld, lakás), — — — — (226 frt, $\frac{1}{4}$ telek föld) és *Villy* János (210 frt $\frac{1}{4}$ telek föld).

Nádudvar első temploma 1736-ban, a jelenlegi 1807-ben épült. 1891-ben a hívek kibővítették és 1893-ban kifestették. Az orgona és kálvária közadakozásból lett építve. Mint 16. pléb. 1878 óta *Till* Lajos működik a községben.

Érsekhalma.

Érsekuradalmi pusztá, melyen az uradalmi cselédség részére még az 50-es években rendes tanítói állást szervezett az érsek. *Kardos* János a tanító, kinek az érsekuradalmi pénztárból 426 frt és lakásból álló fizetése van.

Nemes-Militics.

A község első lakói a Boszniából ide vándorolt kath. bunyevácok voltak, kiknek beköltözködési éve azonban bizonyosan meg nem állapítható. Grosschmid 1720. év tájára teszi a telepítést, mikor a bunyevácok mellett 19 magyar család is volt. A lakók mindenfelől sereglettek össze, többnyire kiszolgált katonák voltak, részint már nemesek, részint nemesítették. Határukat eleinte haszonbérben bírták, később pedig adományozás útján 40 ezer frtért megvették. Népessége 1749 és 1779-ben szaporodott leginkább, midőn Zombor és Szabadka kir. városok lettek, mert sokan a városokban lakó nemesek és katonák közül nem akartak városi hatóság alatt maradni, azért Militicsre költöztek át.¹⁾

1752-ben templomot és önálló plébániát is nyertek, melyhez egyideig Csonopla is tartozott. Első tanítójuk *Csánki Mihály* még a jegyzői teendőket is végezte, míg *Dósa Albert* 1763-ban már csak mint kántortanító van felemlítve. *Ujváry* Ferencznek csekély fundusa miatt disznópásztor szomszédjával roppant sok kellemetlensége volt. *Lengyel Antal*, *Komody József*, *Radics Mihály*, *Büek László* és *Széchényi Miklós* csak rövid ideig működtek. 1801-ben az úrbéri egyezség alkalmával a nemesi telkek kiosztásakor a kántortanító 25 hold földet kapott. Egy évre rá a közbirtokosság új iskolaépületet emelt. Az 1720-ban megválasztott *Széchényi József* jó tanító hírében állott és az 1832-ben emelt 2. tanteremben az általa fölfogadott segédek tanítottak. A segédtanítói intézmény beszüntetése után *Sefcsits Máttyás* lett az első altanító. Széchényi után *Bary József* és *Koncsek Antal* következett, kinek halála után a két állás el lett különítve és mint tanító *Viddkóvics Alajos* választott meg. 1855-ben új iskolát építettek, a régi pedig községházának lett átalakítva; a 2. r. állás is ez évben lön szervezve. A 3. állást 1873-ban rendszeresítették, melyen kezdettől fogva nőtanítókat alkalmaztak.

A legelő elkülönítés alkalmával a ktn. 18 hold földet kapott, melyből 16 hold a kántori, 12 hold az eredeti 25 holddal együtt pedig a tan. javadalomhoz lett csatolva. Az 1800 □ ölnyi faiskolát *Karagity István* kezeli.

Polákovics Fülöp v. pl. tankönyvek beszerzésére 1870-

¹⁾ Grosschmid i. m. II. f. 87. 1.

ben 200 frtos alapítványt tett, mely a plébános kezelése alatt van.

Az épületek meglehetősen rossz állapotban vannak, a tantermek felszerelése kielégítő; az iskolalátogatás rendetlen. A gyermekek nemileg el vannak különítve és magyardalmát nyelven taníttatnak.

Jelenleg működnek: *Vidákovics* Antal (37 hold föld, 130 frt, 20 pozs. m. buza, lakás), *Karagity* István és *Karagity* Tómicz Zsófia (400 frt, 50 frt lakbér).

Az első templom 1752-ben, a 2. 1818-ban épült, melynek meghagyott homlokzatához és tornyához 1842-ben jóval hosszabb és szélesebb új templomot építettek, melynek belső felszerelése elég díszes. *Vidákovics* Pál 1889 óta mint 10. plébános működik a községben.

Novoszellő.

A község a kalocsai érsek dézsmajegyzékében 1650-ben már előfordul.¹⁾ Kezdetben a Pálffy, későbbben a Cseh család tulajdona volt. Az újabb telepítésről határozott adataink nincsenek. 1734-ben már önálló plébániát állítottak, ámbár lakóinak száma 1762-ben is még csak 553 volt.²⁾

Schott György sváb származásu tan. 1751-ben jött a községbe. Az iskolaépületben egy szobából és konyhából álló lakása volt és szorgalmasan is tanítaná a gyermekeket, ha a szülők iskolába küldenék őket. 1761-ben mindössze 10 tanítványa volt, kik rendszeren jártak iskolába. A felnőttek hitoktatására azonban kiváló súlyt helyeztek. Az egész község csapatokra felosztva, részesülta hitoktatásban; minden csapat élén egy kikérdező és egy felvigyázó állott. A csekély párbéren kívül az egész éven át iskolába járó gyermekek 24, kik csak a téli hónapokban jártak, 12 krt fizettek. Téli időben a fűtésre való fát is a gyermekek hozták, melyből a tanítónak is jutott. A harangozás is az ő teendője volt, miért kezdetben fizetése nem volt, későbbben azonban minden versért egy garast kapott.

1782-ben *Haintz* Antal követte, kinek már nagyobb lakása és több fizetése volt. A hivatal ezután apáról fiura szállt: György, István, István és 1880 óta ennek testvére, Vendel. Az első *Haintz* István 45 évi működése alatt a nép-

¹⁾ Grosschmid i. m. II. f. 67. l. ²⁾ Katona i. m. I. k. 141. l.

éneket igen magas fokra emelte és mint furni-faragni tudó ezermester a népre irányítólag hatott a kézügyesség terjesztésében.

1846-ban újra építették az iskolát és 2. tanteremmel bővítették. Rendes tan. állást azonban csak 1872-ben szereztek, addig a tanítást segédtanítók végezték.

A tantermek felszerelése kielégítő, az iskolalátogatás télen rendes; tannyelv a német. Az 500 □ ölnyi faiskolát közs. kertész kezeli.

A század elején az uraság $\frac{1}{4}$ telek földet csatolt a kántortanítói álláshoz. A harangozói tisztség 1868-ig volt összekötve az állással és mint ilyen a legutolsó volt az egész egyházmegyében.

Jelenleg működnek: *Haintz Vendel* (226 frt, $\frac{1}{4}$ t. föld, 6 öl fa, lakás) és *Schäffer Gyula* (400 frt és lakás).

Az 1758-ban épült első templomot az árvíz elmosta. Utána fából építettek egyet magasabb helyre és ennek helyébe épült 1826-ban a jelenlegi. Mint 14. pl. 1887 óta *Köping* Péter működik, ki különösen a méhészet és okszerű szőlőművelés bevezetése által jótékony hatással van népére, mely plébánosát e téren buzgón követi.

Obrovác.

Mint szerb község 1722-ben 126 házzal említettik.¹⁾ Kath. németek a jelen század elején kezdtek ide letelepedni, kik egyházilag előbb Bács, utóbb Bukinhoz tartoztak. Önálló plébániát 1843-ban nyertek.

Az első kath. iskola 1829-ben épült, melyben mesterember végezte a tanítást. Mint első rendes tanító *Jelinek* és *Polucsek*, 1857 óta *Rubind* András és ennek halála után 1892 óta József nevű fia működik mint kántortanító. A kath. száma ma már jóval nagyobb mint a szerb lakosoké, miért is 1871- és 93-ban 1—1 tanítói állást szerveztek.

A legelő elkülönítés alkalmával 1881-ben a kath. plébános egy telek, 2 tanító 3—3, a 3. tanító pedig 2 hold földet kapott. Ugyanazon legelőelkülönítés alkalmával 87 holdat hasítottak ki iskola alapnak is, mely a községi iskolaalapra van telekkönyvezve. Az első tan. álláshoz még 1831-ben lett $\frac{1}{2}$ telek föld csatolva). Az 1600 □ ölnyi fais-

¹⁾ Stelczer i. m. 80. 1.

kolát a községi kertész kezeli. A tantermek felszerelése teljes, az iskolalátogatás rendes. Tannyelv a német.

Jelenleg működnek: *Rubind* József (275 frt, $\frac{1}{2}$ telek és 3 hold föld, lakás), *Domosvay* József (450 frt, 3 hold föld) és *Szumpfögger* Kálmán (400 frt, lakás és 2 hold föld).

1843-ban kis imaházat, 1884-ben pedig jelenlegi, szép templomuk épült a kincstár költségén. A plébániát *Haynald* Lajos érsek építtette 10 ezer frtéért és átadta a kincstárnak, mint kegyuraságnak. Mint 6. pl. 1882 óta *Szauter* István működik a községben.

Ó-Becse

Hazánk történetében Bonfini művében jön elő, a hol 1424 után és 1430 előtt Zsigmond császár Brankovics György despotának adományozza.¹⁾ A török uralom után 1690-ben *Csernovics* Arzén metropolita vezérlete alatt bejött szerbek egy része képezte a város első lakosságát, mely mint a katonai határőrvidéki lakosság, katonai szolgálatot teljesített. Jelenlékenyebb szerb községnek kellett lennie, mert midőn a határőrvidék megszüntetése után 1751-ben polgárosították és a szomszédos 10 községgel oly nevezetes kiváltságokat nyert és koronai kerületté alakították, e kerület székhelye Ó-Becse lett. Kath. magyarok 1760-ban kezdtek ide telepedni, kiknek száma 1767-ben 363 volt. A század vége felé különösen Szeged, Félégyháza, Csongrád, a Kun- és Jászságból ide telepedett magyarok száma évről-évre növekedett, és ma már kétszer annyian vannak, mint szerb testvéreik.

A katolikusok 1763-ban templomot építettek és 1765-ben gyermekeik taníttatásáról is gondoskodtak, midőn: „a Messternek vagyis Kantorunknak hív szolgálatért ígérték 33 Rh. frtot, minden Pár Embertől 1 — 1 véka buzát és tizenöt kéve Nádat.“ (A szerződés 10 aláírójának neve mellett álló X tanúsága szerint egy sem tudott írni.) E jelentékeny fizetés élvezője *Major* István, a kántori és tanítói teendőik mellett még a harangozást is elvégezte, melyért versenkint 1 garas járt neki. 1783-ban a kántori állás már el van különítve a tanítóitól. Ekkor *Ujfalusy* István 50 frt fizetésért tanított. *Radits* Györgynek 1791-ben már 234 frtja és $\frac{1}{2}$ telek földje volt. 1803-ban már 2 tanító működött, mind-egyik 200 frt fizetéssel és $\frac{1}{2}$ telek földdel. Az egyik tanítót a koronai kerület, a másikat a község fizette. A koronai

¹⁾ Dr. Pavlovics István: Becse és Kulpin. 35. l.

kerület építtette az egyik iskolát a kényelmes tan. lakással is. 1840-ben *Balaton János* és *Mautsek Alajos* működtek.

Az 1848. mozgalmas napok a szerbek által lakott Alsó-Bácskában különösen jelentékeny hullámokat vertek. Ezen mozgalmak a tanügyet sem hagyták érintetlenül. Az egyik tanító, *Marek Lőrincz*, mint teljhatalmú térbiztos működött Ó-Becsén, majd a forradalom lezajlása után Beodrára ment és így Balaton egymaga maradt, 4 szobába osztotta be a gyermekeket és felváltva tanította őket. Ilyen rendszer mellett működött 1854-ig, mikor *Ábel Mátyás* foglalta el a második állást.

A község nagy terjedelménél fogva már 1848 előtt célirányosnak látta a külvárosban, később pedig a tiszaparti városrészben és szállásokon is egyes iskolák emelését. 1860-ig a belvárosban 3, a külvárosban 2 tanterem volt. A népoktatási törvény megalkotása után Ó-Becse tanügye rohamos lépésekkel haladt előre, miben *Bende József* és *Szulik József* volt plébánosoknak jelentékeny részük volt. *Fonyó Pál* jelenlegi pléb. elődeinek munkáját a legnagyobb buzgósággal folytatja, és ismert tanügyi munkálkodása már is jelentékeny nyomokat hagyott a község tanügyében. Rövid 4 év alatt 10 új tan. állást szervezett, a kültéren 5 tanteremmel bíró iskolát és 1 szállási iskolát építtetett, evvel párhuzamosan a tankötelezettségnek érvényt szerzett és 2—3 osztálynak egy tanteremben való tanítását mindenkorra megszüntette.

A 60-as években a belvárosban a gyermekek száma egyre növekedett és így a tantermek számát szaporítani kellett. *Bende József* nagy befolyásával oda vitte a dolgot, hogy az iskolaszék a gyermekeknek nemek szerinti elkülöníttetését kimondotta és a leányok tanítását a Miasszonyunkról nevezett iskolánénékre bízta 1867-ben. Az erre vonatkozó szerződés értelmében a hitközség kötelezi magát az iskolánénék lakóházának építésére és fentartására, a főzőnő-apácza részére évi 200 frt fizetésre és 9 öl faátalány kiszolgáltatására. — A város a szükséges tantermek emelésére, minden egyes tanerőnek évi 300 frttal való díjazására, fűtésre, tisztogatásra évi 103 frtnak kifizetésére kötelezte magát. Az épület mintegy 15 ezer frtba került.

1867-ben megnyílt az intézet 3 tanerővel. 1891, 92 és 95-ben 1—1 új osztály és tanítónői állás rendszerezíttetett, s így jelenleg 6 oszt. 6 tanteremmel és egy ovoda áll az iskolánénék vezetése alatt. A tanerők szaporodása folytán a város pénztárából fizetés és egyéb címeken ma már

2522 frtot, a hitközségtől pedig 100 frtot és 9 öl fát élveznek. — A hitközség által fizetett 200 frtnyi teher u. i. szintén átment a politikai községre, melynek fejében a hitközség a szervezendő felső népiskolai tanerők beállításánál fog áldozatot hozni.

Az intézet bővítését az iskolaszék 1892 óta folyton sürgeti, de a gör. kel. vallású képviselők állandóan ellenzik; jóllehet az iskolanénékhez az ő leánykáik is szabadon bejárhatnak és be is járnak. A megyei törvényhatóság a közbevetett főlebbezések folytán kimondotta, hogy a város a szükséges tantermeket az 1867-ben kötött szerződés értelmében felépíteni köteles. Erre a politikai község megvette egyik szomszéd telket, és az építéshez terveket készítettett. A telekvételt a szerbek a miniszteriumig megfőlebbezték, a tervek pedig felülvizsgálat végett az áll. építészeti hivatalnál vannak Zomborban.

Haynald Lajos érsek 1872-ben 4000 frtot adott át főkáptalanának azon meghatározással, hogy ezen összegnek 6%-os kamataiból az Ó-Becsén beállított iskolanénék közül egynek teljes ellátási költségei fedeztessenek. Az alapítványi összeg teljes kamatjövödelmét minden levonás nélkül az alapítványi hivatal évenként a főnöknő nyugtájára kifizeti. *Kubinszky* Mihály egyhm. főtanfelügyelő pedig 1000 frtot adományozott az intézet céljaira.

A haladás — mint fennebb már említve volt — oly rohamosan történt, hogy e tekintetben kétségkívül csak igen kevés város vetekedhetik Ó-Becsével. A belvárosban a fiuk részére 5 tanterem van. A kültéren a régi 2 tanterem ma már nyolczra szaporodott, és pedig 1885-ben 1, 91-ben 3, 92 és 93-ban 1—1 új állás rendszeresített.

Németh Antal földműves közpolgár 1872-ben *Bende* lelkesítésére a tiszaparton 8000 frt költséggel díszes tantermet és tágas tanítói lakást emeltetett, és az épület fenntartására 1878-ban 1000 frtos alapítványt is tett. A 2. tanítói állás 1889-ben lett itt szervezve.

A szállásokon jelenleg 3 tanterem van, melyek 1893, 86 és 91-ben lettek emelve. A népiskolai tantermek és tanítói állások száma Ó-Becsén jelenleg 24.

A tantermek felszerelése 1891 óta teljes, miután ez évben 1000 frtnál többet fordított a hit- és polgári község e célra. Az iskolátogatás 1891 óta szintén elég rendes, habár a kültéren még sok kívánni való van e téren. Az osztályok beosztása mintaszerűnek mondható; a mennyiben csaknem minden osztály külön tanítóval bír. Csupán a bel-

téri V. és VI., s a kültéren egyik IV. és V. fuosztály van egy teremben. A tanulók átlagos száma 1—1 tanteremben 70-et alig tesz ki, sőt egyes osztályokban ma már 45—50 tanuló van. A városban az összes iskolákban nemileg elkülönítve taníttatnak a gyermekek; a szállási iskolák természetükénél fogva osztatlanok és vegyesek. A tannyelv mindegyik magyar.

A tanítók fizetése úgy a városban, mint a szállásokon egyenlő és áll: 500 frt törzsfizetés, 150 frt lakbér, vagy természetben lakás, 52 frt 50 kr. fűtési átalány, 40 frt tanterem tisztogató és 12 frt 60 kr. irodaátalányból; ezenfelül az ismétlő iskola ellátásáért 50—50 frtot és 1650 frt failletéket kapnak. Jelenleg a következő tanítók működnek: *Szűcs János, Osztrogoncz Ferencz, Fárbdás József, Révfy Géza, Seffer Antal, Gubanics Ferencz, Ujváry György, Bardtius János, Kelemen József, Komenda János, Fazekas Rózsa, Kovács Ferencz, Koncsok Antal, Rullyné-Horváth Ilonka, Kleiner Laura, Paldáti Fábán, Trinksz Gyula és Szukop Aladár.*

1883 óta iparostanoncz iskola is van, melyben 4 tanító tanít, kik egyenkint 200 frt tiszteletdíjban részesülnek. A magyar nőegylet két nyári gyermekmenhelyet tart fenn addig, míg a rendes kisdovoda szervezve lesznek. 1894-ben nyílt meg a VI osztályú községi polgári fiúiskola, melyet tisztán a község tart fenn. Ugyanez évben egy társulat 4 osztályú polgári leányiskolát szervezett, melynek növendékei $\frac{3}{4}$ részben izraeliták.

A korona uradalom az először szervezett 4 tanítói álláshoz 65 hold földet csatolt, mely mint „r. k. iskola-alap” van bekebelezve. A 60-as években a város átvette a földet a tanítóktól és ezen idő óta a város kezelése alatt van. A tanítók e helyett készpénzben kapják illetékeiket a várostól.

Németh Antaltól az általa építtetett iskola fentartására tett 1000 frtos alapítványán kívül a tanító részére 600 frtos, az iskolanénék részére 300 frtos alapítvány van. *Bálint Vincze* földműves 1867-ben 1000 frtot, és neje, *Bóka Anna* 1881-ben szintén 1000 frtot tett le egy kath. ovodának fentartására, melyhez a hitközség még 2000 frtot csatolt. Ennek kamatait az apácák által vezetett ovodának fentartására fordítják. Imakönyvek és egyéb ájtatossági tárgyakra *Horváth József* kalocsai kanonok 200 frtot, a szegény iskolás gyermekek tankönyvei és lábbeli beszerzésére az „önsegélyző szövetkezet” *Szulik József* plébános emlékére 200 frtot, ugyanerre *Boromisza Tibor* kalocsai

kanonok 40 frtot, *Fonyó* Pál plébános 160 frtot, a hitközség 300 frtot és *Németh* Antal 200 frtot hagyott.

Az iskolai, helyesebben népkönyvtárnak alapját 1879-ben vetették meg, melynek gyarapítására a városi pénztár évenként 100 frtot utalványoz. Ez *Szűcs* János tanító kezelése alatt van, ki azt a városban a legnagyobb könyvtárrá fejlesztette. A könyvtár jelenleg 900 kötetből áll, igen díszes, nagy kettős szekrényben van elhelyezve és a község által erősen használtatik. Az iparostanoncz iskolánál is van ifjúsági könyvtár, mely azonban még csak 53 kötetből áll. 1892-ben vetették meg alapját és a felszabaduló inasok által a bizonyítvány kiállításáért fizetett 50 kros díjak összegéből fejlesztik tovább.

Van 5 lánctérületnyi faiskola, mely a község tulajdonát képező 53 lánctérületi gyönyörű liget mellett van, és rendes községi kertész kezelésére van bízva. A fanemesítés sikeresebb tanítására legujabban, 50—50 frt tiszteletdíj mellett, *Révfy* Géza és *Kelemen* József gazdasági szaktanítókul választattak meg az iskolaszék által.

Ó-Becsének tanügye az itt működött és jelenleg működő tanítókkal annyira összefügg, hogy tiszta képét csakis úgy nyújthatjuk, ha — bár csak röviden is — a jelesebb tanítókról külön is megemlékezünk.

Balaton Gézát 30 évi működése alatt, mindenki mint lelkiismeretes, kötelességtudó és szorgalmas tanítót ismerte. Tanítványai örömmel emlékeznek vissza igazságosan szigorú tanítójukra és a legnagyobb tisztelettel viseltetnek iránta most is. Különös súlyt fektetett a nyelvtan, helyesírás és szépírássra, mely utóbbinak nem egy tanítványa köszöni jelenlegi állását. Iskolája fegyelmezettségéről és mintaszerű tisztaságáról az egész kerületben ismert volt. A 70-es években irodalmilag is kezdett foglalkozni. Gyors egymásutánban jelentek meg kézikönyvei: Földrajz, Történelem, Természetrész, Nyelvtan, Természettan, a melyek csakhamar oly keresettségnek örvendettek, hogy német és tót nyelvre is le kellett azokat fordíttatnia. Könyvei még ma is, különösen a felvidéken, erősen el vannak terjedve; 1891-ben ment nyugdíjba, amely alkalommal a tiszteletére rendezett ünnepély fényesen tanuskodott Balaton kiváló érdemeiről.

Szűcs Jánost paedagogiai ismeretei korán tettek népszerűvé a tanítógyűléseken. Szellemes felolvasásai és tanulmányai a 80-as években egyetlen gyűlésről sem hiányoztak. A „Népiskolai tanügy” számos jeles cikket, fejtege-

tést hozott tőle. Önálló munkáinak legnagyobbja a Kerner-féle „Gondolatok“ magyarítása. 1894 óta a városi képviselő testületnek választott tagja és mint ilyen különösen a tan- és pénzügyi vitákban tűnik ki. Kiváló érdeme a jelenleg virágzó „Önszegélyző szövetkezet“ megalakítása, melyet Szulik József plébánossal és Szabó Sándor tanítóval hozott létre. 1894-ben a bács megyei segédtanfelügyelői állásra a miniszterium egyik jelöltje volt.

Fárbás József a tanítóképzőből kikerülve, a sok jeles tanítóval dicsekvő Ó-Becsére jutott. Átvette az I. osztályt 196 növendékkel és fáradhatatlan munkásságával 2 év alatt 120-ra apasztotta a számot. Szabad idejének legnagyobb részét az „Ó-Becsé és Vidéke“ helyi lapnak szerkesztése veszi igénybe, mely mellett a megyei és fővárosi lapokban is többször olvashatók érdekes és szép képzettségre valló cikkei.

Osztrogoncz Ferencz mint fiatalabb tanító a legújabb módszerek alkalmazásával tűnik ki. Kiváló ügyszeretettel és alaposággal tanítja a földrajzot: a szülőföld ismét, miről a III. oszt. számára kézikönyvet is írt, mely megyeszerzte használatban van.

Kovács Ferencz mint az iparostanoncz iskola szervezője és igazgatója jeleskedik. Főleg az ő érdeme, hogy ezen iskola a legjobbak közé tartozik. A szerb ajku tanoncok magyar érzelemben való nevelése képezi fővágát. Mint a magyar dalkör színi osztályának igazgatója már sok kellemes estét szerzett a közönségnek. Sajátságos szerkezetű iskolapadot is talált fel oly festéssel, a melyre írni is lehet s így feleslegessé teszi a palatáblát. Szabadalmat s a temesvári kiállításon dicsérő oklevelet nyert rá.

Seffer Antal mint a polgári magyar dalkör karnagya tűnik ki. A keresztény segélyző szövetkezetnek könyvvezetője és több tiszteletbeli állást tölt be a jótékony egyesületekben. Paedagogiai tapintat és siker tekintetében az elsők között áll.

Révfy Géza, mint kitűnő zenész, zenetanári oklevelet szerzett és nemcsak Ó-Becsén, hanem az egész környéken sűrűn szerepel jótékonycélú hangversenyeken.

Kelemen József különösen a szépirást és olvasást csaknem bámulatos sikerrel tanítja. Rendkívüli szorgalmával a legszélesebb körű elismerést vívta ki magának. Mint kitűnő méhés és fanemesítő ismerős a vidéken.

A névszerint említettéken kívül a többi itt működő tanító is általában mint képzett, ügybuzgó és lelkes tan-

férfit ismeretes. Csak rövid működésüknek tulajdonítható, hogy eddig feltűnőbb és így külön-külön említendő dolgokat nem művelhettek. A helyesen ápoló testületi szellem és összetartásnak köszönhető, hogy ezen tantestület már régtől fogva a legelsőek közé tartozik az egyházmegyében.

Az első templom 1763-ban, a jelenlegi pedig 1776-ban épült és 1830-ban restauráltatott. 1895-ben 12 ezer forintnyi költséggel *Clausen* Iván műfestő által díszesen ki lett festve és 6000 forint értékű 2 új haranggal ellátva. Az orgona 1894-ben *Angster* által 1500 forintért lett restaurálva. Részint a hitközségi pénztárból, részben gyűjtésből 8 üvegfestésű ablakkal, gyönyörű lourdes-i Mária szoborral és 12 stáció képpel gazdagodott a templom belső felszerelése. *Fonyó* Pál, ki csak 1890 óta működik a községben, úgy a tanügy, mint az Isten házának díszítése körül már is elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Ó-Kanizsa.

A török uralom alatt teljesen elpusztult község első lakói a 17. század végén a Szerbiából bevándorolt szerbek voltak, kik leginkább katonai szolgálatot teljesítettek. Mint katonai sáncz a szegedi várparancsnokság alá volt rendelve. Egy 1702. lajstrom szerint katonai személyek és azok családtagjain kívül 300 adózó polgára volt. Midőn 1751-ben a katonai őrvidék polgárosított, szerb lakosai igen megfogytakoznak, s ekkor kezdődött a magyarok nagyobb mérvű telepedése. Mily rohamosan történt ez, onnan tűnik ki, hogy 1767-ben a magyarok száma már 2086 volt. 1751-ben Mária Terézia által a mezővárosok sorába emeltetett. 1791-ben a koronai kerületbe kebeleztetett. 1870-ben pedig kölcsönös egyezség folytán 146,926 forint váltásdíjjal megváltotta magát.¹⁾

1750-ben már önálló plébániát nyert, melyet 9 éven át a szegedi ferenczrendű barátok vezettek. Egy 1756-iki okmány szerint a tanítónak 2 szobából álló lakása és 40 Rth. forintja volt. 1762-ben *Fábián* Pál már jobban volt díjazva és segédet is tartott. Utána *Gelencsity* József és *Forray* Ferencz következtek. Ez utóbbinak 1791-ben már fél telek földje is volt, és csak tanítással foglalkozott. A kántorság

¹⁾ Appel Ede : Ó-Kanizsa ism.

tehát már el volt választva a tanítóságtól. Ez évben a község „Gyermekeink sikeresebb Nevelésére nézve önként” ajánlja a második tanítónak „mind szállást, mind Oskola szobát a Városunk Kvártély Házánál rendelünk. A felépítendő Uj Oskola Házba a szükséges Székeket és padokat megszerezzen.”¹⁾ A jelen század elején *Horváth* István és *Dömény* István a tanítók, kik előbb már képezdei tanfolyamot végeztek. A 2. tanító lakását minden fogadkozásuk daczára csak 1823-ban építették fel a községbeliek, mikor egyszerre 3 uj tantermet és 2 tanítói lakást emeltek. A község így már 3 tanítóval rendelkezvén, az 1806-ban kiadott rendszabály értelmében elkülönítette a leányokat a fiuktól, és azokat a 3. tanító vezetésére bízta. Az első tanító 16, a másik kettő 13—13 lán cz földet bírt a korona uradalomtól. 1840-ben *Kiss* József, *László* Joachim és *Horváth* Lukács voltak a tanítók.

Ilyen állapotban maradtak az iskolák egészen 1855-ig, mikor a 4., két év mulva pedig az 5. és 1858-ban a 6. tanítói állás szerveztetett. Az első 5 tanítói álláshoz a korona uradalom kiadta a szokásos földjарulékot, a 6.-hoz már nem.

Az 1868. évi uj népoktatási törvény életbe-lépte után a község tanügye rohamos fejlődésnek indul. Így a legelső iskolaszéki gyűlés 1869-ben 2 városi és 2 tanynai tanítói állást szervezett. Ezt követte 1870 és 71-ben 1—1 városi tanítói állásnak szervezése. Így tehát 1871-ben a városban 10, a szállásokon 2 tanító volt. A község terjedelmes határában számos szállás keletkezett, melyeken rendes tanító hiányában a kényszerűség az úgynevezett zugiskolákat szülte. Ezeket megszüntetendő, az iskolaszék 1873-ban egyszerre 8 szállási iskolának szervezését ajánlja. Sajnos, hogy maga az iskolaszék egy héttel későbbben már csak négynek felállítását látta szükségesnek. A képviselő testület azonban ennyinek szervezését sem tarthatta szükségesnek, mert csak hosszú sürgetés után szerveztetett 1874-ben a 3., 1875-ben a 4. szállási iskola. Legutóbb 1893-ban állították fel az 5. szállási iskolát.

A városban a tantermek száma 19 éven át megmaradt, míg 1890-ben két, 1892-ben és 93-ban ismét 1—1 ideiglenes állás szerveztetett. E szerint jelenleg a városban 14, a szállásokon pedig 5 tanító működik. Méltó a megjegyzésre, hogy a politikailag ide tartozó Adorján és Tető-Kis-Hegyesen levő 3 iskolát is Ó-Kanizsa tartja fenn.

¹⁾ Érseki levéltár.

A városban lévő 14 tanterem 6 épületben van elhelyezve. Legújabbán 6 terem mintegy 1000 frtnyi költséggel mintaszerűen lett felszerelve; a többiek felszerelése is kielégtető. A 5 szállási iskola közül saját épületében csak egy van; a másik 4 alacsony, teljesen alkalmatlan bérházban van elhelyezve: jöllehet a képviselő testület már 1892-ben elhatározta alkalmas épületek felemelését. Az iskolalátogatás a községben rendes, a szállásokon tűrhető. Az alsó 2 osztályban vegyesen, a 4 felső osztályban nemileg elkülönítve vannak a gyermekek. Tannyelv a magyar.

A tanítók fizetése 1879-ben lett rendezve olyformán, hogy a község az öt tanító javadalmazásához tartozó 96 hold földet kezelés végett átvette; a tanítók fizetését pedig egyenlően 500 frt, lakás vagy 120 frt lakpénz, 4 öl fa, 25 frt tanszer és 36 frt fűtési átalányban állapította meg. Együttal a tanítók részére korpótléket is biztosított. Eszerint az első 10 évi működés után 50 frt, azután pedig 5 évenként 50 frtnyi korpótlékban részesülnek a tanítók egészen 800 frtig. Az utóbb szervezett állások tanítói csak ideiglenesek, fizetésük ugyanaz mint a rendes tanítóké azon különbséggel, hogy törzsfizetésük nem 500, hanem 400 frt. A szállási tanítók 1892 óta szintén ilyen díjazással vannak ellátva.

Az iskolák elközsítése először 1873-ban, másodszor 1890-ben Mészáros Ignác plébános halála után került szóba. Mindkét esetben ez csak kísérlet maradt, mert a közgyűlésen a képviselők többsége a felekezeti jelleg fentartása mellett nyilatkozott. 1894-ben a vezetésre hivatott egyének surlódása és egyenetlensége ismét napirendre hozta a kérdést, mely most a hangzatos jelszavakkal élő liberálisok győzelmével végződött, a mennyiben a községi képviselő testület csekély többséggel községi jellegűnek nyilvánította az iskolákat. Minthogy azonban a 66 hold első minőségű szántóföld, valamint 4 tanterem és 2 tanítói lakás a „r. kath. iskola-alapra van bekebelezve, melyek tehát községi iskolák fentartására nem fordíthatók, a községi képviselő testület tekintélyes része, a kath. hitközségi képviselő és a r. kath. iskolaszék közbevetett felebbezésére az ügy elintézve még jelenleg sincs, s hihetőleg napirendre is térnek e fölött, ha meggyőződnek, hogy ezen elidegeníthetlen vagyon községi jellegű iskolák fentartására soha sem szolgálhat.

Haynald Lajos kalocsai érsek Mária Valéria kir. hercegnő örvendetes házassága örök emlékére 1890-ben 40 ezer frtot azon elhatározással tett át főkáptalanához, hogy

ezen összeg ott mindaddig szabályszerűen kezeltessék, míg majd *Ó-Kanizsán* akár a Miasszonyunkról nevezett iskolánénék vezetése alá helyezendő *nőiskola*, akár pedig az irgalmas nővérek gondozása alá adandó s *Haynald* Lajos bíboros s kalocsai érsek nevéől elnevezendő kath. kórház állíttatik. Eddig a község még mindig nem határozott az alap miként leendő felhasználására nézve. A 4 ideiglenes tanító alkalmazása mégis arra enged következtetni, hogy egy nőiskolát szándékoznak létesíteni. Az alap 1894. év decz. 31-én 45,822.25 frtot tett.

A szegény gyermekek tanszereinek beszerzésére *Kondcs* János kalocsai kanonok 630 és *Hippich* István volt adminisztrátor 100 frtos alapítványának kamatai szolgálnak. A szegény gyermekek felruházására *Fehér* József volt iskolaszéki elnök 1000 frtos és *Postl* László 200 frtos alapítványa szolgál. *Mészáros* Ignác volt plébános hittani tanítványok és imádságos könyvek beszerzésére 300 frtos alapítványt tett 1882-ben.

A község közvetlen szomszédságában van a 20 kat. holdnyi liget; mellette ugyanakkora faiskola, mely a népiskolai tanulók gazdasági és kertészeti gyakorlataira is szolgál.

Az „ó-kanizsai tanító-egylet“ mintegy 20 évvel ezelőtt vetette meg alapját egy könyvtárnak, mely kezdetben igen szépen gyarapodott, utóbbi időben azonban nagyon elhanyagoltatott.

A község belterületén már 1875 óta 2 ovoda van, melyhez 1892-ben egy harmadikat állítottak.

Már 1870-ben foglalkozott az iskolaszék egy polgári iskola felállításával, a kísérlet azonban hajótörést szenvedett. Ugyanily sorsra juttatta a gazdasági bizottság a közgyűlés határozatát 1881-ben; mígnem 1891-ben a közgyűlés kimondotta a VI oszt. polgári iskola felállítását, melyben fakultatív tárgyként a latin és francia nyelv is szerepel. Az intézet I. osztálya 1893-ban nyílt meg.

A községben számos közművelődési és jótékony egyesület van, melyekben egyes tanítók részint tiszteletbeli, részint fizetéssel járó állásokat foglalnak el. Mint tanítók működnek jelenleg: *Szabados* Lukács (38 éve), *Szerdahelyi* Zsigmond (28), *Pfeiffer* János (25), *Dömök* Károly (20), *Lipták* Sándor (20), *Szerdahelyi* János (19), *Hoffmann* József (18), *Laczkó* János (18), *Kálmán* Berta (8), és *Király* István. Ideiglenes tanítók: *Ladóczky* Sándor, *Pintér* Gyula, *Bagó* János és *Szabados* Géza.

A szállási iskolákban: *Árpás* Ferencz, *Leőnicz* Antal, *Martinovics* József és *Korponay* Mátyás.

Az első náddal fedett kis kápolna 1753-ban, a jelenlegi templom pedig 1776-ban épült és 1848-ban leégett. A templom belseje igen egyszerű és egyáltalában nincs arányban a gazdag község egyéb intézményeivel. Az értékesebb tárgyakhoz jobbára ajándékozás útján jutott a templom. A nagyobb egyházi ünnepeket rendkívüli fényvel tartják meg. A templom mellett lévő szt. Háromság szobrát a *Bata* testvérek állíttatták 4000 frt költségen 1891-ben. A plébánia ellátása kezdetben szerzetesekre, 1759 óta világi papokra van bízva. Ezek sorában *Márton* Mátyás mint 10. plébános 1891 óta működik a községben.

Adorján.

Felső- és Alsó-Adorján mint jelentékeny helyek már a 13. században fordulnak elő. Magyar Pál, Margit nevű leánya 1355-ben az ó-budai Klarisza apácáznak ajándékozta mind a két Adorjánt. A török uralom alatt teljesen elpusztult és mint pusztai Ó-Kanizsa első lakói által foglaltatott el.¹⁾ A mai Adorján az e tájban lakott szőlőpásztorok kunyhóiból alakult már a múlt század végén szerb lakosokkal, kik nyelvben teljesen megmagyarosodtak és 95%-ban kath. lettek. Közigazgatásilag Ó-Kanizsához tartozik, egyházilag azonban 1865 óta önálló községet képez.

Kezdetben a gyermekek Ó-Kanizsa iskoláiba jártak, de már 1810-ben, minthogy az említett városhoz távol volt, tanítói és harangozói minőségben ott találjuk *Csaby* Jánost, ki a gyermekeket olvasni, írni és számolni tanította. Utána *Jellasics*, *Kovács*, *Bagi*, *Tóth*, *Pfeiffer*, *Szerdahelyi*, *Lucz* József és 1890 óta *Tóth* Miklós a ktanító. A lakosok szaporodása következtében 1891-ben 400 frt fizetéssel a 2. állás szerveztetett.

A tantermek felszerelése és az iskolalátogatás kielégítő; tannyelv a magyar. Jelenleg *Tóth* Miklós (500 frt) és *Mihályi* Etel (400 frt) működnek mint tanítók.

1858-ban az adorjáni és ó-kanizsai hívek adományaiból csinos templomot építettek és 1863-ban Ó-Kanizsa mint kegyúr önálló plébániát nyert. A templom belső felszerelése igen egyszerű. Mint 7. pl. 1894 óta *Witt* Ignác működik.

¹⁾ Iványi i. m. II. k. 5. l.

Tető-Kis-Hegyes.

E politikailag Ó-Kanizsához, egyházilag Adorjánhoz tartozó pusztán 1860-ban szerveztek egy tan. állomást. Jelenleg is csak 1 tanterem van, melybe 190—200 gyermek jár. Ó-Kanizsa községe a 2. állás szervezését már kimondotta, de határozatát még végre nem hajtotta. 400 frt fizetés és lakás mellett *Radeczky* István a tanító.

A tanterem vásár- és ünnepnapokon mint kápolna szolgál, hol a kath. hívek nagy számban szoktak gyülekezni. Az egyre szaporodó hívek kívánságára Ó-Kanizsa templomot is szándékozik építeni.

Ó-Kér.

A török uralom idejében már létezett és mint *Nagy és Kis-Kér* harácsot is fizetett. Ó-Kér 1715-ben 19 adófizetőt számlált, kik szerbek voltak, kik 1742-ben plébániát is kaptak. 1772-ben Kis-Kér pusztát a faluhoz csatolták, ez azonban 1786-ban ev. németekkel benépesítette, *Kis-Kér* név alatt a mai önálló községgé alakult.¹⁾ Ó-Kérre 1790-ben telepedtek kath. magyarok, kik mindjárt iskolát is építettek. Első tanítójuk *Kamodix* József, kinek terményekből álló fizetése mintegy 66 frtot tett. Az ő idejében épült, 1793-ban, a vert falu templom is. Ezen évben Ó-Kér önálló plébániává lett.

1820-ban új iskola épületet emelt a hitközség. *Gerlicze* István kántortanító halála után utódja *Papik* Pál, a kincstártól $\frac{1}{2}$ telek földet is kapott. *Szikora* István és *Dobokay* András után, 1871 óta *Töröky* Pál a kántortanító, kinek következő fizetése van: $\frac{1}{2}$ telek föld, 52 frt 50 kr., minden pártól 26 kr. és 1 véka buza, 3 öl fa és lakás.

A jelenlegi iskola 1873-ban a hitközség költségén épült és úgy külsőleg, mind belsőleg igen díszes. 1870-ben a kath. hitközség a politikai községtől, a többi felekezetekkel egyenlő arányban, 7431 frtos iskola-alapot kapott, melynek jövedelme az iskola fentartására fordítatik. A 2 holdnyi községi faiskolából a r. k. iskolás gyermekek számára 200 □ öl van kihasítva.

Az iskolalátogatás rendes. Tannyelv a magyar.

Az 1793-ban épült templom helyett 1816-ban a mos-

¹⁾ Iványi i. m. II. k. 128. l. ²⁾ Grosschmid i. m. II. f. 95. l.

tani épült, melynek belső felszerelése igen csinos. Kifestése 1465 frtba került és a legjobb benyomást teszi. A plébánia csak 1819-ben bízott világi papokra. 1848-ban a magyarok sokat szenvedtek a szerbektől; a plébániát is szét-dúlták, a plébánost véresre verték, ki másodszori menekülése után nem is tért vissza többé. *Futó* Ferencz mint 6. pléb. 1892 óta működik a községben.

Ó-Morovieza.

Cothmann már 1763-ban alkalmasnak találta a telepítésre, mi azonban csak 1785 - 86-ban következett be; a Kúnságból ref. magyarokat telepítettek a birtokosok, kikhez 1810-ben kath. magyarok is csatlakoztak. Még az évben lelkészt és tanítót is kaptak. *Arady* József volt első tanítójuk, kinek jövedelme $\frac{1}{2}$ telek földből és a stolából állott. Külön iskolaépület nem volt, miért a tanítás sokszor szünetelt és kevés eredménnyel járt. A tanító fizetését többször javították és megfelelő iskolaépületről is gondoskodtak. A jelenlegi tanterem és tanítói lakás 1877-ben épült. A legszükségesebb tanszerekkel is el van látva. Az iskola-látogatás rendes. A 600 □ öles faiskola a tanító kezelése alatt van. 1891 óta van községi jellegű ovoda.

Arady József után *Ferencz* nevű fia, 1892 óta pedig *Tamás* *Ferencz* a kántortan., kinek javadalmazása a következő: a hitközségtől 94 frt 50 kr. és elegendő szalma, a megyei nagypénztárból 100 frt, a közbirtokossági alaphól 32 frt, 2 öl fa, $\frac{1}{2}$ telek föld, $2\frac{1}{3}$ holdnyi legelő illetékkal és lakás mint tanítónak. Páronkint $\frac{3}{8}$ pozs. mérő buza és 25 kr. mint kántornak.

A templom 1844-ben a közbirtokosság által lett emelve és elég díszesen van felszerelve. *Schadl* Ignác pléb. utánjárása folytán a közbirtokosság 16 ezer frt értékű regalekötvényt adott át az érseki hatóságnak kezelés végett, illetve, hogy ebből $\frac{1}{2}$ telek föld vásároltassék és a plébánia meglévő féltelkéhez csatoltassék. A megmaradt 10 ezer frtos alap kamataiból kap az iskola évi 150 frtot, a harangozó 36 frtot. A többi kamat tőkésítettetik a templom, plébánia vagy iskolaépületen szükséges javítások eszközzésére. *Schadl* Ignác mint 8. lelkész működik a községben. *Özv. Szalmásvy* Gyuláné 1883-ban a temetőben 12 ezer frttal díszes kápolnát emeltetett családi sírbolttal.

Pacsér.

Pacsér a bácsi kamarai kerület összes pusztái között a legnagyobb volt. Ezért Cothmann 1763-ban ajánlotta, hogy emelkedettebb részében erdőt ültessenek, a völgy melletti része pedig kath. magyar családokkal telepíttessék be. Telepítését azért is előnyösnek tartja, mivel Csonopla és Szabadka között nemcsak semmiféle falu, de tisztességes ház sincsen.¹⁾ A telepítés tényleg meg is indult, de nem kath., hanem ref. magyarokkal, kik leginkább a Nagy- és Kis-Kunságból jöttek.²⁾ A mult század végén és e század elején kath. magyarok is telepedtek a községbe, kik kezdetben Bajmokhoz, majd Ó-Moroviczához tartoztak, míg végre 1824-ben a közbirtokosság elnökének, Rezsnyi Imrének kiváló buzgósa és fáradozása folytán templomot építettek és önálló plébániát szerveztek.

Ekkor szervezték az első kath. tanítói állást is; java-dalmazására $\frac{3}{4}$ telek földet hasítván a közbirtokosság területéből. Az első kántortanító *Stárcsevics* Pál 45 évig, *Szabados* és *Beniss* 3—3 évig működött. 1875 óta *Krappenheim* Nándor működik, kinek 247 frt készpénzfizetésén felül az egyhm. nagyobb pénztárból 52 frt 50 kr. segélyjárandósága, lakása és $\frac{3}{4}$ telek földje van, melyből azonban 4115 □ öl hiányzik. Az iskola 1852-ben épült és 1887-ben Haynald érsek 700 frt költséggel kibővítette. Felszerelése kielégítő, az iskolalátogatás kellő; tannyelv a magyar.

Van 40 kötetből álló iskolai könyvtár és közös községi faiskola, mely rendes kertész kezelése alatt van.

Iskola-alap, jótékony alapítványok nincsenek.

Az 1824-ben emelt templom 1854-ben restauráltatott. Belső felszerelése az egyes községi birtokosok ajándéka. *Halász Horváth* Katalin orgonát, a *Szucsics* család egy melékoltárt, *Cseri* Imre pedig díszes főoltárt állíttatott 1860-ban, *Császár* Ferencz sekrestyét építtetett hozzá, *Mészáros* Antal pedig a szentélyt festette. *Halász Horváth* Katalin félholdnyi földet temetőnek ajándékozott és azon díszes kápolnát emeltetett. Mint 9. plébános 1896 óta *Bárány* Gyula működik.

Német-Palánka.

A legrégibb német községek közé tartozik. Legelőszőr 1748-ban telepítették ide németek, a már akkor szerb

¹⁾ CothmannUjfel. 1763. ²⁾ Grosschmid i. m. II. f. 95. l.

lakosokkal bíró Ó-Palánka közvetlen szomszédságába.¹⁾ A lakosok száma 1767-ben azonban még csak 259, 1783-ban is csak 677 volt.²⁾ 1785-ben II. Józset uralkodása alatt az új telepítvényesek számára 200 ház épült.³⁾ A lakosok száma 1791-ben 1216 lett. Egyházilag Bukinhoz tartozott, míg 1755-ben önálló plebániát nyert, Cséb és Ó-Palánka leány-egyházakkal.

Az egyházi lakosság 1767-ben meghagyja, hogy „a kiszemelt helyre a község tartozik iskolát építeni és annak elkészültével a tanító is tartozik ott lakni.” E szerint már volt tanító a községben, ámbár nevérol, fizetéséről a Can. Vis. jegyzőkönyve nem emlékezik meg. 1778-ban *Napholtz* István a kántortanító, kinek 33 frt, 33 pozs. mérő buza, 3 kocsi széna, 8 öl fa és lakás a fizetése. Az iskola még ekkor is ideiglenes bérházban van elhelyezve. A két szoba közül az egyik tantermül, a másik tanítói lakásul szolgál. *Napholtz* Istvánt 1789-ben a mainzi szül. *Gumbel* Antal követte, 1804-ben pedig *Rüttiger* Ádám. A község 1809-ben külön iskolaépületet emelt 2 tanteremmel; a kántortanító részére 2, a segéd részére pedig 1 szobás lakással. A 2. tanteremben a segédtanító végezte a tanítást, míg ez intézmény beszüntetése után 1854-ben rendes altanítói állás lön belőle. 1824-ben az egyházi hatóság, a kántortanító fizetését emelendő, elrendelte, hogy minden házaspár $\frac{1}{4}$ pesti mérő buzát és 30 krt, a gazdasággal bíró özvegyek ennek felét tartoznak fizetni mindaddig, míg a kántortanító számára a féltelek föld ki nem hasíttatik.

Rüttigert 34 évi működése után *Graul*, későbbben *Groll* Péter követte, kinek halála után 1858-ban *Kapp* János foglalta el az állást, ki mint kántortanító 34 évig működött. Az egyházi ének és zene művelése, tanítói kötelességeinek buzgó teljesítése által tűnt ki. Nyugdíjaztatása alkalmával a tanügy érdekében a kántorságot el akarták választani a tanítóságtól; miután a 7000 kath. lelket számláló községben a kántori és tanítói teendők kifogástalan végzése egy embernek nemcsak sok, de majdnem lehetetlen is. Erős küzdelem folyt a keletkezett két tábor között, mely végre is a régi állapotot juttatta győzelemre, a tanügy nem nagy előnyére. Az új kántortanító, *Gausz* Menyhért rendkívüli buzgósága és fiatal éveai azonban sokat pótolnak és győzik a két állás terhes követelményeit.

¹⁾ Grosschmid i. m. II. f. 96. l. ²⁾ Katona i. m. I. k. 133. l. ³⁾ Grosschmid i. m. II. f. 114. l.

Szinte feltűnő, hogy e népes és gazdag községben a század elejétől a 70-es évekig a tanügy terén semmi haladás, fejlődés nincs. Az 1868. évi törvény csak a már 1809 óta létező 2 tantermet találta, melyekbe 500 gyermek járt. 1866-ban elhatározta ugyan a községi képviselő testület, hogy e bajon segíteni kell, de egyelőre abban maradt minden. *Dickmann* községi bíró 1868-ban ismét felszínre hozta az iskolák szaporítását, mire a képviselő testület 4 tanteremnek felállítását határozta el. Az új népoktatási törvény életbe lépte után a község tanügye oly rohamos fejlődésnek indult, hogy ma már sok tekintetben mintaszerűnek mondható. Egymásután szervezték az új tanítói állásokat, melyekre mindig a legkitűnőbb tanerőket igyekeztek megnyerni. 1871-ben egyszerre két tanítói állást szerveztek és miután 1874-ben *Harlikovics* Károly gyógyszerész az iskolaszék világi elnökévé választatott, az iskolák belélete a legmagasabb fokra emelkedett. *Harlikovics* 20 évi elnöksége alatt, a jegyzőkönyvek tanúsága szerint, a legkülönbözőbb időkben is igen gyakran látogatta az iskolákat. Miután ezen látogatásai alkalmával a tanítók fáradhatlan munkásságáról alapos meggyőződést szerzett, a tanítók érdekében mindannyiszor felszólalt, valahányszor azok szóba kerültek.

A díszes tantermek és tanítói lakások, a tantermek felszerelése, a tanítók ötödéves korpótléka az ő hathatós pártfogásának köszönhetők. Eötvös bizonyára ily férfiakra gondolt, mikor az iskolaszéki intézményt törvénybe iktatta.

1880 és 85-ben szervezték az 5. és 6. tanítói állást, míg az 1892 és 93-ban szervezett 7. és 8. állás csak ideiglenes tanerőkkel lőn betöltve, mert a már régebben tervbe vett leányiskola felépítése a megvalósulás felé közeledik. A Miasszonyunk vezetésére bízandó leányiskola felállítására még *Haynald* Lajos érsek adott 12 ezer frtot és *Armbruszt* Péter volt plébános szép telket. Ujabban *Császka* György is 6000 frttal járult hozzá. Így az intézet ez évben fölépülhet. A leánygyermeketek tehát a jövő évtől kezdve itt nyerik oktatásukat, míg a fiuk tanítása 6 tanító alatt marad.

1881-ben a legelő elkülönítés alkalkalmával a 4 első tanítói állás javadalmához a kincstár egyenkint 5 hold földet csatolt. *Harlikovics* indítványára 1882-ben 40 frtnyi ötödéves korpótléket szavazott meg a község a tanítóknak.

Az iskolaépítésre vonatkozólag 1868-ban hozott határozat csak 1874-ben lett végrehajtva, mikor a község 33

ezer frt költségen a központban gyönyörű iskolaépületet emeltetett 6 tanteremmel és 4 tanítói lakással; mindkettő a legkényesebb igényeket is kielégíti. A gyermekek a három alsó osztályban nemek szerint elkülönítve, a 3 felsőben vegyesen vannak. Az iskolalátogatás rendes, a tannyelv, 1892 óta, az összes osztályokban magyar.

A 8¹/₂ holdas "iskola-alap" évi hasznobére tőkésíttetik. Ezen tőke jelenleg 2178 frtot tesz ki. A községi faiskolát *Csarsch* Gábor kezeli.

Mezey Károly ügyvéd kezdeményezésére 1882-ben egy ovoda nyílt meg, melyet alapító és pártoló tagdíjakból tartottak fenn; míg 1894-ben fentartását a község vette át. 1885 óta alsófoku ipariskola is van mintegy 350 növendékkel. Igazgatója: *Mifka* Miklós; tanítói: *Füke* Pál, *Antalicz* Húgó, *Gausz* Menyhért, egyenkint 200 frtnyi tiszteletdíjjal. A rajzot *Biebert* János asztalos mester tanítja 150 frt tiszteletdíj mellett.

A községben számos egyesület, társas kör és 3 dalárda van. A tanítók úgy ezekben, valamint a társadalmi életben is tevékeny részt vesznek. *Mifka*, *Füke* és *Antalicz* mint könyvelők, *Füke* és *Gausz* mint karmesterek szerepelnek. Az egyesületi életben fáradhatatlan munkásságával *Füke* Pál tűnik ki, mint az Ujvidék-palánkai tanító-egyesületnek világi elnöke.

Jelenleg működnek mint tanítók: *Mifka* Miklós, *Füke* Pál, *Antalicz* Húgó, *Gausz* Menyhért, *Csarsch* Gábor, *Walter* Munda és *Bachmann* Etel. Az alapfizetés 400 frt, 5 hold föld, vagy 50 frt földpótlék és szabad lakás ill. 50 frt lakbér. *Gausz* mint kántor ezenkívül 150 frtot és stolát élvez.

Az első templom helyére 1798-ban épült a mostani templom, mely belsőleg már alapos restaurálásra szorult. Világi papok 1798 óta látják el a plébániát, kiknek sorában *Schröder* György mint 8. plébános 1894 óta működik a községben. Egyházilag ide tartozik a politikailag önálló községet képező Ó- és Uj-Palánka is.

Ó-Palánka.

Ó-Palánka szerb községben a csekélyszámú katolikusok 1881 óta tartanak fenn önkéntes megadóztatásból egy r. k. iskolát. Az épületet Haynald Lajos érsek 1800 frtért vette. A tanító fizetéséhez a megyei nagypénztár évenként 200 irttal járul. A tanító javadalmát 5 hold földön kívül 400 frt és szabad lakás képezi. Tanítójuk *Märzsluft* Mátyás.

Uj-Palánka.

A mult században Németországból Ó-Palánkára megtelepedett és ide áthozott német családokból keletkezett. Miután iskolája a községnek nem volt, a gyermekek egyáltalában nem jártak iskolába. 1817—55-ig a közvetlen szomszédságában fekvő német-palánkai iskolát látogatták, míg 1855-ben a község önálló tanítói állást szervezett. 1877-ben a 2. és 1894-ben a 3. tanítói állást rendszerezítette. Az épületek megfelelőek, a tantermek berendezése mintaszerűnek mondható.

Van $2\frac{3}{4}$ holdas iskola-alap, mely az 50 kros tandíj által évről-évre növekedik. A 800 □ öles faiskolát *Stumpf* Bálint kezeli. Azonkívül van még 1 holdas faiskola terület, mely egyelőre szántóföldnek használtatik. A községi szegények alapja 1075 frtot tesz ki. A község ezenkívül egy nyári menházat is tart fenn.

Mint tanítók *Zsigmond* István, *Stumpf* Bálint és *Kop-schütz* Lenke működnek. Előbbi kettő 400 frt készpénzfizetés, szabad lakás és 4 hold földdel, utóbbi 300 frt és szabad lakással bír.

A kisded község tanügyének fejlesztésében *Büchler* Róbert jegyző fáradhatatlanul buzgólkodik, kinek indítványára a csaknem tiszta német ajku községben 1894-ben a magyar nyelven való oktatást hozták be az iskolába.

Parabuty.

A szerbek telepítésének s így a község keletkezésének ideje ismeretlen. A szerb anyakönyvek 1745-ig nyúlnak vissza; a templom 1775-ben lőn befejezve. A községben kath. magyarok is laktak. Ezt bizonyítja a magyar nevéken kívül a még most is „magyar“-nak nevezett utcza.¹⁾ Meg nem állapítható az év, melyben az első német telepesek jöttek; a 2. telepítés 1786-ban történt.²⁾ A telepítéskor a község határának legnagyobb része erdőség volt. Ebből kapták a telepesek az építéshez szükséges fát.

Azittlakó katolikusok egyházilag előbb Bács, 1767-től kezdve Hodsághoz tartoztak, míg 1787-ben önálló plébániát nyertek. Iskolát 1789-ben építettek, tanítónak *Rack* István választván meg. A cseh származásu *Böhm* József

¹⁾ Pléb. levéltár. ²⁾ Grosschmidt i. m. II. f. 114. l.

1796-ban már $\frac{1}{2}$ telek földdel bírt. 1808-ban új épületet emeltek a lakosok, mely azonban csakhamar szűknek bizonyult. Böhm rendkívüli szorgalmat fejtett ki úgy tanítói, mind kántori hivatalában. 46 évi működés után testi ereje anynyira megfogyott, hogy hivatalát már el nem láthatta és azt hasonnevű fiára bízta. Halála után fia választatott meg, ki élte legszebb korában 1859-ben halt meg. Utána *Szauler* Sebestyén és 1875 óta *Marx* Márton a kántortan.

Daczára annak, hogy már 1824-ben szűknek bizonyult a tanterem, 2. osztályt mégis csak 1854-ben szervezett a község. Harmadikat pedig csak az új népoktatási törvény kényszerítő hatása folytán szervezett, melyet 1880 és 88-ban a 4. és 5. követett.

1886. évben a legelő elkülönítés alkalmával sem az iskola, sem a tanítók törvényes jutalékukat nem kapták meg. A tantermek felszerelése teljes, az iskolalátogatás télen rendes, tavasszal és ősszel hanyag. Tannyelv a német. Jelenleg működnek: *Marx* Márton (200 frt, $\frac{1}{2}$ t. föld, 37 mm. buza, 6 öl fa, lakás), *Hesz* János (35 éve), *Spielvogel* Béla (20 éve), (300 frt, 15 mm. buza, 3 öl fa, lakás ill. 25 frt lakbér), *Szauler* György és *Eisemann* Mihály (400 frt).

Az 1787-ben épült templom helyére 1811-ben ujat kaptak, mely azonban csak 1818-ban készült el egészen.¹⁾ A templompénztár terhére 1890-ben $5\frac{1}{2}$ méterrel meg lett hosszabbítva és 1895-ben kifestve. Kezdetben ferenczrendű szerzetesek, 1792 óta világi papok működnek, kik közül *Zombory* Endre 1853-ban 634 frtos alapítványt tett, melynek kamatai a plébános által a község szegényei közt évenként kiosztatnak. Mint 11. pléb. 1890 óta *Bauer* György működik.

Duna-Pataj.

Az 1639. megyegyűlésen már mint város említetik. A török világ alól szintén lakott nép került ki. Bél Mátyás szerint igen terjedelmes s nagy népességű város volt. Báró Száraz György örökösének birtoka volt és jobbára evangélikus vallású lakosai valának.²⁾ A csekélyszámú katolikusok kezdetben egyházilag Szt. Benedekhez tartoztak,

¹⁾ Pléb. Ievéltár. ²⁾ Galgóczy Károly i. m. 314. l.

míg a hívek kérelmére 1738-ban önálló plébánia szerveztetett, ámbár számuk akkor még csak 140 volt.¹⁾

Iskolát is már 1738-ban emeltek, tanítót is fogadtak, kinek neve azonban nincs megemlítve. 1762-ben *Kirdly István*, Syntaxist végzett egyén tanított csekély terménybeli járandóság mellett. Ez lehetett oka annak, hogy *Hajla József*, *Hutovics Ferencz*, *Miskolczy János*, *Gruzling József* és *Györbíró Ferencz* csak rövid ideig működtek a községben. Az 1820-ban megválasztott *Nagy Istvánnak* javadalmához az uradalom $\frac{1}{2}$ telek földet csatolt. Utána *Péter Ferencz*, *Németh József*, *Péter Mihály* és 1869 óta *Godó Ignác* a kántortanító.

A 2. tanítói állást 1885-ben szervezték igen csekély fizetéssel, minek természetes következménye a gyakori személyváltozás volt.

1863-ban a legelő elkülönítés alkalmával „altanítói alap” czímén 6 hold földet hasított ki az uradalom, melynek évi haszonbére gyümölcsöztetvén, a 2. tanító illetményének egy része 1892-ig annak kamataiból fedeztetett. Ez évben a 6 hold földet javításképpen a 2. tanítói álláshoz csatolták. A haszonbérből elmaradt fölösleg tőkésítéséből keletkezett az iskola-alap, mely jelenleg 4600 frt tesz ki; kamatainak egy részét a 2. tanító díjazására fordítják. A két tanterem igen tágas és a szükségességekkel fel van szerelve. Az iskola-látogatás igen rendes; átlag 50-60 gyermek jár 1—1 tanterembe. Van néhány kötetből álló iskolai könyvtár is. Faiskola nincs.

Godó Ignác és *Mészáros Gyula* működnek jelenleg mint tanítók, kik 1894-ben kath. kört alakítottak, melynek az előbbi elnöke, utóbbi jegyzője. Felolvasások rendezése által a felnőttek oktatásában a legszebb sikerrel fáradoznak a tanítók e körben.

A jelenlegi templom 1737-ben épült. Belseje csinos s 1888 óta kitűnő orgonával bír, melynek költségeihez *Sörös Imre* volt plébános 500 frttal járult. Ugyancsak *Sörös Imre* ingatlanban mintegy 1000 frt értékű alapítványt tett, melynek kamatai a szegények felsegélyezésére fordíttatnak. Mint 15. plébános 1876 óta *Róka Lajos* működik a községben.

Nagy-Harta.

Érsekuradalmi pusztá, melyen a cselédség részére az

¹⁾ Katona i. m. I. k. 122. l.

uradalom 1877-ben szervezett egy rendes tanítói állomást. A tankötelesek száma jelenleg 30. *Kákonvi* Béla a tanító, kinek lakáson kívül jobbra terményekből álló díjazása mintegy 400 frtot tesz.

Bödd-Bakód.

Ez is érsekuradalmi pusztá, melyen már 1857-ben szerveztetett a tanítói állomás. A tanító fizetése itt is leginkább terményből és lakásból áll és 428 frtot tesz. Jelenleg *Horváth* Mária működik itt.

Petrovoszellő.

Első lakói a törökök kiűzése után a Csernovics Arzén metropolita vezérlete alatt bejött szerbek voltak. A határ-örvidék megszűnése után 1751-ben a tiszai kerülethez csataltatott, mely 1791-ben korona kerületté lett. A polgárosíttatás után kath. magyarok is kezdettek itt letelepedni, kik egyházilag Ó-Becséhez tartoztak. Ezek 1772-ben vert falból templomot emeltek és 2 évre rá önálló plébániát is nyertek. Számuk, mely 1783-ban 693 volt, a következő 10 év alatt 1943-ra szaporodott.¹⁾

Az első tanító *Kondoray* János 1773-ben jött a községbe. Javadalmához a korona uradalom $\frac{1}{8}$ telek földet csatolt. 1800-ban a község új épületet emelt, a tanítói állást szétválasztotta a kántorítól és *Berecz* Pált alkalmazta mint tanítót; a volt ktan. pedig megtartotta a kántorságot. A föld a tanító javadalmához lett csatolva. *Berecz* Pál 50 évig működött a községben, egy teremben tanítván az összes gyermekeket. A gyermekek nagy száma kényszerítette végre a községet a tan. állások szaporítására, minek gyors egymásutánja tanuskodik legjobban azok szükségessége mellett, 1859-ben szervezte a község a 2. állást, s 3 évre rá már a kültéren is állított iskolát. 1870-ben úgy a bel- mint a külsőtéren szaporította 1—1 tanerővel a területet.

Már 1887-ben elhatározta a község egy apáczaárda felállítását. Miután pedig az épület 1891-ben teljesen elkészült, az iskolanénék szept. 26-án megkezdték működésüket. Az épület 27 ezer frtba került és egyike a legszebbek-

¹⁾ Katona i. m. 122.

nek az egyházmegyében. Belső felszereléséhez az érsek 3000 frttal járult. Kezdetben 3, most már 5 teremben tanítják a leányokat és azonkívül vezetik az ovodát is. Az iskolának egyenkint 300 frt fizetést élveznek a községtől, azonkívül az ismétlők tanításáért 100 frtot, 10 méteről kemény fát, az ovodában segédkező asszony díjazására pedig 100 frtot kapnak.

A 2. és 3. tan. állás szervezése alkalmával 16—16 ker. láncz föld is csatoltatott azokhoz, melyet a község a 70-es években 550 frt készpénzen megváltott. Az 1890. évi legelő elkülönítés alkalmával azonban úgy ezekhez, valamint az utóbb szervezett 2 álláshoz is 5—5 láncz földet csatolt a község. Ugyanez alkalommal 52 k. hold iskola-alapnak lett kihasítva, melynek jövedelmét a kath. és szerb iskolák fentartására fordítják. Az alap a *községre* van teleklekkönyvezve.

A község Rudolf trónörökös nevére 420 frtos Rudolf-alapot létesített, melynek kamataiból a szegény gyermekek tanszereket kapnak. Ugyanezen célra a község évi költségvetésébe is fölvesz 100 frtot évenként. *Botka* Ferenczné 1889-ben pedig a szegény gyermekek felruházására 500 frtos alapítványt tett, melynek kamatai azonban ez ideig még mindig tőkésítettnek. Az alapítvány eddig már 1000 frtot tesz. Van 82 kötetből álló isk. könyvtár, mely *Rózsa* Imre plébános áldozatkészségéből keletkezett. A tantermek felszerelése kielégítő, az iskolalátogatás félig-meddig rendesnek mondható. Tannyelv a magyar. A 7 holdas faiskolát a községi kertész kezeli.

A tanítók a társadalmi életben és egyesületekben is jelentékeny szerepet játszanak; a „Ker. Népbanknak“ *Molnár* Imre az igazgatója, *Pozsgay* Imre a könyvelője, *Kiss* Sándor a „Hitelszövetkezet“ segédkönyvelője. A tanítók jobb javadalmazásának köszönhető az a fontos körülmény is, hogy a tanítók nem igen változnak és így állandóság jellemzi a tantestületet. Jelenleg működnek: *Mihályi* József (33 éve), *Drozdik* Ágoston (25 éve), *Molnár* Imre (21 éve), (575 frt, 5 láncz föld, 4 öl fa, lakás), *Pozsgay* Imre (15 éve), *Kiss* Sándor (1 éve), (600 frt és 5 láncz föld) és az iskolának.

A község határában levő szállásokon 1891-ben 400 frt fizetéssel és lakással 2 állást szerveztek, melyeken *Takács* János és *Czyriák* János működnek.

Az első vert falból épült templom helyére 1805-ben épült a jelenlegi templom, mely 1854-ben leégett, de azon-

nal újra befödett. Belseje igen egyszerű, de kitűnő orgonával van ellátva. Felszerelése jobbra a hívek áldozatkészségéből történt. *Rózsa Imre* 1893 óta mint 10. pléb. működik a községben.

Plávna.

E község már a mult század elején csekély számú illir lakosokból állott, kik kiválóan halászzattal foglalkoztak. A község csekély határa okozhatta, hogy lakosai nem igen szaporodtak. 1748-ban 599, 1791-ben 806 lelket számlált. Templomot már 1721-ben, plébániát azonban csak 1761-ben nyertek.¹⁾

Az 1767. évi Canon. Visit. jegyzőkönyve az iskolára vonatkozólag ezt jegyzi föl: „33 évi csökönységet és konokságot megboszulandó, tisztünk és hivatásunkhoz méltóan elrendeljük: hogy ha okt. 15-ig az iskolai épületet — melyben a tanító részére egy szoba és konyha is legyen — föl nem építik és föl nem szerelik, 50 frt bírságot fizetnek, melynek behajtására a kerületi alszolgabíró megkerestem.“ A hatóság megállapította a tanító fizetését és kiterjeszté ezen intézkedését az egyháziilag ide tartozó Vajszka és Bogyánra is. Vajjon teljesítette-e a község a hatóság szigorú parancsát, nem lehet tudni. 1783-ban *Bosnyákovics* László a kántortanító, kit 1791-ben *Gaal* Mihály, 1801-ben *Kamody* József, 1804-ben *Odakovics* György és 1806-ban *Jovicza* András követett. Ez orgonálni nem tud, a tanítást pedig csak akkor végzi, ha küldik. Az iskolaépület is düledező állapotban volt néhány évig, míg végre 1820-ban ujat emeltek. 1836-ban *Matoss* Gergely foglalta el a kántortanítói állást, ki 21 éven át a legnagyobb szorgalommal teljesítette kötelességét. Utána *Koncsek* István, 1862 óta *Parcsetics* Ernő a kántortanító.

A 2. tanítói állást 1872-ben szervezték, de a csekély fizetés miatt tanítót nem kaphattak. Csak 1878-ban töltetett be ezen állás egy tanítónővel.

1866-ban az úrbéri rendezés alkalmával a meglévő tanítói állás javadalmára 9 hold, a szervezendő 2. állásra pedig 5 hold földet hasított ki a kincstár. Az 1862-ben és 1878-ban emelt tantermek rossz állapotban vannak; belső felszerelésük, valamint az iskolalátogatás is nagyon hiányos.

¹⁾ Katona i. m. I. k. 124. l.

Hogy mennyire érdeklődik a nép az iskola iránt, fényesen bizonyítja, hogy alig akad idősebb írni-olvasni tudó ember a községben. Előljárónak is olyant választottak már, ki sem írni, sem olvasni nem tudott, mert olyanok elegendő számmal nem voltak, kik a törvénykövetelte elemi műveltséggel bírtak volna.

A jelenlegi tanítók *Parcselics* Ernő és *Hampel* János. Az előbbi 8 hold föld, 168 frt, 30 pozs. m. buza, 6 öl fa, lakás, 4 kocsi széna, 6 font gyertya és 25 font só, az utóbbi 5 hold föld és 300 frt fizetéssel bír.

Az 1721-ben épült templom helyét a község felső részén egy kereszt jelöli. A jelenlegi templom 1810—14-ig épült és igen egyszerű, szegényes belső felszereléssel bír. A plébániát kezdetben barátok, 1769 óta világi papok bíróják. Mint plébános 1892 óta *Firány* József működik a községben.

Prigr. Szt. Iván.

E falu határán a kis római sánczok húzódnak át s azért kapta megkülönböztetésül a többi Szt. Ivántól a *Prigrivicza* (azaz a „sáncz melletti“) előnevét. Neve már a 14. századbeli okmányokban olvasható. A török defterek 1590-ben 17 adózó házzal sorolják fel és Bodrogh megyéhez számítják.¹⁾ Midőn 1718-ban Bács és Bodrogh vmegyék egymástól elkülönítetnek, 42 lakóval Bács vmegyébe kebelezetik. 1722-ben 36 családot találunk itten és a helység nevét először írják: *Szt. Iván-Prigivicze*-nek. 1740-ben 2 ráczipap volt itt, mert a faluban kizárólag ráczipapok laktak.²⁾ 1760 körül a régi szt. iváni területen lakott ráczipapok a szomszéd *Gyurity* pusztára vitték át sátraikat és itt telepítettek új falut. A régi Szt. Iván helyén Cothmann 1763-ban csak a volt kerteknek nyomait és a régi ráczipapok templomocskájának romjait látta és a régi térképeken feltüntetett két külön területet már nem különböztethette meg. Cothmann az akkori Pr. Szt. Iván közvetlen szomszédságában egy tisztán német falut akart telepíteni, mit 1763-ban meg is tett s az új falut *Új-Szt. Iván*-nak nevezte. Ez a régiekkel egy községgé olvadt és most már az egész német község. Az itteni szerbek

¹⁾ Csánki i. m. II. k. 161. l. ²⁾ Iványi i. m. I. k. 119. l.

többnyire Stanisity pusztára mentek. A régi részen húzódó utca ma is „rácz“ utcának nevezetik, melynek elnevezésén kívül görbesége is korábbi eredetét bizonyítja, míg a telepített utcák szabályos, egyenes vonalat képeznek. A lakosok száma 1768-ban 736, 1783-ban már 1992 volt, mi arra enged következtetni, hogy 1768–83 között tömege-sebb telepítés történhetett.

Mindjárt 1763-ban plébániát és egy évre rá vert falból épült templomot is kapott a község.^{*)}

Az első tanító nyomára csak 1780-ban akadunk; mi-kor is *Leister* Jakab mint segédtanító van megemlítve. *Knochel* Bálintnak, 1785-ben kiállított nyugtája szerint, 114 frt fizetése volt. Határozott adataink csak 1798-tól kezdve vannak. Ekkor *Veszely* Ferencz a kántortanító. Az iskolaépület vert falból készült és a legjobb állapotban van. 1815-ben *Schweitzer* Lőrincz, 1823-ban *Gettó* József követ-kezett, kinek a Canon. Visita szerint a kincstártól földje nincs, de e helyett a kincstár a féltelkes gazdák utáni úrbéri szolgáltatmányról lemond és a kántortanító ezektől kapja az úrbéri kilenczedet a tizeddel együtt; úgy, hogy minden öt kereszt gabona után egy kereszt a kántortanítóé. (*Rauschenberger* jegyző szerint azonban nem minden féltelkes gazdától, hanem csak egytől kapta a kilenczedet.) Az egyh. zenét és éneket a legszebb sikerrel művelte, miben segédje *Braunhoffner* Ferencz igen szép ügyességével nagy segít-ségére volt. Halála után 1858-ban *Rauschenberger* Adolf lön megválasztva, ki fáradhatatlan buzgóságával valóságos minta-iskolát létesített. Azon kevesek közé tartozik, kik a tanítói pályán szerzett érdemekért jobb állásba jutnak. 1880-ban ugyanis a község lakói kiváló érdemei elismeré-seül községi jegyzőnek választották. Ennek emlékére is-kolai célra 100 frtos alapítványt tett, mely bírságpénzek útján 150 frtra szaporodott. Őt követte az eddig már 8 éve itt működő *Treer* Antal tanító, ki különösen a fatenyésztés terjesztése körül szerzett szép érdemeket. Halála után 1882-ben *Treer* János lön kántortanítónak megválasztva.

1822-ben a község új iskolaépületet emeltetett, mely-ben 2 tanterem, két szoba volt a kántortanító és egy szoba a két segéd részére. A tanítást a második teremben a segéd-tanítók végezték egész ezen intézmény eltörléséig. A gyer-mekek nagy száma már 1860-ban újabb tanítói állás szer-vezésére kényszerítette a községet. És habár a tanulók

^{*)} Katona i. m. I. k. 126. l.

száma a 180-at még így is felülmulta egy-egy teremben, a község csak 1870, 80 és 90-ben tudta magát egy-egy újabb tanítói állás szervezésére elhatározni.

Az iskola 1869-ben községi jellegű lett, mely alkalommal az 1846-ban külön megállapított kántori és tanítói fizetés — nem tudni mily úton — csak tanítói fizetésnek vétetett, úgy, hogy a kántor e szerint a stolon kívül semmiféle fizetéssel nem bír. 1893-ban a nyugdíj bevallások alkalmával azonban ennek ellenére 86 frt és a stola kántori jövedelemnek vétetett és 759 frt maradt tan. fizetés gyanánt. Ez ellen dr. Valihora Ágoston a hitközség részéről óvást emelt, hogy — különös tekintettel arra — ha idővel a két állás szétválaszthatnák, a fizetés rendezést az 1846. C. V. alapján érvényesíthesse.

A templom melletti 4 szép tágas tanterem 1866-ban épült. 1885-ben két tan. lakás és egy tanterem a tűz martaléka lett, mikor emberemlékezetet meghaladó szerencsétlenség történt a községben. Az épületben lakó *Dörner* Jakab tanítóra menekülés közben az égő nád ráesett, ki az égési sebek folytán másnap kiszenvedett. Az ugyanott lakó tanítónő *Jancsó* Mariska — későn vevén észre a veszedelmet — édes anyjával, nagynénjével és cselédjével együtt részt megfuladtak, részint összeégtek. Ritka részvétellel kísérte az egész község az áldozatokat az örök nyugalom helyére.

El nem hallgathatjuk a községi előljáróság azon közönyös hanyagságát, melyet a náddal fedett házak közé szorított köz-épülettel szemben tanúsítottak. 5 ember halála volt szükséges ahhoz, hogy e veszedelmes, ronda tűzfészektől megszabaduljanak. Erre az aljegyzői lakás kertjében 2 új tan. lakást emeltek, melyek azonban nem nagy díszére válnak e különben gazdag községnek; az iskola-épület helyére most díszes jegyzői lakot emeltek. A volt község házból pedig 1 tágas tantermet és 2 tan. lakást alakítottak. A 6. állás szervezése alkalmával az 5000 frtért megvett kincstári nagykorcsmában 1 tantermet, 1 tanítói lakást és a tornatért helyezték el. A tan. tekintély emelése céljából ugyanezen épületben a harangozó és végrehajtó is nyert lakást.

A tantermek felszerelése teljesen megfelel a törvény követelményeinek, az iskolalátogatás a legrendesebb, az osztályok azonban túltömöttek (130—160). A gyermekek a négy alsó osztályban vegyesen, a két felsőben nemileg elkülönítve vannak. Tannyelv a német, azonban a 3. és 4.

osztályban a földrajz, az 5. és 6. osztályban pedig az összes reáliák magyar nyelven taníttatnak. A tanítók általában rendkívüli buzgalmat fejtenek ki és szinte hagyományszerű a tanítók iránti tisztelet a nép részéről.

Igazgató-tan. *Treer* János, iskolaszéki elnök dr. *Valihora* Ágoston plébános.

A legelő elkülönítés alkalmával a ktn. 10, a két oszt. tan. 8—8 hold földet kapott; de az érdekeltek kérelmére a község megváltotta a földet és készpénzben szolgáltatatta ki a tanítók fizetését.

Jelenleg működnek: *Treer* János (750 frt, 4 k. széna, 5 öl fa, szép lakás), *Werner* Tamás, *Ney* György, *Lambert* Vilmos, *Schwager* Jakab (450 frt, 5 öl fa, lakás) és *Schick* Malvin (360 frt, 2 öl fa, lakás.)

A faiskola 2000 □ ölnyi, igen szépen van gondozva és *Treer* János kezelése alatt van, ki e téren nagybátyjának hűséges követője.

Az 1764-ben vert falból épült templom helyére 1787-ben szép, tágas templomot nyertek, melynek belső feldíszítése *Rónay* István v. pl. kiváló gondját képezte. A falu mellett szép kálvária emelkedik, mellette pedig a temető két kis kápolnával ékeskedik. A góth stílusban épült kápolna a *Szemző*, a román stílusban épült a *Michelsz* család sírboltja fölött emelkedik. Mint 10. plébános 1893 óta dr. *Valihora* Ágoston működik a községben.

Rácz-Militics.

Még a török uralom alatt bevándorolt szerbek voltak a község első lakói, kik itt a legnagyobb rendetlenségben és csoportokban építették házaikat és gyakran változtatták helyeiket. 1752-ben plébániát is kaptak. Az 1754-ben épült templomot 1754-ben konzekráltta Pavlovics bácsi püspök;¹⁾ ekkor már két plébánosuk is volt.²⁾ A pusztá állítólag *Mileta* Arnaut szerb földbirtokostól vette nevét, kinek sírmeleke még ma is látható a szerb templom melletti temetőben. Megkülönböztetésül a nemesek által lakott Militicsről, emezt lakói után, Rácz-Militicsnek nevezték, ámbár ma csak történeti név ez: mert a szerbek kivándoroltak a községből annyira, hogy most már csak 24 család lakik itt.

¹⁾ A bácsi szerb püspökség Schematismusa. 165. l. ²⁾ Szerb pl. levéltár.

1770-ben Elzász-Lotharingiából származott róm. kath. németek telepedtek ide,¹⁾ kikhez 1786-ban mintegy 100 családnai új telepese csatlakozott.²⁾ 1782-ben az első telepese az ideiglenes imaházat nyerték, mely ma jegyzői lakásul szolgál. 1785-ben még csak 120 kath. volt a községben, de 1791-ig számuk 710-re emelkedett. A katolikusok vallási tekintetben Doroszlóhoz tartoztak, míg 1782-ben önálló plébániát nyertek.

A második telepítés alkalmával magukkal hozott *Gumbel* Antal (mainzi-fi) említették mint első tanítója a községnek. Palánkára való távozása után *Englerth* Kristóf foglalta el a tanítói állást. Ennek 146 frt fizetése volt. Az apatini úri szék 1805-ben hozott határozata szerint $\frac{1}{2}$ telek földet is kap, mihelyt a különben is halálán lévő, egyik gör. kel. plébános meghal. Ezen határozat értelmében az egyik g. k. plébániai teleknek fele csakugyan a r. kath. tanítónak lett átadva, míg másik fele a kincstár birtokába ment át. Englerth *Ant* János követte 1810-ben, kinek $\frac{1}{2}$ évi működése után *Plank* Henrik következett, ki alatt az iskola ideiglenes bérházban volt elhelyezve. A tanterem azonban oly szűk volt, hogy a növendékeket egyszerre be nem fogadhatta, miért is két csoportra osztva délelőtt és délután felváltva jártak a gyermekek iskolába. Ezen állapot 1823-ig tartott, mikor a kincstár hozzájárulásával, két tantermet, valamint a ktan. és segédje részére 3 szobából álló lakást épített a község. A kántortanító most már 2 segédet tartott, kiknek ellátására a községtől 75 frtot és 10 pozs. mérő buzát kapott. Az 1828-ban megválasztott *Csincsek* Györgyöt kiváló buzgóságáért és szeretetteljes bánásmódjáért még most is a legnagyobb tisztelettel emlegetik. 1862-ben *Braunhoffner* Ferencz lett a kántortanító, ki 31 évi buzgó működése alatt különösen a zene művelése, és jobb tehetségű növendékeinek magasabb kiképzetésre való előkészítése által szép érdemeket szerzett. A munkától összetörődve, 1892-ben nyugalomba ment, mely alkalommal a koronás ezüst érdemkereszttel lón kitüntetve. Őt követte fia, József.

A segédtanítói intézmény eltörlése után 1856-ban szervezték a második r. tanítói állást, melyen *Obersl* Antal 29 éven át működött. A tanítványok száma a 70-es években már a 400-at is meghaladta; miért 1872-ben harmadik tanítói állást is szerveztek. A gyermekek egyre szaporodó nagy száma kényszerítette a községet, hogy

¹⁾ Magán levéltár. ²⁾ Grosschmid i. m. II. f. 114. l.

gyors egymásutánban szaporítsa tantermeit. Szervezett is a legutóbbi 8 év alatt 3 állást, és pedig 1887, 93 és 94-ben.

1881-ben a régi, nádas épületet magasabbra emelték és cseréppel fedték be. Ugyanekkor megtoldották még egy 4. tanteremmel. 1892-ben a község ház mellett két gyönyörű tágas tantermet emeltek. A tantermek felszerelése és az iskolalátogatás kielégítő. A tannyelv német-magyar. Rácz-Militics tanítói az utóbbi években a magyar nyelv tanításában szép sikert mutatnak fel; olyant, hogy a felső oszt. gyermekek a közönséges életben előkerülő dolgokat magyar nyelven képesek elmondani.

Az úrbéri rendezés alkalmával 12 $\frac{1}{2}$ hold föld iskola-alapnak lett kihasítva, melynek jövedelmét az iskolák fenntartására fordítják. A csaknem 2 holdnyi faiskolát *Gebhard* György tanító kezeli. *Kammerer* Simon, volt községi orvos, a szegény iskolás gyermekeknek tankönyvekkel való ellátására 100 frtos alapítványt tett azon kikötéssel, hogy az isk. elközsítése esetén az alapítvány a templomra száll.

Az oszt. tanítók közül csak *Bayer* Paulina és *Fradl* József működtek itt hosszabb ideig, mi a csekély fizetést tekintve magyarázatra nem szorul.

Jelenleg működnek: *Braunhoffner* József (218 frt, 50 pozs m. buza, $\frac{1}{2}$ telek föld, lakás), *Irovetz* Károly, *Gebhard* György, *Wüschl* János, *Schäfer* Ferencz és *Hönisch* Ferencz egyenkint 450 frt fizetéssel.

Az imaház helyett 1817-ben a kincstár szép tágas templomot emeltetett, melynek díszítése körül *Deim* Lipót állandóan buzgólkodott. Lelkészkedése alatt már mintegy 6000 frtot fordított a templom belsejének díszítésére, mely tisztasága és értékes felszerelésével az egyhm. legszebb templomai közé tartozik. 1882-ben 5735 frt költséggel gyönyörű kálváriát és kápolnát építtetett, mely párját ritkítja. Bizonyos *Schub* Alajos nevű buzgó polgár ugyanis 1818-ban 800 váltó forintot tett le alapítványul egy építendő kálváriára. Ez az összeg kamataival együtt annyira növekedett, hogy fel lehetett állítani e valóban díszes kálváriát, mely a községnek egyik büszkesége. Kezdetben ferencz-rendű barátok kormányozták a plébániát, míg 1788-ban világi papokra bízott. Ezeknek sorában mint 5. plébános *Deim* Lipót működik 1874 óta.

Rigleza.

A törökök kiűzése után Rigicza első lakói a Cserno-

vics Arzén szerb metropolita vezérlete alatt 1690-ben bevándorolt szerbek voltak, kik mint mindenhol, úgy itt is a legnagyobb rendetlenséggel építették kunyhóikat. Már a mult század elején volt imaházuk, melynek helyére 1731-ben rendesebb templomot építettek. Sakrak-Ninić Sergije művében fölemlíti, hogy a szerb parochia már 1627-ben lett szervezve.¹⁾ A század végén a kincstár birtokába ment át a község, 1801-ben pedig I. Ferencz császár Kovács Imrének és nejének adományozta. Jelenleg is a Kovács család birtoka.

Az uj földesúr első dolga volt r. k. vallású híveket telepíteni a községbe. Pest megyéből telepített r. kath. magyarokat, a szomszédos falvakból pedig németeket.²⁾ Ezen kath. lakosok kezdetben a krusevlyai plébániához tartoztak, 1804-ben azonban Rigicza is önálló plébániát nyert.

Az első tanító *Klock* György, szegényes, düledező házban tanított, miért az uraság uj tantermet és kényelmes ktanítói lakást emeltetett. Klock mint szorgalmas tanító volt ismeretes. Az iskolalátogatás azonban annál lanyhább volt. A 20-as években téli időben a tanterem szűknek bizonyult annyira, hogy a gyermekek délelőtti és délutáni csoportokra osztva részesülhettek csak tanításban. 1833-ban az uraság leromboltatta a régi épületet, és helyébe két tantermet s a kántortanító és segédje részére lakást építtetett. A második álláson segédek működtek 1855-ig, a mikor *Weisz* Pál rendes tanítónak választatott meg. Ez 35 évig működött a községben. Tanítói állásokat szerveztek még 1873 és 1894-ben; az előbbin kezdettől fogva *Tuschter* József, az utóbbin *Tuschter* Etel működik.

Mint kántortanítók Klock után Máté nevű fia, *Kayser* Ferencz és 1881 óta *Penninger* József működtek. *Penninger* úgy az iskolában, mint az egyleti életben igen tevékeny. Mint kántor, *Maison* pléb. segédkezése mellett, az egyházi ének és zene terén ritka eredményt mutat föl. Az elődje alatt lecsülyedt egyházi éneket oly magas fokra emelte, hogy szinté jól esik az embernek az Istentiszteleten való részvétel. Ünnepeken nagy zenés miséket ad elő. Létesített két temetkezési együletet is, melyeknek kezdettől fogva elnöke.

A harmadik tanítói állás szervezése alkalmával a meglevő két tanteremből hármat alakított a község, 1894-ben pedig egy uj osztály számára, szép tágas tantermet emelt. A tantermek felszerelése és az iskolalátogatás kielégítő.

¹⁾ Sakrak-Ninić 170. l. ²⁾ Rigicza és környéke.

Három tanteremben német, egyben magyar a tannyelv. Az 1 $\frac{1}{2}$ holdnyi faiskola jövedelmét iskolai czélokra fordítják. Az iskolai könyvtár számos kötetből áll.

Jelenleg működnek: *Penninger* József (560 frt, $\frac{1}{4}$ telek föld, lakás), *Tuschter* József (400 frt, 3 öl szalma, 80 frt lakbér), *Wahl* Ignác és *Tuschter* Etel (400 frt, lakás).

A község jelenlegi temploma 1817-ben épült és 1878-ban külsőleg restauráltatott. Mint 7. pl. 1881 óta *Maison* Mihály működik a községben, aki előbb Türr tábornok családjánál volt nevelő, s a külföldön szerzett tanügyi tapasztalatait mint a második főtankerület hiv. iskolalátogatója is érvényesíti.

Sükösd.

Bodrogh vmegye éjszaki határa a török hódoltság előtt nem Bajánál volt, hanem tovább terjedett felfelé. Így az 1520—21. évi dézsmalajstromok tanúsága szerint *Sykesd* is Bodrogh vmegyébe tartozott.¹⁾ A török uralom után a kalocsai érsek birtoka volt és már 1711-ben önálló plébániát kapott.

Iskolájára vonatkozó adataink azonban csak 1745-ből vannak; mikor a C. V. szerint a kántortanító egyúttal a jegyzői teendőket is végezte. Fizetése 30 frt és 24 pesti mérő buza volt. Utódja, *Kalmár* Pál 1762-ben már nem foglalkozott jegyzői teendőkkel; miért csekélyebb javadalmazása is volt. 1783-ban *Jánosy* Pált találjuk itt, ki alatt 1794-ben a kántorság el lett választva a tanítóságtól és elrendeltetett: „... hogy ezen Professornak semmi egyéb kötelessége ne legyen, hanem egyedül az iskolába járó gyermekeket Contractus és a rendtartás szerint tanítani, és a Lelki tudományra oktatni.”²⁾ Elsőnek *Benyovszky*, utána *Csejtei*, *Goor*, *Verhás* és *Hutovics* lettek alkalmazva. *Kollonitz* érsek 1816-ban új iskolát és kántortanítói lakást emeltetett, mikor a kántori állást ismét egyesítették a tanítóival. Ekkor a már 1806 óta itt működő *Godó* Jánost választották kántortanítónak. 1850-ben fia, *Godó* Albert követte, ki 44 évi működése alatt az egész község szeretetét és tiszteletét bírta. 1894-ben *Szarvas* Miklós foglalta el a kántortanítói állást. 1856-ban a 2. tanterem felállítását tovább már nem

¹⁾ Iványi i. m. II. k. 162. l. Csányi II. k. 207. l. ²⁾ Érseki levéltár.

halaszthatták, mert a gyermekek az egy tanterembe már be sem fértek. Új épületre azonban pénzük nem lévén, a községházzal átellenében lévő községi bikaistállót alakították át iskolává, melyben *Harangozó* Márton 1871-ig tanított. 1871-ben ismét 2 új állást szerveztek és 4 tantermet emeltek. Az építéshez *Haynald* Lajos 10 ezer drb. téglával és az egyh. nagypénztárból 700 frtnyi kamatmentes kölcsön kiutalványozásával járult. Az 5. állást 1890-ben szervezték, mikor a 2. tan. részére lakást is emeltek. Az utóbbi 3 állás 300 frttal lett szervezve, minek szomorú következménye a tanítók feltűnő sűrű változása lett. Rövid 8 év alatt 33 tanítót választottak ezen állásokra. Végre belátta a község, hogy ezen állapot a tanuló gyermekek határozott hátrányára van; miért *Szóllóssy* János pléb. indítványára 1892-ben a fizetést 400 frtra emelte.

A kántortanító 1831-ben bírt 6 hold földet, míg 1858-ban már $\frac{1}{2}$ telke volt. A legelő elkülönítés alkalmával 1859-ben a meglévő két tan. álláshoz az érseksuradalom 24, ill. 6 hold földet csatolt. Az $\frac{1}{4}$ holdnyi. faiskolát községi kertész kezeli. *Fonyó* Pál volt pléb. 1888-ban 135 füzetrel vetette meg alapját az iskolai könyvtárnak. A tantermek felszerelése és az iskolalátogatás kielégítő. A gyermekek az I. osztályban vegyesen, a többiekben nemek szerint elkülönítve, magyar nyelven taníttatnak.

Jelenleg működnek: *Szarvas* Miklós (400 frt, 49 kat. hold föld, lakás), *Kapossy* Géza (420 frt, 6 kat. hold föld, lakás), *Bagó* István, *Belházy* Károly és *Tokody* Lázár (egyenként 400 frt, $\frac{1}{2}$ öl fa, lakás).

A felállítandó ovoda részére 1895-ben házat vett a község, és így hihetőleg 1896-ban szervezi az állást is.

Az első templom 1735-ben épült. Az első község közvetlen a Duna mellett feküdt és az árviztől nagyon sokat szenvedett; miért a lakosok 1815-ben a mai, emelkedettebb helyre telepedtek. A szájhagyomány szerint karhatalommal kellett a lakosokat régi, megszokott fészükéből kitelepíteni. Új-Sükösdön templomuk nem lévén, csakis *Csakányi* Ferencz pléb. buzgó utánjárásának volt köszönhető, hogy — ámbár az érseki székhely üresedésben volt — 1820-ban templomot kaptak, melynek belseje igen egyszerű és szegényes felszereléssel van ellátva. Adakozás útján 1880-ban 16 változatú orgonát szereztek a hívek, mely *Angster* József műve. Mint 20. pl. *Szóllóssy* János működik 1890 óta a községben.

Szabadka.

Zabotka néven 1391-ben említetik és mint királyi birtok szerepel. 1439-ben Albert király Hunyadi Jánosnak adta zálogba, de nem váltotta ki soha, és így a Hunyadiak családi birtoka lett, kik később várat is építettek ide. A Hunyadiak után gyors egymásutánban változtak a város birtokosai, míg a török kiűzése után 1686-ban a kir. kincstár foglalta el, bunyevác és rácz lakosokkal telepítette be, kik mint a katonai sánczhoz tartozók katonai szolgálatot teljesítettek. A városnak ezen kötelezettsége 1743-ban megszűnt és Szt. Mária néven szabad kamarai város lett. Sok utánjárással 1779-ben Mária Theresiopolis névvel szabad kir. várossá lett. A régi Szabadka nevet kir. engedélylyel 1845-ben vette fel.¹⁾

A törökök kiűzése után nagyobb mérvben bevándorolt bunyevácok lelki vezetését a szegedi barátok látták el, sőt 1687-ben egy szerzetes állandóan itt is tartózkodott. A lakása mellett lévő szoba kápolnául szolgált. 1730-ban a lakásul és kápolnául szolgáló épületet (kastélyt) templommá alakították át, melyet *Palatchich* érsek 1736-ban ünnepélyesen beszentelt. A plébániát 1773-ban világi papok vették át.²⁾

Miután a törökök kiűzése után rendszeres tanítás még mindig csak a káptalani iskolákban volt, a kisebb helyeken pedig csak a plébánosok által ellátott fái iskolák léteztek, föltehetjük, hogy a barátok is oktathatták híveiket imádságra, a hit ágazataira stb. A 18. század elején a templomban alkalmazott kántor az értelmesebb és gazdagabb szülők gyermekeit egyéb ismeretekre is tanította. Egy ilyen tanítónak neve egy 1732—5. adakozási lajstromban elő is fordul, *Mialtro* Jakab. Utódja *Rómic* Simon volt.

1743-ban *Kádár* Jánost szerződte a városi tanács azon kötelezettséggel, hogy évi 74 frtért a város összes kath. ifjúságát tanítsa. Ez tisztán csak tanítással foglalkozott. Kádárnak a magyar nyelv tanításában elért sikerének jutalmazásul a városi tanács fizetését 2 frt. 3 mérő buza és 1 mázsa hússal megjavította. 1749-ben *Kenderszky* Jánost — ki még maga is tanuló volt — fogadta fel Kádár tanítónak és a 10 hónapi iskolaévre 20 frtot fizetett neki. Ez valószínűleg segédtanító volt. *Szebelei* és *Palánkai* is szerepelnek későbbben mint ilyenek. 1752-ben *Vukelits* Márkot szerződte a város, ki még 1774-ben is tanított. 1776-ban a vá-

¹⁾ Iványi: Szabadka tört. ²⁾ Tormágy: A pléb. tört.

rosi alkalmazottak között tanító nincs megemlítve; azonban 1777-ben *Szkenderovics* Pál tanítónak neve is előfordul a lajstromban. Külön iskolaépület még mindig nincs, az iskola bérházban van elhelyezve.

Említésre méltó, hogy 1748-ban a hittan oktatására *Rozsa* Mária személyében külön tanerőt alkalmazott a város, és miután ez kevésnek bizonyult, 1763-ban két férfit és két nőt alkalmazott, kik nemcsak a kis gyermekeket, de a felnőtteket is tanították.

1776-ban a városi tanács a német iparosok gyermekei részére külön német iskolát állított, és egy *Schmid* nevű közkatonát alkalmazott tanítóul.

A Mária Terézia által kiadott Ratio Educationis hatása folytán a város, *Ranics* plébános javaslatára, 1778-ban a két kántort is megbízta a tanítással és így 3 tanítója lett. A kir. inspektor buzdítására még ez év folyamán egyenkint 200 frttal és lakással 4 tanítói állást szervezett a város és az iskola igazgatásával *Jósics* Péter tanácsnokot bízta meg. A város barátokat akart alkalmazni tanítókul, mi azonban nem sikerült. Ajánlási jogát így nem érvényesíthette, mire a kir. inspektor *Hofbauer* és *Böck* ideiglenes tanítókat küldte ide. Így a már meglévő egyik tanítóval együtt három lett a tervezett 4 helyett.

A tantermek hiányos felszerelésére következtethetünk abból, hogy a város még 1779-ben is csak feljelentés folytán gondoskodott padokról, hogy az iskolákban írni is lehessen. Fiúk és leányok vegyesen jártak az iskolába. Míg 1784-ben a 4., másképpen polgári, osztályt szervezték, a tanév végén a négy osztályban összesen 98 tanuló volt. Az iskola még ekkor is a városházzal egy földel alatt, de belseje nagyon elhanyagolt állapotban volt.

A város nagy terjedelménél fogva annak egyéb részeiben is állított a tanács u. n. triviális iskolákat. Így 1786 és 91-ben 1—1 ilyen iskolát létesített. 1798-ban a külvárosban is szervezett egy ilyen állást. Ugyanezen évben a belvárosi leányok részére külön leányiskolát is állított.

A IV. osztályt 1793-ban megszüntette a város, mivel megsokallotta a kiadásokat; de különben is kevés tanulója volt ez osztálynak. 1806-ban — miután a főelemi iskola III. osztálya a gymnasiumhoz csatoltatott — két osztályú nemzeti főiskolára szállították le az eredetileg négy osztályú főelemi iskolát, mely 1844-ig így is maradt.

Még 1820-ban sem volt külön iskolaépület. Az osztályok bérházakban voltak elhelyezve, hol elegendő pad sem

volt; úgy, hogy a gyermekek a földön is ültek. 1825-ben külön rajziskolát szerveztek.

Midőn 1828-ban *Szárics* vette át az igazgatóságot, a két osztályú nemzeti főiskolán kívül a belvárosban egy leányiskola, egy rajziskola, 3 triviális és 2 szerb iskola volt az egész város területén. Szárics lankadatlan ügybuzgalma és ügyszeretete annyira vitte a dolgot, hogy 1844-ben 15 tanteremben ugyanannyi tanító működött. Míg a tanulók száma 1834-ben 557 volt, addig 1846-ban számuk már 1891-re rúgott. Említésre méltó, hogy a szabadkai nemzeti főiskolánál a normális főiskolák mellett volt tanítóképzők megszűntetése után többen tettek tanítói képesítő vizsgálatot, míg 1844-ben az első öt nyilvános tanítóképző intézet szervezve lett.

Az 1845. évi új tanodai szabályzat értelmében még ez év folyamán szervezte a városi tanács a főelemi III. osztályt, melyben a tanítás 53 fiuval nov. 12-én vette kezdetét. Az új szabályzat czélszerű életbeléptetésére a tanács egy vegyes bizottságot küldött ki, melynek sok újítást magában foglaló javaslatát 1847-ben vette tárgyalás alá. A városi tanács elfogadásra ajánlá ugyan a biztos haladást magában foglaló indítványokat, de a bekövetkezett 1848–9-iki szomorú események megakasztottak mindent.

A szabadságharcz leveretése után a magyarországi iskolák az osztrák iskolákkal közös szervezetet kaptak és a szabadkai iskolák előbb a megyei főbiztos, 1850-ben a temesvári tanhatóság alá kerültek. Az 1855. *Verordnung* értelmében szervezve lőn a négy osztályú főelemi iskola négy külön tanítóval, a többi iskolák állapota azonban a régi maradt. A városban ekkor 17 tanító működött. 1852-ben a 14,061 tanköteles gyermek közül csak 1,316 vagyis 9% járt iskolába.

A csász. kir. Helytartótanács 1855-ben utasítja a városi polgármestert, hogy a város pusztáin lakók gyermekeinek iskoláztatásáról is gondoskodjék a város. Erre 1859-ben Ludason, 1861-ben a Ludas-bibicháton, 1863-ban Felső-Csikerián állított a város 1—1 iskolát. 1862-ben *Schisler* igazgatása alatt 22 tanító, 1 kézimunka tanítónő, 1 rajziskola, 3 vasárnapi ismétlő iskola és 4 ovoda volt.

Az 1868. évi népiskolai törvény az iskolák jellege miatt igen nagy hullámokat vert. Több bizottsági gyűlés foglalkozott e fontos kérdéssel, míg végre 1869. aug. 26-án a bizottsági kisebbség indítványára a városi közgyűlés közséji jellegűeknek nyilvánította a város összes iskoláit.

Az új népoktatási törvény hatása alatt most rohamosan fejlesztette a város elemi tanügyét annyira, hogy 187⁰/₁-ben már 40 városi és 6 pusztai osztály volt. Azonkívül volt 4 ovoda és 1 *zsidó felekezeti* iskola.

1871—90-ig, tehát 20 évig az iskolák száma a városban nem szaporodott; csakis a pusztai iskolák szaporodtak, melyek száma 1890-ben már 18-ra emelkedett.

Az iskolaépületek czélszerűtlensége és elhanyagolt állapota már oly nagy volt, hogy a belügyminiszter 1889-ben erőiesen sürgette a várost, hogy megfelelő épületekről gondoskodjék. Erre a városi közgyűlés 1890-ben 7 iskolaépületnek részint újból való építését, részint bővítését határozta el, s e célra egy fél millió frtot szánt. 1892-ben 240,152 frtnyi költséggel 5 iskola épült összesen 44 tanteremmel. Ezen épületek úgy paedagogiai, valamint egészségügyi szempontból is a legkényesebb igényeket kielégítik és minden tekintetben mintául szolgálhatnak bármely európai városnak. Valamennyi impozáns külsővel bír és díszére válik a gazdag városnak. Belső felszerelésük is mintaszerű.

Az új iskolaépületek emelésével rohamosan szaporította a város a tanítói állásokat is. Ma már a városban 61, a pusztákon 19 tanítói állás van rendszeresítve.

A városi 61 tanterem mindegyikében egy-egy külön osztály van; a leányok mindenhol elkülönítve a fiuktól és nőtanítók által oktattva. A városban 22 első, 16 második, 15 harmadik, 9 negyedik és 3 ötödik osztály van. Az osztályok illetően beosztásánál még csak az feltűnőbb, hogy az elemi hatodik osztály teljesen hiányzik. A pusztai iskolák mind vegyesek, és csak három osztályból állanak. Az ovodák száma jelenleg 8.

A tannyelv az összes osztályokban magyar. Ott, hol bunyevácз gyermekek is vannak, a tanítók kisegítő nyelvvül használhatják a bunyevácз nyelvet is; miért az utóbbi években az iskolaszék a pályázat kiírásnál kénytelen volt a bunyevácз nyelvet beszélő folyamodóknak előnyt biztosítani.

Az iskolalátogatás 1890 óta, mikor a tanköteleseknek csak 50—52% járt iskolába, már lényegesen javult. A tankötelesek 20—25%-a ugyan most sem látogatja az iskolát, de ez onnan van, mert a tankötelesek fele tanyákon, pusztákon lakik, s egy jó részöknek az iskolák csak nagy nehezen közelíthetők meg.

Faiskola, melyben a gyermekek gyakorlati oktatás-

ban részesülnének, nincs. Szintügy hiányzanak a nyári tornahelyiségek is. — Téli tornahelyiség van hat. Iskolai könyvtárak nincsenek. Van egy tanítói könyvtár 1870 óta, melyet a Szabadkán használatban levő tankönyvek kiadója évenként 100 frt értékű könyvvvel gyarapít. A könyvtár jelenleg már teljesen megfelel a tanítók önművelődési céljainak.

A tanítók fizetését 1873-ban rendezte a városi tanács következőképpen: 600 frt, 50 frt ötödéves korpótlék és 60 frt lakpénz, melyet 1882-ben 120 frtra emelt. Az 1890-ben a város belterületén 300 frt fizetéssel szervezett 15 tanítói állás fizetése 1892-ben évi 500 frtra emeltetett föl. 120 frt lakpénzzel és 50 frt korpótlékkal. Ugyanilyen fizetéssel szerveztetett 1895-ben 3 új tanítói állás. Ezenkívül van még 1893 óta 3 osztály, melyekben kiegészítő tanítók vannak alkalmazva 200 frt fizetéssel. A pusztai tanítók fizetése évi 450 frt, szabad lakás, 50 frt korpótlék és néhány száz □ öl föld haszonélvezete.

A népiskolai hitoktatást a város által 720 frttal díjazott és a kalocsai érsek által kinevezett 8 hitelemző látja el, kik nemcsak a városi, hanem a pusztai iskolákban is végzik ezen tisztóket. A pusztákra hetenkint egyszer mennek, mikor kocsiról a városi tanács gondoskodik.

1872 óta önálló igazgatói állás van rendszeresítve. Az igazgató végzi az összes irodai teendőket, és köteles az osztályokat évenként többször meglátogatni és a tanítást ellenőrizni.

Haynald Lajos kalocsai érsek 1874-ben a Miasszonyunkról nevezett iskolánénék vezetésére bízandó róm. kath. leányiskola alapítására 24 ezer frtot, 1878-ban az épület czélszerű nagyobbítására ismét 13 ezer frtot fordított. Különösnek találja mindenki, hogy a városi hatóság mindent elkövetett, hogy az apácák itt iskolát ne nyerjenek. A különös ellenkezésnek egy miniszteri rendelet vetett véget, melynek alapján az iskolánénék még 1874-ben itt letelepedtek. *Haynald* Lajos és a szabadkai I. nőegylet csakhamar felső népiskolát is rendeztek be, melynek létrehozása és fölvirágoztatása körül jelentékeny szerep jutott néhai *Kubinszky* Mihály főtanfelügyelő, kalocsai kanonoknak. A leányiskola tanerőit a növendékek fizetik. Minden növendék — a szegényeket leszámítva — havonként 50 krt fizet.

Császka György kalocsai érsek székfoglalásának emlékére 10 ezer frtos alapítványt tett a szabadkai I. nőegyletnél azon célból, hogy ennek kamatai az iskolánénék díjazására fordíttassanak. Bennlakással összekötött nevelőin-

tézetet is tartanak fenn az apácák, mely az egyre nagyobb számban jelentkező gyermekek felvételére már kicsinynek bizonyult; miért a jelen év folyamán annak bővítését *Császka* György érsek magára vállalta. Az épület kibővítésére 30 ezer frt van előirányozva.

Van a városban ezenkívül községi főgymnasium, négyosztályú polgári fiu- és leányiskola, ipar- és kereskedelmi iskola és egy két évfolyammal bíró zeneiskola, mely intézetek mind a városi közpénztárból tartatnak fenn. Van ezeken kívül egy hatosztályú magán polg. iskola és 1871 óta állami tanítónőképző intézet. A város ez utóbbi intézet épületének költségeihez 17,500 frttal járult.¹⁾

Mint tanítók, *Budanovich* Antal igazgatása alatt, jelenleg működnek: A belterületi községi elemi iskolákban: *Bedcsula* József, *Haraszi* Gyula, *Matievich* Péter, *Petrik* Endre, *Radich* Jakab, *Petres* János, *Kovács* Mihály, *Höbl-Váli* Irma, *Budanovich-Sturz* Juszt, *Kuntich-Rostás* Józsa, *Moravec-Knézy* Karolin, *Bedcsula-Keller* Erzsébet, *Kunert* Mária, *Karácsonyi-Bacsich* Etel, *Tary* József, *Ruttkay* István, *Kladek* Mihály, *Petonszky* József, *Simókövich* Rókus, *Resits* Mihály, *Lasztovich* Lukács, *Kopp* Márton, *Palotay* Bódog, *Paukovich* Teréz, *Janiga* Katalin, *Petonszky-Jóó* Eleonóra, *Palotay-Pukkel* Júlia, *Karóczy* Ilona, *Ruttkay-Knézy* Magdolna kézimunkatanítónő, *Gurcsán* István, *Krizsanovich* József, *Tóth* Dániel, *Dér* József, *Záray-Ludassy* Lujza, *Novákovich-Mánich* Ceczil, *Hoffmann* György, *Temunovich* Tamás, *Merkovich* Mária, *Valihora* Teréz, *Vujkovich* L. Júlia, *Sinkovich* Simon, *Mándich* Mihály, *Lendvay* Ágnes, *Schmidt* Júlia, *Piukovich* György, *Tary-Kovács* Teréz, *Szikra* János, *Mamuzsich* József, *Riesz-Balogh* Gizella, *Lagler-Kuluncsich* Eszter, *Meznerich* Ferencz iskolaszéki jegyző, *Erdélyi* Pál igazgatósegéd, *Balásperi-Tikviczki* Júlia. Községi tanyai tanítók: *Keller-Jóó* Ilona, *Török* Andor, *Czirok* Ernő, *Balázs* Anna, *Dékich-Odry* Anna, *Pék* Simon, *Patócs-Kardcsenyi* Berta, *Kocsmár* József, *Sátor-Ludassy* Etel, *Zvekán* József, *Kiss* Ida, *Valihora* Klára. Óvótanítók: *Lányi* Ignác, *Lukácsy* Mária, *Mucsy* Tóbiás, *Sturcz* Róza, *Fábián* Irma helyettes, *Völgyi* Lajos, *Völgyi* Margit. *Létmányi* Viktor. Van ezeken kívül hat osztályu római. kath. népiskola és két osztályú felső népiskola a leányok számára; ezekben a t. iskolánénak tanítanak. Egyházzilag Szabadkához tartozik *Sándor* község is,

¹⁾ Iványi: Szabadka története.

melynek róm. kath. iskolájában *Pózna* János tanít. Az iskola fentartója Sándor községe. *Kelebián* a br. *Rédl* uraság tart fenn róm. kath. jellegű iskolát, melyben 1895 óta *Völgyi* László tanít.

A város területén négy plébánia van: a főplébánia, a szt. rókusi, szt. györgyi és ludasi plébánia. Az elsőnek alapítási éve ismeretlen. Anyakönyvei 1712-től kezdve vannak. A második és harmadik 1841-ben, a ludasi 1860-ban lett alapítva.

A főplébániát 1778-ig szerzetesek, ez idő óta világi papok vezetik. Mint 8. plébános *Mamuzsich* Mátyás működik 1885 óta. A másik három plébánián *Mokossay* Mátyás, *Mamuzsich* Félix és *Jeszenovics* János működnek.

A szt. Teréz templom 1773–98-ig a város költségén épült. Építési arányaira nézve talán a legnagyobb az egész egyházmegyében. A 70-es években a templom ívezetei veszedelmesen kirepedeztek, mivel a talaj, kivált az a rész, a hol a két torony emelkedik, nem eléggé szilárd, hanem mocsaras. Hosszas megfigyelés után az alapszövezés szükségessége kimondatott és a templom teljes restaurálása kezdetét vette a város, mint kegyúr, költségén.

1893-ban kezdődött azután a templom beldíszítése, melyet *Clausen* János végzett el 31,581 frtért. A beldíszítés költségeit a templom pénztára fedezte. A restaurálás teljes befejezése után a templom úgy nagyságra, mint impozáns stíljével, két hatalmas tornyával és díszes homlokzatával a legkellemesebb benyomást gyakorolja a szemlélőre.

A szt. György és Rókus városrészben most emel a város két díszes templomot.

• Szántova.

Zantho, Zanthov név alatt a 14. században szerepel először mint a szekcsői Herczeg család birtoka. Az 1520. tizedlajstrom Herczeg-Zantho néven ismeri.¹⁾ 1649-ben *Ibrisimovics* Marin Nagy-Boldogasszony templomában osztotta ki a bérmlás szentségét. Ez lehetett a község első temploma, melynek helyére a telepések 1725-ben újat építettek.²⁾ Hogy jelentékenyebb község lehetett, bizonyítja az is, hogy már 1715-ben önálló plébániát nyert.

¹⁾ Csánky i. m. II. k. 208. l. ²⁾ Katona i. m. I. k. 124 l.

Kezdetben nem volt iskolája, mert az 1736. Can. Vis. felemlíti, hogy annak hiányában nagyon sok kellemetlensége van a plébánosnak; különösen a szentségek kiosztása alkalmával. A hatóságnak azonban nem sikerült rábírní a községet, hogy iskolát építsen. 1762-ben azonban *Sághy* György már mint kántortanító működik itt 25 frt, 30 pozs. mérő buza és 10 öl fa illetményen. *Sághy* után *Tamási* István, *Bene* Tamás, *Szekeres* Mihály és György követték egymást. Az iskola 1791-ben oly rossz állapotban volt, hogy érdemesnek sem találták a javításra, azért mégis csak 1815-ben építettek ujat. 1830-ban a kántortanító javadalmához már $\frac{1}{2}$ telek föld tartozott. *Szekeres* György halála után *Koncsek* Mihály következett, kinek 40 évi működése után 1883-ban *Fehér* József foglalta el az állást.

A 2. tanítói állást 1855-ben szervezte a község, mikor 2 tanteremmel a jelenlegi épületet emelte. 1878 és 91-ben szervezett 1—1 állást, és így jelenleg 4 tanító van a községben. Hogy milyen állapotok voltak itt csak nem régen is, mutatja, hogy 1874-ben *Brihacsek* János s. lelkész az egyik tan. távoztával 430 gyermeket tanított egy tanteremben.

1870-ben a legelő elkülönítés alkalmával 26 kat. hold földet hasított ki a kincstár iskola-alapnak, melyet az isk.széki gondnok kezel. Jövedelméből ellátják az összes iskolás gyermekeket tankönyvekkel és egyéb tanszerekkel; a fölösleget tőkésítik. Ugyan csak a legelő elkülönítés alkalmával a 2. tan. állás javadalmához 7 kat. h. földet csatolt a kincstár. Telekkönyvileg mindkettő a római katolikus iskolára van írva.

Thurszky Károly a dalmát gyermekeknek magyar tankönyvekkel való ellátására 200 frt, *Strébely* János orvos, tankönyvekre 200 frtos alapítványt tett. Az egy holdnyi faiskolát községi kertész kezeli, kinek fizetése felerészben az iskola-alapot terheli. A tantermek felszerelése és az iskolalátogatás hiányos. Tannyelv magyar-dalmát.

Jelenleg működnek: *Fehér* József (25 k. h. föld, 151 frt, 20 mm. buza, 8 öl fa, 4 szekér széna, lakás), *Matkovich* Mihály (7 k. h. föld, 151 frt, 15 mm. buza, 8 öl fa, 4 szekér széna, lakás), *Bódisch* Gyula és *Osztrogoncz* Balázs (425 frt és lakás ill. 400 frt és lakás).

A község mostani temploma 1811-ben épült. Belseje 1894-ben lett restaurálva. *Bátori* János 1893 óta működik itt, s a plébánosok sorában a tizennegyedik.

Szt.-Benedek.

A község a kalocsai érseki uradalom tulajdona volt. 1690-ben elhagyatott hely volt, de 1695-ben már volt néhány lakosa. A ref. anyaegyház 1708-ban keletkezett, mi arra enged következtetni, hogy első lakói reformátusok voltak.¹⁾ Kath. plébániát is már 1720-ban szerveztek itt, ámbár 1748-ban még csak 5 pár kath. lakosa volt. A plébánia bizonyára azért lett itt elhelyezve, mert Lak és Uszód között fekszik, s ezek egyházilag igen sokáig ide tartoztak. A plébániai teendőket kezdetben ferenczrendű barátok látták el, kik valószínűleg csak 1727-ben kezdték meg működésüket, mert ez évtől fogva vezettek anyakönyveket. Világi papokra 1735-ben bízott a plébánia.²⁾

A Can. Vis. 1747-ben emlékezik meg először kántortanítóról, kinek a stolán kívül más fizetése nincs. Ekkor még a jegyzői teendőket is a ktan. végzi. *Borsó* Mihálynak 1762-ben minden pártól 12 krajczárja és $\frac{1}{2}$ pozs. mérő búzája volt. *Kirdly* Mihály 1783-ban már 5 frt fizetéssel és a benedeki és uszodi hívektől páronkint $\frac{1}{2}$ pozs. m. búzával és 20 krral bírt. Halála után hosszabb ideig betöltetlen maradt a hármas állás, míg 1793-ban *Balogh* Péter választotta meg, ki 6 évi működés után eltávozott. Ő volt az utolsó jegyző-kántortanító. *Szalkay* János — a jegyzői jövedelmek kárpótlásául — a kalocsai érsektől évi 40 frtot kapott. Szalkayt 1804-ben *Miskolczy* János követte, kinek javadalmazáshoz a község 6 mérő vetőmag alá való földet is csatolt. Utána *Turbék* Imre, *Mahút* János, *Horváth* István (20 évig), *Kecskeméthy* Sándor (13 évig), *Greksa* Sándor és *Szarvas* Miklós (11 évig) következtek, 1894 óta pedig *Karasz* Mihály működik, kinek következő fizetése van: 177 frt a hitközségtől, 19 hold föld, 1 holdnyi kert, 42 frt az egyhm. nagyobb pénztárból, $1\frac{1}{2}$ hold legelőjutalék, 8 frt a tanterem fűtésére és szép lakás.

1856-ban a legelő elkülönítés alkalmával a ktanító 3 hold földet kapott, melynek fele a községi közös legelőben hagyatott, s arra a kántortanító 3 drb. marhát hajthat.

Iskola alap nincs.

Jótékony alapítványok a következők: 1.) *Horváth* József kalocsai kanonok 1839-ben 105 frtot tett le a szegény gyermekeknek könyvek és egyéb tanszerekkel való ellátására. 2.) *Lichtensteiger* R. Ferencz kalocsai kanonok 1889-

¹⁾ Galgóczy Károly i. m. 312. l. ²⁾ Érseki levéltár.

ben ugyan e célra 400 frtot és végre 3.) *Gera* József volt benedeki jegyző és neje *Tóth* Mária 1888-ban 500 frt névértékű papíráradékot tett le, melynek kamatja a hitfelekezetek számaránya szerint a gyermekek felruházására fordítottak. Az utóbbi alapítvány a két felekezet papja, a két bírő, a jegyző és a közgyámból álló bizottság által kezeletik.

A plébánosok ajándékából van iskolai könyvtár, de még nagyon kezdetleges. A félholdnyi faiskola a ktanító kezelésére van bízva.

A régi iskola az 1892-iki nagy tűzvész alkalmával a lángok martaléka lett, s ekkor a hívek új, díszes tantermet és tanítói lakást építettek. Az építkezéshez *Császka* György kalocsai érsek magánpénztárából 2000 frttal járult, az egyházmegyei nagypénztárból pedig 2200 frtot utalványozott e célra. A hitközség a téglán kívül 556 frttal járult hozzá. A tanterem felszerelése kielégítő; az iskolalátogatás rendszer; tannyelv a magyar.

Az 1720-ban emelt és 1790-ben restaurált templom az 1892. nagy tűzvész alkalmával elpusztulván, a kalocsai főkáptalan — miután 1831 után ennek kegyurasága alá került — mint kegyúr csinos templomot emeltetett, melynek belső felszerelése egyszerű ugyan, de elég csinos. Mint 18. plébános 1884 óta *Németh* Imre működik a községben.

Felső-Szt. Iván.

Felső-Szt. Iván a 16. században a török defterekben 30, későbbben 22 adózó házzal van felsorolva a bajai nahijében. Későbbi okmányok nem tudnak a faluról semmit, mely úgy látszik a török uralom alatt elpusztult. A mult század elején mint puszt a bajai uradalomnak egy tagja volt.¹⁾ 1738-ban 414 lakosa volt. A lakosság csak lassan szaporodott és kezdetben a bajai, későbbben a csávolyi plébániához tartozott.²⁾ Az 1780-as évek elején újabb bevándorlás folytán annyira megsaporodott a község, hogy 1783-ban már 1021 lakost számlált.³⁾ (Iványi és Fridrik szerint csak 1789-ben lett betelepítve.)

Templomot már 1775-ben, plébániát pedig 1783-ban

¹⁾ Iványi i. m. I. k. 121. l. ²⁾ ³⁾ Katona i. m. I. k. 126. l.

nyert. 1789-ben *Balázs István* a kántortanító, kit csakhamar *Hutovics György* követ. Az ő működése alatt 1816-ban új iskolát és tanítói lakást emelt a község. Az uradalom pedig $\frac{1}{2}$ telek földet csatolt a tanító javadalmazásához. Utána *Hutovics János* és *Lukács*, majd *Mihálovics János* következett, ki 1848-ban elűzetett, s később a bajai tanítóképző tanára lett. Mint ilyen adott ki illir nyelvtant, mely ma is közkezen forog. A forradalom után *Markovics József*, utána pedig *Kancsár Márton* lett a kántortanító, ki 1881-ben a tanítóságról lemondott ugyan, a kántori állást azonban megtartotta. A $\frac{1}{2}$ telek föld ekkor a két első tanítói állás javadalmához csatoltatott.

A második tanítói állást 1851-ben szervezte a község. A tanterem bérházban volt elhelyezve; míg 1857-ben a jelenleg is fennálló épület emeltetett két nagy tanteremmel. 1882-ben a harmadik tanítói állás szervezése alkalmával az egyik tantermet ketté választották. Ugyanezt tíz évvel későbbben, a negyedik állás szervezésekor, a második teremmel is megtették.

1868-ban a legelő felosztás alkalmával 8 kat. hold föld iskola-alapnak lett kihasítva, mely eddig még nincs telekkönyvezve. Van ezenkívül egy 5000 frtos iskola-alap is, mely következőleg keletkezett. A község az új iskola építési költségeinek fedezésére a közös legelőből kihasított 100 hold földet. Annak jövedelméből felépítette a jelenlegi iskolákat és a költségek lefizetése után is bérbe adta a földet mindaddig, míg az uradalom a közös legelőből az ő részét ki nem hasította. A tantermek felszerelése tűrhető. Az iskolalátogatás csak a téli hónapokban rendes. Tan nyelv a magyar. A 2000 □ ölnyi faiskola községi kertész kezelése alatt áll. A nyári szünetben három hónapon át gyermek-menházat tart fenn a község.

Jelenleg működnek: *Parcsetics Kálmán*, *Neumayer János* (egyenként 356 frt, $\frac{1}{4}$ telek föld és lakás jövedelemmel), *Siskovics Lajos* (430 frt, 80 frt lakbér) és *Kancsár Márton* id. h. tan. (300 frt fizetéssel).

Az 1780-ban épült templom belseje egyszerű, de szép. 1891 óta kitűnő orgonája van; gyűjtés útján is szereztek több tárgyat. Mint 12. pléb. 1888 óta *Csilics Bálint* működik.

Rém.

Egyházilag Felső-Sz. Ivánhoz tartozik. Régebben csak pusztá volt, 1867 óta nagyközség. 1867-ben szerveztek itt

tanítói állást, melylyel kezdetben a jegyzői teendők végzése is össze volt kötve. A két hivatalt 1874-ben különítették el. 1889 óta *Szabó* Dezső a tanító 365 frt fizetéssel. A tanterem felszerelése tűrhető, az iskolalátogatás rendes; tannyelv a magyar.

Szt. István.

Szt. István ős időktől fogva a kalocsai érsekséghez tartozott. Már 1520 körül ide kellett szállítani az érseki magtárakba a gabonát a többi községekből. A mult század közepén pusztának mondatik, de Bajához való közelsége miatt lassankint benépesedett.¹⁾ 1791-ben *Kákony* és *Szt. Istvánnak* együtt véve már 1196 lakosa volt.²⁾

Szt. István lassankint kidomborodik és önálló község lesz; annyira, hogy 1808-ban önálló plébániát nyer.

1783-ban *Sóss* József említettik, mint *Kákony* jegyző-tanítója, évi 10 frt fizetéssel. 1793-ban Szt. Istvánon *Fellner* János tanítóskodik, Kákonyban pedig még mindig *Sóss* József. Szt. István önálló községben 1859-ig csak egy tanterem volt. Ekkor szervezték a második tanítói állást. A romhamos szaporodás folytán azonban már 1864-ben harmadik állást is kellett szervezni. Ettől fogva a község hirtelen fejlődése megakadt és 1884 ig a meglévő tantermek elegendők voltak. Ez évben aztán szervezték a negyedik állást is.

A ktanítói álláson *Fellner* után *Domsits* József, *Kalits* János, *Mayer* Miksa, *Hamberger* Antal következett. 1879 óta pedig *Tumbász* Lázár működik.

Az iskola-alap az u. n. iskolakertből (3 hold) és 1000 frt készpénzből áll. Ezen összegben foglaltatik *Lengyel* Antal 250 frtos és *Rádits* Pál 200 frtos alapítványa is, melyek kamatait tankönyvek beszerzésére fordítják. Az iskolák két külön épületben vannak, egy-egy tanítói lakással. Vannéhány kötetből álló iskolaikönyvtár. A tantermek felszerelése kielégítő, az iskolalátogatás rendetlen. A legelő elkülönítés alkalmával a meglévő 2 tanítói álláshoz 25 hold földet csatoltak.

A tannyelv 1881-ig magyar-dalmát volt, azóta csak magyar nyelven tanítanak. Ennek kivitele sok fáradtsággal és küzdelemmel járt; mert az iskolaszéki tagok jelenté-

¹⁾ Iványi i. m. I. k. 80. l. ²⁾ Katona i. m. I. k. 94. l. ³⁾ Községi levéltár.

keny része a legnagyobb ellenszenvvel fogadta az erre vonatkozó indítványt. *Tóth* József plébános mindent elkövetett indítványa keresztülvitele érdekében, s szerencséje volt, hogy névrokona *Tóth* József, pestmegyei kir. tanfelügyelő teljes erővel támogatta törekvését. A nagy tusakodásnak ma már nyoma sincs s a magyarosodás biztos léptekkel halad előre.

Jelenleg működnek: *Tumbász* Lázár (420 frt, 13 h. föld, lakás), *Tomasich* Sándor (340 frt, 12 h. föld, lakás), *Burger* Ferencz és *Gruber* Mária, egyenkint 450 frttal.

A plébánia szervezése alkalmával a község templomot is kapott, mely 1810-ben lett felszentelve. A templom belseje szépen ki van festve és igen jó, új orgonával bír. Mint hetedik plébános 1884 óta *Győrffy* Sándor működik a községben.

Szt. Tamás.

Szt. Tamásnak a Csernovics Arzén vezetése alatt bevándorolt szerbek voltak a mohácsi vész után első lakói, kik előbb az egész országban szétszóródva éltek, míg végre 1694-ben Lipót által a Duna és Tisza közé telepítették. Először Szt. Tamás a Czerna bara déli oldalán volt és csak a múlt század elején telepedtek lakói az északi oldalra, hol a község jelenleg is van. Első templomuk helyét még most is fakereszt jelöli. A katonai végvidék fölösztatása után a szerbek közül sokan Oroszországba költöztek és csak a Mária Terézia által adott kiváltságok bírtak sokakat arra, hogy itt maradjanak. Az 1751. polgárosítás után jöttek az első kath. magyarok a községbe, kik többnyire csak bérlők, felesek, béresek voltak. A katolikusok kezdetben Ó-Becséhez tartoztak, míg 1783-ban a hívek szaporodása folytán önálló plébániát szerveztek, mely 1795-ig szerzetesek vezetése alatt volt. A kath. lakosok száma 1791-ben 506 volt.¹⁾

A község első tanítója *Kovács* Mihály 1791-ben jött és iskola hiányában saját házában tanított. Javadalmához $\frac{1}{2}$ telek föld is tartozott. Utána *Balogh* Ignác, *Kazány* János és *Peltz* János következtek. 1824-ben a kincstár külön iskolaépületet emelt és a tan. fizetést is szabályozta.

1835-ben az iskola-ügyről már komolyabban kezdtek

¹⁾ Plébániai levéltár.

gondolkozni s mivel a kántori teendők a tanítást többször akadályozták, a következő évben a két állást szétválasztották. Tanítónak *Kiss Józsefet* választották, míg az 1816 óta itt működő *Andree Albert* megtartotta a kántorságot. Ugy a tanító, mint a kántor $\frac{1}{2}$ telek földet bírt. Az így szép fejlődésnek indult tanügy 1848-ban nemcsak teljesen szünetelt, de alapjában véve a községgel együtt elpusztult.

Nem tartozik feladatom közé a község szomorú napjait részletesen leírni, annyit mégis szükségesnek tartok felemlíteni, hogy a község kath. magyarjai a szerbek által részint megölettek, részint szökéssel mentették meg életüket és mindössze 240-en maradtak meg. A plébános, tanító stb. szintén elhagyták a községet, s így minden vezető és tanácsadó nélkül maradtak a kath. magyarok. 1849 április 3-án ütött a megváltás órája, mikor *Perczel* honvédeivel elfoglalta a községet; a szerbek egy részét szétverte; mintegy 3000-et részint felkoncizoltatott, részint a vízbe hajtattott. A községet ugyanaz nap több helyen felgyújtották, mely a szó szoros értelmében elhamvadt; egyedül a kath. templomot kimélte a rettentő tűzvész, melyet azután a katonaság teljesen kirabolt.

A bevétel után pusztá volt a község mint valamely elhagyatott temető. Lecsendesülvén a forradalom, év végén a szerbek, 1850. év tavaszán pedig a magyarok is kezdtek visszatérni. *Andree János*, a volt kántor fiát választották meg ideiglenesen, ki nemcsak a ktanítói, hanem a lelkészi teendőket is végezte ideiglenes épületben. Deczemberben új lelkészt kaptak. 1851-ben a leégett iskolát is helyre állították és *Andreet* állásában megerősítették. Azonban 1853-ban újra szétválasztották a két állást és *Andree János* lett a tanító, kit kicsapongó életmódja miatt a hatóság 1862-ben elmozdított; helyét *Koncsek János* foglalta el.

Ugyanez évben a hitközség egy fiu- és egy leányosztálynak szervezését is elhatározta, de tényleg csak a leányosztályt létesítette; a tanítónak fizetését 16 láncz földben, 174 frt és lakásban állapította meg. 1864-ben a 2. fiuosztály létesítése alkalmával a tanítók fizetése egyenkint 500 frt és szabad lakás lett, a föld pedig a község birtokába ment át. Az ujonnan szervezett 2 osztály bérházban volt elhelyezve, míg végre sok vajudás és határozat után 1872-ben 3 új tantermet és ugyanannyi tanítólakást emelt a község. Az ez évben szervezett 2. leányosztályt ismét bérházban helyezték el. Az állások szaporításában hosszú szünet állt be,

míg 1891 és 94-ben 1—1 új állást szerveztek és így jelenleg 6 tanerő működik a községben.

A tanítói lakások, a tantermek mintaszerű épületek és teljes felszereléssel bírnak. A gyermekek a felső osztályokban némileg el vannak különítve és a tavaszi nagyobb munkák beálltaig rendszeren látogatják az iskolát; tannyelv a magyar.

Gömöri Márton 1894-ben 100 frtos alapítványt tett, melynek kamatait a község 150 frtos segélyével a szegény gyermekek felruházására fordítják. Az 1077 □ ölnyi faiskola bérbe van adva, a kertészeti gyakorlatokra azonban külön terület van kihasítva.

A legelő elkülönítés alkalmával a 4 tan. álláshoz egyenkint 6 hold földet csatoltak; az utóbb szervezett 2 álláson lévők e helyett 100 frt legelőpótlékot élveznek. A tanítók fizetése a következő: 500 frt, különféle czimeken 189 frt, 6 hold föld vagy 100 frt és szabad lakás ill. 200 frt lakpénz.

Jelenleg működnek: *Molnár Fábián*, *Mák János*, *Haasz Ferencz*, *Loidl Emilia*, *Horváth József* és *Molnár Dezső*. A község társadalmi életében valamennyien tevékeny részt vesznek; *Haasz* az Önszegélyző egyletnek könyvelője is. Az 1889-ben szervezett tanoncziskolának *Molnár Fábián* az igazgatója.

Az első templom 1784-ben, a jelenlegi 1815-ben épült. 1849-ben kirabolta a katonaság annyira, hogy éppen csak falai és tetőzete maradt meg. Csak évek múlva sikerült a templomot ismét régi díszébe öltöztetni, mihez a hívek is jelentékeny áldozatokkal járultak. 1869-ben a hitközség szép kálváriát és kápolnát épített 6200 frton. Mint 7. plébános 1882 óta *Matoss János* működik a községben, ki mint ker. tanfelügyelő és a „Bács-Tiszavidéki tan. egyesület“ elnöke a kath. tanügy fejlesztése körül állandóan buzgólkodik.

O-Szlvacz.

E község első lakói szerbek voltak. Templomuk már 1723-ban épült.¹⁾ A XVIII. század vége felé kath. magyarok és németek is telepedtek ide, kiknek száma 1791-ben

¹⁾ Zveštaj Sakrak-Ninić.

272 volt.³⁾ Szivacz kezdetben Kulának, később Kernyának volt leány-egyháza. Már a 90-es évek elején Ó Felségéhez fordultak a lakosok, hogy templomot és lelkészt kapjanak, mi azonban csak 1797-ben történt, midőn egyik uradalmi épület, mely asztalosműhely volt, kápolnává lett átalakítva.³⁾ Egyházilag ide tartozik *Uj-Szivacz* is, mely Ó-Szivacczal egészen össze van építve és 1786-ban németországi helvét hitvallású lakosokkal lőn telepítve.

A község első tanítója *Kármány* Ferencz, kinek $\frac{1}{2}$ telek földje, minden pártól $\frac{1}{2}$ pozs. mérő buzája és 20 krja volt. *Farkas* János, *Balassy* István és *Starcsevics* János után 1843-ban *Wégler* János foglalta el a kántortanítói állást, kit egy küldöttség hozott le Vaskútról, hol mint segédtanító működött. *Wégler* 1848-ban sokat szenvedett: kirabolták és hadbírótság elé állították; ártatlansága és pártfogói kimentették. A szerbektől való félelemből a magyarok és németek mind elmenekültek a községből, egyedül ő maradt övéivel; de a szerbek nem bántották a derék tanítót. 50 éves tanítói jubileuma alkalmával az egész község — felekezeti különbség nélkül — résztvett a kerületi tanácskozmány által rendezett ünnepségeken és szeretettel vette körül a még mindig fiatalos hévvel bíró öreg tanítót. 1894-ben nyugalmomba vonult. Helyét *Frádl* József kulai tanító foglalta el.

1872-ben szervezték a 2. tanítói állást, melyen 1884 óta *Pevny* József működik. A tantermek igen rossz állapotban vannak, felszerelésük hiányos. A növendékek vegyesen járnak és magyar-német nyelven oktattatnak. Az iskolákat a hitközség tartja fenn az általa kivetett kultuszadóból. Az első tanító fizetése: $\frac{1}{2}$ telek föld, minden pártól $\frac{1}{4}$ pesti mérő buza, 2 öl fa és lakás; a 2. tanítóé: 360 frt, 5 hold föld és lakás.

Mai díszes templomukat 1868-ban a kincstár mint kegyuraság építtette, melyhez az ó-szivaczi templompénztár 5000 frttal járult. A templom belső díszítése *Gritzmann* Pál jelenlegi plébános rendkívüli buzgóságát dicséri. Jakobey festményei, Angster orgonája és a stylszerű összhangzó oltárok áhitatra gerjesztők. A templom belső felszerelése 20 ezer frtba került. A régi imaház 1872-ben iskolává lett átalakítva. A 4 uj harang oly gyönyörűen hangzik össze, mintha valami bájos zenét hallana az ember.

³⁾ Katona i. m. I. k. 129. l. ³⁾ Érseklevéltár.

Szónta.

Soucha név alatt már 1206-ban fordul elő; *Zund* név alatt 1382-ben pedig Lajos király az ó-budai Klarissa apáczáknak adja cserébe. Egy 1464. évi okiratban Zond város magisztrátusáról van szó. 1466-ban kir. sókamara volt itt. 1522-ben Zond 141 adózóval szerepel. 1579-ben a török defterek szerint *Nagy Szóntáknak* 36 adófizető háza, az 1715. évi vármegyei adóösszeírás szerint pedig 21 adófizetője van. Az 1768. kamarai térkép szerint Szónta a *Halasitz*a nevű halastó partján áll. A sok kiöntés miatt sokat kellett szenvednie a falunak, miért is a vmegye és a kamara 1788-ban a falu áttelepítéséről gondolkoztak; de a nép nem a kitűzött helyre, hanem a szőlők helyére akart költözni.¹⁾ Még ma is van néhány szántalpon álló ház, melyeket a régi helyükről az új községbe húztak. Fridrik szerint az áttelepítés csak 1806-ban történt.

A mohácsi vész előtt e község lakói magyarok voltak és csak a mohácsi vész után vándoroltak be Boszniából sokaczkok, akiknek száma 1722-ben 390 volt.

A plébánia 1718-ban újra szerveztetett; (a mohácsi vész előtt már volt itt plébánia). De mivel a lakosok szegények voltak, csak fából készült templomban végezték ajtatósságukat. 1734-ben határozták el a hivek, hogy egy alkalmazandó tanítónak fizetést adnak; egyúttal pedig az egyházi hatóságtól is kérnek e célra segílyt. Hogy tényleg szerveztek-e tanítói állást és mikor, nem tudhatni. 1755-ben említetik először *Gyöngyössy* János mint jegyző és kántortanító. 1762-ben *Baldzs* Pál követte őt, kinek állandóan iskolába járó és némi előmenetelt is tett tanítványai tízen valának.

Az iskola az akkori viszonyhoz képest a szükségesekkel fel volt szerelve. A hittant külön-külön csoportokban tanulták nemcsak a fiuk és leányok, hanem a férfiak és asszonyok is. Minden csoport 7—8 osztályra volt osztva, kik más-más időben nyertek oktatást; 36—38 hallgatóból állott egy-egy osztály.

1764-ben *Todiánovics* Ferencz kántortanító már nem végezte a jegyzői teendőket. A mult századbéli Canon. Visit. jegyzőkönyvének hiánya folytán nem állapítható meg a következő kántortanítók névsora. 1798-ban *Rakonczay* Antal mint kántor, *Suly* József mint tanító említetik. Az

¹⁾ Iványi i. m. II. k. 165. l.

1772. úrbéri rendezés alkalmával kihalított $\frac{1}{2}$ telek föld a tanító javadalmához tartozott. 1833-ban a kántori és tanítói állás ismét egyesítettett és *Szekeres* György mint kántor-tanító működik, kit 36 évi működése után *Zombory* János követett. Ez viseli még ma is a kántortanítói hivatalt. *Szekeres* Béla már 1835-ben két segéd tartásra volt kötelezve, mi arra enged következtetni, hogy a 40-es években már két tanterem volt a községben, de második rendes tanítói állást csak 1858-ban szerveztek.

A községbe bevándorló németek egy német tannyelvű iskola felállítását követelték, mi 1875-ben meg is történt. Ugyanezen czímen az egyre szaporodó magyarok részére 1887-ben magyar tannyelvű iskola szerveztetett, melyben kezdettől fogva *Moravcsik* Károly működik. Az 5. illir tannyelvű állás 1892-ben lett szervezve.

1857-ben az úrbéri egyezség alkalmával a község „iskola-alap” czímen 30 hold (à 1200 □ öl) földet kapott, melyet azonban két tanító javadalmazására fordít. A közig. bizottság már többször sürgette az alapnak eredeti rendeltetésére való átadását, de ez ideig még sikertelenül.

A községben lakó földbirtokosok élénk érdeklődéssel viseltetnek a tanügy iránt, mi a következőkből tűnik ki: *Kálóczy* szül. *Vancsay* Teréz 1797-ben 194 frtos alapítványt tett, melynek kamataiból a szegény gyermekek tan könyvekkel láttatnak el. Ugyan e célra *Parcsetich* József volt plébános 1858-ban 200 frtot, *Szekeres* Emma 1889-ben szintén 200 frtot adott. *Ertl* János a magyar nyelv terjesztése céljából 50 drb. magyar könyvet osztatott szét az isk. gyermekek között. Nevezett földbirtokos áldott lelkű neje, a szegény gyermekek között könyveket, ruhát, lábbelit stb. szokott szétosztani karácsonyi ajándéknak. *Szuppeck* Béla pedig 1000 frtot ajánlott föl egy ovodával kapcsolatos apáczázására.

Az iskolaépületek jó karban vannak; a tantermek felszerelése megfelelő. Az iskolalátogatás a téli időszakban rendes, azonban tavasszal és ősszel nagyon hiányos. 1891-ben *Rónay* István ker. esperes indítványára az összes iskolákban a magyar nyelvet kezdték tannyelvül használni. Azonban egy év múlva a volt illir osztályokban beszüntették és így jelenleg három tanteremben illir, kettőben magyar a tannyelv. A faiskola rendes községi kertész kezelése és felügyelete alatt van.

Jelenleg működnek: *Zombory* János (380 frt, $\frac{1}{2}$ telek föld, 10 öl fa), *Moravcsik* Károly (480 frt, 6 öl fa), *Pfeifer*

mann Nándor (450 frt, 6 öl fa), *Gyurkov* Pál (11 1/2 kat. hold föld, 232 frt, 6 öl fa) és *Orselbacher* György (11 1/2 kat. hold föld, 232 frt, 6 öl fa jövedelemmel). Ezenkívül midegyik tanítónak szép lakása is van.

A török uralom alatt a már századok óta létezett, Szt. Lőrincz tiszteletére épült, templom pusztulásnak indult anynyira, hogy a sokaczkok idejövetelük alkalmával nem használhatták. Azért eleinte fából készült templomban végezték ájtatosságukat. Az 1770-ben elhunyt *Sztópich* Ágoston szerzetesről a halotti anyakönyvben ez van írva: „... Saját iparkodásából és a hívek adományaiból ezen Szt. Lőrinczről nevezett, sok századok óta romban heverő templomot újra építette és egyúttal oltárokkal, orgonával, szószékkal és egyéb egyházi szerekkel ellátta.” Ezen második templom 1744—46 épült és ebben tartották az isteni szolgálatot mindaddig, míg a vízar a községet (Ó-Szöntát) a templommal együtt el nem pusztította. Az áttelepítés után a lakosok a jelenlegi templomot építették (1807 - 12). Így valószínűleg Fridriknek áttelepítési éve — 1806 — a helyes. A plébániát kezdetben barátok vezették, kiktől 1771-ben világi papok vették át. Mint 6. plébános 1889 óta *Parcsé-tich* József működik a községben.

Sztanisics.

Terjedelmes és termékeny pusztza lévén, 1763-ban Cothmann által Karavukova, Prigr. Szt. Iván, Dautova, Baracska s más községekben csekély számmal szétszórt szerbekkel lett betelepítve. A községi levéltárban lévő régi horvát okmányok és iratokban a következőket olvashatjuk: 1750—55-ben Dautova és Baracska községekből sok horvát család új tűzhelyet keresve, itt le is telepedett. Cothmann jelentése ugyan pusztának nevezi 1763-ban is, Stelczer szerint pedig már 1722-ben 213 háza és 5 papja volt.¹⁾ Ez adatok ugyan nagyon ellentétesek, de tekintve azt, hogy a megyében szétszórt szerbek szüntelen kóboroltak marháikkal, bátran elfogadhatók.

A tiszta szerb községbe 1786—88-ban 100-nál több kath. német család telepedett.²⁾ Ezek a németek az eredeti szerb lakosokat ma már csaknem teljesen kiszorították.

¹⁾ Stelczer i. m. 79. l. ²⁾ Grosschmid i. m. 115. l.

1788-ban plébániát és iskolát kaptak. Első tanítójuk *Sebald Lőrincz* mindjárt $\frac{1}{2}$ telek földet is kapott. Őt követte *Böde János*, *Lutz György* és 1853-ban *Klein Ernő*, ki jelenleg is működik.

1809-ben új iskolát emeltek, de ez is csakhamar szűknek bizonyult, mert néhány év múlva a gyermekek harmadrésze sem fért be. E bajon csak 1845-ben segítettek, midőn egy 2. tantermet emeltek, melyben kezdetben segédek, 1853 óta r. tanítók tanítanak. 1864-ben a 2. tanteremből hármat alakítottak és rá két évre már a 4. állást is szervezték. Ez után az iskolák szaporítása jó ideig szünetelt, miért 1882-ben egyszerre két állászszerveztek és 2 igen tágas tantermet emeltek, melyekből 10 évvel később — szokásukhoz híven — hármat alakítottak. A 7. tanterem 2 helyen, (4 és 3), de mindkettő a központban van elhelyezve. felszerelése kielégítő. Az iskolalátogatás elég rendes; a tannyelv 1. teremben 6 osztálylyal magyar, a többiben német-magyar. A 6000 □ öles faiskolát *Klein Ernő* kezeli.

Goldscharek József 60 kötet magyar és 10 kötet német munkával megvetette alapját az isk. könyvtárnak, melynek fejlesztéséről azonban nem gondoskodnak. A szegény gyermekeknek tanszerekkel való ellátására ugyancsak *Goldscharek* 1888-ban 500 frtos alapítványt tett. 1866-ban a legelő elkülönítés alkalmával 3 tanítói álláshoz 4—4 hold földet csatoltak. Jelenleg működnek: *Klein Ernő* (151 frt, $\frac{1}{2}$ t. föld, 3 öl fa és szalma, minden pártól $\frac{1}{12}$ m. buza és lakás), *Klein János*, *Klein István*, *Boray Ferencz* (289 frt, 2 öl fa, 4 hold föld, szalma és lakás ill. 70 frt lakpénz), *Paletás Zénó* (364 frt, 2 öl fa, szalma, lakás), *Suhanek Mariska* (387 frt, 2 öl fa, lakás) és *Haspel Ödön* (417 frt, 70 frt lakpénz).

A jelenlegi templomot a báró Rédl család, mint kegyuraság, 1815—17-ig építtette. 1890-ben lett Jakobey által díszesen kifestve és új orgonával ellátva, mi 19 ezer frtba került. A költségeket a templompénztár viselte, mely főleg a perzselypénzből szaporodott ennyire, és jelenleg is 14 ezer frtot tesz. A 3 hajóval ellátott díszes templom fényes felszerelésével a Rédl család nemeslelkűségéről tesz tanúságot. A templom előtti szt. István és szt. László szobrok adakozásból szereztettek meg. Mint 7. plébános 1889 óta *Hümpfner* Alajos működik a községben.

Sári.

A báró Rédl Béla birtokához tartozó pusztán 1866 óta

van 6 oszt. elemi iskola. A tanítót az uraság fizeti. Javadalma leginkább természetményekből áll, melynek értéke mintegy 370 frt. Mint tanító 1894 óta *Völgyi Paula* működik itt.

Tataháza.

A mult század közepén a Grassalkovics család bajai uradalmához tartozott. E család kihalta után gr. Zichy Ferraris Felix tulajdona lett, kinek kegyurasága alól 1859-ben önállósította magát a község.¹⁾ 1772—76-ig különféle tájakról, leginkább Pestmegyéből és a Kis-Kunságból származó magyarokkal lőn betelepítve. Plébániát 1776-ban, templomot 1783-ban kapott.

Ez évben *Kondray József*et találjuk mint ktanítót, kinek 1 szobából álló lakása, minden pártól 15 krja és $\frac{1}{2}$ pozs. m. buzája volt. *Bencs Ferencz* már jobb fizetéssel bírt. *Marich* Andrásnak 1830-ban már $\frac{1}{2}$ telek földje is volt. Őt követték: *Punyiczky János*, *Ekkert István*, *Sándor József*, *Lélek Ferencz*, *Táli András*, *Dedk István* és 1871 óta *Csapláros János*.

1851-ben a régi, rozzant iskolaépület helyére ujat emelt a község 2 tanteremmel és 3 szobás tanítói lakással. Ugyanakkor szervezte a 2. tanítói állást, melyen a csekély fizetésnek miatta a tanítók igen sűrűen változtak. A 3. állás 1888-ban 335 frtnyi fizetéssel lett szervezve.

1858-ban a legelő elkülönítés alkalmával a 2. tanítói állás javadalmához 4 ezer □ öl földet csatolt a község, 1873-ban pedig készpénz fizetését 45 frttal javította. A 2000 □ ölnyi faiskolát *Juhász Lukács*, a 315 kötetből álló isk. könyvtárt *Csapláros János* kezeli. A tantermek felszerelése kielégítő; a gyermekek elég rendszeren látogatják az iskolát. Tannyelv a magyar.

A községben 2 olvasókör van, melyek egyikét *Csapláros* létesítette és annak 10 éven át elnöke is volt. Jelenleg *Tóth András* vezetése alatt áll. *Csapláros* mint községi képviselő is jelentékeny szerepet játszik.

Mint tanítók működnek: *Csapláros János* (135 frt, $\frac{1}{2}$ t. föld, 70 pozs. m. kétszeres, lakás), *Tóth András* (125 frt, 4 h. föld, 40 pozs. kétszeres, 4 öl szalma, 2 öl fa és lakás) és *Juhász Félix* (335 frt, lakás).

¹⁾ Grosschmid i. m. II. f. 93. l.

Az 1783-ban épült templom áll még most is. Igen szépen van felszerelve. A nép vallásos érzületéről tanuskodnak a különféle szobrok, kálvária stb., melyek részint egyesek, részint a jámbor társulatok adakozásából lettek beszerezve és mintegy 5000 frtba kerültek. Mint 10. pl. 1890 óta *Török Sándor* működik a községben.

Matheovics.

Egyháziilag Tataházához tartozik Matheovics önálló község is, melynek lakosai 1741-ben Horvátországból telepedtek ide.¹⁾ Hajdan a Csejthey család birtoka; 1749-ben a Piukovicsek veszik meg.²⁾ A mult század végén és a jelen század első felében közönséges emberek, 1850—70-ig a jegyzők, 70—77-ig képesítés nélküli és azóta 400 frtos fizetéssel bíró okl. tanítók végzik a tanítást. Az iskola 1877-ig a községháza egyik szobájában volt. Ez évben báró *Rudics József* 300 frtos adományából épült a jelenlegi iskola, melyben 1884 óta *Bene József* tanít.

Temerin.

Az 1522. tizedlajstromban fordul elő először.³⁾ A török uralom alatt elpusztult. A 17. század végén a Szerbiából jött szerbek telepedtek itt le, kik 1722-ben már 183 házzal és 5 plébánossal bírtak.⁴⁾ Kezdetben a kincstáré volt, később Széchen birtok lett, 1871 óta pedig a Fernbach család uradalmát képezi. R. k. magyarok felső Magyarországból 1783-ban telepedtek ide, kiknek száma ez évben a már itt lévő katolikusokkal együtt 360 volt;⁵⁾ a szerbek száma ez évben 1482. Ujabb telepítés folytán a magyarok száma 1791-ben már 1353 volt, kik elől a szerbek lassankint kivándoroltak; annyira, hogy jelenleg mindössze négyen vannak.

Temerin egyháziilag kezdetben Ujvidékhez tartozott, míg az 1783. évi telepítés alkalmával önálló plébániát és templomot nyert. Tanító az első években nem volt a községben. *Szabó Mihály* 1789-ben jött, s 60 frt fizetéssel, 20 köböl buzával és $\frac{1}{2}$ telek földdel bírt. Szabót 1796-ban *Kovács Mihály*, 1808-ban *Papik István* követte, ki kezdet-

¹⁾ Községi levéltár. ²⁾ Dudás 118. l. IX. évf. ³⁾ Csánki i. m. II. k. 265. l. ⁴⁾ Stelczer i. m. 80. l. ⁵⁾ Katona i. m. I. k. 131. l.

ben mint kántortanító, 1811-ben a két állás szétválasztása után mint kántor működött. A tanítói állást *Kurczinák* István foglalta el, kinek javadalmához a féltelek föld is tartozott.

1835-ben hirtelen fordulat és emelkedés állott be a község tanügyében, a mennyiben *Csupor* Mihály volt temerini pléb. később kalocsai kanonok, 3 tantermet magában foglaló iskolát emeltetett azon kikötéssel, hogy fentartásáról a község tartozik gondoskodni. 1839-ben tényleg 3 tanító működött itt, kiknek egyike a kántorságot is ellátta. *Elme* László miután képesítése nem volt, helyettesként működött és ez végezte a kántori teendőket is. A gyermekek nemileg el voltak különítve olyformán, hogy 2 teremben a fiuk, kettőben a leányok nyertek oktatást.

Az 1848. szabadságharcz Temerinre is súlyos csapásokat mért. A község gyujtogatás következtében a lángok martaléka lett, teljesen elpusztult. A világosi fegyverletétel után a lakosok lassankint visszajöttek és hozzáfogtak a szenvedett csapások és károk helyreigazításához. Az iskolát is tető alá hozták, de csak két tanteremben tanítottak, mert az egyik tanító nem tért vissza. *Kurczinák* 1855-ben nyugdíjba ment. Ekkor a kántorság véglegesen elválasztott a tanítóságtól és mint r. tanítók *Szendy* Fábán és *Gunderlack* György lettek megválaszva.

1858-ban a bevándorolt németekre való tekintettel német tannyelvű iskolát is szervezett a község, de 1892-ben ezen iskolában is a magyart fogadták el tannyelvnek. A fiuk részére 1872 és 92-ben állított még a község 1—1 iskolát. Így jelenleg 5 tanító működik a fiuknál.

A leányok tanítását a község a Miasszonyunkról nevezett iskolánénak vezetésére óhajtván bízni, 1880-ban megindította a tárgyalásokat, melyek *Haynald* Lajos érsek és mások nagylelkűsége folytán csakhamar eredményre vezettek. Még 1880-ban hozzáfogtak az építéshez. Erre *Haynald* Lajos 6000, *Kubinszky* Mihály 1000, *Zittel* Róbert és *Németh* Imre 200—200 frtot adtak. A 20 ezer frtos épület többi költségeit a község az uradalom által átengedett 80 hold föld jövedelméből fedezte. Az intézet 1881-ben nyílt meg 4 tanteremmel, melyhez 1891-ben még ötödiket is emeltek. Ovoda eddig még nincs a községben.

„Szegény isk. gyermekek segélyző-egylete“ név alatt 1335 frtnyi tőke az iskolaszék kezelése alatt áll, melynek kamatait ruhák és tanszerek beszerzésére fordítják. Az alapgyűjtés útján keletkezett. *Haynald* Lajos érsek 200, a *Fern-*

bach család 100, *Novák* Antal volt pléb. 300, *Zitll* Róbert kalocsai kanonok, volt pléb. 200 frttal járult hozzá. Van díszes községi könyvtár, melynek gyarapítására a község évenként 80 frtot áldoz.

A gyermekek kertészeti oktatása a községháza terjedelmes házikertjében történik. A tantermek felszerelése és az iskolalátogatás kifogástalan. A magyar nyelv fejlesztése és művelése, a jó ízlés fejlesztése céljából *Léh*, *Piller* és *Bódy* tanítók „műkedvelői önképzőkör“-t létesítettek, mely a legszebb fejlődésnek indult. A kör által rendezett előadások tiszta jövedelmét az „iskolás gyermekeket segélyző-egylet“ alapjához csatolják.

Az iskolák fejlesztésében *Zitll* Róbert nagy tudományú plébánosuknak igen jelentékeny szerepe volt, kinek igazságszeretetét és a tanügy iránti érdeklődését legjobban feltűnteti a zsidó hitközségnek azon — talán az egész országban páratlanul álló — tette, hogy a kath. plébánost a zsidó iskola igazgatójának is megválasztotta.

Jelenleg működnek: *Nagy* Kálmán, *Léh* Fülöp, *Piller* György, *Pogács* Lajos és *Bódy* Géza (egyenként 600 frt fizetéssel és lakással). A leányoknál 5 iskolanéne tanít.

A telepítés alkalmával 1783-ban vert falból épült templom helyére 1804-ben emeltetett a mai, díszes templom. 1848-ban a templom is sokat szenvedett, miért 1853-ban restaurálták. 1890-ben 5700 frt költséggel díszesen ki lett festve és 1888-ban adakozás útján gyönyörű lourdes-i oltárral fölékesítve. *Mihálovics* Endre mint 6. pléb. 1895 óta működik a községben.

Tisza Kálmánfalva.

A község 1883—4-ben telepítettett, a kincstár birtokát képező *Kovil Grahova* név alatt ismeretes erdőterületre, melyben 1748-ban a magyarokat oly szomorú vereség ért a szerbek részéről. A község részint stratégiai szempontból, részint a volt Csajkás kerületben a magyar állam-eszme terjesztése céljából telepítettett és Tisza Kálmán akkori miniszterelnökről neveztetett el.

A község lakossága magyar és német ajku és három vallásfelekezethez tartozik. Minden egyes felekezet külön lelkészt és felekezeti iskolát tart fen, mi oly súlyos teher-

ként nehezedik a különben is szegény lakosságra, hogy ez annyifelé menekült ismét, ahány felől összeverődött.

Az első r. k. iskola és tanítói lakás a főegyházmegyei nagypénztár terhére 2200 frt költséggel 1887-ben emeltetett. A tanító fizetéséhez ugyancsak ezen pénztár évenként 300 frttal járul. 1894-ben a főegyház, nagypénztár 2400 frtnyi áldozattal a 2. tantermet és tanítói lakást emelte és a tanító javadalmához évenként 200 frttal járul. A tantermek felszerelése hiányos. A növendékek gazdasági oktatása a 880 □ öl nagyságú községi faiskolában történik. Tannyelv a magyar.

A község első tanítója *Nagyidai* János volt, ki oklevél hiányában 6 éven át mint helyettes kántortanító működött. Utána 4 éven át *Mácsay* Ferencz, jelenleg *Mihálovics* Dénes a kántortanító. Fizetése 300 frt, 10 hold föld, lakás. A második álláson *Baldás* József 200 frt, 10 hold föld és lakás élvezete mellett van.

Tiszakálmánfalva kezdetben egyházilag Zsablyához tartozott. 1889-ben lett szervezve a lelkészi állás. Templom még most sincs a községben; az iskolatermek szolgálnak imaházul. *Nespoly* János a község lelkésze, kinek buzgóságával sikerülni fog a községet egyházilag is azon színvonalra emelni, melyen a múlt században telepített községek általában vannak. A hitközség saját pénztárából 3 harangot szerzett be, melyeknek állványául az iskola előtt álló hatalmas százados élő tölgyfa szolgál.

Kovil

Míg Tkfalva meg nem volt, addig a Felső- és Alsó-Kovil egybe épített két külön községben elszórva élő néhány magyar kath. család a titeli pléb. hívei közé tartozott. De midőn 1889-ben Tkfalván önálló r. k. lelkészi hivatal szerveztetett, Felső- és Alsó-Kovil is ehhez csatoltatott. Azelőtt a kovili kath. hívek gyermekei részint a zsidó, részint a szerb iskolákba jártak, ahol jól elszerbesedtek. Utóbb a téli hónapok alatt zugiskolát tartottak, melyben egyik-másik iparos tanított. 1890-ben már 70 család volt a községben, 42 tanköteles gyermekkel. Ezek a családok a kalocsai érsekhez fordultak és szegénységükre való hivatkozással ő tőle kértek segítséget. 1891-ben az érsek az egyhm. nagypénztár terhére Alsó-Kovil főutcáján 800 frtért házat vett, azt földig leromboltatván, 2800 frtért felépíttette az iskolát

tanítói lakkál, azt be is bútoroztatta és kellőképpen felszereltette.

Az első tanító *Cinczds Márton* 300 frtot a *Haynald*-alapból, 100 frtot a hívektől kapott; ez utóbbi összeg azonban nem folyt be; miért is a tanító máshová pályázott. A jelenlegi tanító, *Nagy Kálmán*, az egész 400 frtot a Haynald alapból kapja. A tannyelv a magyar lévén, több szerb is oda járattja gyermekét, hogy megtanulja a magyar nyelvet. Daczára annak, hogy a hitközség igen szegény, mégis ingyen fogadja iskolájába a szerb gyermekeket.

Titel.

Titelen, mint a csajkás zászlóalj székhelyén, a többi határőrvidéki községekhez hasonlóan már a mult században katonai iskola létezett, melyet a katonai pénztár tartott fenn. A titeli iskola „*Városi főiskola*“ címet viselt és 4 osztályból állt. Egy főtanító vezetése alatt 2—3 segéd, és gyakran *gyakornok* is működött. A főtan. mint *állami tanító* említettik. Ezen iskolák a határőrvidék megszüntetéséig, azaz 1871-ig katonai kezelés és kormányzat alatt állottak, mely évben *Scudier* altábornagy elrendelte, hogy a titeli katonai főiskola állami polg. iskolává alakíttassék. Az I. oszt. még az évben megnyílt, de az eredeti tervtől eltérőleg nem 6, hanem 4 osztályúvá szerveztetett.

Az elemi, ugynevezett „*Commando*“ iskolák 1871-ben szintén állami kezelés alá kerültek, s jelenleg 5 tanerővel bírnak. A tantermek felszerelése teljes, az iskolalátogatás rendes. Van 82 kötetből álló iskolai könyvtára, 1894 óta áll. ovoda és ipariskola is van a városban.

Az áll. elemi iskolánál működnek: *Juhász Babics Katalin* (600 frt), *Turner Fazekas Eleonóra*, *Jenes Ilona*, *Zitta János* (500 frt) és *Fanits János* (550 frt).

Bonitas Jakab volt plébános 1847-ben tankönyvek beszerzésére 200 frtos alapítványt tett. Kántor soha sem volt a városban. Majd a katonai zenekarnak valamelyik tagja ingyen, majd a kincstár által fizetett évi 63 frt díjért egy zeneértő hivatalnok, hajóstiszt vagy tanító végezte vasár- és ünnepnapokon az orgonistai teendőket. Ujabb időben rendszeren az iskola énektanítója végezi 3 pénztárból esedékes évi 150 frt díjért. *Kirschbaum* Lajos plébánosnak sikerült elérni azt is, hogy a temetéseknél szokásos egyházi

énekeket nem egyedül a lelkész, hanem némi díjért az orgonista tanító is végzi.

Az első templom 1769-ben, a jelenlegi 1811-ben épült. 1875-ben a politikai község a r. k. hitközségnek $71\frac{1}{2}$ hold réti földet adományozott a kincstárnál fizetendő holdankint 20 frt váltságdíjért. Ezen földből 1895 óta 50 hold a plébániai javadalom dotációjára, $21\frac{1}{2}$ hold pedig — míg felekezeti iskola nem lesz felállítva — „egyházi és iskola-alap“-ra fordítatik. Ugyancsak a plébániai javadalom részére kamatmentes kölcsönből 30 hold, a templom részére pedig $19\frac{3}{4}$ hold földet vett a hitközség. A templomi felszerelések jobbra a hívek áldozatkészségéből lettek beszerezve; *Császka* György kalocsai érsek 800 frtos orgonával ajándékozta meg a hitközséget 1895-ben. A *Fahn* család 1868-ban a temetőben, *Schmidtmayer* 1892-ben a kálvárián emeltetett 1—1 kápolnát. Mint 10. pl. 1887 óta *Kirschbaum* Lajos működik, ki egyúttal az egyházmegyei 6. tankerületnek hivatalos iskolalátogatója.

Bács-Topolya.

Topolya a török uralom alatt a szabadkai nahijéhez tartozott.¹⁾ Későbbben a báró Kray uradalmához tartozott; jelenleg gróf Zichy Nep. János tulajdona. 1750-ben r. k. magyarokkal lett telepítve.²⁾ A telepítés aránylag rohamosan történt, mert 1791-ben már 3478 lakost számlált.³⁾ A telepesek leginkább Kunság, Győr- és Trencsénmegyéből jöttek. Az utóbbi megyéből tótok; Bácsmegye egyéb részeiből pedig németek is jöttek ide, kik ma már teljesen beleolvadtak a magyarságba. 1762-ben kérvényt nyújtottak be az érsekhez, hogy oly lelkészt „méltóztatna nekik küldeni, aki Magyar, Tóth, Német és Dalmata nyelven szolgálhatna.“

A telepítés évében iskolát és templomot is építettek a lakosok. A község első tanítója *Námesztovszky* József, kinek fizetése a 300 frtot meghaladta. Az 1765. Contractus szerint a többi között ez is előfordul: „Sátoros Ünnepekre, és minden Pasiotúl egy-egy Pint Bor jár neki.“ A tanítói lakást 1754-ben a község építette. *Forray* Simont 1782-ben *Déavay* Imre követte, kinek működése alatt az uraság $\frac{1}{2}$ te-

¹⁾ Stelczer i. m. 42. l. ²⁾ Grosschmid i. m. II. f. 95. l. ³⁾ Katona i. m. I. k. 132. l.

lek földet csatolt a tanítói javadalmazáshoz. A nép gyors szaporodása már 1805-ben kényszerítette a községet egy 2. tanítói állás szervezésére, melyen *Dónáth* Ferencz működött hosszú ideig. Mennyire kedves embere lehetett ez a Dónáth Ferencz a topolyaiaknak, s mennyire bevésoódott emlékezete a lakosok szívébe, azon egy adat is bizonyítja, hogy az ő tulajdonneve közfőnévvé lett a községben. Az idő óta t. i. a topolyai nép a tanítókat általában *dónátok*-nak nevezi.

André István kántortanító halála után 1821-ben a kántorság el lett választva a tanítóságtól; a $\frac{1}{2}$ t. föld a tanítóé maradt.

Az 1826-ban téglából emelt iskolaépület 1848-ban leégvén, 1850-ben három tanteremmel újat épített a község, egyúttal pedig a 3. tanítói állást is szervezte.

Gróf Zichy Nep. János és neje 1869-ben a leányok részére 8000 frt költséggel 3 tantermet épített és ezek tanítását a Miasszonyunkról nevezett iskolanénékre bízta. 1885-ben 12 ezer frtnyi költséggel az intézetet átalakította, az apáczáknak kényelmesebb, emeletes lakóhelyet és egy ovodát épített. Az intézet fentartására alapítványt is tett, melynek kamatiból 1600 frtot kapnak évenként az apácák. Azonfölül tűzifával is az uraság látja el őket. Ajándék czímén még 150 frtot utalványoz évenként, mely összeg téli ruhák és tanszerek beszerzésére fordíttatik.

A fiuk részére a beltéren 1882-ben két tanítói állást szervezett a község. 1888-ban — a község terjedelmes voltánál fogva — a kültéren 2 tantermet emeltek, melyek egyikében fiuk, másikában a leányok nyernek oktatást. E két tanteremben történik az iparostanonczok oktatása is.

1873-ban a legelő elkülönítés alkalmával az uraság a 3 tanítói álláshoz egyenkint 13 láncz földet csatolt. *Mészáros* Ignác volt plébános és *Fonyó* Lajos s. lelkésztől 100—100 frtos alapítvány származik, melyek kamataiból a szegény gyermekek tankönyveket kapnak.

A tantermek megfelelőek, felszerelésük és az iskolalátogatás azonban hiányos. A népes község általános szegénységénél fogva nem törődhetik jó akarata szerint az iskolával és tanítóival. Így csak legutóbb is, midőn a tanítók 40 frtos lakbérük felemelését kérték, az iskolaszék és községi képviselő testület kénytelen volt elutasító végzést hozni.

Van 40 kötetből álló tanítói könyvtár. A kertészeti oktatás a községi faiskolában történik.

1888 óta van államilag segélyezett ipariskola is, mely-

ben *Sulyok* János, *Faragó* Ferencz és *Takács* Elek 200—200 frtnyi tiszteletdíj mellett tanítanak. *Sulyok* mint igazgató ezenfelül még 50 frtot élvez. *Pápay* László, és *Károlyi* Mihály pedig az önszegélyző szövetkezetben működnek.

Jelenleg a következő tanítók működnek: *Pápay* László, *Károlyi* Mihály, *Faragó* Elek, *Sulyok* János, *Faragó* Ferencz, *Takács* Elek és *Hildénstáb* Mária. Az első három 270 frt, 13 lán cz föld és lakás, ill. 42 frt lakbérrel, az utóbbi négy 400 frt és 40 frt lakpénz illetmény nyel.

A községhez tartozó szállásokon 4—5 zugiskola van, melyekben szegény napszámos emberek terjesztik a világosságot.

A jelenlegi templomot 1764-ben építtette az uraság, a régi vert falu templom helyére. Azonban ez a templom is oly szűk, hogy a lakosság tizedrészét sem képes befogadni. A templomot *Solész* Erzsébet 1000 frtnyi ajándékából szép lourdes-i barlang ékesíti. Mint 9. plébános 1878 óta *Bóbits* Károly működik a községben.

Tovarisova.

Mint szerb község már a mult században létezett és 1741-ben szerb plébániát is kapott. (127 házból állott akkor e község.¹⁾ Az idők folytán bevándorolt csekély számú katolikusok a bácsi plébániához tartoztak. A szabadságharcz után Parabuty, Hodságh, Futtak stb. szomszéd községekből többen-többen jöttek, kiknek száma ma már 1167-re megy.

Gyermekeik taníttatásáról már 1850-ben gondoskodtak, midőn egy szobát béreltek, mely nemcsak iskolául, hanem imaházul is szolgált. Az első tanítónak — *Kinder* József — képesítése nem lévén, 1853-ban *Grätz* József okl. tanítót alkalmazták, kit 25 évi működés után *Rígler* Jakab követett. Ez 1884-ben az egyh. hatóság által állásától meg lett fosztva. Azóta *Mayer* László a kántortanító.

1886-ban szervezték a 2. állást, melyen a tanítók — a rendkívül silány díjazás miatt — igen sűrűn változtak. 3 éven át tanító hiányában képzőintézeti növendékek, sőt az 188⁹/₉₀. tanévben a harangozó látta el az iskolát.

A legelő elkülönítés alkalmával 1879-ben iskola-alap

¹⁾ Dudás Gyula: Szerb parochiák.

czímen 22 $\frac{1}{2}$ kat. hold a két hitfelekezeti iskola javára, és ugyancsak 12 $\frac{1}{2}$ hold r. k. tanítói alap javára hasíttatott ki azon kikötéssel, hogy a 2. állás szervezéséig a ktan. élvezi az egész 22 $\frac{1}{2}$ holdat, annak szervezése után azonban fele a 2. tanítónak jár.

Az első tanterem és tanítói lakás 1852-ben épült, melyhez 1867-ben egy nagy termet építettek, mely 1882-ig imaházul szolgált és 1886-ban iskolának lett átalakítva. Az iskolaépület igen rossz állapotban van. Azonban az egyházi hatóság 1000 frtnyi segélye és a hitközség áldozatkészsége folytán 1896-ban 3100 frtnyi költséggel a törvény követelményeinek megfelelőleg újra lesz felépítve. A tantermek felszerelése kielégítő, az iskolalátogatás rendes; tannyelv a német. A két holdnyi faiskola *Mayer* ktan. kezelése alatt áll. A 2. tanítói állás díjazásához 1892 óta évenként 100 frttal járul a megyei nagypénztár.

A tanítók: *Mayer* László (11 $\frac{1}{2}$ kat. hold föld, 200 frt, lakás) és *Jánosy* Mariska (11 $\frac{1}{2}$ k. h. föld, 200 frt).

A község 1868-ig Bács fiókközségét képezte, ekkor önálló plébániát nyert. 1882-ben az egyhm. nagypénztár terhére 28 ezer frttal csinos templom épült, melyet *Angster* által épített kellemes hangú 8 változatú orgona díszít. Mint 3. plébános 1877 óta *Vidákovich* Miklós működik a községben.

Ujvidék.

Egy 1237. oklevélben mint Töre öröklött birtoka említették először. Ennek fia Péter (a történelmi *Petur* bán) gyilkolta meg II. Endre nejét, Gertrud királynét; miért ezen birtokot elkobozták tőle. IV. Béla a cisztercitáknak ajándékozta, kik a Pétervárad mellett alapított apátságot Bélakútnak nevezték el.

A Duna bal partján fekvő község Péter után Péterváradnak neveztetett, mely mindinkább kifejlődött, s mivel a vásáros népek e révén jártak át a tulsó parton fekvő Péterváradra, Vásáros-Váradnak is neveztetett. 1526-ban a szomszéd magyar falvakkal együtt teljesen elpusztult. A török háborúk után Vásáros-Várad helyén keletkezett községet elnevezték Péterváradi-Sáncz-nak, s e néven szerepel egészen királyi várossá történt emeléséig. A török hódítás alatt szerbek húzódtak ide, kik adófizetői lettek a töröknek.

Az I. Lipót alatt bevándorolt szerbek közül is sokan telepedtek itt le. 1687-ben Pétervárad felszabadulván, Ujvidék környéke is ujjászületett. A török ugyan még két ízben próbálta visszafoglalni e vidéket, mi azonban nem sikerült. 1716 után többé nem háborgattatván, erőteljes fejlődésnek indult a község. Népe részben telepítés, részben bevándorlás által tetemesen szaporodott, s kihasználván előnyös helyzetét, erőteljes ipara és kereskedelme révén 1748-ban „Ujvidék” névvel szab. kir. várossá emeltette lakhelyét.

A katolikusok már 1702-ben bírtak kis *kolóniával* itt és a péterváradi barátok vezetése alatt voltak. 1718-ban plébániát nyertek, ámbár számuk még 1734-ben is csak 400 volt.

A kántortanítói állás 1726 szept. 2-án szerveztetett. 1745-ben a tanító fizetése 50 frt és 4 öl fából állott. 1765-ben már 2 tanító volt, egyik sokacz, a másik német. A német egyházi szertartásokon a német, a sokacz és magyar Istentiszteleteken pedig a sokacz tanító vesz részt s vezeti az éneket. 1767-ben már külön kántor és 2 egyházi zenész van. A tanítók *Böhmel* György és *Horváth* György.

Midőn 1779-ben a tanfelügyelő az iskolák rendezését sürgeti s e célra egy földterület kihasítását követeli: a városi tanács azt jelenti, hogy a városnak e célra visszatartott üres földjei nincsenek, s a tanítók fizetésöket a város pénztárából kapják. 1792-ben szerveztetett a kir. kath. gymnasium, s így a népiskolában a latin nyelv tanítása megszűnt. 1799-ben a pécsi tanfelügyelő a 4. osztály szervezését sürgette, mi a város gyenge anyagi állapota miatt eredménytelen maradt. 1803-ban *Farkas* Tamás és *Komárek* János voltak a tanítók.

Az 1806. évi törvény értelmében 3 tanítóval főelemi iskolát szervezett a város és a felügyelettel egy városi tanácsost bízott meg.

Az ismétlő oktatás s ezzel egyetemben az iparos- és kereskedő-tanoncok vasárnapi iskoláztatása már 1728-ban elrendeltetett. 1847-ben az ismétlő oktatás sikerebb eszközölhetése céljából a fiuk és leányok elkülönítését elrendelték.

Az iskolák fejlődését és szaporodását az 1848. évi jegyzőkönyv következő szakasza tanúsítja: Tanodák új rendezése és a vasárnapi oktatás körüli intézkedés tárgyában a leánytanulóknak a gyermekektől való elkülönítése meghagyatván, egy külön leányiskola alakításáról gondoskodni; a három felsőbb elemi osztálynak mindkét vallásu-

ak számára külön két évi folyama, a IV. elemi osztálynak pedig vegyesen leendő felállítása helyeseltetvén, különben az elemi iskolák elrendezésében a tanácsnak magát a szabályzathoz alkalmazni rendeli a Helytartótanács.

A szép fejlődésnek indult tanügyet a negyvennyolczas mozgalmak teljesen megsemmisítették. Maga a város is egy évnél tovább hevert romokban. Kiki csak arra gondolt, mikép tengesse életét. Iskoláról, közoktatásról szó sem lehetett. A tanítók is elszéledtek; úgy, hogy az 1851. év első felében még egyetlen nyilvános népiskola sem volt Ujvidéken. A kath. iskola 1851. év őszén nyílt meg ismét, midőn a már 1848 előtt is itt működött *Braun* Fülöp visszajött, s a plébánia épület nagy termében megkezdte az előadásokat. A következő évben ugyancsak a plébánia egy másik termében megnyílt a 2. osztály is. Ily állapotban megmaradt a népiskola 1857-ig, mikor a Verordnung életbelépésével a katolikusok 3 tanítóval bíró főelemi iskolát szerveztek. A főelemi iskolák tanítói, mint a katonai határőrvidék kötelékébe tartozó tisztviselők, egészen 1860-ig katonai egyenruhában, oldalukon karddal jártak és így is tanítottak. Az 1860-ban megjelent „Magyarország elemi tanodáinak szabályai“ meghagyták az ujvidéki r. k. népiskolát előbbi fokában és *Klacsányi* apátplébános továbbra is megmaradt iskolaigazgatónak. 1863-ban már 4 fiu- és két leányiskolája volt a kath. hitközségnek; 1868-ban a belvárosban már 3 leányosztályt, a szent-rókusai külvárosi iskolánál egy vegyes osztályt találunk.

Az 1868. évi 38. t. cz. 11. §-a értelmében Ujvidék polgársága törvényadta jogát igénybe vette és minden felekezet saját autonómiája keretében szervezte iskoláit s fenntartja azt mai napig. A hitfelekezeti iskolák segélyezésénél való kvóta megállapítása sok apró csetepatéra szolgáltatott alkalmat. Végre 1891-ben *Kopper* György apát indítványára a városi közgyűlés kimondta, miszerint minden felekezetnek minden egyes férfitanítóra 700 frtot, s minden nőtanítóra 600 frt évi segélydíjat ad a város. Ily alapon a város 1893-ban 27,300 frtot fordított a hitfelekezeti iskolák segélyezésére, mely összegből a r. k. iskolára 9100 frt esett.

A kath. hitközség már 1871-ben elhatározta, hogy a belvárosi leánynevelést női szerzetesekre bízza; ezen elhatározásáról *Haynald* Lajos kalocsai érseket értesítette, ki a szervezési költségekhez 10 ezer frtnyi hozzájárulást ígért. Miután a hitközség 1873-ban a tervbe vett leányiskola részére 21 ezer frtért az alkalmas épületet megvette, szorult

anyagi helyzetére hivatkozva, újabb segítséget kért az érsektől; mire az nemcsak a hiányt pótolta, hanem 1876-ban az iskola alapjára nehezedő 5100 frtnyi tartozást is kifizette, s így *Haynald* 24,481 frtnyi főpásztori segítségével véglegesen szervezve lett az iskola. Miután az érsek engedélye folytán az épület a kir. kath. főgymn. hajlékául szolgált 1878-ig, a Miasszonyunkról nevezett iskolánénék ezévaug. 4-én vették át az intézetet. *Haynald* utóbb az intézet kibővítésére ismét 9000 frtot adományozott. Jelenleg 7 tanteremben és egy óvóiskolában oktatják a gyermekeket az iskolánénék.

A Rókus-külvárosi vegyes iskolánál még 1870-ben is csak 1 tanerő volt, ámbar a tankötelesek száma 347 volt. A 2. tanítói állás szervezéseért a hitközség több ízben is fordult a városi hatósághoz és a megyei tanfelügyelőséghez, de czélt nem érven, 1870-ben egyenesen a miniszteriumhoz fordult, hogy a 2. tanítói állás szervezését rendelje el. Végre 1873-ban szervezte a város a 2. tanítói állást, melyhez 1893-ban egy harmadikat is csatolt. E három tanteremben két I. és egy II. osztály van elhelyezve, míg a III. osztálytól kezdve a gyermekek a belvárosi iskolába járnak.

A belvárosi fiúiskolánál 1887-ben és 1891-ben még 1—1 tanítói állást szervezett a hitközség s így jelenleg a belvárosban 6 férfitanító a fiuk, 8 iskolánéne a leányok oktatásával foglalkozik. A Rókus-kültéren 3 tanerő működik. A jövő tanévben a zárda, belvárosi és rókusi iskolánál 1—1 új állást szervez a hitközség, úgy, hogy a jövőben 21 tanterem áll a hitközség rendelkezésére.

A tanítók fizetése az utóbbi 20 év alatt többször javítatott. 1894-ben a törzsfizetés 650 frtban, 20 frt faváltság és 120 frt lakpénzben lőn megállapítva. A 60 frtos tizedéves korpótlék már a 70-es évek óta folyósítva van. Jelenleg a következő tanítók működnek: *Münster Vilmos*, *Apró György*, *Geiszler József*, *Lehrer Mátyás*, *Berencz Mihály*, *Léh Jakab*, *Isets Konrád*, *Wessely Aranka* és *Szauter Antal*.

A régibb iskolaépület az 1739. év után épült. Az 1848—49. események azonban nagyon megrongálták. 1849 után ismét helyrehozták, míg 1891—2-ben a hitközség a város 20 ezer frtnyi segélyével pompás emeletes palotát emeltetett 7 tanteremmel, kényelmes folyosókkal és lépcsőházzal; az iskolai tanszerek elhelyezésére még 3 kisebb terem is van. A tantermek felszerelése teljes; az iskolalátogatás rendes. A kath. elemi iskolák e kevert nemzeti-ségű városban nevezetes nemzeti missiót teljesítenek. Míg a mult században német és sokacz nyelven tanítottak, mely

áthúzódott e század közepén túl, addig a 70-es években már a magyar nyelv lép előtérbe, s a sokacsz tannyelv teljes mellőzésével magyar-német tannyelven történik az oktatás; míg a magyar elem erősbödésével, de a német polgároknak a haza nyelve iránt tanusított előszeretete folytán a német mint tannyelv töröltetett és a 80-as évek végén a magyar nyelv tétetik a tanítás nyelvévé. Német írást és olvasást azonban most is tanítanak.

Daczára annak, hogy a másik öt hitfelekezetnek is fejlett iskolái vannak, a r. k. iskolák növendékei között mindig vannak számosan a más vallásfelekezet tanköteleseiből. Azonkívül a szomszéd Pétervárad várbeli kath. magyar és német tankötelesei közül is sokan ide járnak.

A beltéri fiuiskolának 300 kötetből álló iskolai könyvtára a 70-es évek végén adományozásból keletkezett. A hitközség a könyvtár gyarapítására évenként 30 frtot fordít. Az állami polg. iskola szervezése alkalmával az elemi 5. és 6. osztály beszünttetett és így a gazdasági és kertészeti gyakorlatok nem taníttatnak.

Az apácák vezetése alatt lévő ovodán kívül a város is tart fenn egyet, s tervben van még 3 ilyennek fölállítása.

A városban van ezenkívül kir. kath. és gör. kel. főgymnasium, egy állami polgári és középkereskedelmi fiuiskola, egy állami polgári leányiskola és egy magánintézet leányok részére.

Már a mult század elején volt a városnak egy rozszant temploma, mely az 1735. évi Can. Visit. szerint javításra sem érdemes. A kath. hívek — miután a kincstár nem akart templomot építeni — saját adományaikból építettek új templomot 1743-ban.

Az új templom már a mult század végével is kicsinynek bizonyult, s habár meg lett volna a jóakarát annak nagyobbítására, de nem volt hozzá anyagi erő. 1848-ban egy gránát felgyújtotta a templomot és ez leégett. 1850-ben a hívek betetőzték a fennálló templomfalakat, és így némileg használható állapotba helyezték. Így szolgált 1891-ig. Ekkor a kath. hitközség elhatározta a régi templom lebontását, s helyére egy nagyobb és ékezebb templom építtetését. Ez 1895-ben készült el. A templom valóban monumentális gót-stylű építmény, a városnak legszebb ékeessége. Közel 300 ezer frt költséggel létesült. Haynald érsek 30 ezer frt, Császka érsek 30 ezer frt, Bende Imre püspök 15 ezer frt, Ujvidék város 4000 frtnyi adományain kívül közadako-

zásból 100 ezer frt folyt be. A hitközség pedig e célra 72 ezer frtos kölcsönt vett föl ingatlan birtokaira. *Kopper György* a város apátplébánosa a templomépítéssel megörökítette nevét. A város plébánosai között a 12. és mint ilyen 1886 óta működik. Közvetlen elődje, *Bende Imre* nyitrai püspök, a magyar állameszme fejlesztése és erősítése által az ország e végpontján eléggé nem méltányolható érdemeket szerzett. Az állami iskoláknak e városban való elhelyezése csakis az ő hathatós közreműködésének köszönhető.

A szt. Rókus külvárosban egy kápolna van — mostani helyén 1801-ben épült — hol egy önálló káplán működik. A kálváriai és temetői kápolnán kívül a Duna partján is van egy csinos kápolna Nep. szt. János tiszteletére.¹⁾

Uszód.

Uszód már a 17. század közepén szerepelt, akkor még tisztán reform. lakossággal. A kurucz világban egyideig tartották magukat és helységüket, sőt a „budai Comendans-tul és Tokajnál fekvő Rakoczi Táborátul“ nagyobb biztonság okáért levelet is hoztak. De annak kevés hasznát vehették, mert mint panaszlevelökben írják: „Hazainkat, Templomunkat a Rácz felperzselvén, idestova szélyel elszaladoztunk.“ Később mégis visszatértek és elfoglalták régi helyüket.²⁾

A katolikusok csak a mult század végefelé telepedtek ide, kiknek száma 1791-ben 128 volt. 1870-ig a szt. benedeki plébániához tartoztak, míg ez évben önálló plébániát nyertek.

Kezdetben Szt. Benedekre jártak a gyermekek iskolába, míg 1806-ban a benedeki tanító segédje végezte a tanítást, kinek ezért a kalocsai érsektől évi 80 frt, 12 pozs. m. buza és 2 öl fája volt. Néhány év múlva a tanítói állás önállóvá tétetett, mely alkalommal a javadalom is fel lett emelve. Mint tanítók működtek: *Lengyel Pál*, *Lestár János*, *Kiss József* és *Mikó Imre*. Mint kántortanítók: *Sznopek István* és 1880 óta *Takács István*.

A régi, rossz iskolaépület helyére 1861-ben újat emeltek, melynek felszerelése a kívánalmaknak megfelelő. A

¹⁾ Érdujhelyi: Ujvidék története. ²⁾ Érseki levéltár.

csekély tanítói fizetés a legelő elkülönítés alkalmával 18 hold földdel meg lett javítva.

Az iskolai könyvtár néhány hasznavehetetlen könyvből és több füzetből áll. Jótékony alapítványok a következők: *Horváth* József kalocsai kanonok 105 frtot, *Lichtensteiger* Ferencz nagyprépost 400 frtot tett le tankönyvek beszerzésére; *Molnár* János kalocsai kanonok ruhára és tanszerekre 200 frtot, *Horváth* Imre volt plébános egy árva-gyermek neveltetésére egy darab Sárközi takarékpénztári részvényt hagyományozott.

A 3 holdnyi faiskola a reform. és kath. hitközség kezelése alatt van.

Az iskolalátogatás rendes, tannyelv a magyar. 1894 óta állandó gyermekmenhely van.

A tanító fizetése 235 frt, 18 hold föld és lakás.

A templom 1870-ben a *káptalan* és *Csizmadia* József uszódi lakosnak 5000 frtnyi ajándékából emeltetett, és *Lichtensteiger* Ferencz nagyprépost által 400 frt költséggel ékesen kifesttetett. A 4 változatú orgona a hívek és egyik szomszéd esperes bőkezűségéből 1893-ban lett átalakítva. *Szabady* Ferencz plébános a vallásos érzelmek ápolása és fejlesztése mellett népének anyagi érdekeiről is gondoskodni óhajtván, 1894-ben a hívek közadakozásából hitközségi kölcsönmagtárt létesített, melynek áldásos voltát a hívek nem győzik eléggé magasztalni.

Vadkert.

A község a báró Orczy család birtokát képezte; nevét hihetőleg a vidéken volt nagy vadas kerttől vette, mely az Orczyak asztalára szolgáltatta a vadat. 1745 előtt még pusztá volt, mi a község levéltárában másolatban őrzött szerződésből világosan kitűnik. A szerződés az uraság és a letelepítésért folyamodó 7 sváb között következőleg kötöttetett: „Minekutána . . . jöttek előmbbe a Szt. Római Birodalomnak részeiből személyek, kérvén azon, hogy Vadkert nevű eörökös Pusztamat megszállani, és azon eöket s több össze szerzendő Társait megtelepedni engedném, kiknek . . . Suffert Johan, Albrecht Rudolf stb. . . . eörökös Pusztamat Vadkert nevűt meg szállani engettem . . . ez évben 300 Rh. frtokat tartoznak fizetni.”

A r. k. plébánia „Hist. domus“-a a vadkerti hitközség

alapítását ettől eltérőleg a mult század elejére teszi, mert már 1736-ben a keczeli plébániához csatoltatott. Az 1745 előtti lakosok azonban valószínűleg a nagy kiterjedésű pusztán élt csikósok, juhászok, kanászok és béresek voltak, a kiknek nagy száma igen sokszor papot igényelt. 1763-ban templomot és 1767-ben plébániát is nyertek, melynek ellátása kezdetben ferenczrendű barátokra, hihetőleg a kecskeméti zárdából, lett bízva; míg 1776-ban világi papok kezébe került. Az anyakönyvek tanúsága szerint kezdetben a katholicusok száma jóval nagyobb volt a kétrendbeli protestánsokénál; míg most ez utóbbiak száma csaknem 3-szor akkora mint az előbbieké. A helvét hitvallású németek a század második felében kivándoroltak és Pestm. *Harta* nevű községét alapították.

Vadkert telepítése nagyon lassan haladhatott, mert 1762-ben iskolájuk még nem volt. Az első kántortanító *Molnár Ignác* 1769-ben jött a községbe, kit gyors egymásutánban *Somogyi János*, *Baksa János*, *Győr-Bíró Ferencz* és *Vágó István* követett. Ez utóbbi hosszabb ideig működött a községben; utána *Thály András*, *Kövecs Mihály*, *Felföldi Sándor* és *Mezey Márton*, 1869 óta *Sárfy Ödön* a kntanító.

Sárfy mint fővárosi tan. kezdte meg szép pályáját. Onnan 3½ évi működés után jelenlegi állására hivatott meg, hol a hívek tiszteletét és szeretetét annyira megnyerte, hogy a hitközség elnökévé választotta. Mint ilyen rövid idő alatt a hitközség anyagi ügyeit teljesen rendbe hozta, a régi adósságokat kifizette stb. Legszebb sikereit azonban az iskolában aratta, mely az ő igazi otthona. Nemcsak közvetlen előljáróit, de a másfelekezetűeket is elragadja azon fényes eredménnyel, melyet a rendes vizsgálatok és látogatások alkalmával bemutat. A főegyházmegyei hatóság több ízben is teljes elismerését nyilvánította rendkívüli buzgóságáért.

Alapos képzettségeért 1881 és 83-ban a Kalocsa-videki egyesület kiküldte a tan. képviseleti gyűlésekre, hol több bizottságban kifejtett működésével fényesen megfelelt a várakozásnak, és jegyzői tiszttet is viselt. 1886 óta a nyugdíjjogosultság megállapításacéljából kiküldött megyei bizottság állandó tagja. 25 éves tanítói jubileuma alkalmával a kerület tanítói az esperes vezetése alatt egy emlékirattal, az egyhm. tanhatóság és a pestmegyei közíg. bizottság üdvözlő leirattal tisztelték meg. Legszebb kitüntetésének tekinthető *Ióth József* kir. tanfelügyelőnek 1892-ben tett felszólítása, melyben a pestmegyei kir. segédtanfelügyelő-

séggel megkínálta, mit ő szerényen megköszönt, de körülményeinél fogva el nem vállalhatott.

1875-ben *Haynald* Lajos érsek 1457 frt költséggel emeltette a második tantermet, a tanítói állás azonban csak 1883-ban lett szervezve, melyhez a hitközség 150 frttal és lakással, a megyei nagypénztár pedig 150 frttal járul. A csekély fizetés miatt a tanítók igen sűrűn változtak, miért 1888 óta 50 frttal megtoldotta a hatóság a hozzájárulást; a község pedig 1895-ben 20 frttal javította a fizetést. Ugyanekkor a kántortanító részére 1 öl fát is adott.

Lukács Antal birtokos 1851-ben imakönyvek beszerzésére 144 frt 90 krt, a szegény gyermekeknek tankönyvekkel való ellátására szintén 144 frt 90 kros alapítványt tett, melyhez *Hury* Ferencz volt pléb. 38 frt 64 krt, *Szabados* Antal cz. kanonok ruhaalapra 100 frtot tett. Ugyancsak *Hury* papirbeszerzési alapul 21 frtot hagyott. Az egyházi hatóság már régebben is, de ujabban különösen segélyezte a szegény hitközséget; úgy egyházi, mint iskolai tekintetben. Így 1869 óta a kántortanítói fizetéshez évenként 50 frttal járul; 1880 óta pedig 50 frt személyes pótlékot ad. 1891-ben a plébánosnak a pusztai iskolai hittanításért 200 frtot utalványozott; u. ez évben a tantermek kijavítására 278 frtot, a tető javítására 700 frtot áldozott. 1890-ben a járásosztás alkalmával a kántortanító 15 hold földet kapott.

A tantermek felszerelése a legszükségesebbekre szorítkozik. Az iskolalátogatás rendes, tannyelv a magyar. *Sárfy* fizetése: minden pártól $\frac{1}{2}$ véka buza és 42 kr., 50 font só, hús, 10 font faggyú, $2\frac{1}{2}$ öl fa, 10 szekér szalma, 2 szekér széna, 1 pesti mérő tiszta buza, 25 hold föld, a vállás- és tanulmányi alapból 42 frt 41 kr., a megyei nagypénztárból 100 frt és lakás. *Péter* Imre fizetése: 162 frt, a hitközségtől, 200 frt a megyei nagypénztárból, és egy szobából álló lakás.

Az 1763-ban emelt templomhoz 1783-ban előcsarnokot építettek, mely a templommal együtt a jelen század elején már oly rossz állapotban volt, hogy különösen szeles időben a nép még vásár- és ünnepnapokon sem mert templomba menni; attól félvén, hogy az rászakad. Sok panasz és könyörgés után 1822-ben az *Orczy* család új templomot épített, mely a megyének ma is legelhagyatottabb temploma. 1784-ig a lutheránusok és reformátusok is a kath. plébániához tartoztak. Ez évben a lutheránusok, 2 évvel később a reformátusok is külön pásztort nyertek; miért a pléb.

65 frt 39 krt, a ktan. pedig 42 frt|41 krt kap kárpótlásul a vallás- és tanulmányi alapból. Kezdetben ferenczrendű barátok, 1776 óta világi papok látják el a plébániát. *Pupák* János mint 13. plébános 1890 óta működik a községben.

Tázlár.

Több szétszórta pusztából egyesített politikai község, 2021 lakossal. 1890-ben az egyházi hatóság iskolai célra megvásárolta Vékony Istvántól a *Beniczky*-féle kastélyt 6 hold területtel 6000 frtéért. Első tanító *Barabás* Gergely volt, kinek távozása után 1894-ben ideiglenesen helyettesítéssel töl-tetett be az állás, mivel a pályázat meddő maradt. A tanító fizetése 250 frt és 5 hold föld az érseki hatóságtól és 80—90 tanuló után 1—1 frt tandíj és ugyanannyi fűtőpénz.

A Tázlárhoz tartozó *Bócsa* pusztán 1886-ban községi jellegű iskolát szerveztek mintaszerű felszereléssel. *Egyed* Dávid luth. vall. tanító távozása után a jelenleg is ott mű-ködő *Holczkorn* Endre luth. vall. tanító választatott meg; daczára annak, hogy az iskolába járó gyermekek $\frac{5}{6}$ része római kath. vallású.

Vajszka.

Az 1522. évi dézsmalajstromban 3, az 1699. vmegyei összeírásban 4 adófizetővel fordul elő.¹⁾ 1885-ig Gromon, je-lenleg a gróf Hunyady család birtoka. Dalmát ajku lakói-nak száma 1731-ben 93 volt, kiknek száma 1798-ban 500-ra szaporodott.²⁾ Egyházilag kezdetben Bácshoz, későbbben Plávnához tartozott; míg 1787-ben önálló plébániát nyert.

Már 1742-ben is volt a községnek iskolája; ámbár kö-zelebbi adatokat a Canon. Visita nem említ. 1767-ben az egyházi hatóság szabályozta a tan. fizetését és a községet annak pontos kiszolgáltatására utasította. 1790-ben a kincs-tár épített egy iskolát, mely után a jelenlegi helyén 1803-ban az uradalom Vajszka és Bogyán községek hozzájárulá-sával szép tantermet emelt. Az 1876. árvíz alkalmával ez összedőlt, mire *Haynald* Lajos érsek 700 frt segélyt adott azon kikötéssel, hogy ha az iskola kath. jellegét veszti, a segélyösszeg visszafizetendő.

1800-ban *Simonyi* György említettetik mint kántorta-

¹⁾ Steltzer i. m. 74. l. ²⁾ Katona i. m. I. k. 134. l.

nitó, kit 1803-ban *Kaplárovics* Szaniszló követett. Igen jó tanító és kitűnő énekes volt. 1843-ban megvakult, hivatalát átadta jövedelmének $\frac{2}{3}$ -ért *Horváth* Istvánnak. Kaplárovics alatt az uradalom $\frac{1}{2}$ telek földet csatolt az álláshoz. Mint ktanítók működtek még *Horváth* István, *Pásztor* Antal és 1887 óta *Bertics* Flórián, $\frac{1}{2}$ t. föld, 16 hold legelő, 185 frt, 12 pozs. mérő buza, 6 öl fa és lakás jövedelemmel.

1872-ben a Haynald-alapból utalványozott évi 200 frtnyi segélylyel a 2. állást is szervezte a hitközség. Ezen állás javadalmához a község 150 frttal járult. A 350 frtnyi fizetésért pályázó nem akadt, mire a hatóság még 50 frtot utalványozott az egyházmegyei nagypénztárból. Erre 1874-ben *Végh* István elfoglalta az állást. 1892 óta *Matirkó* Imre a tanító, 400 frt fizetéssel és lakással. 1895 óta 600 frtnak kamatait is élvezi. Ezen az összegben majd földet vesznek számára, és ő ennek fejében az ismétlődő iskolát tartozik vezetni. Az 1 holdnyi faiskolát rendes községi kertész kezeli. Van 150 frtos iskola-alap, melynek kamatait iskolai czélokra fordítják. A tantermek felszerelése tökéletes, az iskolalátogatás igen pontos; tannyelv dalmát-magyar- német.

A jelenlegi templomot 1842-ben a hatóság 6000 frtnyi segélyével az uradalom építtette. A templom belseje egyszerű. Mint 8. pl. 1894 óta *Tumbász* István működik itt.

Bogyán.

Egyházilag kezdettől fogva Vajszkához tartozott és miután csak $\frac{1}{4}$ órai távolságra fekszik, az iskolát is közösen tartották fenn. 1851-ben *Balogh* György pléb. buzgólkodása következtében az egyhm. nagypénztárból utalványozott 500 frtnyi segélylyel külön iskolát létesítettek. 1852-ben kötöttek szerződést *Fehér* Antallal, ki a harangozóí teendőket is elvégezte. Utána *Végh* István, *Hampel* János, *Fuczin* Márk, *Osztrogonács* János, 1892 óta pedig *Bruszt* Alajos a kántortanító. Ennek következő javadalma van: az egyházmegyei nagypénztárból 200 frt, a községtől 186 frt, 7 hold föld és 1894 óta $\frac{1}{8}$ telek föld, melynek vételárához *Császka* György érsek 200 frttal járult. 1871-ben új tantermet emeltek, a régi pedig ktanítói lakásnak lett átalakítva. A faiskolát a községi kertész kezeli. Ajándék útján van 400 frtos iskola-alap. Jövelmét iskolai czélokra fordítják. Az iskolalátogatás igen rendes. Tannyelv dalmát-magyar-német.

Vaskút.

Vaskút pusztja a mult század elején a Czobor, 1750-től a Grassalkovich család birtoka volt.¹⁾ Kezdetben csekély-számú banyagácság lakta. Midőn 1763-ban a németek bevándorlása következtében a lakosok száma már 1200-ra ment, az uraság templomot állított; a bajai szent ferencz-rendű szerzetesekre bízván a nép lelki vezetését.²⁾

Önálló plébániává csak 1771-ben lett. Azonban iskola már 1762-ben volt a községben. A kántortanító, *Varga József*, egyúttal a jegyzői teendőket is végezte. Midőn 1770-ben rendes községgé alakult, a jegyzőség külön választott a tanítóságtól. Vargának csekély fizetését utódja, *Riedlinger János* alatt többszörösen megjavították. A szokásos $\frac{1}{2}$ telek földet is megadta neki az uraság. Riedlingert 1788-ban *Schweitzer Mihály*, 1813-ben *Hirrmann Antal* és 1834-ben *Bäuerle Ferencz* követte, ki 36 évig működött a községben. 1863-ban a legelő elkülönítés alkalmával a féltelek föld után járó 8 holdon kívül még 2 hold földet hasítottak ki a kántortanító részére. Bäuerle halála után 1870-ben *Leschediczky Károly* a kitűnő zenész és jeles paedagogus következett, kinek korai halála a község lakósein kívül az egyhalm. tanítóságot is sújtotta. Conservatoriumot végezvén, a zene terén tanítótársai közül előnyösen kitűnt. *Kubinszky* síremlékének leleplezésére írt gyász-dala — melyet az általa vezetett tanítói énekkar kiváló hatással adott elő — egyszerre ismertté tette nevét. Utódja, *Szauter Gyula* mindenben elődjének nyomdokain jár. Az iskolában páratlan szorgalmat fejt ki, de azonkívül is iparkodik a népnek minden bajában segítő támasza lenni. A szegényebb néposztály gyámolítására segély-szövetkezetet létesített, melynek kezdettől fogva éltető lelke. A nép által kedvelt egyházi énekeket összegyűjtötte és kiadta.

1829-ben emelte a község a második tantermet. Midőn 1852-ben ez állást rendszeresítette, a tanítótól három nyelvet és a kántori teendőkben való jártasságot követelt; annyira, hogy a pályázó ebbeli jártasságát a választás előtt személyesen megjelenve tartozott bebizonyítani. Ez időtől fogva ez a szokás érvényben is van.

A második kántortanító tartozik az első kántort be-tettségé, vagy hivatalos elfoglaltsága esetén helyettesíteni. Ilyen másodkántornak 1852-ben *Jánosy Nándor* lett meg-

¹⁾ Iványi i. m. I. k. 8. l. ²⁾ Katona i. m. I. k. 134. l.

választva, ki 36 évi működés után nyugdíjba lépett. Utána *Milla Antal* és *Brandt József* rövid ideig, 1891 óta *Bertics József* működik ez álláson.

1873-ban szervezte a község a 3. és 4. állást; az egyiken *Kummer János* 16 évig, *Pevny Domonkos* 5 évig és 2 év óta *Bönisch Ferencz* működik: a másikon *Antal József* 2 évig és 1878 óta *Csefkó Amália*.

1885-ben ismét szervezett a község két tanítói állást. De mivel mindkét állás jövedelmét a törvény által minimálisnak megszabott 300 frtban állapította meg, a tanítók jóformán minden évben változtak; sőt nem ritkán huzamosabb ideig tanító nélkül maradt az iskola. *Pilger Nándor* utánjárásának és rábeszélésének köszönhető, hogy végre 1893-ban 400 frtra emelte a község az új tanítók fizetését is.

Iskola-alap nincs; mert az 1884. részleges legelő elkülönítés alkalmával az iskola nem jutott törvényes jutalékához. Talán a második felosztásnál nem fognak megfelekezni róla. *Markovits Antal* volt plébános 1831-ben 105 frtos alapítványt tett, mely a község előljárósága által kezeltetik. Az alapítvány értelmében vizsga után minden gyermek 1 krt, a jobb tanulók pedig 10 krt kapnak. Ugyanaz évben tett 210 frtos alapítványának kamatait a tanító élvezi. Az iskolai könyvtár szakkönyvekből, ifjúsági iratokból és egyéb hasznos munkákból áll. 140 kötetben 66 magyar és 18 német munkát foglal magában. A könyvek legnagyobb része ajándék útján jutott a könyvtárba.

Az iskolaépület jó karban van és mind a hat tanterem egy fedél alatt, a központban van elhelyezve. A tantermek tágasak, világosak; felszerelésük megfelelő. A tannyelv öt teremben német, egyben dalmát-magyar. Az iskolalátogatás rendes. A 3800 m² nagyságú faiskola a kántortanító felügyelete mellett községi kertészre van bízva.

1894 óta a község a szünidő alatt az iskolát menedékházzá alakítja.

Mint tanítók működnek: *Szauter Gyula* (184 frt, 30 kat. hold föld, 27 mm. kétszeres, 9 ölf, lakás), *Bertics József* (434 frt, 648 □ ölföld, lakás), *Bönisch Ferencz*, *Csefkó Amália*, *Schinzl Nándor* és *Preis János* (egyenként 400 frt, 1/2 hold föld, lakás vagy 55 frt lakpénz).

A Grassalkovich család által 1763-ban emelt templom helyére a község — miután az uradalom összes birtokait, a plébánosi telekkel együtt eladta és így a kegyúri terhek viselése a községre maradt — 1875-ben tágas és igen dí-

szes, renaissance stílusban épült, templomot emelt, melynek költségeihez a község 50 ezer forintot, a belső berendezésre a templompénztár ezer forintot adott, a hívek pedig 8 ezer forintot adakoztak. A templom tervét Dr. Haynald Lajos kalocsai érsek ajándékozta a községnek. A templom belső felszerelése áhitatra gerjesztő. *Keszler, Jakober* festményei, *Angster* 23 változatú kitűnő orgonája és *Hensch* korrekt faragványai legfőbb díszai a gyönyörű templomnak. *Markovits* Antal volt plébános egy harang beszerzésére 400 forint alapítványt tett. A harangot 1878-ban öntötték meg és *Markovits* haragnak nevezték el. A község 10. plébánosa 1875 óta *Pilger* Nándor, kinek működése alatt a rég óhajtott templom építése megkezdett és 1880-ban szerencsésen befejeztetett. Csakis az ő rendkívüli buzgóságának köszönhető, hogy a hívek oly ritka áldozatkészséggel járultak díszes templomuk belső felszereléséhez.

Veprovác.

A török uralom alatt, a török defterekben is előfordul.¹⁾ Később elpusztulhatott; mert Cothmann szerint²⁾ 1759-ben szállták meg magyar és szláv népek. 1763-ban 130 ház volt itt. Cothmann az Új-Karavukován lévő magyarokat földművelésre akarván szorítani, ide telepítette őket. Ezekhez 1786-ban Németországból származó németek is csatlakoztak (160 házzal).³⁾ Ezek a magyar falu déli oldalán lévő területre építették házaikat. A község ezen része még ma is tiszta német. 1761-ben vert falból templomot, egy év múlva pedig önálló templomot nyertek.

Mindjárt a telepítés alkalmával alkalmaztak tanítót, kinek 25 forint készpénz fizetésén felül csekély deputátuma — a többi között egy pár csizmája is — volt. *Körmöczy* János volt az első tanító, ki igen jó hírben állt. 1780-ban *Farkas* József követte, kinek már $\frac{1}{2}$ telek földje is volt. Halála után 1800-ban a németekre való tekintettel új tantermet emeltek a német faluban és *Bachmann* Frigyeset választották német tanítónak, ki egyúttal a németeknél a kántori teendőket is elvégezte.

Mint magyar kántortanító *Farkas* István, *Balassy* Imre, 1852-ben ennek fia, *Szilárd* következett, kinek leköszönése után 1889-ben *Scultéty* Andor lett megválasztva.

¹⁾ Stelczer i. m. 41. l. ²⁾ Cothmann jel. 42. l. ³⁾ Grosschmid i. m. 115. l.

Balassy Szilárd igazi néptanító volt. Terjedelmes gazdaságában az új vívmányokat bemutatva, a lakosságot annak utánzására bírta. Mint fatenyésztő és méhészt nemcsak a megyében, de az egész országban ismert neve volt. E téren való sikereiért több oklevéllel, éremmel lett kitüntetve. Egyszerű ember volt egész életében. Még most is valóságos atyja népének, mely még mindig a legnagyobb figyelemmel hallgatja a „jó öreg” tanácsait, oktatásait.

Nemesszívűségének tulajdonítandó, hogy 505 frtnyi nyugdíját, melyet a községnek kellett volna fizetnie, mindekkorra elengedte.

A magyar részben 1870 és 92-ben szerveztek 1—1 állást. Itt működnek: *Scultéty* Andor (445 frt, 3 öl fa, $\frac{1}{2}$ telek föld, lakás), *Rapp* János (500 frt) és *Wenk* Károly (400 frt, 6 h. föld).

Bachmann halála után *Farkas* János, *Kaltner* József és Károly, *Wenk* Bálint, *Turnovszky* Sándor és 1870 óta *Eibeck* Antal a németek kántortanítója. A 2. állás 1870-ben lett szervezve. Jelenleg is csak két tanító van e részen.

A legelő elkülönítés alkalmával a 3 tanítói álláshoz egyenkint 6—6 hold földet csatolt a község, melyek az épületekkel együtt a r. k. iskola-alapra vannak telekkönyvezve. Az épületek — kivéve az 1892-ben emelt tantermet — rossz állapotban vannak és nem felelnek meg a követelményeknek. Felszerelésük azonban teljes; az iskolalátogatás is rendes.

Az iskolák jellege 1869-ben községi lett, azonban rövid idő múlva ismét felekezetiekké váltak. Az 1762 □ ölnyi faiskola a községi előjáróság kezelése alatt áll.

Az első templom helyén 1783-ban szilárd anyagból épült a jelenlegi templom, melynek belső felszerelése egyszerű. Mint 11. pl. 1885 óta *Krapfenheim* József működik a községben, ki elnöke a Bács-Kulavidéki tanítói egyesületnek is.

Ö- és Új-Verbász.

Előbbi már 1722-ben 243 házzal mint szerbek által lakott jelentékeny község szerepelt;¹⁾ utóbbi mint kincstári helyiség 1785-ben II. József által Németországból hozott

¹⁾ Stelczer i. m. 80. l.

protestánsokkal telepített be. Szláv ajku katolikusok régtől fogva lakták Ó-Verbászt, kik többnyire Horvátországból vándoroltak be, és hogy szerbeknek ne tartassanak, a szomszéd községekből bevándorolt csekély számú magyarokkal egybeolvadva megmagyarosodtak. E század elején Uj-Verbászra is vándoroltak katolikusok, kik amazokkal együtt a kulai plébániához tartoztak.

Mindkét Verbász katolikusainak már 1830-ban külön iskolájuk volt *Németh* János tan. vezetése alatt, kinek fizetése eleinte igen csekély volt, míg a kincstár $23\frac{2}{3}$ kat. hold földet csatolt az állás javadalmához. Az iskola majd Ó-, majd Uj-Verbászon bérházban volt elhelyezve, míg 1872-ben *Haynald* Lajos érsek 2232 frt segélyt utalványozott, melyen Uj-Verbászon alkalmas házat vettek. 1874-ben a plébánia szervezése alkalmával ezen imaház plébánialaknak adatott át, és így az iskola ismét bérházba szorult. 1883-ban miután az új plébánia elkészült, ismét ide helyezték a tantermet a tan. lakás egyik szobájába, miután az imaház még mindig itt volt. 1884-ben az új templom elkészülvén, az iskola a volt imaházi helyiségben végleg elhelyeztetett. A kincstár 1883-ban ismét 5 kat. hold földet hasított ki, melyet a hitközség a ktanítónak engedett át haszonélvezetre.

A 2. tanítói állás 1893-ban szerveztetett, melyhez a Haynald-alap évi 200, a hitközség 150 frttal járult. 1895 óta a Császska-alap is évi 100 frttal járul a tanító fizetéséhez.

Császska György érsek az egyhm. nagypénztárból 6000, sajátjából 1000 frtot utalványozott 1893-ban iskolaépületre, mely összesen — megtoldva a régi iskolaépület eladásából származott 5000 frttal — a hitközség közvetlen a templom mellett 2 díszes tantermet és ktan. lakást emelt. A 2. tan. részére is 1895-ben megfelelő lakásról gondoskodtak, mihez a nagypénztár ismét 1000 frttal járult.

Van 60 kötethől álló isk. könyvtára, melynek gyarapítására a hitközség évi 5 frttal járul. A 260 $\square$ ölnyi faiskolát *Léh* Pál kezeli. A tantermek felszerelése megfelelő, az iskolalátogatás rendes; tannyelv a magyar.

Mint tanító *Németh* János után *Walter* Fülöp és 1883 óta *Léh* Pál működik. A 2. állást 1893 óta *Mamuzsich* János tölti be. *Léh* fizetése: $191\frac{1}{3}$ frt, $28\frac{2}{3}$ hold föld és lakás; *Mamuzsiché*: 400 frt és lakás.

A csinostemplom *Haynald* Lajos érsek költségén épült 1884-ben. A község 3. lelkesze 1891 óta *Magyar* István.

Zombor.

Czobor-Szt. Mihály a 14. században mint a tekintélyes Czobor család birtoka említettik. Iványi szerint Zombor város neve eme régi helység nevének első részéből származhatott, mert Illésházy nádor 1599-ben határozottan mondja, hogy a törökök Czobor-Szt. Mihályt most Zombornak hívják. Zombor okmányilag először 1543-ban fordul elő egy török jegyzékben. 1590-ben 13 adózó házzal szerepel. A törökök kiszorítása után, 1689-ben, Zombor falunak mondatik. Az 1690. évi szerb bevándorlás folytán nyerte nagyobb számú lakosságát. A bunyevácok későbbben jöttek ide. 1699-ben az új Bács vmegye székhelyén 270 gazda és 31 iparos lakott. Egy évvel későbbben mezővárosnak mondatik. 1702-ben a határörvidékhez lett csatolva, s 1745-ig tartozott hozzá, mikor ismét megyei hatóság alá került. Szab. kir. városi rangra 1749-ben emeltetett.¹⁾ 1783-ban 4309 kath. és 8900 szerb lakosa volt.²⁾ A zombori plébánia 1718-ban lett szervezve, s 1781-ig ferenczrendű szerzetesek vezetése alatt volt.

Magyar iskola csak 1722-ben állíttatott, melyben kántortanító végezte a tanítást. Ki volt a tanító és mily fizetéssel bírt, arról adataink nincsenek. 1756-ban *Klempay* Antal a kántortanító, kinek 60 Rh. frtja és 10 öl fája van. *Klempay* nem végzett iskolákat, s így inkább csak zenei ügyességénél fogva lett alkalmazva. 1762-ben a város *Cziván* Józseffel kötött szerződésben arra kötelezi a tanítót, hogy a tanács által kijelölt 2—3 fiut köteles a zenére is oktatni.

1767-ben az érseki levéltár okmányai egy német tanítóról is megemlékeznek, ki saját házában tanított és 12 frton kívül semmiféle fizetéssel nem bírt. Egy másik, 1767. évi okmány szerint külön fiu- és külön leányiskola van. A fiuiskola a templomtéren, 2 szobában van elhelyezve. Mindkét szobában szerzetesek tanítanak, kik azonban a várostól fizetést nem élveznek. A tartományfőnök ingyen rendelte ki őket. Ezen okirat szerint a katolikusok részére nincs külön iskolája a városnak.

Az 1767-ben említett német iskola *Berger* János nevű tanítójának fizetése 1769-ben lett rendezve, olyformán, hogy a várostól 40 frtot, a német szülőktől pedig 10 frtot kap. A város ezenfelül megígéri neki, hogy tüzelő anyagnak egy pár kocsi galyat vagy fát is bocsát majd rendelkezésére.

¹⁾ Iványi i. m. I. k. 144. l. ²⁾ Katona i. m. I. k. 155. l.

1776-ban két kántortanítót választott a város: *Kánya Mátét* a magyarok és bunyevácok, *Andlitz Jánost* a németek részére. Az előbbi fizetése 78 frt és 15 pozs. m. buza, az utóbbié 100 frtban lett megállapítva. Szerződési feltételei pedig a következők voltak: 1) köteles alkalmas segédet tartani, 2) egy, a tanács által kijelölt ifjút zenére oktatni, 3) minden szombaton számtant tanítani és 4) a multságokon való muzsikálástól eltiltatik.

Ezen adatok szerint tehát bizonyos, hogy Zomborban a mult század végén két külön kántor volt, kik az illető nemzetiségek iskolájában tanítottak is. Valószínű, hogy 1777-ben a Ratio Educationis értelmében a zomboriak is szervezték elemi iskoláikat; mert az 1783. Can. Vis. jegyzőkönyve szerint már 3 professor tanít az elemi iskolákban, a kántorság pedig már el van választva a tanítóságtól. Kár, hogy sem az 1783., sem a későbbi Can. Vis. jegyzőkönyvei az iskoláról és tanítókról nem emlékeznek meg. Az 1828. évi C. V. jkvében 4 tanító van felsorolva: *Anicsics, Szlatkics, Józics és Schkuba*.

Ezek után azt is következtethetjük, hogy az első „Ratio“ kibocsátása után Zombor város tanácsa a nagyvárosok számára előírt 3 oszt. elemi iskolát szervezte, melynek egyik tárgya a latin nyelv volt: de tekinthetjük az 1828-ban elősorolt 4 tanítói állást az 1806. Rationak kifolyása gyanánt is, miután ezen második „Ratio“ a leányok elkülönítését a városokra nézve határozottan megparancsolta. Így tehát 3 tanító a fiukat, 1 pedig a leányokat oktatta.

Ily állapotban találta az 1845-ben kiadott „Magyarország elemi tanodáinak szabályzata“ a város iskoláit. A kir. Helytartótanács még ez évben 25,224. sz. rendeletével iskoláinak az új szabályrendelet értelmében való fokozatos átalakítására hívta föl a várost. A városi tanács dicséretére válik, hogy az új szabályrendelet alapján mindjárt 3 osztályú főelemi iskolát állított, melyet 1846-ban a IV. főelemi osztálylyal is kibővített. Ilyen iskolával ez időben csak kevés város bírt az egész országban. A hirtelen megszüntetett triviális iskola a főelemi iskola I. osztályában annyira megszorította a gyermekeket, hogy a város kénytelen volt 1837-ben egy párhuzamos I. osztályt létesíteni, s annak ellátására 2 segédtanítót alkalmazni. A város közönsége azonban nem szívesen vehette az újítást, mert az 1847. évi márcz. 7-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyve szerint: „Mint hogy pedig az itten régóta fennállott első grammaticalis iskola a tettes Tanács által időnek előtte eltöröltetett, s

annak helyébe ugyanaz által szinte időnek előtte a 3-ik elemi osztály behozatott: a vál. község kívánja, hogy a 3-ik elemi osztály helyett az ismét visszaállítottassék, hogy így az itthelyi tanuló gyermekek elvégezvén itthon az első deák grammaticalis iskolát, máshol egyenesen a 2-ik grammaticalis iskolába mehessenek.“ Az 1846-ban megnyílt négy osztályú főelemi tanoda, mely a szabályrendelet értelmében 2 évfolyammal bírt volna, a bekövetkezett mozgalmak alatt — melyek Zombort nagy mértékben sujtották — nem fejlődött ki. Az első évben *Balogh* György zombori káplán mint helyettes tanító vezette az osztályt, melyben összesen 17 növendék volt.

Volt eszerint a városban egy négy osztályú elemi főiskola és egy leányosztály. Az 1851. évi értesítő egy „segélyosztályról“ tesz említést, mely 1853-ban már 2 rendes leányosztályúvá fejlődött. A főelemi iskola IV. osztályáról az 1858/4. értesítőben nincs szó, hanem e helyett szerepel mint az előző években is, az I. osztály 2 évfolyammal. Míg az I. osztályban 203 a növendékek száma, a III. osztályban csak 38 növendék volt.

Az 1855. évi Verordnung értelmében Zombor város elemi iskolája első rangú „főtanoda“ nevet nyert; mivel 3 osztályú alreáltanodával is ki lett bővítve. A leányok részére azonban még mindig csak 2 osztály volt a városnak. A IV. osztályú főelemi tanodánál 1858-ban *Auth* Nándor, *Gvosgyák* Gábor, *Szempek* József és *Fauch* Ferencz, a leányoknál idb. *Berger* Antal és *Pentz* Lőrincz működtek. Miután a két leányosztály a gyermekek sokaságát be nem fogadhatta, a városban egyre szaporodtak a zugiskolák. Ezek megszüntetéseért az 1859-ben magán-leányiskolának felállítására jogot nyert *Schmuck* Amália az érseki hatósághoz folyamodik.

1859-ben Szelencse városrészben is szervezett a város a fiuk részére egy új tanítói állást. Így az 1868. évi új népoktatási törvény életbe-léptetése alkalmával 5 tanteremben nyertek a fiuk oktatást. Azóta rohamosan halad a város elemi tanügye.

Mindjárt 1869-ben elhatározta a városi közgyűlés egy párhuzamos I. flosztály és egy III. elemi leányosztály rendszerezését. Ezenfelül 1871-ben még 5 új állást rendszerezített a város. Ezt követte 1873-ban az V. és VI. leányosztály szervezése. 1877-ben egy tornatanítói állás szerveztett, melyre *Lukics* Béla okl. tornatanító lett megválasztva. Ez tanítja jelenleg is a fiuiskolák IV., V. és VI. osztályaiban a tornát.

A városhoz tartozó szállásokon már az 50-es években léteztek egyes zugiskolák, melyek megszüntetését a Helytartótanács sürgette. Így a város még az 50-es években állított a nenadicsi és gradinai szállásokon 1—1 rendes iskolát, 1881-ben pedig mindkét helyen második tantermet is emelt.

A tanulók száma az utóbbi években itt erősen megnagyott. Ezért, valamint azon oknál fogva, hogy a többszöri pályázati hirdetések dacára sem kapott a város szállási tanítókat, 1892-ben mindkét helyen 1—1 állást beszüntetett. Így jelenleg csak két szállási tanító van.

A zombori jótékony nőegylet 1879-ben azon kéréssel fordult dr. Haynald Lajos kalocsai érsekhez, hogy a felállítandó zárda-iskola létesítését erkölcsi és anyagi hozzájárulásával támogatni kegyeskedjék. A leány-iskolák alapításában kifogyhatlan bőkezűségű főpásztor a személyesen megjelent küldöttségnek mindkettőt kilátásba helyezte. Erre a nőegylet városszerte megkezdte a gyűjtést, mely szép eredménnyel is járt. Miután azonban az akkori r. k. hitközség és iskolaszék sok tagja az apáca-iskola felállítására irányuló mozgalmat nemcsak nem helyeselte, sőt megvalósítása elé mindenféle akadályokat gördített: 1883-ban a bérmlásra megjelent főpásztor maga vetette fel a zárda-iskola megfeneklett ügyét és a kath. hitközséget tekintélyes segélyösszegekről biztosítván, tervének kivitelére buzdította. Haynald föllépésének köszönhető, hogy a hitközség 1885-ben azon csaknem egyhangú határozatáról értesíthette a főpásztort, miszerint a kérdéses zárda-iskolát felállítja és a leánygyermekек tanítását a Miasszonyunkról nevezett iskolánénak vezetésére bízza. A fejedelmi adományaival tündöklő Haynald érsek erre 50 ezer frtnyi hozzájárulást ígért azon kikötéssel, hogy ha a zombori r. k. iskolák bármikor községiekké, vagy államiakká lennének, ezen 50 ezer frtnyi adománya a kalocsai főkáptalannak visszafizetendő. Ebből és a hitközség 27 ezer frtnyi hozzájárulásából épült a valóban díszes, impozáns külsővel, a paedagogiai és egészségügyi követelményeknek teljesen megfelelő leányiskola 9 tanterem, egy kézimunka-, egy rajzteremmel és az iskolánénak kényelmes lakosztályával. A r. k. hitközség a 11 tanító-apácának évenként 3300 frtot, a háztartással foglalkozó két nővérnek 300 frtot, az épület jó karban tartásáért 400 frtot, összesen 4000 frtot fizet.

Haynald Lajos érsek a város lakosai iránt táplált főpásztori kegyességének forrása ki nem apadt; mert midőn

1887-ben a bérmlás szentségének kiosztása alkalmával a városban időzött, az előtte tisztelgő s ezekre menő sokaságnak avval köszönte meg hódolatnyilvánítását, hogy 80 ezer frtot ajánlott fel oly czélból, hogy ezen összegen Zombor városában Zombor és vidéke árváinak részére egy árvaház létesíttessék és tartassék fenn. Az árvaház felállítása és felszerelése után fenmaradt 53,467 frtnyi összeget a kalocsai főkáptalan kezelése alá adta azon utasítással, hogy ezen, a zombori árvaház törzsalapjául tekintendő összeget a főkáptalan gyümölcsöztesse, s jövedelméből fedezze az összes kiadásokat. Az alap 1894. év végén 54,083 frtot tett ki.

Császka György kalocsai érsek székfoglaló ünnepélyének emlékére 1892-ben 10 ezer frtot tett át főkáptalanához azon kikötéssel, hogy „Császka György zombori árvalap” czímén tőkésíttessék és kamatai négy árvának (à 120 frt) eltartására fordíttassanak. Ezen alapítványra csakis Zomborban született árvák pályázhatnak.

Az 1855. évi Verordnung értelmében szervezett, német tannyelvű, városi alreáliskola fentartására a városi közpénztár 144,424 frtos iskola-alapot létesített. Ezen alap kezdetben a reáliskola, midőn pedig ez algymnasiummá lett, akkor ennek fentartási kiadásait fedezte. 1869-ben az algymnasium is megszűnván, a város közönsége 1870-ben az egész alapítványt egyenlően megosztotta a r. kath. és szerb hitközség között azon kikötéssel, hogy mindkét hitfelekezeti egyházközség szabadon és önállóan rendelkezik ugyan az összegről, de más mint oktatási célokra nem fordíthatja. Az így nyert 72,212 frt képezi alapját a kath. iskola-alapnak, mely tisztán az iskolák fentartására szolgál.

Ez alapból épült 1884-ben a díszes belvárosi iskola-épület 46,767 frt, a Bánát-kültéri iskola 5623 frt, a Szelen-cse külvárosi 5000 frt és a Gradina tanyai 3231 frt költséggel. A belvárosi iskola díszes lépcsőháza, a minden igényeknek teljesen megfelelő 8 tanterem, tanácsterem, zárt folyosók stb. a hitközség szép érzékéről és a tanügy iránti meleg érdeklődéséről tanuskodnak. Ujabbi időben a tanítókrol is jobban gondoskodik a hitközség. Fizetésüket több ízben fölemelte, többször drágasági pótlékkal látta el őket. Általában a mult emlékeivel szakítva, anyagi helyzetöket lényegesen megjavította. *Fejér* Gyula plébánosnak kiváló érdeme ez. És ha meggondoljuk, hogy a zombori tanítók oly alantas közegeknek tekintettek, hogy 1858-ban még éjjeli strázsaszolgálatra is kirendeltettek,¹⁾ akkor a tanítók

¹⁾ Néptanodai lapok. 1858. évf. 37. sz.

méltányos díjaztatása és a tanítói tekintély fölemelése nem csekély utánjárásba kerülhetett az ügybuzgó és tapintatos plébánosnak. A tanítók anyagi helyzetének javításával a tanügy belső értéke is emelkedett.

A városi közpénztár „iskolák segélyezése” címén évenként 16,742.58 frtot bocsát a kath. hitközség rendelkezésére, mely összeg az iskolák fentartására fordíttatik. A netán fenmaradt fölösleg az iskola-alaphoz csatoltatik, a mely alap jelenleg 48,100 frtot tesz.

A régebbi rendeletek értelmében a városi főelemi iskola egy külön — a Helytartótanács által kinevezett — igazgató alatt állott. Ezen tisztséget többnyire egyik városi tanácsos viselte. Ezen állapot az 1868. évi törvény életbe lépte után is megmaradt Zomborban. Miután pedig Fejér Gyula plébános az iskolák igazgatását és tulajdonját a kath. hitközségnek követte: az iskola bírásáért a legelkeseredettebb harcz fejlődött ki. A kath. egyházképviselő 1878-ban a kir. tanfelügyelőhöz intézett kérvényében ezt mondja: „... a zombori iskolák viszonyai olyanok, melyeknél fogva sem azt nem lehet reánk decretálni, hogy azelőtt felekezeti voltunk, sem hogy most községiek nem vagyunk, — hogy tehát állapotunk unicum az országban.” Iskoláikat most községieknek tartják, de szeretnék mégis, hogy ha „a miniszterium valamely kiegészítő rendeletével azokat formászerűleg is községiékké tenné.” A vallás- és közoktatásügyi miniszterium végre 1878-ban 33,995. számú rendeletével az 1868. évi törvenyzikk alapján felekezeti jellegűeknek nyilvánította a zombori elemi iskolákat, miáltal a nagy hullámokat vert jellegkérdés megoldatott.

A gyermekek a város összes iskoláiban nemileg elvannak különítve; csak a két szállási iskolába járnak vegyesen. A városban magyar, a szállásokon bunyevác-magyar a tannyelv. Az iskolalátogatás, valamint a tantermek felszerelése kifogástalan. Van terjedelmes városi faiskola, a népiskola V. és VI. osztályú növendékei azonban gyakorlati kertészeti oktatásban nem részesülnek.

A tanítók fizetése 1894-ben következőleg lőn megállapítva: a belvárosban 600 frt és 100 frt lakbér; a külvárosban 500 frt és 100 frt lakbér; a szállási tanítók fizetése 400 frt, lakás és fűtésre elegendő szalma. Azonkívül 50 frtnyi ötödéves korpótlékban az összes tanítók részesülnek. Az elemi iskolákban működő 2 hitelemző szintén 700 frtot és 50 frtnyi korpótléket kap.

Jelenleg a következő tanítók működnek: *Jung Ignác*z,

Lukits Béla, Temunovich József, Czinkler Gyula, Stolisics Márton, Pfeifer József, Lévy Nándor, Matuschek Zsigmond, Sindler Károly, özv. Berger Antalné, Denk-Kuszik Emilia, Mayer-Orasics Erzsébet, Tyepliczky Aranka és Valentini Czeccilia.

Az iskolánénék vezetése alatt 6 tanteremben 6 elemi, 2 tanteremben két felsőbb népiskolai osztály és egy ovoda van. Az ovodát a zombori magyar nőegylet által gyűjtés és multságok rendezéséből befolyt 7000 frtos alapítvány tartja fenn: Az 1896. tanév elején a kalocsai r. k. érseki óvónőképző-intézet is itt lesz elhelyezve. (Lásd a Miaszszonyunkról nevezett iskolánénék cz. fejezetet).

Az ifjusági könyvtár az elemi fieskolában 617 kötetet foglal magában, mely a leányoknak is rendelkezésére áll.

Az összes elemi iskolák igazgatója *Fejér Gyula* plébános. A hitelemzők: *Czár András* és *Udvary István*. *Czár* egyúttal h. igazgató.

A városban ezenkívül állami főgymnasium, gör. kel. tanítóképző intézet és egy középkereskedelmi iskola is van.

A jelenlegi templom építését 1752-ben kezdték meg és 1779-ben fejezték be. Az építési költséget a ferenczrendű barátok által eszközölt gyűjtésből fedezték. A templom belseje díszes, s gazdagon van fölszerelve. 1888-ban a templompénztár terhére 16 ezer frtnyi költséggel teljesen renoválták. A kálvária gyűjtés útján épült.

Az úgynevezett új templom építése 1860-ban indult meg, de pénzhiány miatt megakadt és szünetelt 1894-ig. Ekkor *Császka György* kalocsai érsek bőkezűségéből újra megindult az építkezés. Talán Ő Nagyméltósága költségén a tágas és nagy arányú templom be is fog fejeztetni. (Lásd *Császka György* érsek cz. fejezetet).

A plébániát 1781 óta világi papok vezetik, kik között *Fejér Gyula* mint 6. plébános 1868 óta működik a városban.

Zenta.

Zenta rendezett tanácsu város eredete a török uralom alatt vívott százados csaták s az arra némi világosságot vethető okiratok hiánya miatt fel nem deríthető. Annyi bizonyosnak látszik, hogy már a török uralom alatt fennállott, bár nem a mai helyén, hanem az innen 3—4 kilométer távolságra fekvő „Orom“ nevű dombon, miről az ott szerte-szét található romok tanuskodnak.

A lakosság nagyobb mérvű települése az 1697. évi szept. 11-én történt világhírű zentai csata után ment végbe. Első lakói leginkább szerbek voltak, kik — midőn a koronai kerület 1741-ben polgári lábra állítatott — a jobbágy-ságtól irtóztván, nagyrészt Besszarábiába költözködtek.

Magyar ajku lakosság 1745-ben kezdett nagyobb mértékben ide telepedni és 1762-ben számuk már 1715 volt. Az eredetileg szerb lakosságú városban a kath. magyarok száma jelenleg már 20,325, holott a szerbeké csak 2159.

Róm kath. plébánia 1755-ben lett szervezve, anyakönyvek azonban már 1752-től vannak.

A plébánia szervezése alkalmával a gyermekek tanításáról is gondoskodtak. *Mészáros* Mihály, Syntaxist végzett egyén, páronkint $\frac{1}{3}$ mérő buza és 20 frt fizetés mellett lett alkalmazva. Külön iskolaépület azonban még nincs, és így a tanító saját szobájában tanított. A lakosság hirtelen szaporodása a meglévő iskola mellé csak hamar egy külön leányosztály felállítását tette szükségessé. *Palásty* János kántortanító mellett 1762-ben egy segéd volt alkalmazva, ki a leányokat tanította.

1783-ban a kántorság már el van választva a tanítóságtól és mint főtanító *Rehák* János említetik. Későbbben a gyermekek az egyik osztályba vegyesen, a másikba azonban csak fiuk jártak. Mint tanítók *Riskó* Sándor, *Lakrits* István, *Hegedűs* József, *Lichtenstein* Jakab, *Moyses* Lukács és *Kovács* György említetnek mint tanítók.

1831-ig csak két tanterem volt. Ekkor a magyar lakosság részére egy külön leányosztályt szerveztek, melynek tanítója *Kardáson* István volt, ki 1882-ben a gymnasiumnak szépszámu könyvet ajándékozott. 1840-ben *Bedő* József, *Kovács* György és *Kardáson* István voltak a tanítók.

1845-ben az alvégben egy vegyes osztályt állítottak fel és 1861-ig az iskolák száma nem is szaporodott. 1861-ben lényeges fordulat állott be a város tanügyében. A város tanácsa és képviselő testülete elhatározta hogy a belterén 4 főelemi fiu- és 2 leányosztályt, majd egy rajziskolát, a tiszaparti városrészben egy külvárosi vegyes osztályt, a tóparti városrészben szintén egy vegyes osztályt, az alvégben (a mai új templomtéren) egy leányosztályt létesít.

Az 1868. évi népiskolai törvény létrejöttének évében volt Zentán 2500 kath. tanköteles. Ezek közül a város 10 osztályába járt 1091. A szétszórt tanyákon lévő lakosság még mindig fájdalmasan nélkülözni kénytelenítettván a régóta tervezett rendes iskolázást: egyes jómódú gazdák

áldozatkész buzgósa folytán némi csekély iskoláztatásban részesült mintegy 200 gyermek. Minden oktatás nélkül maradt 1150 gyermek.

Benedek Elek apát-plébános már 1863-ban mozgalmat indított egy kisdodovodának felállítása tárgyában. A gyűjtés 1285 frtot eredményezett és miután *Benedek* 600 frtnyi adományán kívül a felszerelésről is gondoskodott, az ovoda 1867-ben a szülők nagy örömeire megnyílt. 1868-ban a felsőbb osztályú tanulók részére ifjúsági könyvtárt is létesítettek, melyből hetenkint kétszer adtak ki könyveket. Hogy a tanulók a természeti tárgyakkal közelebbről megismerkedjenek, növény- rovar- és ásványgyűjteményt kezdtek szervezni. A haladás szelleme főként *Győrffi Iván*, majd ennek távozása után *Samu József* voltak.

Az új népiskolai törvény szentesítése után 1869. évi okt. 21-én a város községi jellegűeknek nyilvánította iskoláit s megválasztotta az első községi iskolaszéket.

Az iskolák jellegének községivé tétele következtében a kath. tanítókat az iskolaszék újra megválasztván, községiékké tette, s az iskolák igazgatásával *Samu József* főelemi tanítót bízta meg. Ugyanekkor történt intézkedés a tanzserek és alapítványok átvétele, a szállási iskolák szervezése és a vallástan tanításának kérdése tárgyában, mely utóbbi később egy hitoktatóiállás szervezésével oldatott meg.

Az izr. hitközség a maga iskoláit 1870. évi január 19-én szintén községieknek nyilvánítá, mire a város a három izr. tanítót is átvette. 1894-ben az izraeliták azonban ismét felekezeti iskolát létesítettek három tanítóval, melyet a hitközségi tagokra kivetett kultuszadóból tartanak fenn. A szerbek megtartották iskolájuk felekezeti jellegét, tanítóikat azonban a város díjazza.

Az 1870. év folyamán a város elemi tanügye igen nagy és nevezetes lépést tett előre. Az iskolaszék külön bizottságot küldött ki a városi és szállási iskolák számának, helyének és minőségének megállapítására, mely megtörténvén, a városi közgyűlés négy városi, 9 szállási iskolát, két ovodát állított, sőt polgári iskolát is alapított.

1879-ig az osztályok száma nem szaporodott. A város által annyi időn át birtokolt nagy terjedelmű legelő felosztása tárgyában megindított mozgalom ez év őszén oly fordulatot vett, mely — ha a békés kiegyezés később létre nem jön — egyszer s mindenkorra minden tekintetben útját vágta volna Zenta város előhaladásának. A közlegelők a megindított perből kifolyólag bírói zár alá vették mi-

nek azon nyomasztó következménye lett, hogy azon boldog városra, mely mindeddig közadót nem ismert, 60% közköltség vettetett ki. Ilyen körülmények között a legszigorúbb takarékosági elv emelkedett érvényre, mely nem maradt hatás nélkül a tanügyre sem. 1883-ban békés kiegyezés útján a városra nézve kedvező megoldást nyert e kérdés, minek hatása az elemi tanügynél is azonnal érezhetővé vált.

Rohamosan haladt most a város elemi tanügye és ma már sok tekintetben mintául szolgálhat nagyobb városoknak is. 1895-ben már 23 városi és 11 tanyai tanítói állás volt szervezve. Az ovodák száma — kettő — azonban még erősen szaporítandó, hogy a szükségletnek megfeleljen.

Az elemi iskolai tanügy fejlesztésében *Györffi* és *Samun* kívül *Czehe* Győző szerzett hervadhatatlan érdemeket. Mint az összes népoktatási intézetek igazgatója az iskolának nem csak külső, de belső fejlesztésére is kiváló gondot fordított. Alapos képzettsége, a paedagógiai tudományokban való kiváló jártassága nemcsak a városban és megyében, de országszerte ismertté tette nevét. Mint a Bács-Bodrogh megyei tantestületnek első alelnöke, az egyleti életben kiváló szerepet játszott; az országos mozgalmakban pedig nem ritkán vezérszerepet vitt. A ritka tulajdonokkal bíró tanférfi ez év tavaszán hunyt el, Zenta város elemi tanügyének nem csekély kárára. Emléke a város tanügyi történetében örökké élni fog. A derék tantestület tagjai a város társadalmi és jótékony egyesületeiben igen jelentékeny szerepet játszanak és számosan irodalmilag is működnek.

A tanítók fizetése 1877-ben következőleg lőn rendezve: a városi tanítók fizetése 600 frt és 150 frt lakpénz, a szállási tanítóké 500 frt és természetben való lakásban lett megállapítva.

A tanítói könyvtáron kívül van még 5 iskolai könyvtár, melyek gyarapítására a városi pénztár évenként 100 frtot fordít.

1873-ban *Samu* József kezdeményezésére „Zentai tanítók önszegélyző egyesülete” czímen együletet alakítottak, melynek célja olcsó kamat mellett a megszorult tagokat kisegíteni, az egyleti munkaképtelen tanítókat s ezek özvegyeit vagy árváit segélyezni.

A helybeli szegény sorsu növendékek taneszközökkel és lábbeliekkel való ellátására 13048'75 frtos „szegény tanulók alapja” van. „Eötvös ösztöndíj-alap” czímen 2813'03 frtos

alap van, melynek kamatai felett a városi képviselő testület rendelkezik. „Községi iskola-alap“ czímén 29105 frtot kezelnek, melynek kamatai idővel az iskolák fentartására lesznek fordítva.

Mint tanítók 1895-ben a következők működtek: *Czehe Győző* igazgató, *Novoszel János*, *Bakody Márton*, *Harsányi János*, *Forray Ferencz*, *Lebák Béla*, *Bieliczky Veron*, *Fülöp Antónia*, *Lebák Emilia*, *Bellér Irén*, *Soltész József*, *Szupics Márton*, *Szekfű Ferencz*, *Móra István*, *Hagyó Emilia*, *Tóth Viktória*, *Olay Mari*, *Fischer Berta*, *Arvay Mari*, *Arvay Lajos*, *Arvay Mathild*, *Kovács Géza*, *Bakay Alajos* és *Malisza Ignác*; a tanyákon: *Fodor János*, *Vajda Ferencz*, *Mukus Mihály*, *György Alajos*, *Tóth József*, *Kozma János*, *Sóti Béla*, *Rogovics János*, *Vladdr Menyhért*, *Jung János* és *Szupics József*. Az ovodában: *Szeli Antal* és *Nagy Gizella*.

Az 1770-ben épült templom jelenleg is áll és elég díszesen van felszerelve. Mint plébános 1887 óta *Appel Ede* működik a városban.

A kimutatásokra vonatkozó észrevételek.

A következő táblázatos kimutatások az egyházmegyei tanügynek nemcsak jelenlegi állapotát tüntetik fel, de bemutatják azon — minden körülmények között bámulatosnak nevezhető — haladást is, mely e téren a legutóbbi 25 év alatt történt. Csak sajnálni lehet, hogy nem minden egyes községről közölhetők az összes adatok; mert vagy hiányoznak, vagy pedig mint egynéhánynál kitűnik, azokat egyáltalában nem küldötték be.

Az egyház és a tanügy iránt oly sok helyen tapasztalható nemes áldozatkészséget csak akkor látjuk egész nagyságában, ha az egész egyházmegyében e célra tett adományokat és alapítványokat figyelembe vesszük. A főpásztorok ez irányú óriási áldozatkészségét figyelmen kívül hagyva, a vidéki lelkészkedő papság, magánosok és társulatok által egyházi és iskolai célokra tett adományai és alapítványai 795,166 szóval: **hétszázkilencvenötezer egyszázhatvanhat frtot** tesznek ki.

Ezen tény minden szónál ékebben hirdeti, különösen az egyházmegyei lelkészkedő papságnak az elemi tanügy iránti páratlanul álló érdeklődését és áldozatkészségét, mely áldozatkészség legtöbbször még csak hírlapok útján sem jutott a nagyközönség tudomására és jelen munka e tekintetben még a beavattak előtt is sokszor kellemes meglepetést és csodálkozást fog kelteni.

TARTALOM.

	Oldal.
I. Népiskoláink a múlt századokban	9
II. Mária Terézia Ratiójától 1848-ig	11
III. Népiskolai tanügyünk 1848—68-ig	14
IV. Az 1868. évi népoktatásügyi törvény	15
V. Egyházmegyei tanügyi kormányzat	16
VI. Kalocsai érsekség	21
VII. Dr. Haynald Lajos érsek	23
VIII. Császka György érsek	28
IX. A kalocsai káptalan története	29
X. Az alapítványok története	30
XI. A kalocsai r. k. tanítóképző intézet	46
XII. A Miasszonyunkról nevezett iskolánénék kalocsai intézeteinek története	49
XIII. Az egyházmegyei r. k. tanító-egyesületek története	54
XIV. Tanítók háza	57

II. RÉSZ.

A Kalocsa egyházmegyei községek tanügyi története	61—290
(A községek betűsoros rendjében).	

Táblázatos kimutatások.

A tanítók

A pályadíj		A pályadíj	
frt	kr	frt	kr
Hány pedagógiai lap jár a községbe?			
Hány olvasókör van a községben?			
Hány jótékony egylet van?			
Van-e dalárda?			

Építésére vonatkozó kimutatás.

A tanítók tanulmányaikat végezték

Kalocsa	Baja	Budapest	Csáktornya	Szabadka	Pécs	Nagyszombat	Szeged	Félegyháza	Arad	Esztergom	Modor	Szepesváralja	Eger	Szepeshely	Igló	Kassa	Szatmár	Győr	Egyéb helyeken
---------	------	----------	------------	----------	------	-------------	--------	------------	------	-----------	-------	---------------	------	------------	------	-------	---------	------	----------------

1					1														
5	2						1		1										
4																			
1	1						1			1									
1					2														
4								1										1	
1							2	1											
2	4						2											1	
2										1								1	
5	1																		
1	2																	2	
2				1															
2																		2	
16	4				1		2												
					1		2												
2							1												
1					1														
					1														
					1														
2																			
1																			

This book should be returned to
the Library on or before the last date
stamped below.

A fine is incurred by retaining it
beyond the specified time.

Please return promptly.

educ 1268.472.1

Kalocsa-egyhazmegyei rom. kath. n

Widener Library

004314341

3 2044 079 703 518